STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 01253

YUDISHE GESHIKHTE

Permanent preservation of this book was made possible
by David S. Leinwand

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

די יודישע געשיכטע.

נײַ בעאַרבײַט

נאָך פּראָפֿעסאָר גרעץ

און אנדערע קוועלן.

מיט א פאָררעדע פון הלל צייטלין.

פינפטער באנד.

פון די גאונים ביז'ן גירוש שפאניע.

פערלאג

ב. שימין, ווארשא.

פערקויף:

געזעלש. „צענטראל", ווארשא.

ווארשא. תרע"ג.

Типограф. ЛЕВИНЪ-ЭПШТЕЙНЪ, Варшава, Павлиная 38.
1913

אינהאלט:

די עפּאָכע פון די גאונים.

ערשטעס קאַפּיטעל: יודען אונטער דער הערשאפט פון איסלאַם 291
צווייטעס קאַפּיטעל: יודען אין שפּאַניען אונטער די וועסטגאָטען און אַראַבער — — 299
דריטעס קאַפּיטעל: די ווייטערדיגע אויסבילדונג פון יודענטום אין די לענדער פון איסלאַם — 304
פיערטעס קאַפּיטעל: די קאַראַאימער (קראים) און אַנדערע סעקטעס 311
פינפטעס קאַפּיטעל: יודען אין מזרח-און מערב־אייראָפּאַ — 317
זעקסטעס קאַפּיטעל: דאָס יודענטום אין בבל; דער אונטערגאַנג פון עקזילאַרכאַט — — — 330

די יודען אין מערב-אייראָפּאַ.

ערשטעס קאַפּיטעל: נייע קולטור-צענטערן אין מערב-אייראָפּאַ 345
צווייטעס קאַפּיטעל: יודען אין די מזרח-לענדער און די דערהויליגע ישיבות אין אַפריקאַ — — 362
דריטעס קאַפּיטעל: די ווייטערדיגע אויסבילדונג פון שפּאַנישען יודענטום — — — 367
פיערטעס קאַפּיטעל: דער ערשטער קרייץ-צוג — — 388
פינפטעס קאַפּיטעל: יודען אין שפּאַניען אונטער די אַלמאָראַווידען 397
זעקסטעס קאַפּיטעל: דער צווייטער קרייץ־צוג; די שמד-גזרות אין די מחמד'גישע לענדער — 407
זיבעטעס קאַפּיטעל: די יודישע לאַגע אין דער עפּאָכע פון רמב"ם 424
אַכטעס קאַפּיטעל: ר' משה בן מיימון (רמב"ם) — 441
נייַנטעס קאַפּיטעל: די יודישע לאַגע אין מערב־אייראָפּאַ און די גרויסע מחלוקת — — — 457
צעהנטעס קאַפּיטעל: די אויפבליהונג פון דער קבלה — 472
עלפטעס קאַפּיטעל: די שרעקליכע רדיפות און די וכוחים איבער'ן תלמוד — — — 480
צוועלפטעס קאַפּיטעל: די ווייטערדיגע ענטוויקלונג פון דער קבלה 499
דרייצענטעס קאַפּיטעל: דער גירוש פון פראַנקרייך — 521
פיערצעהנטעס קאַפּיטעל: דער „שוואַרצער טויט" די שרעקליכע יודען-שחיטות — — — 535
פופצעהנטעס קאַפּיטעל: די ירידה פון שפּאַנישען יודענטום — 553

II.

די שפאלט פון די גאונים.

ערשטעס קאפּיטעל.

יודען אונטער דער הערשאפט פון איסלאם.

עס זענען נאך נישט אריבער קיין גאנצע צעהן יאהר נאך מחמד׳ס טויט, און די שענסטע לענדער פון צפון און צפון־מערב אראביען האבען זיך שוין געפונען אונטער דער הערשאפט פון איסלאם. מיט׳ן שווערד אין איין האנד און דעם קאראן אין דער אנדערער האבען זיך די האלב־ווילדע מדבר־קינדער אריינגעריסען אין די לענדער פון אזיע און צפון אפריקא, און ווי א שטורם־ווינד האט זיך איבער די דאזיגע לענדער געטראגען זייער מעכטיגער אויסרוף: „נישטא קיין גאט אויסער אללאה און מחמד איז זיין נביא!"

דער ערשטער מארשרוט פון די אראבישע שארען איז געוועזן קיין פערסיען, און באלד איז אט די פון אלטקייט אבגעשוואכטע מלוכה צופאלען געווארען אונטער דעם מעכטיגען שטוים פון די העלדישע גלויבענס־קעמפפער. דאן זענען געקומען די ביזאנטינישע פראווינצען פאלעסטינא, סיריען און עגיפטען, וואו די יודישע ביי־פעלקערונג, אונטערדריקט פון די קריסטליכע דעספאטען, האט געקוקט אויף די אראבער, ווי אויף אויסלייזער און בעפרייער. מעדינא א אאזע אין דעם גרויסען מדבר, וואס די אייראפעאישע פעלקער האבען ביזהער גארנישט געוואוסט פון איהר, איז איצט געווארען די געזעצגעבערין פאר מיליאנען, ווי רוים אין די אלטע צייטען, און די בעזיעגטע האבען געמוזט אדער אנערקענען מחמד׳ן פאר א נביא און זיך אונטערגעבען דעם איסלאם, אדער צאהלען שטייער די אראבישע מושלים.

פון די ריש גלותא׳ם (ממילא אויך — פון די מלכי בית דוד), מיט׳ן נאמען בוסתנאי, האט איהם געגעבען פאר א ווייב די טאכטער פון דעם פערסישען קעניג כאזרו, וואס האט זיך געפונען ביי איהם אלס געפאנגענע, און איבערגעגעבען אין זיינע הענד די פאליטישע און געריכטליכע פיהרונג פון דער יודישער קאלאניע אין בבל.

וועגען דעם דאזיגען בוסתנאי דערצעהלט זיך אין א פארצייטיגער לעגענדע פאלגענדעס: איינער פון די פערסישע מלכים האט געלאזען אויסראטען דעם גאנצען שטאם פון די יודישע עקזילארכען אין בבל, און נאר די אלמנה פון דעם דערהרג׳עטען עקזילארך (חנינאי) איז דערווייל געבליבען לעבען. דאן האט זיך דעם מלך געחלומ׳ט א שרעקליכער חלום: איהם האט זיך געדאכט, אז ער געהט ארום מיט א האק אין זיין פרעכטיגען גארטען (בסתן) און האקט אויס איין בוים נאכ׳ן אנדערן; נאר ווען ער האט אויפגעהויבען די האק אויף דעם לעצטען צווייגעל פון לעצטען בוים, האט זיך אנטקעגען איהם אוועקגעשטעלט א גרויער מאן און איהם, דעם מלך, אזא שטארקען קלאפ געטאן מיט דער האק, אז ער איז אומגעפאלען און זיך בעגאסען מיט בלוט; דער קעניג האט דעמאלט זיך אנגעהויבען בעטען ביי דעם אלטען מאן און זיך שווערן פאר איהם, אז ער וועט נישט אויפהויבען מעהר זיין האנד אויף דעם לעצטען צווייגעל און איהם היטען, ווי דעם שווארצאפעל פון אויג. דערנאך האט ער זיך אויפגעכאפט און געזעהען, ווי פון זיין שטערן רינט בלוט; האט ער געשיקט רופען איינעם פון די יודישע חכמים, וואס האט געקענט פותר זיין חלומות, און יענער האט איהם אזוי בעשיידט זיין שרעקליכע זעהונג: דער אויסגעהאקטער גארטען — דאס איז דער שטאם פון דוד המלך, און דאס איבערגעבליבענע צווייגעל איז דאס קינד, וואס דארף אין גיכען געבוירען ווערן פון דער מעוברת׳ער עקזילארכין. און דעם מלך איז דער בעשייד געפעלן געווארען, האט ער געהייסען אפהיטען דער אלמנה פון דעם געהרג׳עטען נשיא, און ווען זי האט געבוירען א זוהן, האט ער איהם א נאמען געגעבען בוסתנאי. און בוסתנאי איז אויסגעוואקסען און האט געלערנט תורה און משנה, הלכה און חכמה; דעמאלט האט איהם דער מלך בעשטימט פאר א ריש גלותא און געגעבען איהם א בעזונדער שטעמפעל מיט א הערב. שפעטער, נאך דעם נצחון פון די קאליפען, האט בוסתנאי, ווי געזאגט, בעקומען פאר א

ווייב די געפאנגענע טאָכטער פון קעניג כאָזרו, און אין זיין צייט האט זיך יודען גאנץ רוהיג געלעבט.

בעזונדער פעסט און געהויבען איז געוואָרען די לאגע פון די בבלי'שע יודען אין די צייטען פון דעם פיערטען קאליף אלי, מחמד'ס מיטקעמפפער און איידים (656). איהם האָבען ארויפגעזעצט אויפ'ן קאליפען-שטוהל די אראבישע רעוואָלוציאָנערן, וועלכע האבען געטויט די פריהערדיגע קאליפען אָמאר און אָטמאן; ער האט אָבער אויך בעקומען א סך שונאים און פערביטערטע געגנער, וועלכע זענען געשטאנען אויף דער זייט פון מאָאוויאַ, א קרוב פון דעם געהרג'עטען אָטמאן. אין דעם קאמפף האבען די בבלי'שע יודען, נאטירליך, נישט געקענט בלייבען נייטראל, און זיי האבען זיך אָפען איינגעשטעלט פאר דעם בעגאבטען אלי; זיי האבען איהם געהאָלפען איינעהמען די שטאָדט פירוז-שבור, און לויט א געוויסער לעגענדע, זענען אלע נייַנציגטויזענד יודישע איינוואוינער, מיט'ן אָרטיגען ריש מתיבתא מר יצחק בראש, ארויסגעגאנגען איהם מקבל פנים זיין און בעגריסען (668). פאר דער פריינדליכקייט האט אלי געשענקט דעם ריש מתיבתא עטליכע בעדייטענדע פריווילעגיעס, און פון דעמאָלט אָן האט זיך אָנגעהויבען צו פראקטיצירען דער טיטול גאון פאר'ן ריש מתיבתא, וואס האט געשפיעלט אין דער יודישער זעלבסטפערוואלטונג נישט קיין קלענערע ראָליע פון ריש גלותא. די דאָזיגע נייע לאגע, וואס האט געשאפען ווי א מין קאנקורירענדע מאכט פאר'ן ריש גלותא, האט געבראכט אין אנהויב צו פערשידענע סכסוכים און רייבונגען צווישען די ביידע פאָרשטעהער פון דער יודישער בעפעלקערונג אין לאנד; ביסלעכווייז זענען אָבער די בעציהונגען רעגולירט און אויסגעגליַכט געוואָרען, און עס האט זיך אויסגעבילדעט א אָרגאנישע איינהייט אין דער פיהרונג פון בבלישען יודענטום, מיט בעשטימטע, אבגעטיילטע פונקציעס פאר'ן ריש גלותא, ווי פאר די פאָרשטעהער פון דער גאונות. דער ערשטער האט פערטרעטען די אָפיציעלע, פאָליטישע מאכט; ער האט איינגעמאהנט די שטייערן פון די יודישע קהלות; בעשטימט פערוואלטער און ריכטער, זיך משתדל געווען פאר דער צענטראלער רעגירונג וועגען דער גרינדונג פון נייע אינסטיטוציעס, און איז פון דער בעפעלקערונג אויך בעטראכט געוואָרען, ווי א וועלטליכער מאכטהאבענדער פירשט. דאגעגען איז די רעליגיעזע איינהייט פון בבלי'שען יודענטום און זיין גייסטיגע אויסבילדונג געלעגען איינגאנצען

אין די הענד פון די צוויי גאונים — די פיהרער פון די ישיבות אין סורא און פומבדיתא. אט די לעצטע האבען ארויסגעגעבען נייע געזעצען און תקנות, און האבען אויך געהאט דאס רעכט צו בעשטראפען פאר'ן נישט אבהיטען זיי. זיי האבען געמוזט בעשטעטיגען יעדער בעשטימונג פון ריש גלותא בנוגע צו דינים און לעהרע, און בכלל האבען זיי געהאט א שטארקע דעה אין אלע רעליגיעזע אנגעלעגענהייטען פון דעם פאלקס-לעבען. די עקזילארכען גופא אפילו זענען אויך אין א געוויסער פארם געווען אבהענגיג פון די גאונים, ווארום חאטש דער טיטול ריש גלותא איז איבערגעגאנגען בירושה פון דור צו דור אין דער בוסתנאי'שער דינאסטיע, האט דאך יעדער נייער ריש גלותא געמוזט האבען די אפיציעלע הסכמה פון ביידע גאונים.

א אויספיהרליכע שילדערונג פון די פייערליכקייטען ביים בעשטימען א נייעם ריש גלותא איז דערגאנגען צו אונז אינ'ם „ספר היוחסין" פון ר' נתן הבבלי, וועלכער האט געלעבט אין יענער צייט. ער דערצעהלט:

ווען יודען האבען געוואלט אויפנעהמען א ריש גלותא, זענען זיך צוזאמענגעקומען די ראשי ישיבות מיט אלע אנגעזעהענע בעלי בתים, נדיבים, זקנים און שופטים פון גאנצען לאנד אין א גרויסען רייך פערפוצטען זאל, וואו ס'זענען געשטאנען שטוהלען פאר אלע פערזאמעלטע און בעזונדער דריי שטוהלען אויבען-אן פאר'ן ריש גלותא מיט די צוויי גאונים. דא שטעלט זיך אויף דער גאון פון סורא און זאגט מוסר דעם ריש גלותא: ער זאל זיך נישט גרויס האלטען און נישט דריקען דעם פאלק. דאן געהט מען אוועק אין שוהל (דאס קומט פאר דאנערשטאג), וואו די גאונים גיעבען איהם סמיכה און בענשען איהם און מ'בלאזט שופר, כדי אנצוזאגען דעם גאנצען פאלק פון קליין ביז גרויס: „זאל לעבען אונזער האר דער נשיא פלוני בן פלוני! ער איז אונזער פירשט! ער איז דער ראש הגולה, די קרוין פון ישראל!" — און מ'בעגלייט איהם א היים מיט גרויס פאראד. פאר זיין הויז בלאזט מען מיט טראמפייטען, און די רייכע שיקען דעם ניי-אויסגעוועהלטען נשיא טייערע מתנות: גאלד, זילבער, טייערע קליידער און אנדערע ציערונגען. שבת קומט פאר ביים ראש הגולה א פרעכטיגער באל, אויף וועלכען עס זענען איינגעלאדען די אנגעזעהענסטע יודען פון לאנד, ווי אויך אלע הויכע בעאמטע פון שטאדט,

און צום דאווענען אין שוהל ווערט דער נשיא ווידער געפייערט מיט אלערליי כבודים: פאר איהם ווערט אויפגעשטעלט א בעזונדער עסטראַדע, וואס איז אויסגעבעט מיט פורפור און זייד; די גאונים בוקען זיך פאר איהם און זעצען זיך אויף זייערע שטוהלען, איהם ביין זייט, ערשט דאן, ווען ער ענטפערט זיי אויף זייער בעגריסונג; די ספר תורה ווערט צו איהם צוגעטראגען און דאס גאנצע פאלק בעט פאר זיין געזונד. פון דעם שבת אן געהט דער עקזילארך נישט ארויס פון שטוב גאנצע זיעבען טאג, און ביי נויטיגע פעלן פאהרט ער ארויס אין א עקיפאַזש, רייך אנגעטאן און בעגלייט פון פופצעהן מאן מיט א שקלאף, וואס לויפט נאך פון הינטען.

די הוצאות פון דעם עקזילארכישען הויף, אין א סומע פון זיעבען הונדערט גאלדענע רענדלעך, פלעגען געדעקט ווערן מיט די הכנסות פון די יודישע קהלות אין בבל און דערצו זענען צוגעקומען נאך אויסערגעוועהנליכע הכנסות פון איינצעלנע פערזאנען.

דעם צווייטען ראנג אין דעם בבליש-יודישען קהלה-לעבען האט פערנומען דער ריש מתיבתא (אדער ווי מ'האט איהם איצט גערופען: גאון) פון סורא, וועלכער איז אין א סך הינזיכטען געווען געשעצט העכער פון זיין קאלעגע אין פומבדיתא אפילו אין דעם פאל, ווען יענער איז געווען פיעל עלטער פון איהם; בנוגע צו דער פאקטישער אקאדעמישער און געזעצגעבענדער טעטיגקייט איז אבער פומבדיתא געשטאנען נישט נידריגער פון סורא און האט געהאט אויך די זעלביגע פריווילעגיעס און זכיות. אט די ביידע ראשי ישיבות האבען געהאט ארום זיך א קאלעגיום, אין וועלכען עס זענען ווידער געווען פערשידענע ראנגען און מדרגות. דער נעהנטסטער ביזיצענדער פון ריש מתיבתא איז געווען דער הויפט-ריכטער אדער „אב בית דין”. אונטער איהם זענען געשטאנען זיעבען „ראשי כלה” (לעהרער פון די אקאדעמישע פערזאמלונגען) מיט דריי חברים, וועלכע האבען צוזאמען געבילדעט א מין קליינעם סענאט.

דאס זענען געווען די שטענדיגע זיצונגען פון דער אקאדעמיע; דערצו זענען נאך צוגעקומען עטליכע זיצונגען אין בעשטימטע צייטען, וואס דערמאהנען שטארק מיט זייער ארגאניזאציע די זיצונגען פון א פארלאמענט. די דאזיגע זיצונגען פלעגען פארקומען צוויי מאל אין יאהר, אין אדר און אלול, און פלעגען זיך ציהען צו גאנצען חודש. אויף די זיצונגען זענען אויך בעהאנדעלט געווארען פערשידענע

טעאָרעטישע בעלייכטונגען פון צווייפעלהאַפטע תלמודישע הלכות; די הויפט־טעטיגקייט פון אַט די זיצונגען איז אָבער געווען געווידמעט פּראַקטישע פראַגען. דאָ זענען בעהאַנדעלט און אָנגענומען געוואָרען נייע געזעצען און תקנות, און פון דאַנען פלעגען ארויסגעשיקט ווערן תשובות אויף אַלע שאלות פון פערשידענע קהלות, וואָס זענען איינגע־לאָפען אין דעם משך פון דער גאַנצער צייט. די דאָזיגע תשובות פון דער גרויסער פערזאַמלונג, — אין וועלכער עס האָבען זיך בעטייליגט (אויסער דעם שטענדיגען קאָלעגיום) זיבעציג פאַקטישע מיטגליעדער („אלופים") און דרייסיג קאַנדידאַטען (בני קיומי) — האָבען געמוזט געחתמ'עט ווערן פון ריש מתיבתא, און ער פלעגט זיי אָבשיקען דורך בעשטימטע שלוחים צו די דיינים אָדער ראשי הקהלות.

די קהלות גופא ווידער האָבען אויך געהאַט בעשטימטע פער־וואַלטונגס־אָרגאַנען, וואָס האָבען ארומגענומען אַלע פונקציעס פון דעם שטאָדטישען לעבען. בראש פון דער קהלה, אַלס גייסטיגער פיהרער און וועג־ווייזער, איז געשטאַנען דער דיין, וועלכער איז געווען אי ריכטער, אי רעליגיעזער לעהרער; ער פלעגט זיך אויסוועהלען פון די קהלה־מיטגליעדער צוויי בייזיצער, און די דריי האָבען געבילדעט צוזאַ־מען דעם שטענדיגען בית דין. דורכ'ן בית דין האָבען געמוזט דורכגעהן און בעשטעטיגט ווערן אַלע אַקטען פון חתונה־פערבינדונגען, גט'ען, געשעפטליכע אָבמאַכען, ווי בכלל אַלערליי שאלות פון דעם רעליגיעזען און געזעלשאַפטליכען לעבען, און ווי ס'איז צו גלויבען זענען אויך די קינדער־שולען, וועלכע זענען געווען פערבונדען מיט די בתי מדרשים, געשטאַנען אונטער דער השגחה פונ'ם דיין. איבער די ווירטשאַפטליכע ענינים פון דער קהלה האָט געהאַט צו פערוואַלטען אַ בעזונדער קאָלעגיום פון זיבען אָנגעזעהענע בעלי בתים (פרנסים). אַט דער קאָלעגיום האָט געהאַט אַ בעדייטענדע מאַכט איבער די מיט־גליעדער פון דער קהלה, און אויסער דער געוועהנליכער שטראָף („מלקיות") פאַר פערברעכער געגען די געזעצען פון דער תורה, מיט וועלכער דאָס יודישע בית דין האָט זיך שטענדיג בענוצט, האָט די קהלה־פערוואַלטונג זיך געקענט בענוצען אויך מיט'ן שרעקליכען חרם ביים בעשטראָפען יענע יודישע מיטגליעדער, וועלכע האָבען זיך נישט געוואָלט אונטערגעבען איהרע פעראָרדנונגען.

ביי אַזאַ פעסטער אינווענינסטער אָרגאַניזאַציע האָט די יודישע קאָלאָניע אין בבל וואָס ווייטער אַלץ מעהר אָנגענומען דעם כאַראַקטער

פון א זעלבסטשטענדיגער יודישער מלוכה אונטער דער פאהן פון איסלאם; די מאכט פון די יודישער הערשער האט זיך אבער פערשפרייט גאנץ ווייט איבער די גרענעצען פון בבל. אין צפון ביז טראנסאקסאניען, אין מזרח ביז אינדיען, אין מערב און דרום ביז אפריקא און די פירענעען, — אומעטום, וואו נאר ס'האט דערגרייכט די הערשאפט פון קאליפאט, האט מען זיך צוגעהערט צו די בעשטימונגען פון די יודישע געזעצלעהרער אין סורא און פומבדיתא, און פון די אלע לענדער פלעגט מען זיך ווענדען צו זיי מיט שאלות וועגען צווייפעלהאפטע רעליגיעזע און יורידישע הלכות. אויף אזא אופן זענען די גארמען פון תלמוד פערשפרייט געווארען אין אלע יודישע קבוצים, און דאס האט ווידער א סך מיטגעווירקט, צו דערנעהנטערן צווישען זיך די אבגעזונדערטע טיילען פון דער אומה, וואס זענען געווען צעשטרייט איבער די לענדער פון אזיע, אפריקא און אייראפא.

צווייטעס קאפיטעל.

יודען אין שפאניען אונטער די וועסטגאטען און אראבער.

אין דער צייט, ווען די יודען אין מזרח האט זיך רוהיג און פריי געלעבט אונטער דער אויבערהערשאפט פון די אראבישע קאליפען, האבען די יודען אין די קריסטליכע לענדער געמוזט אויסשטעהן שווערע און אכזריות'דיגע רדיפות.

בעזונדער טרויריג איז געוועזן די לאגע פון דער יודישער קאלאניע אין שפאניען. אויפן בעפעהל פון דעם פאנאטישען קעניג חינטילא, האט דער גרעסטער טייל פון די שפאנישע יודען זיך געמוזט אויס'שמד'ען, און די איבריגע זענען פערטריבען געווארען פון לאנד. די משומדים האבען אפילו געמוזט געבען א פייערליכע שבועה, טריי צו דינען דער קריסטליכער קירך און זיך אבצוזאגען אינגאנצען פון דעם גלויבען פון זייערע עלטערן; פאקטיש האבען זיי אבער נישט אויפגעהערט צו קוקען אויף זיך, ווי אויף קינדער פון דער אויסגעוועהלטער יודישער אומה, און ווי נאר דער גרויזאמער הערשער האט די אויגען געשלאסען, זענען זיי גלייך צוריק אריבער צו דעם יודישען גאט און דער יודישער תורה. עטליכע יאהר האבען זיי נאכדעם אבגעלעבט במנוחה, אונטער דער שוץ פון דעם יודענפריינדליכען קעניג חינדאסווינד (642—652). דער זוהן און נאכפאלגער פון דעם קעניג, רעצעסווינד, איז אבער געוועזן צו יודען גאנץ אנדערש געשטימט. ער האט זיך געשטעלט פאר א הייליגע אויפגאבע, אויסצוראטען אלע יודען פון זיין לאנד, און בעזונדער

אכזריות'דיג האט ער גערודפ'ט די „יודאיצאנטעס", די אפיציעלע קריס־טען, וועלכע האבען נישט אויפגעהערט אבצוהיטען אלע געזעצען פון יודענטום. „זיי זאלען דורך אונזער פרומקייט פערבעסערט אדער דורך אונזער שטרענגקייט פערטיליגט ווערן", — האט דער קעניג פערבּיטערט אויסגערופען, און ער האט זיין ווארט געהאלטען: די „יודאיצאנטעס" זענען פערברענט אדער פערשטיינט געווארען, און די איבערגעבּליבענע פון זיי האבען ווידער געגעבען א פייערליכע שבועה, אז פון איצט אן וועלען זיי נישט האבען מעהר קיין שיכות צו יודען און וועלען נישט היטען קיין יודישע געזעצען און מנהגים. נאר דאס איינע האבען זיך די אונגליקליכע אבגעבעטען: קיין חזיר־פלייש קענען זיי נישט עסען — עס עקעלט זיי; דערפאר האבען זיי זיך פערפליכטעט צו עסען אנדערע שפייזען, וואס זענען געקאכט מיט חזיר־פעטס.

אויף דעם אלעם האבען זיי געשוואוירען ביי דער הייליגער דריי־איינינגקייט; דאס איז אבער נאך אלץ ווייניג געווען, אום אויסצולעשען דעם יודישען פונק, וואס האט נישט אויפגעהערט צו גליהען אין זייערע געפייניגטע הערצער, זאן אין עטליכע יאהר ארום האט מען געמוזט אננעהמען נייע מיטלען געגען די פערברעכערישע „יודאיצאנטעס".

אונטער דעם קעניג וואמבא (680—672) איז די יודישע לאגע נישט בעסער געווארען, און זיי האבען זיך פעראייניגט מיט די מורדים פון דרום־פראנקרייך (סעפטימאניע), וואס האט אנגעהערט ביז אהער צו דער שפאנישער קרוין. דער אויפשטאנד האט זיך אבער נישט איינגעגעבען און די יודען זענען בעשטראפט געווארען צוזאמען מיט די מורדים.

וואמבא'ס נאכפאלגער, ערוויג (680), איז געוועזען א געבוירע־נער ביזאנטינער, וואס האט מיט פערשיעדענע פאלשקייטען און שווינד־לערייען אויסגענארט די קרוין פון דעם געזעצליכען הערשער, און כדי זיך ריין צו וואשען פון דעם חטא האט ער געמוזט זיך צוחנפה'נען צו די גייסטליכע און זיי געווינען פאר זיך. נאטירליך, זענען יודען געוועזען זיין ערשטער קרבן, און אויף דעם קירכען־קאנגרעס אין טאלעדא האט ערוויג בעשוואוירען די פערזאמעלטע, זיי „זאלען פערטיליגען מיט'ן ווארצעל די יודישע פעסט". צו דעם צוועק האט דער קעניג פארגעלעגט דער פערזאמלונג צום בעשטעטיגען גאנצע זיבען און צוואנציג פארא־גראפען, פון וועלכע נאר איינער רעדט וועגען יודען און די איבריגע

בעשעפטיגען זיך ווידער מיט די פערשאלטענע „יודאיצאנטעס״. אין דעם פאראגראף וועגען יודען האט ערוויג פארגעלעגט א קורצען מיטעל: יעדער יוד, וואס וועט זיך נישט אבשמד'ען אין דעם משך פון א יאהר צייט, פערליערט אלע זיינע גיטער, און בעקומט הונדערט שמיץ; דאן שינדט מען איהם אב די הויט פון קאפ און שטערן צום צייכען פון איביגער שאנד און מ'שיקט איהם ארויס פון לאנד. מיט דעם זעלביגען „ערפינדערישען״ גייסט זענען דורכגעדרונגען אויך די פאראגראפען וועגען דער שמירה איבער די יודישע קריסטען. דא ווערן איבערגעחזר'ט אלע אכזריות'ען פון די פריהערדיגע פרומע הערשער, מיט א צוגאב פון נייע אונמענשליכע רדיפות.

די פערזאמלונג, בראש פון וועלכער עס איז געשטאנען דער פון יודען שטאמענדער ארכיבישאף יוליאן, האט די פארשלאגען פון קעניג אנגענומען, און אין צוויי טאג ארום זענען די יודען, ווי די יודישע קריסטען, צוזאמענגערופען געווארען אויף איין פלאץ, וואו מ'האט פאר זיי געלייענט די ניי-בעשטימטע געזעצען. צום גליק פון שפאנישען יודענטום זענען דאס מאל אויך די געזעצען נישט פערווירקליכט געווארען, און די פאקטישע הערשער פון לאנד, די פעאדאלען, האבען בעשיצט די יודען פון אלע אכזריות'ען.

די דאזיגע שטיצע האט זיך אבער אויפגעהערט צו פראקטיצירען אין די צייטען פון דעם קעניג עגיקא (687 — 701). אט דער הערשער האט אנגעגריפען דעם לעבעדיגסטען נערוו פון דער יודישער עקסיסטענץ: ער האט די יודען און די יודען-קריסטען פערבאטען אינגאנצען יעדען געשעפטליכען פערקעהר מיט קריסטען; דערצו האט ער נאך ארויסגעריסען פון יודישע הענד דעם רייכען וואסער-האנדעל מיט אפריקא, און געלאזען קאנפיסקירען אלע זייערע אונבעוועגליכע גיטער (693).

נאך אזעלכע געזעצען איז שוין די יודען מעהר קיין אויסוועג נישט געבליבען, און זיי האבען געפועל'ט ביי זיך, צו מאכען א געפעהרליכען שריט: זיי האבען זיך פערבונדען מיט זייערע ברידער אין צפון-אפריקא, וועלכע האבען געלעבט רוהיג אונטער דער הערשאפט פון איסלאם, און געוואלט ארויסרופען א פאלשטענדיגע מלוכה-איבערקעהרעניש, מיט דער הילף פון די אונצופריעדענע פעאדאלען (694); צום אונגליק, איז אבער די יודישע פערשווערונג ענטדעקט געווארען, און דער אויפגערייצטער קעניג האט זיך אויף א שרעקליכען אופן נוקם

געווען אַן די „העזה׳דיגע״ מורדים. ער האָט אַלע יודען, „די וואָס לעבען אין שפאַניען, ווי יענע, וועלכע האַלטען זיך אויף אין די גאַלישע פּראָווינצען“, ערקלערט פאַר שקלאַפען און זיי איינגעטיילט צווישען די קריסטליכע בעלי בתים פון לאַנד, וועלכע האָבען נישט געהאַט קיין רעכט זיי פריי צו לאָזען; דערצו זענען אַלע יודישע קינדער, עלטער פון זיבען יאָהר, איבערגעגעבען געוואָרען אין קריסטליכע הייזער. אַ אויסנאַהם האָט עגיקא געמאַכט פאַר די קריגערישע יודען, וועלכע האָבען זיך אויפגעהאַלטען אויף די גרענעץ-בערג צווישען שפאַניען און גאַליען און געשיצט דאָס לאַנד פון אַ אָנפאַל.

דאָס איז געווען דער לעצטער גיפט-טראָפּען פון דער אָבשטאַרבענדער וועסטגאָטישער דינאַסטיע. יודען האָבען געליטען אַ קורצע צייט פון דער שענדליכער גזירה, די שפאַנישע מלוכה האָט אָבער בעצאָהלט דערפאַר מיט איהר לעבען. די יודען, וועלכע האָבען אין פערשיעדענע צייטען אויסגעוואַנדערט פון שפאַניען, ווי יענע, וועלכע זענען איבערגעבליבען אין דעם שפאַנישען גיהנם, האָבען געשלאָסען יד אחת מיט דעם העלדישען מחמר׳נישען בעזיעגער טאַריק, וואָס האָט זיך אַריינגעריסען אין לאַנד מיט זיין צפון-אַפריקאַנישער מחנה.

נאָך דער בעריהמטער שלאַכט ביי קסערעס (יולי 711), אין וועלכער עס איז אומגעקומען דער לעצטער וועסגאָטישער קעניג (ראָדעריך), זענען די אַראַבער געוואָרען די בעלי בתים פון דעם גרעסטען טייל פון לאַנד, און אומעטום זענען זיי פון יודען שטאַרק געשטיצט געוואָרען. איז אַריינגעפאַלען אַ שטאָדט צו די מחמר׳נער אין די הענד, האָט זי דער קריעגספיהרער איבערגעגעבען יודען אָבצוהיטען, און ער אַליין איז געגאַנגען מיט זיין מחנה ווייטער, זיכער אין דער העלדישער איבערגעגעבענקייט פון די יודישע היטער. ווען טאַריק איז צוגעקומען צו דער וועסטגאָטישער הויפּשטאָדט, צו טאָלעדאָ, זענען זיך אַלע קירכליכע און וועלטליכע גדולים צולאָפען, און אין דער צייט, ווען די איבערגעבליבענע קריסטען האָבען אין די קירכען מתפלל געווען פאַר דעם נצחון פון דער הייליגער אמונה, — האָבען די יודען אויפגעעפענט די טויערן פון שטאָדט פאַר דעם אַראַבישען זיעגער און איהם עמפּפאַנגען מיט אַ בעגייסטערטער שמחה. דער לעצטער האָט דאַן זיי איבערגעגעבען די בעוואַכונג פון דער שטאָדט, און איז געלאָפען מיט זיין מחנה פערפאָלגען די אַנטלויפענדע (712).

אזוי זענען די יודען צוריק געווארען בעלי בתים איבער די שטעדט, פון וועלכע מ׳האט זיי ערשט נישט לאנג אזוי אכזריות׳דיג געטריבען. בעהערשענדיג דאס לאנד, האבען די אראבער גוט געדענקט די יודישע שטיצע, און זיי האבען יודען געגעבען אלע בירגערליכע און רעליגיעזע פרייהייטען. יודען האבען נאר געהאט צו צאהלען א געוויסען קאפ-שטייער, אלס אונגלויביגע, גלייך מיט די אונטערגעווארפענע קריסטען; אויסער דעם זענען זיי אבער אין אלע הינזיכטען פריי און זעלבסטשטענדיג געווארען, און די גרויסע יודישע קהלות, וואס האבען זיך דא אין גיכען אויסגעבילדעט, (ווי קארדאווא, טאלעדא, א. נ. א.) האבען אויך געהאט אזא זעלבסט-פערוואלטונג, ווי די קהלות אין בבל.

צום גליק פון שפאנישען יודענטום זענען די ערשטע אראבישע עמירען (הערשער) אין שפאניען ווייט געווען פון רעליגיעזען פאנאטיזם, און זיי האבען יודען קיינע שוועריגקייטען נישט געמאכט. מאאוויא, יעזיד I, אבדול-מאליק, וואליד I און סולימאן (656—717) זענען געווען געשטימט מעהר וועלטליך, ווי רעליגיעז, און זייער וועלטער בליק האט זיך גאנץ וועניג צוגעפאסט צו דער בעגרענצטקייט פון קאראן און די אנדערע מחמד׳נישע מסורות (סונא׳ס). זיי האבען ליעב געהאט די אראבישע דיכטקונסט און מענשען פון פעדער זענען פון זיי נישט וועניגער געשעצט געווארען, ווי מענשען פון שווערד. דאס האט אויף די יודען זעהר גוט געווירקט און זיי האבען זיך באלד צוגעפאסט צו דעם כאראקטער פון דער אייגענטליכער אראבישער קולטור. די אראבישע שפראך איז יודען נישט שווער אנגעקומען צו דערלערנען, ווייל זי איז זעהר נאהנט צו העברעאיש, און די יודישע בעציהונג צו העברעאיש גופא האט זיך אויך שטארק פערבעסערט, אונטער דעם איינפלוס פון דעם אראבישען געשמאק בנוגע צו דער ריינקייט פון דער שפראך און איהר ריטמישען קלאנג. צו דעם איז צוגעקומען אויך דער פאקט, וואס די אנהענגער פון קאראן האבען, ווי פריהער די אנהענגער פון עוואנגעליום, אנגעהויבען צו געפינען אין די הייליגע שריפטען רמזים אויף דער ערשיינונג פונ׳ם אראבישען נביא, און די יודען האבען זיך געמוזט מעהר פערטיעפען אין דער שפראך פון די נביאים, כדי צו קענען ענטפערן זייערע מחמד׳נישע נעגנער.

דריטעס קאַפּיטעל.

די ווייטערדיגע אויסבילדונג פון יודענטום אין די לענדער פון איסלאם.

די דירעקטע פאָלגע פון דעם יודישען פערטיעפען זיך אין דער העברעאישער שפּראַך איז געווען די שאפונג פון א מין נײַ־העברעאישער פּאָעזיע. עס האָבען זיך בעוויזען דיכטערישע נאַטורען, וועלכע האָבען בעצוואונגען דעם וואולקאַנישען גײַסט פון דער העבראישער נבואה־שפּראַך און איהם אײַנגעפּאסט אין די ראהמען פון געמאָסטענע פערזען מיט בעשטימטע תנועות, — ענליכע צו דעם כאַראַקטער פון דער אראַבישער דיכטונג. אין דער צײַט אָבער, ווען די אראַבישע דיכטער האָבען געזונגען פון קריגערישע העלדישקײַטען, שטאַרקע לײַדענשאַפטען און אונגעצווינגבארער ליעבע, האָט די העברעאישע פּאָעזיע זיך נישט בעפרײַט פון איהר אײַביגען אינהאַלט: גאָט און זײַן משפט, די פערלאָזענקײַט פון דער יודישער אומה, איהרע לײַדען און האָפנונגען. דאָס זענען געווען פּאָעטישע האַרץ־אויסגיסונגען אין דער העבראישער שפּראַך, וואָס האָבען זיך גאַנץ חעניג אונטערגעשײַדט פון די ביזהעריגע ברכות און תפילות אין׳ם אלטעגליכען און יום־טוב׳דיגען דאַווגען, און דעריבער טאַקי זענען זײַ באַלד אַרײַנגענומען געוואָרען אין׳ם סדר פון די תפילות, אַ׳ם הוספה צו דעם געוועהנליכען שוהל־גאָטעסדיענסט (אונטערן נאָמען פּיוטים — פון פּאָעזים, פּאָעטיקא).

דער ערשטער פון די דאָזיקע פײטנים (פייטן — אויטאָר פון פיוטים) איז געווען איינער מיט'ן נאָמען יוסי בן יוסי היתום פון פאַלעסטינא, וואָס האָט געלעבט, לויט דער השערה, אין דער לעצטער העלפט פון VII-טען יאָהרהונדערט. איהם ווערן צוגעשריבען די בעריהמטע פיוטים, וואָס ווערן געזאָגט צו מוסף פון צווייטען טאָג ראש השנה (אהללה אלהי, אפחד במעשי, אנוסה לעזרה) און יום כפור אין דער עבודה (אתה כוננת, אזכיר גבורות). אין די פיוטים קלאָגט די פערבױטערטע כנסת ישראל מיט'ן מויל פון דיכטער און בעט זיך ביי איהר הארציגען פאָטער אין הימעל:

קום צו מיר, פרעג זיך אויף מיר נאָך —
איך בין א פערבלאָנדזשעט שעפּסעלע;
מ'האָט מיך ארומגעשוירען, איך בין פערשטומט
און קען קיין מויל נישט עפנען.
מײַנע שערער זאָגען: זי איז א פערשטויסענע,
איהר היטער און איהר שאָטען רופט זיך נישט אָב...
א, וועה, דרינג אריין אין מײַן פײַן, אין מײַן עלענד,
איך האָב נישט קיינעם, וועמען צו רופען,
פאַר וועמען זיך צו קלאָגען...

— — — — — — — — — — — —

דערמאָן דיך אין דײַן הויז-פויגעלע,
פרעג דיך נאָך אויף דער שטומער טײַבעלע!
שאַל צו זיי אין שופר,
טו א פײַף צו זיי מיט דער שטים.

— — — — — — — — — — — —

וועהט: אָט איז א פאָהן אין די בערג,
אָט הערט זיך א שופר-שאַלען איבער דער ערד,
און א געזאַנג טראָגט זיך פון פערשטומטע שטימען —
יון'ס קינדער בוקען זיך פאַר ציון'ס זיהן!

די דאָזיגע פיוטים האָבען נישט, נישט קיין גראַמען און נישט קיין זילבענמאָס, און דאָס איינציג קינסטלערישע אין זיי איז דער אָנהויב פון די פערזען, וואָס איז צונויפגעשטעלט לויט'ן אלף-בית (אקראָסטיכאָן). דערפאַר האָבען זיך די שפּעטערדיגע פייטנים שוין מעהר גערעכענט מיט דער אויסערליכער קינסטלערישער פאָרם פון זייערע פיוטים און זיי געשאַפען נאָר אין גראַמען און מיט א ריטמישען קלאַנג.

אזעלכע זענען די גערײמטע יוצרות און קרובות פאר די פײערליכע שבתים (פרשת החודש, פרשת שקלים) פון א געװיסען ר' ינאי.

דער פרוכטבארסטער פון די דעמאלדיגע פייטנים איז געװען ר' אליעזר הקליר, ר' ינאי'ס תלמיד. זײנע צאהלרײכע פיוטים זענען ריטמיש און גערײמט; דערבײ זענען זײ אבער אויך שװערפעליג, הארט און פערטונקעלט. ער האט געשאפען איבער הונדערט און פופציג ליטורגישע הימנעס פאר אלערלײ יום טובים און תעניתים, נעהמענדיג אלס אינהאלט פערשידענע אגדות און מדרשים, און װײל ער האט זיך געהאלטען שטרענג אין די ראהמען פון ריטמישע און גערײמטע פערזען, איז ער אפט געצװאונגען געװען צו בעשאפען אײגענע שפראך-װענדונגען און אויסדריקען, װעלכע זענען גארנישט צוגעפאסט צו דעם כאראקטער פון דער העברעאישער שפראך. נישט קוקענדיג אויף דעם, זענען פון דעסטװעגען דעם קליר'ס פיוטים אנגענומען געװארען אין אלע יודישע קהלות פון בבל, איטאליען, דײטשלאנד און פראנקרײך, נאר די שפאנישע יודען אלײן האבען פארגעשטעלט מיט זיך א אויסנאהם אין דער הינזיכט — זײער שפראכגעפיהל האט זײ אבגעשטויסען פון'ם קאליר'ס בארבאריזמען. אין די דערמאנטע לענדער, דאגעגען, האבען זיך די פיוטים בכלל װאס װײטער אלץ מעהר אײנגעבירגערט אין דעם יודישען שוהל-לעבען, און מיט דער צײט האבען זײ אפילו ארויסגעשטויסען די אגדי'שע דרשות, װאס פלעגען געװעהנליך געהאלטען װערען בעת'ן דאװנען. —

נישט אהן א אײנפלוס אויף דער יודישער גײסטיגער אויסבילדונג איז אריבער אויך די אלגעמײנע קולטור-אויפלעבונג, װאס האט ארומגענומען די מחמד'נישער װעלט אין VII — IX-טען יאהרהונדערט. יודען האבען זיך איצט גײסטיג צוזאמענגעלעבט מיט די קולטורעלע אראבער, װי אמאל מיט די העלענען, און באלד האבען זיך פון זײ אויסגעטײלט בעדײטענדע קרעפטען אויף אלע געביעטען פון דעם אלגעמײן-מענשליכען שאפען און דענקען. פיעל פון די דאזיגע געבילדעטע יודען האבען אפילו איבערגענומען די שפראך פון יענע, פון װעלכע זײ האבען געצויגען זײער גײסטיגע יניקה, און זײ האבען געשריבען זײערע װערק אין דער אראבישער שפראך אדער איבערגעטראגען אין דעם לשון דאס בעסטע און שענסטע פון די אלטע ליטעראטורען: די גריכישע און רוימישע.

אין די ערשטע צעהנדליגער פון נײנטען יאהרהונדערט האט זיך

בעריהמט געמאכט אלס אסטראלאג און אסטראנאם דער יוד מאשאלא בן אמארי (813); שפעטער, אין די פירציגער יאהרען פון דעם יאה־הונדערט, האט זיך דער יוד סאגל־אל טאבארי פון טאבאריסטאן אויסגעצייכענט אלס דאקטאר און מאטעמאטיק, און האט איבערגעזעצט אין אראביש די גריכישע אסטראנאמישע ווערק פון דעם בעריהמטען פטאלאמעאוס. בעריהמט אלס גרויסער אויטאריטעט אין מעדיצין איז געווען אויך סאגל'ס זוהן, אבו־סאגל־אלי, וועלכער איז איבערגעגאנגען צום איסלאם און האט פערנומען א גרויסען ארט אין א קאליפישען הויף. אין קיירואן (טוניס) האט געלעבט אלס לייבמעדיק פון קאליף דער יוד יצחק הישראלי (850 — 940), וועלכער האט אנגעשריבען ניין בעריהמטענדע מעדיצינישע ווערק אין אראביש, און איז אנערקענט געווארען אויך פון די שפעטערדיגע דורות פאר א שטארקען בר סבכא אין מעדיצינישע פראגען; דער זעלביגער יצחק האט פערפאסט אויך וויכטיגע פילאזאפישע ווערק, פון וועלכע עס זענען דערגאנגען צו אונז אין העברעאישע איבערזעצונגען דער „ספר הגבולין" מיט'ן „ספר היסודות". דער תלמיד פון יצחק הישראלי, דונש אבן תמים (900 — 960), האט זיך פערנומען מיט פילאזאפיע און נאטור־וויסענשאפט, און פון איהם שטאמט די בעקאנטע איינטהיילונג, לויט וועלכער דעם נידריגסטען ארט אין דער וויסענשאפט פערנעהמט מאטעמאטיק, אסטראנאמיע און מוזיק; דעם מיטעלען — נאטור־לעהרע און מעדיצין, און דעם העכסטען — מעטאפיזיק און טעאלאגיע.

ביי אזא ענגען גייסטיגען צוזאמענלעבען צווישען יודען און דער אראבישער אינטעליגענץ, האט זיך ביי די ערשטע געמוזט ענטוויקלען א נייע בעציהונג צו דער טראדיציאנעלער יודישער וועלט־אנשויאונג, און דאס האט זיך באלד ארויסגעוויזען אין דעם קאמפף וועגען תלמוד, וואס האט ארומגענומען א גרויסען טייל פון דער יודישער אומה און געבראכט ענדליך צו א טרויעריגער שפאלטונג מיט טלע דער־מיט־פערבונדענע פאלגען.

דער תלמוד האט בעהערשט דאס גאנצע יודישע לעבען—א דאנק דער אונערמידליכער, סיסטעמאטישער ארבייט פון די אמוראים, סבוראים און גאונים איז געשאפען געווארען א מין תלמודישע אטמאספערע, וואס האט ארומגענומען יעדען שריט פון דעם יודישען שאפען און ווירקען. די דאזיגע ספעציפיש־יודישע אטמאספערע האט אין די

פריהערדיגע יאָהרהונדערטער ארומגענומען בלויז פּאַלעסטינא, בבל און אַ קליינעם טייל פון אייראָפּאַ; איצט אָבער, מיט דער פערשפּריי־טונג פון איסלאַם, זענען די יודען פון אינדיען ביז שפּאַניען און פון קאַווקאַז ביז טיעף אין אַפריקא פערוואַנדעלט געוואָרען אין איין גרויסען זעלבסטשטענדיגען קבוץ אונטער דער הערשאַפט פון די קאַליפען, און דאָס האָט אויך געווירקט צו פערשפּרייטען די ממשלה פון תלמוד איבער דעם גרעסטען טייל פון דער אומה. די מעהרסטע קהלות האָבען זיך פרייוויליג אונטערגעגעבען די געבאָטען פון דעם הייליגען יודישען קאָדעקס, און מיט דער צייט האָט זיך דאָס יודישע לעבען אינגאַנצען צוגעפּאַסט צו זיין כאַראַקטער — די תלמודישע בעגריפען און געזעצען זענען געוואָרען אַ אָרגאַנישער טייל פון דער יודישער פּסיכיק.

אָט דער פּראָצעס האָט אָבער געפונען פאַר זיך אויך בעדייטענ־דע שטערונגען. די יודען פון אַראַביען, וואָס האָבען איינגעוואַנדערט קיין פּאַלעסטינא, סיריען און בבל, — זיי האָבען נישט געקענט צופּאַסען זייער לעבען צו דעם גייסט פון תלמוד. דאָס זענען געווען קינדער פון מדבר, מענשען פון שווערד, קריגער און רייטער, וועל־כע זענען געוועהנט געוועזען פון דער היים צו אַ לעבען פון אונבעגרע־נעצטער פרייהייט און קריגערישע העלדישקייטען, און דאָס לעבען לויט די געבאָטען פון תלמוד האָט אויף זיי געמוזט מאַכען דעם איינ־דריק פון אַ שרעקליכען אַסקעטיזם. און דאָ זענען גראָד די יודען, וועלכע זענען נעהנטער געשטאַנען צו די מחמד׳נער, אָפטער אַריינגע־צויגען געוואָרען אין וכוחים מיט די לעצטע וועגען אויסטייטשונגען פון פערשידענע שטעלען אין דער ביבעל, און זייערע נישט פער׳פּלפּול׳טע מוחות האָבען זיך אָנגעשטויסען אָן דעם פאַקט, וואָס די תורה אליין איז גאָרנישט אַזוי האַרב און שלעכט. נאָר די תלמוד־לייט, הייסט עס, זיי האָבען אָנגעהויפט גאַנצע בערגער מיט דינים און גזירות און חומרות און סיגים, וואָס לאָזען נישט געניעסען פון קיין פערגניגען, שטערן אויף יעדען טריט און שריט, און מאַכען דאָס גאַנצע לעבען פאַר אַ מין אָבקומעניש אין גלות.

אויף דעם באָדען זענען אויסגעוואַקסען פערשידענע אַנטי־תלמודישע בעוועגונגען, וואָס האָבען נישט אויפגעהערט אין דעם משך פון איבער הונדערט יאָהר. די ערשטע פון די דאָזיגע בעוועגונגען זענען געווען פערבונדען מיט פּאָליטיש־רעליגיעזע אויפשטאַנדען און

משיח-חלומות . אזוי האט א געוויסער יוד פון סיריען , מיט'ן נאמען סערענוס , זיך אנגעגעבען פאר משיח'ן און צוגעזאגט צו בעפרייען דאס הייליגע לאנד פון דעם מחמד'נישען יאך ; זיין ערשטע עובדא איז אבער געווען , צו בעפרייען יודען פון די תלמודישע גזירות און חומרות . סערענוס האט מבטל געווען די דינים פון תלמוד וועגען פייערן צוויי טעג יום-טוב , וועגען יין נסך , וועגען טרפה שפייזען און נאך אנדערע בעדייטענדע חומרות , און דאס האט זיין ערפאלג נישט אבגעשוואכט , נא פערשטארקט . עס זענען צו איהם צוגעשטאנען מאסען יודען פון די שכני'שע לענדער און אפילו אין דער ווייטער שפאניען האט זיין אויסרוף אנ'אבקלאנג געפונען . די דארטיגע יודען זענען ערשט מיט צעהן יאהר צוריק בעפרייט געווארען פון דעם וועסטגאטישען יאך , א דאנק די נצחונות פון איסלאם , און איצט האבען זיי זייער האב און גוטס פער-לאזען און זיך געשטעלט אונטער דער פאהן פון דעם סירישען משיח . דעם לעצטענס שטערן איז אבער באלד פערלאשען געווארען , און דער קאליף יאזיד האט איהם , אלס געפאנגענעם , איבערגעגעבען אין די הענד פון דער יודישער געריכטסמאכט . פון די אנהענגער האבען דעמאלט א סך זיך אפען מתודה געווען אין זייער זינד געגען דער יודישער מסורה און זענען צוריק אריינגעטרעטען אלס מיטגליעדער אין די יודישע קהלות ; אנדערע דאגעגען , זענען געבליעבען ביי זייער עקשנות און נישט געוואלט זיך ווידער אונטערווארפען די תלמודישע הארבקייטען .

מיט דריי צעהנדליג יאהר שפעטער איז אין אנ'אנדער ווינקעל ווידער ענטשטאנען אנ'אנטי-תלמודישע בעוועגונג , פעראייניגט מיט מיסטישע שווערמערייען . דאס איז געווען איינער פון איספאהאן אין פערסיען , מיט'ן נאמען אבאדיא-אבו-איסא . ער האט זיך תחילת אנגעגעבען נישט פאר משיח'ן אליין , נאר פאר א אנזאגער (דאי) פון דעם לעצטען , און אנגעזאגט האט ער , אז גאט האט איהם בערופען , צו בעפרייען דעם יודישען שטאם פונ'ם יאך פון די פעלקער און פון די אונגערעכטע הערשער .

אלס „נביא" האט אבו איסא זיך גענומען דאס רעכט , צו ענ-דערן א סך געזעצען פון דער תורה , און אט די רעפארמען האבען איהם אויך נישט געשטערט צונויפצוזאמלען ארום זיך גאנצע צעהן טויזענד מאן . לויט די בעגריפען פון דער אראבישער וועלט , האט אבו-איסא אויך פערוואנדעלט זיינע אנהענגער אין קריגער , און מיט'ן

שווערד האט ער געוואלט איבערציינען די געגנער אין זיין אמת; דאס איז איהם אבער נישט געלונגען: ער אליין איז אומגעקומען אין קאמפף און די מחנה איז צוקלאפט געווארען. די איבערגעבליבענע אנהענגער האבען, איבריגענס, אויך נאך זיין טויט נישט אויפגעהערט צו גלויבען אין איהם, און אז ביז'ן צעהנטען יאהרהונדערט האט עקסיסטירט א סעקטע פון די דאזיגע איסאוויטען, וועלכע זענען אין א סך הינזיכטען איבערגעטרעטען די געבאטען פון תלמוד. שפעטער האט זיך פון די סעקטאנטען גופא אויסגעטיילט איינער מיט'ן נאמען יודגאן און געגרינדעט א נייע סעקטע. די יודגאנטען האבען צוגעגעבען א גרויסע בעדייטונג די יודישע תפילות און תעניתים; זיי האבען אבער אבגעלייקענט אלע שטרענגקייטען פון תלמוד וועגען שבת, שפייזען און נאך אזעלכע ענינים.

כאראקטעריסטיש ביי די אלע בעוועגונגען איז דאס, וואס די טאן-געבער פון יודענטום, די גאונים, האבען גארנישט געטאן, כדי צו פערהיטען די געפאהר; זיי האבען כסדר געזוכט צו בעשיצען זייערע אייגענע אינטערעסען און דערמיט אליין אפשר דערנעהנטערט די צייט פון דער שפאלטונג. עס האבען זיך בעניצט די אמאליגע ערומרייסענישען צווישען די עקזילארכען און די גאונים, און אזוי ווי די פאקטישע מאכט איז נאך געווען אין די הענד פון די ערשטע, האבען זיי געהערשט, ווי דעספאטען און זיך מיט קיינעם נישט גערעכענט. דער עקזילארך שלמה, בוסתנאי'ס א אוראייניקעל, האט בעשטימט, למשל, א געוויסען אונבעדייטענדען נאטרונאי כהנא פאר א גאון אין סורא, און איז פערביינגאנגען דעם בעקאנטען געזעצלעהרער אחאי פון שבחא. דער לעצטער איז דאן אוועק קיין פאלעסטינא (750), וואו ער האט פערפאסט א מין פראקטישען האנדבוך פאר די הלכות פון תלמוד, אונטערן נאמען שאלתות דר' אחאי. א עהנליך ווערק, אונטערן נאמען הלכות, איז אין יענער צייט צוזאמענגעשטעלט געווארען אויך פון דעם ריש ישיבה פון סורא מיט'ן נאמען ר' יהודאי.

פיערטעס קאַפּיטעל.

די קאַראַאימער (קראים) און אַנדערע סעקטעס.

אויב די אַנטי־תלמודישע בעוועגונגען אונטער דער פאָהן פון פאַלשע משיחים האָבען אַפילו נישט איבערגעלאָזען נאָך זיך קיין טיעפען רושם, האָבען זיי דאָך געוויזען, אַז אין דער שטימונג פון פאָלק איז פערהאַן אַ באָדען פאַר אַ בעוועגונג געגען דער צו־שטאַרקער אָנהויפונג פון רעליגיעזע נאָרמען און געבאָטען, און דאָס האָט גוט פערשטאַנען איינער, וואָס איז אַמבעסטען צוגעפּאַסט געווען צו דער אָנפיהרערשאַפט פון אַזאַ מין בעוועגונג.

דאָס איז געווען ע נ ן ב ן ד ו ד פון דער בוסתנאי'שער דינאַסטיע. דער דאָזיגער עקזילאַרכען־זוהן איז געווען אַ טיעפער קענער פון די הייליגע שריפטען, פון תלמוד און פון דער אַראַבישער ליטעראַטור; ווייל אָבער עס איז בעקאַנט געווען, אַז ע נ ן איז אַ געגנער פון אַ סך תלמודישע געזעצען, האָט מען אין די לומדישע קרייזען געקוקט אויף איהם קרום, און איינמאָל איז די דאָזיגע אונצופריעדענהייט דער־גאַנגען ביז אַ עפענטליכען ארויסטריט געגען דעם אַריסטאָקראַטישען פריידענקער. דער צוזאַמענשטויס איז פאָרגעקומען אויף דעם פאָלגענ־דען אופן:

נאָכ'ן טויט פון עקזילאַרך שלמה (760), זענען די איינציגע יורשים אויפ'ן עקזילאַרכענטיטול געבליבען: ע נ ן מיט זיין ברודער ח נ נ י ה, וועלכער איז געווען פיעל ווייניגער געלעהרנט פון איהם. די גאונים (ר' י ה ו ד א י און זיין ברודער ד ו ד א י) זענען אָבער

געווען נעגען דעם אַפּיקורסיש געשטימטען ענן, און אַ דאַנק זייער השתדלות איז פאַר אַ עקזילאַרך בעשטימט געוואָרען ענן'ס יונגערער ברודער חנניה. דאָס האָט דעם פערדריסענעם ענן שטאַרק אָנגעגריפען, און ער האָט צונויפגענומען אַרום זיך אַ פּאַרטיי פון זיינע אָנהענגער, וועלכע האָבען איהם בשתיקה געקרוינט פאַר אַ עקזילאַרך. ווען די זאַך איז דערגאַנגען צום באַגדאַד'ער קאַליף אַל-מאַנסור, האָט ער דעם ניִשט געזעצליכען „ראָס-אַל-דושאַלוט" (ריש גלותא, עקזילאַרך) פערמשפּט צום טויט; דאַן איז ענן געפאַלען אויף אַ אָריגינעלער המצאה: ער האָט זיך פערטיידיגט פאַר'ן הערשער דערמיט, וואָס ער איז אויפגענומען געוואָרען פאַר אַ עקזילאַרך איבער יודען פון אַ גאַנץ אַנדער גלויבען, — איבער יודען פון אַ גלויבען, וואָס איז פיעל נעהנטער צו די יסודות פון איסלאַם, און האָט גאַנץ וועניג געמיינזאַמעס מיט דעם תלמוד-גלויבען פון זיין ברודער'ס קהלות. די פערטיידיגונג איז פון קאַליף אָנגענומען געוואָרען, און פון דעמאָלט אָן טרעט ענן אַרויס אַלס געזעצליכער פיהרער פון אַ נייער סעקטע אין יודענטום, אַ סעקטע פון יודען, וואָס האַלטען זיך בלויז ביי דער תורה און אָנערקענען אינגאַנצען ניִשט דעם אינהאַלט פון תלמוד.

ענן האָט פאַרגעוואָרפען די תלמודיסטען, אַז זיי האָבען געפעלשט דאָס ריינע יודענטום, און חוץ דעם, וואָס זיי האָבען צוגעגעבען אַזעלכע געבאָטען, וועלכע זענען אין דער תורה גאָרניִשט דערמאָנט, האָבען זיי אויך געמינערט אַ סך געבאָטען פון דער תורה, ווייל זיי האָבען אויסגעטייטשט איהרע פּסוקים ניִשט בוכשטעבליך, נאָר לויט דעם זין זייערן. זיין דעוויז איז געווען: „זוכט פלייסיג אין די הייליגע שריפטען!" און פון דאַנען איז ענטשטאַנען דער נאָמען קראים, בעלי מקרא, אים געגענזאַץ צו די רבני'טען, די אָנהענגער פונ'ם רבני'שען תלמוד.

כדי צו בעקאָנען זיינע אָנהענגער מיט'ן גייסט פון זיין לעהרע, האָט ענן פערפאַסט אַ פּירוש אויף דעם ביבלישען קאָדעקס מיט'ן נאָמען „ספר המצוות", וואו ער האָט ענטוויקעלט זיינע מופתים און אַרגומענטען נעגען דער געטליכער הייליגקייט און ריכטיגקייט פון די תלמודישע געבאָטען; דערביי האָט ער אַרויסגעוויזען אַ געוויסע אויסגעהאַלטענקייט, און אָנגעהמענדיג פאַר אַ כלל, אַז ס'דאַרף זיך האַלטען שטרענג ביי דעם בוכשטעבליכען טייטש פון דעם הייליגען טעקסט, האָט ער זיך ניִשט אָבגעזאָגט דערפון אפילו אין

יענע פעלן, וואו דאָס איז געווען נעגען אַלע פאָדערונגען פון לעבען און כמעט אויך נעגען דער מעגליכקייט. דעם יודישען קאַלענדאַר, וואָס איז איינגעשטעלט געוואָרען זינט דעם פיערטען יאָהרהונדערט, האָט ענן אָבגעשאַפט, און איינגעפיהרט צוריק דעם פרימיטיווען קאַלענדאַר-סיסטעם, וואָס האָט זיך פראַקטיצירט ביי יודען אין די צייטען פון בית המקדש. בנוגע צו די געזעצען וועגען שבת איז ענן געווען פיעל האַרבער פון תלמוד; אום שבת טאָר מען, לויט זיין לעהרע, קיין פייער בכלל נישט אָנצינדען, קיין רפואה נישט מאַכען און נישט נעהמען, פון שטוב נישט אַרויסטרעטען (אויב די בעפעלקערונג אין שטאָדט איז געמישט פון יודען און נישט-יודען) קיין וואַרים שפּייז נישט עסען און אַזוי כסדר. שטאַרקע ענדערונגען האָט ענן אַריינגעבראַכט אויך אין דער אָרדנונג פון די יודישע יום טובים און דער נאַציאָנאַלער יום טוב חנוכה צום אָנדענקען פון די חשמונאים איז פון איהם אינגאַנצען אָבגעשאַפט געוואָרען.

די געזעצען וועגען חתונה-פערבינדונגען צווישען בלוט-קרובים זענען פון דעם קאַראַאימישען געזעצלעהרער אויך אויסגעטייטשט געוואָרען זעהר האַרב, און די קרובים, וואָס לויט די תלמודישע געזעצען האָבען זיי יאָ געמעגט חתונה האָבען צווישען זיך, האָבען דאָס לויט ענ'ס לעהרע נישט געטאָרט; דאָס זעלבע איז געווען אויך מיט נאָך אַנדערע געביעטען פון דעם אַלטעגליכען לעבען, וועלכע זענען אַ דאַנק דער נייער אָרדנונג בעשרענקט און בעגרענעצט געוואָרען ביז דאָס אונמעגליכסטע. דאָס רעליגיעזע לעבען האָט דורך דער קאַראַאימישער לעהרע בעקומען זעהר אַ טרויריגען און טרוקענעם כאַראַקטער, און וויל די גאַנצע לעהרע איז בעשטאַנען אין איינענע אויסטייטשונגען פון דעם ביבלישען טעקסט, האָט זיך באַלד אַרויסגעוויזען די קורצזיכטיגקייט און נישט בעגרינדעטקייט פון ענ'ס אויפטו. עס האָבען זיך אָנגעהויבען צו שאַפען צעהנדליגער פירושים אויף די פסוקים פון דער תורה, און יעדער איינער האָט זיי, נאַטירליך, פערשטאַנען אַנדערש פון צווייטען, אַזוי אַז אָנשטאָט צו בילדען אַ איינהייטליכע אָרגאַניזאַציע מיט אַ קלאָר בעשטימטען קאָדעקס, האָבען די קאַראַאימער גופא זיך אויך געטיילט אויף פערשידענע סעקטעס מיט גאַנץ זעלבסטשטענדיגע מנהגים און געזעצען.

דערווייל איז אָבער אין ביידע לאַגערן נאָך פריש געווען דער אײַנדריק פונ'ם ערשטען ריס און דער צאָרן איז געווען זעהר העפטיג.

די פיהרער פון ביידע ישיבות האבען ענן'ען מיט זיינע אנהענגער ארייננעלעגט אין חרם און אויסגעשלאסען פון כלל ישראל, און פון דער צווייטער זייט האבען אויך די קאראאימער זיך אבגעריסען אינגאנצען פון די רבני'שע יודען: נישט געוואלט זיך מתחתן זיין מיט זיי, נישט געגעסען מיט זיי צוזאמען און אויסגעמיטען אפילו זייערע הייזער אום שבת, ווען ביי זיי האט געברענט פייער. נאטירליך, האט מען זיך דערביי פון ביידע זייטען בענוצט אויך מיט מעהר ממשות'דיגע רדיפות, און דער סוף איז געווען, אז ענן מיט זיין פארטיי האט אינגאנצען אויסגעוואנדערט פון לאנד און זיך בעזעצט אין פאלעסטינא; דא האט ענן פערענדיגט דעם בנין, וואס ער האט אנגעהויבען בויען אין בבל, און אין גילען איז ער געשטארבען (אדער געטויט געווארען פון א פאנאטישען רבני'סט) *).

נאך ענן'ס טויט איז די הנהגה פון דער סעקטע איבערגעגאנגען, לויט דער קאראאימישער מסורה, צו זיין זוהן און אייניקעל, מיט די נעמען שאול און יאשיהו; זייער טעטיגקייט האט אבער נאך זיך קיינע שפורען נישט איבערגעלאזען, אין דער אויטאריטעט בנוגע צו אלע פראגען פון דער סעקטע איז איבערגעגאנגען צו זייטיגע געלעהרטע, וועלכע האבען ארייננעבראכט א שטארקען פלאנטער אין דער קאראאימישער לעהרע און נישט געלאזען איהר זיך פונאנדערגעוואקסען. דער ערשטער פון די דאזיגע געלעהרטע איז געווען דער דיין בנימין בן משה נאהאווענדי פון פערסיען (830 — 800). בנימין איז געווען א שטארקער אנהענגער פון דעם ראציאנאליזם, וואס האט גע־הערשט דעמאלט אין דער אראבישער וועלט (אונטערן נאמען מוטא־

---

*) אין די קאראאימישע שוהלען ווערט נאך ביז היינטיגען טאג אבגעהאל־טען יעדען שבת א תפילה פאר דער נשמה פון דעם גרינדער פון דער סעקטע; אין דער תפילה זאגט זיך: „גאט, דער גאט פון אונזערע עלטערן, וועט זיך דערבארמען איבער אונזערע טויטע... און צום ערשטען איבער אונזער פיהרער, דעם פירש ענן, דעם געטליכען מאן און עקזילארך, וועלכער האט אויסגעטרעטען פאר אונז א וועג צו דער תורה, האט בעלויכטען די אויגען פון די קראים, אב־געצויגען א סך פון זינד און פערברעכען און אונז געפיהרט אין גלייכען וועג. דער גאט פון ישראל זאל איהם מאכען רוהען אין א פרעכטיגען רוה־ארט, נעבען די זיבען כתות פון צדיקים, וועלכע ירשה'נען גן עדן".

זיטיליזם), און ער האָט געלערנט, אז גאָט אלס א וועזען, וועלכען מ'קען נישט צושרייבען קיין שום קערפּערליכע איינענשאַפטען, האָט נישט געקענט זיך פּאַקטיש בעטייליגען אין דער יצירה פון דער וועלט אָדער אין דעם פאַקט פון מתן תורה; די אלע אנטראָפּאָמאָרפיסטישע שילדערונגען פון דער תורה מוזען דעריבער אויסגעטייטשט ווערן נישט בוכשטעבליך. בנוגע צו די פּראַקטישע געבאָטען פון דער תורת האָט בנימין פערפאַסט צוויי זאַמעל-ווערק: „ספר הדינים" און „ספר המצוות", און אויך דאָ האָט ער זיך נישט געהאַלטען שטרענג ביי די יסודות פון די ערשטע קאַראַאימישע געזעצלעהרער.

אָבגעטרעטען פון די ערשטע עיקרים אין דער קאַראַאימישער לעהרע זענען אויך נאָך אנדערע ביבעל-ערקלערער, און אט דער מאַנגעל פון א פעסטען סיסטעם האָט געבראַכט צו אייביגע רייבונגען און סכסוכים אין די רייהען פון דער נייער סעקטע. א געוויסער ישמעאל פון דער שטאָדט אקבאַרא האָט איינגעפיהרט גאָר א נייעם סדר בנוגע צו שפּייזען (כשר און טרפה) און צום שבת; איהם האָט ווידער נאָכגעטאָן איינער מיט'ן נאָמען משבי פון סיריען און איינגעפיהרט נייע דינים וועגען יום-כפור און אנדערע יום-טובים; דאַן איז געקומען א דריטער, מוסא-אלי-זאַפראַני (אבו-אימראַן-אל-טיפליסי) פון באַגדאַד, וועלכער האָט זיך בעזעצט אין טיפליס (ארמעניען) און געגרינדעט א איינענע קאַראַאימישע סעקטע.

מיט דער צייט זענען אָנגענומען געוואָרען געוויסע מיטלען, אום אָבצושטעלן דעם פלאָנטער פון די ביבעל-אויסטייטשונגען, און דער הוף איז געווען, אז די קאַראַאימישע טעאָרעטיקער זענען איינגעגאַנגען אויף א געוויסער פּשרה בנוגע צו די טראַדיציאָנעלע מנהגים פון דער אומה. אזוי האָט זיך געענדיגט דער פּראָצעס פון דער קאַראַאימישער שפּאַלטונג, וואָס האָט זיך אָנגעהויבען נאָך אין די צייטען פון דער חשמונאישער הערשאַפט (צדוקים). ווי געזאָגט, האָט מען זיך פון דער יודישער זייט גאַנץ וועניג גערעכענט מיט דעם שאָדען פון א בעדייטענדען טייל פון דער אומה — דאָ האָט מען באַלד אָנגעהויבען צו בעטראַכטען די סעקטאַנטען, ווי אָבגעפאַלענע בלעטער פון דעם יודישען בוים, וואָס דאַרפען אין אלע הינזיכטען פערגלייכט ווערן מיט פרעמדע. מ'קען אָבער אויך נישט זאָגען, אז די גאַנצע בעוועגונג איז אריבער אָהן א שום איינדריק אויף דעם טאָן-געבענדען טייל פון דער יודישער אינטעליגענץ.

די אנפאלען אויפ'ן תלמוד פון פערשידענע קרייזען האבען קודם כל אויפגעוועקט דעם פארשונגס-גייסט פון די תלמודיסטען גופא, וועלכער האט אין דער לעצטער צייט קיין אינטענסיווע טעטיגקייט נישט ארויסגעוויזען; דאן איז ווידער צוגעקומען דער פאקט, וואס די קראים האבען זיך פערטיעפט אין די היילינגע שריפטען און פלייסיג געלערנט די העברעאישע שפראך, אום צו קענען טיעפער אריינדרינגען אין דעם פשוט'ען, בוכשטעבליכען זין פון די פסוקים. דאס האט געמוזט ווירקען אויף די תלמודיסטען, און זיי האבען אויך אנגעהויבען זיך מעהר אבגעבען מיט דעם שפראכליכען שטודיום פון דער ביבעל. די פערטיידיגער און בעשיצער פון די תלמודישע אויסטייטשונגען האבען איצט פון די פסוקים גופא געמוזט דערווייזען יעדעס מאל די ריכטיגקייט פון דער תלמודישער ערקלערונג, און דא האבען די שפראך-קענער זיך ארומגעזעהען, אז ביידע צדדים לייענען פשוט פאלש די ווערטער פון דער תורה. די סיבה דערפון איז געוועזען דאס, וואס די היילינגע שריפטען, וועלכע זענען איבערגעגאנגען אין פאלק פון דור צו דור, זענען געוועזען געשריבען אהן נקודות (וואקאל-צייכענס), און נאר געצעהלטע מענשען, וועלכע האבען זיך פערנומען ספעציעל מיט'ן לייענען אדער איבערשרייבען די ביבעל, האבען געוואוסט די כללים פון דער שפראך, וואס האבען געהייסען מסורה. אט די מסורה איז איבערגעגעבען געווארען בעל פה (מונדליך) פון איינעם צום אנדערן; און וויל דאס האט זיך פראקטיצירט אין דעם משך פון הונדערטער דורות איז די מסורה גופא אויך פערגרייזט געווארען און די איבערשרייבונגען פון די היילינגע שריפטען פלעגען ארויסקומען מיט שרעקליכע פעהלערן. די ראזינגע פערגרייזטע עקזעמפליארען פון דער תורה פלעגען צושיקט ווערן הונדערטערווייז אין די צושטרייטע קהלות פון אלע לענדער, וואו זיי זענען ווידער איבערגעשריבען געווארען פאר די קומענדיגע דורות, און קיינער האט זיך נישט אומגעקוקט אויף דער פערדארבונג פון דעם היילינגען טעקסט.

איצט, ביי דעם קאמפף איבער יעדען ווארט פון דער ביבעל, האט מען דייטליך געזעהן די שלעכטע פאלגען פון דער נאכלעסיגקייט און די גייסטיגע פיהרער פון דער אומה האבען זיך גענומען ברענגען די זאך אין ארדנונג. ס'איז אויסגעארבייט געווארען, ערשטענס, א סיסטעם פון פערשידענע נקודות (וואקאל-צייכענס), וואס דארפען פערטרעטען דעם ארט פון וואקאל-בוכשטאבען. אט די נקודות ווערן געשטעלט

אונטער די בוכשטאבען (לויט דעם בבלישען סיסטעם — איבער די בוכשטאבען) און צוזאמען מיט די דגושים (אקצענט-צייכענס) און טעמים (טראפ, אינטאנאציע-צייכענס) ווייזען זיי יעדערן אויף א גאנץ פשוט'ען אופן, ווי צו לייענען דאס געשריבענע ווארט און ווי עס צו בעטאנען. דאן האט מען גענומען קאנטראלירען און פער־גלייכען די ביבעל-טעקסטען פון פערשידענע לענדער, און מיט דער הילף פון דער טראדיציאנעלער מסורה האט זיך ענדליך איינגעגעבען צו בעצייכנען דעם גאנצען טעקסט מיט די ערפונדענע נקודות.

פון דעמאלט אן זענען די הייליגע שריפטען צוגענגליך געווארען פאר אלע אהן שום בעזונדערע מסורות, און דאס האט נישט ווייניג מיטגעווירקט אי צו דער פערשפרייטונג פון דער תורה גופא אין אלע שיכטען פון דער אומה, אי צו דער פערפאלקאמונג פון דער העברעאישער גראמאטיק.

פינפטעס קאַפּיטעל.

יודען אין מזרח- און מערב-אייראָפּא.

כמעט גלייכצייטיג מיט די אַנטי-תלמודישע בעוועגונגען אין די לענדער פון קאַליפאַט איז פאָרגעקימען אַ אונגעוועהנליך געשעהעניש אינ'ם לעבען פון דער יודישער קאָלאָניע אין דרום-מזרח אייראָפּאַ. פאָרגעקומען איז דער פאַקט, ווי דורך אַ צופאַל, אָהן בעשטימטע כונות און פאָרבערייטונגען; די פאָלגען זיינע זענען אָבער געוועזען זעהר וויכטיג: עס איז ענטשטאַנען אַ גאַנצע מלוכה פון יודיש-גלויביגע, וואָס האָבען זיך ענג צוזאַמענגעלעבט מיט דער יודישער אומה און איהרע היילינגסטע טראַדיציעס.

די כ א ז א ר ע ן (אָדער כאָזאַרען), אַ פינישער שבט, פערוואַנדט מיט די בולגאַרען אָדער אונגאַרען, האָט זיך נאָך פון די צייטען פון דער „גרויסער פעלקער-וואַנדערונג" בעזעצט אויף דעם גרענעץ-פּאַס צווישען אַזיע און אייראָפּאַ, און געגרינדעט דאָ אַ מעכטיג קעניגרייך, וואָס האָט פערנומען דעם גאַנצען שטח פון דער וואָלגאַ ביז די צפון-ברעגעס פון קאַספּישען ים (אין דער געגענד פון היינטיגען אַסטראַכאַן). די כאַזאַרישע מלכים, אונטער דעם טיטול ח א ק אַ נ ע (אָדער ה אַ ג אַ נ ע) האָבען כסדר געפיהרט מלחמות מיט די אַרומיגע פעלקער: פריהער האָבען זיי זיך אַריינגעריסען אין פערסיען און אויף איהר אַ שרעק אַרויפגעוואָרפען; דאַן זענען זיי אַריבער קאַווקאַז, חרוב געמאַכט אַרמעניען און איינגענומען די קרימער האַלב-אינזעל, וואָס האָט דעמאָלט געהייסען כ אַ ז אַ ר י ע. די ביזאַנטינישע מלכים האָבען

געציטערט פאר די האלב-ווילדע כאזארען און זיך אויסגעקויפט פון זיי מיט שטייערן און מתנות, די בולגארען און נאך אנדערע סלאוויאנישע שטאמען פון יענער געגענד זענען געווען אונטערגעווארפען דער כאזארישער הערשאפט; די רוסען ביים דניעפער האבען געמוזט יעהרליך ברענגען דעם כאזארישען מלך א בעשטימטען מס, און מיט די אלמעכטיגע זיגער פון יענער עפאכע, די אראבער, האבען זיי אויך געפיהרט בלוטיגע מלחמות.

לויט זייער גלויבען זענען די כאזארען אין אנהויב פערוואנדט געווען מיט די שכני'שע סלאוויאנער: זייער געצענדיענסט איז געווען גראב, ווילד און פעראייניגט מיט שענדליכער אויסגעלאסענקייט; שפעטער זענען זיי בעאיינפלוסט געווארען פון די דורכפאהרענדע אראבער און גריכען, און האבען טיילווייז אנגענומען דעם איסלאם און דאס קריסטענטום; אט די ביידע אמונות האבען אבער באלד אבגע-טרעטען זייער פלאץ, און דאס יודענטום איז געווארען די הערשענדע אמונה אין לאנד.

דאס איז געשעהען אין VIII-טען יאהרהונדערט, ווען יודען האבען געליטען שטארקע רדיפות אין פערסיען און ביזאנטיען, און האבען מאסענווייז אויסגעוואנדערט אין די כאזארישע לענדער; צווישען די דאזיגע יודישע עמיגראנטען, וואס האבען גלייך פערנומען א אנ-געזעהענעם ארט אינ'ם פאליטישען און קולטורעלען לעבען פון כאזאריען, האט זיך געפונען א בעדייטענדער געלעהרטער, וואס איז געווארען א שטארקער מקורב אין הויף פון די כאזארישע הערשער, און א דאנק זיין איינפלוס האט איינער פון די חאקאנעם אנגענומען דעם יודישען גלויבען. לויט א שפעטערדיגער לעגענדע זאל דאס האבען געווען דער חאקאן בולאן, וועלכער האט ביי זיך פעסט בעשלאסען, זיך אבצוזאגען פון דער שענדליכער געצענדיענעריי; ער האט אבער נישט געוואוסט, וועלכען גלויבען אויסצוקלויבען פון די דריי, וואס מ'האט איהם פארגעלעגט: דאס קריסטענטום, דעם איסלאם אדער דאס יודענטום. בולאן איז דאן געפאלען אויף אנ'המצאה: ער האט אויפגענומען דעם קריסטליכען מיסיאנער און איהם געפרעגט: די יודישע און די מהמד'נישע — וועלכע פון די צוויי אמונות איז בעסער? די יודישע, די מוטער פון אלע אמונות — האט דער מיסיא-נער געענטפערט; דערנאך האט ער אריינגערופען דעם פרעדיגער פון איסלאם און איהם געפרעגט: דאס קריסטענטום און דאס יודענטום —

וואס איז בעסער ? און ווען דער האט אויך העכער געשטעלט דעם יודישען פונ'ם קריסטליכען גלויבען , האט דער קעניג געזאגט : אויב אזוי , אויב סיי דער מחמדנ'ער, סיי דער קריסט שטעלן דעם יודישען גלויבען העכער פונ'ם אנדערנ'ם , וועל איך טאקי אננעהמען דאס יודענטום". און ער מיט זיין גאנצער סוויטע האבען זיך מגייר געווען .

מיט דער צייט האבען אויך די ברייטע שיכטען פון דעם כאזארישען שטאם נאכגעטאן די מעשים פון קעניג , און בולאנ'ס א אייניקעל מיט'ן נאמען עובדיה , האט איינגעלאדען צו זיך אין לאנד יודישע געלעהרטע פון אנדערע מלוכות און געהייסען זיי לעהרנען מיט'ן פאלק תורה און תלמוד . נאך עובדיה'ן האבען רעגירט איבער דעם כאזארישען פאלק נאך א גאנצע רייהע פון יודישע חאקאנ'ען ; דערביי איז כאראקטעריסטיש דער פאקט , וואס די דאזיגע יודישע מושלים האבען זיך בעצויגען פאלשטענדיג טאלעראנט צו דער נישט יודישער בעפעלקערונג פון זייער לאנד , און אין דעם הויפט-געריכט , למשל , זענען געווען צוויי יודישע שופטים פאר דער יודישער בעפעלקערונג , צוויי מחמד'נישע און צוויי קריסטליכע פאר די קריסטען און מחמד'נער און איין געצענדיענערישער — פאר די רוסען און בולגארען . עס זענען געווען פאלען אויך פון שארפע ארויסטרעטונגען געגען נישט יודישע אמונות ; דאס פלעגט אבער שטענדיג פארקומען נאר אין צוזאמענהאנג מיט וועלכע ס'איז רדיפות געגען יודען . אזוי איז פארגעקומען אמאל , אז מחמד'נער האבען ערגעץ אין א ווייטער שטאדט חרוב געמאכט א יודישע שוהל , און ווען דער כאזארישער חאקאן האט זיך דערפון דערוואוסט , האט ער געהייסען אראבווארפען דעם מינארעט (טורעם) פון איין מחמד'נישען מעטשעט (געבעט-הויז) און הרג'נען א געוויסע צאהל מועדזינעם (שמשים). דערביי האט ער זיך אויסגעדריקט : „איך וואלט דעם מעטשעט אליין אויך חרוב געמאכט, ווען איך וואלט נישט מורא האבען דערפאר, טאמער וועט קיין איין שוהל נישט בלייבען אויף דער מחמד'נישער ערד" (932) .

ביי אזא פריינדליכער צוגעבונדענקייט מצד די הערשענדע קרייזען , האט זיך דיווירקליכע יודען אין דעם לאנד , נאטירליך , גאנץ גוט געלעבט און זיי האבען געפיהרט א ברייטען האנדעל צווישען דער באלקאנישער האלב-אינזעל און די לענדער פון צפון-קאווקאז ; קיין נאהנטען פערקעהר מיט די יודען פון די גרעסערע צענטערן האבען זיי אבער נישט געהאט , און דערמיט ערקלערט זיך דאס , וואס יענע האבען אין

די ערשטע צייטען קיין אהנונג נישט געהאט פון דעם גאנצען פאקט; אין די שפעטערדיגע דורות, ווען עס זענען דערגאנגען צו זיי געוויסע טונקעלע ידיעות וועגען דער עקסיסטענץ פון א יודישער מלוכה, האבען זיי געגלויבט, אז די כאזארען זענען א טייל פון די פערלוירענע „עשרת השבטים". פאר זיי איז עס געווארן א לעגענדע, וואס איז ארומגעגאנגען פון מויל צו מויל און האט דערצעהלט: וויט, וויט ערגעץ הינטער די הרי חשך, וואוינען אמת'ע צדיקים, היילינע לייט פון שבט שמעון און האלב-שבט מנשה, און זיי זענען אזוי שטארק, אז גאנצע פינפאונצוואנציג פעלקער זענען זיי אונטערטעניג.

נישט שלעכט און מיט א בעדייטענדען איינפלוס אויף דער ארומיגער סביבה האט זיך געלעבט אין יענער עפאכע אויך די יודען אין מערב-אייראפא. קארל דער גרויסער (768—814), דער גרינדער פון דער מיטעל-אייראפעאישער אימפעריע, וועלכער האט אריינגעבראכט א נייעם לעבענסשטראם אין דער מענשליכער קולטור-געשיכטע, האט ארויסגערופען נייע כחות אויך אין דעם טייל פון דער יודישער אומה, וואס האט זיך געפונען אונטער זיין הערשאפט. אליין א בעשיצער פון דער קירך, וועלכע האט אין יענער צייט, כסדר אפגעהיט די קריסטען פון א צו-נאהנטער קרובה'שאפט מיט יודען און מחמד'נער, — האט קארל דאך געקוקט אויף דער זאך פיעל ברייטער און ניכטערער. דער דאזיגער מעכטיגער הערשער האט געזעהן, וויפיעל גייסט און לעבען די יודען ברענגען אריין אין דעם לאנד, וואו זיי וואוינען, א דאנק זייער גייסטיגער געשיקליכקייט און אנגעבוירענער שארפזיניגקייט, און ער האט זיך שטענדיג געשטעלט אויף דער זייט פון די יודען, אפילו געגען א דינער פון דער היילינער קירך. איהם איז די אויפבליהונג פון לאנד געווען נישט ווייניגער טייער ווי די דערהאלטונג פון גלויבען, און ער האט פערשטאנען אבצושאצען די בעדייטונג פון דעם יודישען שטאנד פאר דער קולטורעלער און עקאנאמישער אויפלעבונג פון דער גאנצער סביבה.

יודען זענען דעמאלט געווען די הויפטפערטרעטער פון דעם וועלטהאנדעל. זיי האבען פארגעשטעלט מיט זיך א בעזונדער שטאנד צווישען דעם אדעל, וואס האט שטענדיג געטראכט נאר וועגען קריגערישע אויסצייכנונגען, און דעם פויער, דעם לייב-אייגענעם, וואס האט געוואוסט נאר צו אקערן דעם פריץ'ס ערד, און זענען געווען די איינציגע פערמיטלער צווישען בעזיצער און אבנעהמער. זייענדיג צווישען

זיך ווי מיטגליעדער פון א אינטערנאציאנאלער, פערצווייגטער משפחה, האבען יודען גערעדט אויף די פערשיעדענסטע שפראכען, און לויט דער בעשטעטיגונג פון א דעמאלדיגען אראבישען בעאבאכטער האבען זיי זיך אין זייער געשעפטליכען פערקעהר בענוצט מיט גאנצע זעקס שפראכען: רוימיש, פראנקיש, שפאניש, אראביש, פערסיש און סלאוויש. יודען האבען געוואנדערט פון ים אויף דער יבשה, פון מזרח קיין מערב און אזוי צוריק, ארייגפיהרענדיג אין איין לאנד די פראדוקטען, וואס זענען דארט נישטא, און ארויספיהרענדיג פון דארטין דעם איבערפלוס, די ארטיקלען, וואס זענען דא געווען אין א צו גרויסער מאס.

אין דער אימפעריע גופא האבען יודען אויך אונטערגענומען גרויסע געשעפטען, און קארל האט זיי נישט בלויז נישט געשטערט, נאר אויך געשטיצט אין א סך הינזיכטען. יודען האבען געמעגט דינגען צו דער ארבייט קריסטען און האבען זיך נאר פערפליכטעט, נישט צו ארבייטען מיט זיי זונטאג; צווישען-זיך האבען יודען זיך געמעגט בענוצען מיט זייער איגענעם בית-דין, און לויט א געוויסער לעגענדע זאל קארל זאגאר האבען אויסגעשריבען פון בבל א בעריהמטען יודישען געזעצלעהרער, וועלכען ער האט בעשטימט פאר א אפיציעלען פארשטעהער און פיהרער פון דער יודישער קאלאניע אין אלע דריי לענדער, וואס זענען ארייז אין דעם פערנעהם פון זיין אימפעריע: פראנקרייך, דייטשלאנד און איבער-איטאליען. לויט אנ׳אנדער לעגענדע האט קארל אראבגעבראכט קיין מיינץ א בעקאנטען יודישען געלעהרטען פון איטאליען, מיט׳ן נאמען ר׳ קלונימוס (787), און איהם מיטגעהאלפען צו גרינד׳ען דא א צענטראלע אקאדעמיע (ישיבה) פאר דער יודישער געזעצלעהרע. מיט דער צייט זאל אט דער צענטר זיך האבען איבערגעטראגען קיין נארבאנא (אין פראנקרייך), וואו די פאמיליע פון דעם דערמאהנטען ר׳ קלונימוס האט בעקומען א מין פירשטליכע מאכט איבער אלע יודען פון לאנד און דער קווארטאל פון זייער פאלאץ האט געהייסען „דער הויף פון יודישען קעניג״.

די יודישע שפראכען-קענטעניש און זייערע אינטערנאציאנאלע בעציהונגען זענען גאנץ אפט אויסגענוצט געווארען אויך צו דיפלאמאטישע צוועקען, און אין דער בעריהמטער דעפוטאציע, וואס קארל האט געשיקט צו דעם מעכטיגען קאליף פון באגדאד, הארון-אל-ראשיד, האט זיך געפונען אלס איבערזעצער דער יוד יצחק (767).

דער לעצטער האט זיך פאקטיש בעטייליגט אויך אין די דיפלאמאטישע אונטערהאנדלונגען, און ווייל די שלוחים גופא (לאנדפריד און סיגיזמונד) זענען צוריקוועגס געשטארבען, האט ער אליין געבראכט קארל'ען (אין אאכען) דעם ענטפער מיט די טייערע מתנות פון דעם באגדאד'ער קאליף.

אונטער דער הערשאפט פון לודוויג דעם פרומען (840—814), קארל'ס נאכפאלגער, האט זיך יודען אויך זעהר גוט געלעבט. דער דאזיגער גוטהערציגער הערשער האט יודען ארונטערגענומען אונטער זיין פערזענליכער שוץ, און נישט געלאזען קיינעם זיי שלעכטס טאן. אויף זיין בעפעהל, האבען די קריסטליכע גלחים נישט געטארט שמד'ען קיין יודישען שקלאף און פון דער יודישער טובה וועגען איז דער וואכען-מארק אפילו אפגעלעגט געווארען פון שבת אויף זונטאג. יודען זענען, אויסער דעם, פריי געוועזען פון די פערשידענע לייבשטראפען, וואס האבען זיך פראקטיצירט אין לאנד, און נישט קוקענדיג אויף דעם שטרענגען פערבאט פון דער קירך, האבען זיי אבגעדונגען פון דער רעגירונג פערשידענע שטייערן, וועלכע זיי פלעגען אויפמאהנען פון דער בעפעלקערונג. כדי צו בעשיצען יודען פון יעדער עולה'דיגער בעציהונג צו זיי, האט לודוויג בעשטימט א ספעציעלען בעאמטען, מיטן טיטול יודען-מייסטער (Magister Iudaeozum), וואס האט געהאט צו וואכען איבער די יודישע זכיות און פריווילעגיעס.

א דאנק די אלע הנחות האבען זיך בכלל שטארק פערבעסערט די בעציהונגען פון דער איינגעבוירענער בעפעלקערונג צו די יודישע בירגער פון לאנד. יודען זענען געווארען אפטע איינגעהער אין קעניגליכען הויף און אין די הויכע קרייזען, און די לעצטע האבען זיך ביסליכווייז ארומגעזעהען, אז זיי האבען דא פאר זיך אנ'אלט אריסטאקראטיש פאלק, וואס פערמאגט גאנצע אוצרות פון גייסט, שענקייט און קולטור. די קייזערין יהודית, לודוויג'ס צווייטע פרוי, האט געטראגען אין הארצען א טיעפע ליבע צו דער שענקייט פונ'ם יודישען אלטערטום; קריסטליכע ארעללייט פלעגען קומען אין יודישע שוהלען און לייענען די ווערק פון יודישע געלעהרטע, און דער גאנצער טאן פון לעבען אין די אויבערשטע שיכטען פון דער קריסטליכער בעפעלקערונג איז געוועזען דורכגענומען מיט א טיעפער סימפאטיע צו די זיטען און מנהגים פון דעם גייסטרייכען פאלק.

נאר איין קלאס פון דער הערשענדער בעפעלקערונג האט געקוקט

קרוּם אויף דער דאָזיגער קרובה׳שאַפט צווישען יודען און קריסטען — די גייסטליכע. די פאַנאַטישע קירכען־לייט האָבען צוגעזעהען, ווי עס ווערן כסדר פערלעצט די קאַנאָנישע געזעצען געגען דער פערשאָלטענער אומה און ווי עס וואַקסט דער איינפלוס פון יודענטום אויף די טאָן־געבענדע ספערען פון דער מלוכה, — און דאָס האָט זיי נישט געלאָזען רוהען. צו דער אייביגער שנאה איז דאָ צוגעקומען, ערשטענס, אַ גיפטיגע קנאה און אויסער דעם אויך אַ שרעק פאַר דער אייגענער צוקונפט: צי ווען אַמאָל אָט די קלוגע און איינפלוסרייכע יודען נישט אונטער־גראָבען אינגאַנצען דעם יסוד פון דער הייליגער קירך? און עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ שטילער, אָבער סיסטעמאַטישער קאַמפף געגען די יודישע בעשיצער אין הויף.

דער אָנפיהרער פון דעם קאַמפף מצד דער קירך איז געווען אַגאָבאַרד, בישאָף אין ליאָן. אַ פאַנאַטיש־ליידענשאַפטליכער יודענ־פיינד, האָט אָט דער הייליגער זיך גענומען מיט אַלע מיטלען קעמפ־פען געגען דער יודישער גלייכבערעכטיגונג. אין אָנהויב האָט ער זיך געפרובט ווירקען אויפן קייזער אַליין און געוואָלט אויספועל׳ן ביי איהם געוויסע בעגרענצונגען פאַר יודען, און ווען ער האָט געזעהען, אַז דאָס וועט זיך איהם נישט איינגעבען, האָט ער זיך גענומען אויסניצען זיין אייגענע מאַכט, אַלס פרעדיגער און ערציהער פון המון. אַגאָבאַרד האָט אָנגעהויבען האַלטען פייערדיגע דרשות געגען יודען, און געפלאַנצט אין זיינע צוהערער דעם געדאַנק, אַז ס׳שיקט זיך נישט, „די קינדער פון ליכט״ (די קריסטען) זאָלען זיך פערשמוצען אינ׳ם פערקעהר מיט די „קינדער פון פינסטערניש״, און די „זינדלאָזע יונגע קירך״ זאָל זיך פערבינדען מיט דער „אַלטער פערשימעלטער שוהל״; אויך דאָ אָבער האָט זיך דער פאַנאַטישער גייסטליכער אָנגעשטויסען אָן לודוויג׳ס פריינדשאַפט צו יודען — דער „יודענמייסטער״ האָט פער־באָטען אַגאָבאַרדען צו האַלטען ווייטער זיינע העצע־דרשות און די ליאָנער יודען האָבען בעקומען אַ קייזערליכען שוץ־בריעף (826).

אָט דער פאַקט האָט דעם ליאָנער בישאָף נאָכמעהר אויפגערייצט, און ער האָט זיך גענומען אָרגאַניזירען די גאַנצע גייסטליכקייט פון לאַנד: זאָלען אַלע אינאיינעם אַרויסטרעטען געגען די שענדער פון דער הייליגער קירך. ער האָט פונאַנדערגעשיקט הייסע בריעף צו אַלע בישאָפען פון לאַנד, אין וועלכע ער האָט געשילדערט די גאַנצע געפאַהר פאַר דעם הייליגען גלויבען, וואָס דער ליבעראַליזם פון די

הויכע ספערען פערשפרייט איבערן לאנד. די בישאפען זענען זיך דאן צונויפגעקומען קיין ליאן און האבען אבגעהאלטען א ספעציעלע בעראטונג וועגען די מיטלען, וואס דארפען אנגענומען ווערן געגען דעם יודישען איינפלוס, און ס'איז בעשלאסען געווארען, זיך צו ווענדען מיט א קאלעקטיווער ערקלערונג צום קייזער וועגען זיין זינדיגער בעציהונג צו די „אונגלויביגע".

אט דער בעשלוס האט די יודען פון לאנד אוועקגעשטעלט אין א פערצווייפעלטער לאגע, וויל זיי האבען געהאט א גרונד מורא צו האבען, אז דער פרומער לודוויג וועט זיך צוהערן צו דער שטים פון די קירכענזיילען און נאכגעבען זייערע פאדערונגען; פאקטיש איז דאס אבער נישט געשעהען. לודוויג האט זיך נישט געלאזען איבערצייגען פון די איבערגעשראקענע הייליגע, און די יודישע לאגע איז גע- בליבען פעסט און זיכער. לודוויג'ס יודענפריינדשאפט איז נישט אבי- געשוואכט געווארען אפילו נאכדעם, ווי זיין בעליבטער נשמה- פערזארגער, דער דיאקאנוס באדא, איז אפען איבערגעגאנגען צום יודענטום. דאס איז געווען א געוואלדיגער קלאפ פאר די הייליגע קירכען-בעשיצער, און די כראניקעס פון יענער צייט רעדען וועגען דעם פאקט, ווי וועגען א שרעקליכער נאטור-קאטאסטראפע — א מגפה, א פערפלייצעניש אדער א צוזאמענשטויס פון קאמעטען. באדא האט פשוט אויסגעלאכט דער קירך: ער איז אלס אדעל- מאן און גלח פון קייזערליכען הויף אוועק קיין רוים נעהמען א ברכה פון פויפסט און קניען אויף די קברים פון די הייליגע מערטירער, נאר אנשטאט זיך אומצוקעהרען פון דארטין א אבגעפרישטער מיט'ן טוי פון דער העכסטער קדושה, מיט דער געטליכער מאיעסטעט פון פעטרוס'עס שטוהל, — איז ער אוועק קיין סאראגאסא (אין שפאניען) און האט זיך מגייר געווען כדת משה וישראל. און נישט בלויז אנ'אבגעפאלענעם — די קריסטליכע קירך האט אין איהם א ביטערן שונא בעקומען. ער האט חתונה געהאט פאר א יודישער טאכטער, אנגענומען דעם נאמען אלעזר (839), און אריינטרעטענדיג אלס קריגער צו איינעם פון די אראבישע פירשטען, האט ער איהם געראטען, ער זאל ארויסטרייבען אלע קריסטען פון זיין לאנד און אפילו צווינגען זיי אנצונעהמען דאס יודענטום אדער דעם איסלאם.

דער פרומער קייזער האט שטארק בעדויערט דעם טרויעריגען

פאקט ; ער האט אבער די יודען נישט געגעבען צו פיהלען זיין פערדרוס און איז פערבליבען צו זיי גוט געזינט . דערפאר איז דער פערלאנג פון די קריסטליכע פאנאטיקער דערפילט געווארען נאך זיין טויט , ווען פון קארל דעם גרויסען'ס מעכטיגער אימפעריע זענען געווארען גאנצע פיער זעלבסטשטענדיגע מלוכות : פראנקרייך , דייטשלאנד , לאטארינגען און איטאליען (843) . די פערראייניגטע מאכט פון דער קירך האט איצט טריאומפירט , און הגם די געזעצליכע לאגע פון די יודען אין פראנקרייך איז דערווייל נאך נישט געענדערט געווארען , האבען זיי דאך שוין אנגעהויבען צו שפירען דעם טעם פון דער גרויסער קריסטליכער ליעבע .

די ערשטע , וואס האבען אויפגעהויבען די פראגע וועגען יודען , זענען געווען אגאבארד'ס תלמידים : די בישאפען פון ליאן , רהיימס , סענס , בורג און נאך אנדערע . א דאנק זייער איניציאטיווע איז אין מא (נישט ווייט פון פאריז) צוזאמענגערופען געווארען א קירכענפערזאמלונג (848) , וואס האט בעשלאסען פארצולעגען דעם קייזער קארל (דער קאהלער) א גאנצע רייהע ערנידריגענדע בעגרענצונגען פאר יודען ; דאס מאל האט זיך דער אויפטו נישט איינגעגעבען , און קארל האט די פארגעלעגטע גזירות נישט בעשטעטיגט . דער דאזיגער הערשער איז בכלל געווען נישט פיינדליך געשטימט צו יודען ; ער האט געהאט ביי זיך א יודישען לייב-ארצט צדקיה און נאך עטליכע יודישע יועצים און פריינד.

אנאבארד'ס נאכפאלגער האבען זיך אבער נאך נישט אונטערגעגעבען . דער בישאף פון ליאן , אמאלא , האט זיך געווענדעט מיט א צירקוליאר צו אלע העכערע גייסטליכע , אין וועלכע ער האט איבערגעחזר'ט אלע טענות געגען יודען פון זיין הייליגען רבי'ן : די יודען נוצען אויס זייער פאלשטענדיגע רעדע-פרייהייט און א סך קריסטען דריקען זיך אויס, אז די דרשות פון די יודישע רבנים געפעלן זיי בעסער פון די גלח'ישע דרשות אין קירך ; יודען האלטען ביי זיך קריסטליכע דיענער , יודען האבען אפגערעדט פון דער קירך דעם בעריהמטען באדא , און אזוי כסדר .

אט די אלע פערפלאנצטע קערנער פון גיפט און יודענפיינדשאפט האבען , אמת , נאך אלץ נישט געבראכט קיין ממשות'דיגע פרוכטען ; בױסליכווייז אבער האט די אגיטאציע איהרם דערגרייכט . די גאנצע הערשאפט איז איצט פאקטיש ווידער אריינגעפאלען אין די הענד פון הונדערטער קליינע פירשטען-פעאדאלען , פאר וועלכע ס'האט נישט געלוינט , זיך איינצורייסען מיט דער קירך , און די לעצטע האט מעהר

נישט געראפט. זי האט זיך געשאפען איגענע טראדיציעס בנוגע צו די פערשאלטענע גאט-לייקענער, — טראדיציעס, וועלכע האבען זיך איינגעגעסען אין בלוט פון יעדען „גלויבינגען" און יודען דאס לעבען פערגיפטעט. אזוי האט דער בישאף פון וועזיע איינגעפיהרט דעם מנהג פון יעהרליכע פאגראמען אויף יודען: ער פלעגט עדעס יאהר, פאר'ן פסחא-יום-טוב, האלטען א גאנצע רייהע פייערדיגע דרשות, אין וועלכע ער האט אויפגעפאדערט דעם קריסטליכען המון, ער זאל זיך נוקם זיין אן יודען פאר'ן פערגאסענעם בלוט פון דעם געקרייציגטען גליל'ער. און די פרומע סטאדע האט געפאלגט די עצה פון איהר איבערגעגעבענעם פאסטוך און אנגענומען דעם מנהג אויף דור-דורות — יאהר-איין, יאהר-אויס אין די טעג פון פסחא האט יעדער קריסט געמוזט מקיים זיין די מצוה פון ווארפען א שטיין אין א יודען אדער אין א יודיש הויז. נאטירליך, האבען זיך יודען פערטיידיגט, מיט וואס זיי האבען געקענט, דאן פלעגט קומען צו בלוטיגע געשלעגען. און דאס האט זיך געצויגען הונדערטער יאהרען! —

אין טולוז האבען די שטאדט-מושלים איינגעפיהרט אנ'אנדער „מנהג": יעדען יאהר, אום פאסט-פרייטאג, האט דער גראף פון שטאדט געשיקט רופען צו זיך דעם פארשטעהער פון דער יודישער קהלה, און איהם געגעבען א שטארקען פאטש, אלס נקמה פון דער קהלה פאר די פייניגונגען פון דעם געקרייציגטען. פון דער שענדליכקייט האבען זיך יודען מיט דער צייט בעפרייט: זיי פלעגען אויסקויפען דעם פאטש מיט א געוויסען געלד-שטייער.

אין אנדערע ערטער זענען אט די מנהגים פערביטען געווארען מיט מעהר ראדיקאלע פערפאלגונגען. לודוויג II האט געהייסען ארויס-טרייבען אלע יודען פון איטאליען (855) און נאר א דאנק דער השתדלות פון געוויסע פעאדאלען איז די גזירה נישט אויסגעפיהרט געווארען. אין פראנקרייך איז די מאכט פון קעניג וואס וויטער אלץ שוואכער געווארען, און קארל דער תמים האט געמוזט צונעהמען ביי יודען די הכנסות פון זייערע וויינגערטנער אין דער פראווינץ נארבאנא און זיי אוועקגעגעבען דער קירך (914 — 866). עס איז געווארען א סיסטעם. יעדער פירשט האט געקוקט אויף די יודען פון זיין „מלוכה", ווי אויף זיין אייגענטום, ווי אויף שקלאפען, און זייער פערמעגען איז נאר אויף אזוי פיעל געווען זייער'ס, אויף וויפיעל דער פירשט האט זיך נישט גנויטיגט אין איהם.

נאך א ערגערן גורל פון די יודען אין מערב-איראפא, האבען געהאט די ביזאנטינישע יודען. פון דער גרויסער „מזרח-רוימי-שער“ מלוכה איז איצט, נאך די נצחונות פון איסלאם, געבליבען נישט מעהר, ווי א קלענער טייל; יודען האבען זיך דא אבער געפינען אין א גרויסער צאהל, און רדיפות זענען זיי איצט אויך אויסגעשטאנען נישט קיין קלענערע, ווי אין די צייטען פון טעאדאסיוס און יוסטיניאן. בעזונדער מורא'דיג איז געווען די יודישע לאגע אין ביזאנטיען אונטער דער הערשאפט פון לעא דעם איסוירע'ר. דער דאזיגער הערשער איז ארויסגעטרעטען געגען א געוויסער דאגמע פון קריסטענטום, און מורא האבענדיג, מ'זאל איהם נישט אננעהמען פאר א געגנער פון דער קירך בכלל, האט ער מיט א אונגעוועהנליכער פערביטערטקייט פערפאלגט יודען. לויט זיין בעפעהל האבען אלע יודען פון דער ביזאנטינישער אימפעריע זיך געזאלט אויסשמד'ען ביז א בעשטימטען טערמין, און דאס האט געבראכט צו א גרויסער יודישער אויסוואנדערונג פון לאנד.

שפעטער, אונטער דער הערשאפט פון לעא'ס נאכפאלגער, האבען יודען אויך געמוזט אויסשטעהן ערנידערדיגונגען און גזירות, נאר אין רעליגיאנס-ענינים האט מען זיי נישט געשטערט. אט די לאגע האט זיך אבער שטארק געענדערט צום ערגערן מיט דער טראן-בעשטייגונג פון באזיליוס דעם מאקעדאניער (886 — 897); דער לעצ-טער האט זיך פערנומען אריבערצוציהען אלע יודען צום קריסטענטום, און ער האט געלאזען איינארדנען א עפענטליכען וכוח צווישען יודישע און קריסטליכע גייסטליכע, וואו דער יודישער צד האט געמוזט איבער-צייגען אלעמען אינ'ם אמת פון יודענטום אדער מודה זיין, אז ישו איז דער העכסטער פונקט פון געזעץ און פון די נביאים. נאטירליך, האבען די וכוחים קיינעם פון ביידע צדדים נישט איבערצייגט און באזיליוס האט זיך אנגעהויבען בענוצען מיט א מעהר פראקטישער מעטאדע: ער האט די משומדים אונטערגעקויפט מיט געלד און גרויסע מלוכה-טיטולען. אויך דאס אבער האט נישט פיעל געהאלפען, און באזיליוס האט ענדליך זיך גענומען צו אכזריות'דיגע רדיפות, וואס האבען אונטערגעבראכט טויזענדער יודישע קהלות.

נישט בעסער איז געווען דער גורל פון די, וואס זענען דעם נסיון נישט בייגעשטאנען און האבען זיך געשמד'ט. זיי האט דאס גע-וויסען נישט אויפגעהערט צו פייניגען פאר דעם פערדעטערישען שריט,

און ווי נאָר באַזיליוס איז געשטאָרבען זענען זיי צוריק איבער-געגאַנגען צו דעם גאָט פון זייערע עלטערן; דאָס האָט אויף זיי אַרויפגעצויגען דעם גרימצאָרן פון באַזיליוס'עס זוהן און נאָכפאָלגער, לעאָ דעם פילאָזאָף, און ער האָט זיי פערמשפט צום טויט (900).

זעקסטעס קאפיטעל.

דאס יודעטום אין בבל; דער אונטערגאנג פון עקזילארכאט.

דער סכסוך צווישען די קראים און רבני'טען אין בבל האט אין א געוויסער הינזיכט מיטגעווירקט צו פערקלענערן דעם אנזעהען און די מאכט פון די עקזילארכען. ביז ענן'ען זענען די גאונים געווען אונטערגעווארפען דעם ריש הגולה, און זיי פלעגען פון איהם בעשטעטיגט ווערן; נאכדעם אבער ווי די גאונים איז איינמאל געלונגען צו בעזייטיגען ענן'ען פון זיין געזעצליכען עקזילארכען-טיטול, האבען זיי שוין אט די מאכט דערהאלטען פאר זיך אויך אויף ווייטער, אונטער דעם תירוץ, אז זיי דארפען זעהען, עס זאל נישט בעשטימט ווערן קיין קאראאימישער ריש הגולה. דאס עקזילארכאט, וואס איז פון בוסתנאי'ן אן איבערגעגאנגען בירושה פון פאטער צו קינד, איז איצט אלזא אונטערגעווארפען געווארען א וואהל-סיסטעם, און די אנפיהרער פון אט די וואהלען זענען געווען די גאונים. דאס האט, נאטירליך, געמוזט ברענגען צו אפטע רייבונגען, און באלד האט ווירקליך אויסגעבראכען א שטארקער סכסוך צווישען צוויי פרעטענדענטען, זכאי בר אחונאי און נטרונאי בר חביבאי; די ביידע גאונים זענען געווען אויף דער זייט פון דעם ערשטען, און דער סוף איז געווען, א נטרונאי איז פערטריבען געווארען פון בבל, הגם זיינע תלמודישע קענטעניש'ען זענען געווען גרעסער, ווי זכאי'ס. ווי געוועהנליך, האבען די דאזיגע סכסוכים און רייבונגען זיך נישט גינסטיג אבגערופען אויף דער גייסטיגער אויסבילדונג פון פאלק, און אויסער עטליכע

אגדי׳שע זאמלונגען (מדרשים), צייכנען זיך די יודישע ווערק פון יענער עפאכע נישט אויס מיט קיין בעזונדער טיעפקייט.

מעהר פרוכטבאר איז געווען די טעטיגקייט פון די יודישע אויסגעוועהלטע גייסטער אויף די געביעטען פון דער דעמאלדיגער אלגעמיינער קולטור. יודישע געלעהרטע האבען געשאפען בעדייטענדע ווערק (אין אראביש) איבער מאטעמאטיק, מעדיצין, אסטראנאמיע און נאך אנדערע צווייגען פון דער וויסענשאפט (זעה ד. פריהערדיגע קאפיטעל); א בעזונדער אויפמערקזאמקייט אבער האבען זיי געלעגט אויף דער רעליגיאנס-פילאזאפיע, — א געביעט, וואס איז געווען זעהר חשוב און געהויבען אין די ספערען פון דער אראבישער אינטעליגענץ. דארט האט זיך צו יענער צייט (אין צווייטען יאהרהונדערט פון דער מחמד׳נישער ערא) ענטוויקעלט א שטארקע ראציאנאליסטישע בעוועגונג, וואס האט געשטרעבט צו דערווייטערן פון דעם ריינעם גלויבען אלע גראבע מאטעריאליסטישע פארשטעלונגען. אלס אויס-טייטשער פון קאראן, האבען די דאזיגע ראציאנאליסטישע דענקער (מוטאזיליטען) ערקלערט די אנטראפאמארפיסטישע שטעלען פון דעם הייליגען רעליגיאנס-בוך נישט בוכשטעבליך, נאר בילדליך, און אפט האבען זיי אפילו געפועל׳ט ביי זיך אינגאנצען אבצולייקענען געוויסע עיקרים פון איסלאם, וועלכע האבען נישט געשטימט מיט די הנחות פון זייער ראציאנאליסטישער וועלט-אנשויאונג. אין דער ערשיינונג האבען די ארטאדאקסישע קרייזען פון איסלאם געזעהען א שטארקע כפירה, און זיי האבען גענומען מיט זייערע קאראן-אויסטייטשונגען אנטקעגענווירקען דער שעדליכער אפיקורסות. זיי האבען דעם גאנצען קאראן בוכשטעבליך פערשטאנען, דערין אויך יענע שטעלן, וואו עס רעדט זיך וועגען גאט מיט גראב-מענשליכע אויסדריקען און בעגריפען (אנטראפאמארפיזם). לויט דער אויפפאסונג איז אלזא אויסגעקומען, אז גאט איז א קערפער מיט טיילען און מיט א געשטאלט, אז גאט איז זיעבען שפאן (גאט׳ס שפאן) לאנג, געפינט זיך אין א בעשטימטען ארט, בעוועגט זיך ארויף און אראב, געהט און רוהט.

פון דעם אידעען-קאמפף זענען אויך די יודען בעאיינפלוסט געווארען, און באלד האבען זיך די זעלביגע ערשיינונגען איבערגע-חזר׳ט אין דער יודישער געדאנקען-וועלט. וואס דער קאראן פאר די מחמד׳נישע, דאס איז איצט די ביבעל געווארען פאר די יודישע ראציאנאליסטען, און די אלע שטעלן פון די הייליגע שריפטען, וואו

ס'רעדט זיך וועגען דער גאטהייט, ווי וועגען א מענשען (געזעסען, געשטאנען, געזאגט, גאט'ס האנד, גאט'ס אויג א. א. וו.), האבען זיי אויך אויסגעטייטשט מעטאפאריש (בילדליך). דאס האט ארויסגערופען א שטארקע התנגדות מצד די תמימים, וואס האבען געזעהען אין דעם א מין חלול הקודש, און ווייל די בוכשטעבליכע אויסטייטשונג פון די גאט-שילדערונגען אין דער ביבעל האט פארט נישט געשטימט מיט דער פארשטעלונג פון גאט, וואס האט שוין געהערשט אינ'ם גאנצען יודישען פאלק, האבען אט די תמימות'דיגע מאמינים זיך געמוזט פערפלאנטערן אין א נעץ פון מיסטישע נעבלען און סימבאלען. די „געהיימע לעהרע“ (נסתר, חכמת הקבלה), וועלכע איז ענטשטאנען נאך אין די צייטען פון דער משנה, האט איצט פונ'סניי אויפגעלעבט, און די אנהענגער פון דער דאזיגער לעהרע האבען זיך גאנץ וועניג אונטערגעשיידט פון זייערע מוסלמענישע חברים: זיי האבען אויך געשילדערט דעם געטליכען וועזען אין פשטות — גליעד נאך גליעד, די הויך, דאס פערנעהם, די קרוין, די מלאכים-דינער און אזוי כסדר. אויף דעם באדען פון די דאזיגע פארשטעלונגען זענען געשאפען געווארען א גאנצע רייהע ווערק, וואס האבען זיך פעררופען אויף נעמען פון זעהר פערהייליגטע תנאים: „ר' עקיבא'ס אלף בית“, „ר' יהושע בן לוי'ס מעשות“, „היכלות“, „שעור קומה“ און נאך עטליכע. נאטירליך, האבען אט די מיסטישע שווערמערייען צוגעצויגען נישט קיין קליינע צאהל אנהענגער, וועלכע זענען מיט דער צייט שטארק פערעהרט געווארען פון דעם איבריגען עולם. די „אנשי אמונה“ (מענשען פון גלויבען), ווי די מקובלים האבען זיך גערופען, צום אונטערשייד פון די ראציאנאליסטען-דענקער, זענען געווארען ווי א מין בעזונדער קאסטע פון הייליגע, וואס שטעהען נאהנט צו די הימלישע ספערען און קענען אלץ אויפטאן: אויסהיילען אלערליי קראנקהייטען, פאראויסזאגען די צוקונפט, פערשווערן די הייליגע מלאכים (השבעות, קמיעות) און בכלל ענדערן אלע געזעצען פון דער וועלט-הנהגה. *)

---

*) פון דער קבלה-ליטעראטור, וואס איז געשאפען געווארען אין יענער עפאכע, איז בעזונדער בערימטענד געוועזען די השפעה פון דעם בעריהמטען „ספר יצירה“ (דאס בוך פון דער וועלט-בעשאפונג), וואס איז צוגעשריבען געווארען אברהם אבינו. דאס ווערק איז שפעטער געווארען דער אלף בית פון דער גאנצער געהיים-לעהרע.

פון דער צווייטער זייט, די ראַציאָנאַליסטען, האָבען אויך נישט געשוויגען: זיי האָבען געענטפערט אויף די פערגעבעלטע תּורות פון די פינסטערע מיסטיקער מיט שאַרפע אַרויסטרעטונגען געגען דעם עצם מהות פון גלויבען. דער ראש פון די פריי-דענקער חוי הבלכי (פון דער פּערסישער שטאָדט באַלחא; געלעבט אין דער ערשטער העלפט פון X-טען יאָהר-הונדערט) האָט אָבגעלייקענט אין זיינע ווערק די בעדייטענדסטע פאַקטען פון דער ביבלישער מסורה און אויך די געטליכקייט גופא פון דער ביבעל. און אויך דער עקסטרעמער ראַציאָ-נאַליזם איז נישט פערבליבען אָהן אָנהענגער — ער האָט אָנגעהויבען זאָגאַר אַריינצודרינגען אין די אַקאַדעמישע קרייזען פון יודענטום און פאַרגעשטעלט מיט זיך אַ גרויסע געפאַהר פאַר דעם קיום פון די יודישע יסודות; באַלד איז אָבער אָט דער איינפלוס אָבגעשוואַכט געוואָרען אַ דאַנק דער געגען-ווירקונג פון אַ שטאַרקען גייסט, וועלכער האָט זיך אַוועקגעשטעלט צווישען די ביידע עקסטרעמען און געשאַפען אַ נייעם וועג פאַר דעם יודישען געדאַנק.

דאָס איז געוועזען רב סעדיה בן יוסף פון דער שטאָדט פיומי אין אויבער-מצרים (892—942). אַ טיעפער קענער פון תּלמוד און פון דער גאַנצער יודישער ליטעראַטור, איז רב סעדיה אין דער זעלביגער צייט געוועזען גוט בעהאַוועגט אין די פערשידענסטע צווייגען פון דער אַראַבישער געדאַנקען-וועלט, און ווי אַלע געבילדעטע דענקער פון מיטעלאַלטער האָט ער אויך פעראייניגט אין זיך אַ פילאָזאָפישען געדאַנק מיט טיעפע רעליגיעזע געפיהלען. דאָס ערשטע ווערק פון דעם אָריגינעלען גייסט איז געווען אַ ווערטערבוך פון דער העבּרעאי-שער שפּראַך, צו וועלכען ער האָט שפּעטער צוגעגעבען אויך אַ רייהע גראַמאַטישע כּללים. נאָכדעם האָט ער אָנגעשריעבען אַ ווערק אויף צו פערטיידיגען דעם תּלמוד געגען די אָנפאַלען פון דעם קאַראַאימישען פיהרער. אין דעם ווערק בעווייזט רב סעדיה די לאָגישע נויטווענדיג-קייט פון דער מונדליכער מסורה, אָהן וועלכער עס וואָלטען געבליבען אונפערשטענדליך די בעדייטענדסטע שטעלען פון די הייליגע שריפטען.

אָט די ביידע ווערק האָט רב סעדיה געשריבען אין דער עלטער פון 20—23 יאָהר, און באַלד דערנאָך איז ער צוגעטרעטען צו אַ קאָלאָסאַלער ליטעראַרישער אַרבייט — איבערזעצען די הייליגע שריפטען אין אַראַביש. דאָס האָט ער געטאָן נישט אַזוי ווייט, כּדי צו פערשפרייטען די ביבעל צווישען די נישט-יודישע שטאַמען, ווי

פאר די יודען גופא אין די אראבישע לענדער, וועלכע האבען כמעט אלע גערעדט אראביש. זיי האט ער געוואלט אבריסען אי פון די קאראאימישע אויסטייטשונגען, אי פון די מיסטישע איינבילדונגען, און דעריבער האט ער צו דער איבערזעצונג צוגעגעבען אויך א אויס־פיהרליכען פירוש צום אינהאלט, אין וועלכען ער האט דערוויזען דעם צוזאמענהאנג צווישען דעם טעקסט פון דער ביבעל און דער תלמודישער מסורה. פון דעם פירוש האבען זיך די קראים געפיהלט שטארק אנגעגריפען, און איינער פון זייערע טעארעטיקער, שלמה בן ירוחם פון פאלעסטינא (882 — 960) איז ארויסגעטרעטען געגען דעם יונגען רבני'סט, ווי בכלל געגען דער לעהרע פון די רבני'טען, מיט זעהר א שארפען פאלעמישען בריעף „צו די קאראאימישע קהלות אין עגיפטען". דעם בריעף האט שלמה פערעפענטליכט אין צוויי שפראכען: העברעאיש פאר די געלעהרנטע און אראביש פאר'ן פאלק, און באלד זענען אויך אנדערע קאראאימישע פרעדיגער געקומען מיט זייערע תשובות, וועלכע זענען אויך פול געווען מיט בעליידיגענדע זלזולים. דער בעליידיגטער רב סעדיה האט זיינע געגנער נישט געשוינט און איז ארוים געגען זיי מיט נייע ווערק, וועלכע האבען זיין נאמען נאכמעהר בעריהמט געמאכט. ער האט געשריבען א איינלייטונג צום תלמוד, איבערזעצט די משנה אין אראביש און פערעפענטליכט א אראבישע אבהאנדלונג איבער א גאנצע רייהע ציוויל־רעכטליכע און רעליגיעזע פראגען.

אט די אלע ווערק, וועלכע זענען זעהר פאפולער געווארען אין פאלק, ווי אין די אקאדעמישע קרייזען, האבען דערטראגען דעם נאמען פונ'ם יונגען שארפען דענקער אז ביז דעם צענטער פון דער יודישער לעהרע, ביז סורא, און ווען דארט איז לעדיג געווארען דער פלאץ פון א ריש מתיבתא, האט דער עקזילארך דוד בן זכאי איינגעלאדען אהער דעם זעקס־און־דרייסיג־יעהריגען סעדיה פון עגיפטען. עס האבען זיך אפילו געפונען אויך געגנער פון דעם אויסוואהל, און איינער פון עקזילארכ'ס מקורבים, וואס האט געוואוסט, אז צו פיעל זעלבסטשטענדיגקייט ביי א ריש מתיבתא (גאון) אין סורא איז געפעהר־ליך פאר דער מאכט פון עקזילארך, האט אפען ערקלערט: „סעדיה איז קליגער, פרימער און גייסטרייכער פון אלע זיינע צייט־גענאסען; ער בעזיצט אבער א פעסטען, עקשנות'דיגען כאראקטער"; דאס האט אבער נישט געהאלפען: דער עקזילארך אליין האט קיין בעסערן פון

סעדיה׳ן נישט געפּונען, און דער עגיפּטישער געלעהרטער איז אוועק־געשטעלט געוואָרען בראש פון דעם גרעסטען גייסטיגען צענטער אין בבל (928) — דאָס לאַנד פון תלמוד, פון יודישען וויסען.

אַנגעקומען קיין סורא, האָט זיך סעדיה גענומען פערווירקליכען זיינע פּלענער וועגען אַ ברייטער אַקאַדעמישער און געזעלשאַפטליכער טעטיגקייט, וואָס זאָל אַרומנעהמען אַלע צווייגען פון דעם יודישען לעבען; באַלד האָט ער זיך אָבער אַרומגעזעהען, אַז ער האָט אַביסל פערשפּעטיגט. פון דערווייטען האָט איהם שטאַרק בעגייסטערט דער טיטול גאון, און ער האָט געגלויבט, אַז דאָס איז עטוואָס אַלמעכ־טיגעס, גרויסעס, וואָס לעגט אַרויף אַ געוואַלטיגע פעראַנטוואָרטליכ־קייט, און גיט דערפאַר גרויסע מעגליכקייטען; און דאָ האָט איהם די ווירקליכקייט גלייך געוויזען, אַז פון דעם אַמאָליגען גרויסען טיטול איז איצט געבליבען נאָר אַ שאָטען, אַז אַלץ איז צופאַלט, רואינירט און דער גאַנצער בנין האַלט זיך קוים. אַנשטאָט די אַמאָליגע גרויסע גייסטער האָט סעדיה איצט געזעהען אַרום זיך בלויז מיטעלמעסיגקיי־טען, און דאָס איז אויך נישט ריין געווען פון פערברעכען און קליינ־ליכע אַרומרייסענישען. די עקזילאַרכען האָבען פאַר דעם שאָטען פון זייער מאַכט געמוזט בעצאָהלען דעם קאַליפ׳ס יועצים, און דאָס געלד איז אויסגעפּרעסט געוואָרען פון די געדריקטע פאָלקס־מאַסען דורך פערשיעדענע נגישות און אכזריות׳ען.

סעדיה האָט צוגעזעהען די אַלע מעשים און געמוזט דערווייל שווייגען — ער איז נאָך ניי געווען אויף זיין פּאָסטען; דערצו האָט מען פון פערשיעדענע זייטען נישט פערגונען דעם יונגען אויסלענדער די זכיה פון „הערשען“ איבער סורא, און יעדער נישט געלונגענער אַרויס־טריט וואָלט פון די דאָזיגע געגנער גלייך אויפגעכאַפּט און אויסגענוצט געוואָרען געגען איהם. אָט די לאַגע האָט זיך אָבער לאַנג נישט גע־קענט האַלטען, און באַלד איז ער אַריינגעצויגען געוואָרען אין אַ סכסוך מיט׳ן עקזילאַרך אַליין.

דעם שטויס צו דער קאַטאַסטראָפע האָט געגעבען אַ קלייניגקייט. פאַר׳ן עקזילאַרך דוד בן זכאי איז פאָרגעקומען אַ משפּט וועגען אַ גרוי־סער ירושה, און צוליעב נישט קיין עהרליכע פערזענליכע חשבונות האָט ער אַרויסגעטראָגען אַ פאַלשען אורטייל, אויף וועלכען ער האָט געפאָדערט די הסכמה פון ביידע גאונים. דער גאון פון פומבדיתא, כהן־צדק, האָט זיך נישט זעהענדיג געמאַכט און געגעבען זיין אונטער־

שריפט; סעדיה אָבער, דער גאון פון סורא, האָט נישט געוואָלט בײַ זיך, ארונטערצושטעלן זײַן נאָמען אונטער א בולט'ער אונגערעכטיגקײַט, און האָט זײַן אונטערשריפט נישט געוואָלט געבען. די אָנהענגער פון עקזילארך זענען צוטומעלט געוואָרען פון דעם פאַקט און געפאָדערט אַנ'ערקלערונג, און סעדיה האָט ערקלערט, — אַז דער עקזילארך האָט ארויסגעטראָגען א נישט גערעכטיגען אורטייל. דער אויפגערייצטער בן זכאי האָט געפּרובט דראָהען דעם אײַנגעשפּאַרטען גאון און זײַן זוהן האָט אפילו געפּרובט אויף סעדיה'ן די האַנד אויפהויבען; דאָס האָט אָבער דעם לעצטען נישט ווײַכער געמאַכט. דאַן האָט דער עקזילארך אראָבגעזעצט סעדיה'ן פון זײַן פּאָסטען און ערקלערט פאַר א ריש-מתיבתא אײַנעם, וואָס האָט געקענט זײַן סעדיה'ס א תלמיד. סעדיה ווידער פון זײַן זײַט האָט זיך נישט אונטערגעגעבען: ער האָט ארײַנגעלעגט אין חרם דעם עקזילארך און מיט דער הילף פון זײַנע אָנהענגער ערקלערט בן זכאי'ס ברודער, יאשיה חסאן, פאַר א ריש הגולה (930). אויף אַזאַ אופן זענען ענטשטאַנען אין בבל צוויי פײַנדליכע פּאַרטײַען: אײַנע פון עקזילא"ך דוד בן זכאי, די צווייטע פון רב סעדיה גאון. נאַטירליך, האָט די זאַך געמוזט איצט ענטשײַדען ווערן דורך דער הערשענדער מאַכט און בײדע צדדים האָבען אַפּעלירט צום קאַליף אלמוקטאדיר, וועלכער האָט צו דעם צוועק בעשטימט א ספּעציעלע זיצונג אין באַגדאַד. צוליעב פערשידענע סיבות איז אָבער אָט די זיצונג אָבגעלעגט געוואָרען אויף א לאַנגע צײַט, און דער משפּט איז פאָרגעקומען ערשט פאַר אַלמוקטאדיר'ס נאָכפאָלגער, קאהיר. דער לעצטער האָט זיך גענויטיגט אין געלד, כדי צו בעפעסטיגען זײַן איבער געוואָלט אוועקגענומענע הערשאַפט, און אַזוי ווי בן זכאי'ס פּאַרטײַ איז רײַכער געווען, האָט ער איהם איבערגעלאָזען בײַ זײַן מיטול. די צוויי „אונגעזעצליכע הערשער", דאַגעגען, סעדיה און יאשיה, זענען פערשיקט געוואָרען פון סורא.

סעדיה איז דאַן אַוועק קײן באַגדאַד און געלעבט פיער יאָהר אלס פּריוואַט-מאַן, ווײַט פון אַלע וועלטליכע ארומרײַסעניסען. דאָ האָט ער זיך ווידער איבערגעגעבען אינגאַנצען דער ליטעראַטור און געשאַפען א נײַע רײַהע בעדײַטענדע ווערק: תלמודישע פאָרשונגען, רעליגיעזע ליעדער, ווערק איבער דעם יודישען גאָטעסדיענסט און אויך א פּירוש אויף דעם קבלה'שען „ספר יצירה". זײַן ליעבסטע גײַסטיגע בעשעפטיגונג איז אָבער געווען רעליגיאָנס-פילאָזאָפיע, און אויף

דעם געביעט האָט ער געשאַפען דאָס בעסטע פון אלע זיינע ווערק : א פילאָזאָפישע אָבהאַנדלונג אין אראַביש אונטערן נאָמען „גלויבענס און מיינונגען" (אמונות ודעות) .

סעדיה איז געווען דער ערשטער , וואָס האָט געשאַפען א פאָלשטענדיגען רעליגיעז־פילאָזאָפישען סיסטעם פון יודענטום . געווענדעט איז געווען דאָס ווערק פון איין זייט געגען די פאַנאַטיקער , וואָס הענגען אָן זייער גלויבען אין נאַרישע איינבילדונגען, און פון דער צווייטער זייט געגען די סקעפּטיקער־אפיקורסים, וועלכע ווילען גאָרנישט גלויבען. „מיין האַרץ איז בעטריבט — שרייבט סעדיה אין דער הקדמה צו דעם ווערק — איבער די מענשען , וואָס האַלטען זיך ביי נישט קיין ריינעם גלויבען און נישט קיין קלאָרע מיינונגען ; א סך אפיקורסים ווידער שטאָלצירען דערמיט , וואָס זיי לייקענען אלץ אָב ; זיי רעכנען זיך העכער פאַר די מענשען פון אמת און פאַקטיש זענען זיי די פעראירטע . איך האָב געזעהען , ווי איינער זינקט אין א ים פון ספיקות , און די אנדערע זענען איינגעהילט אין א פלאָנטער פון טעותים און קיין שווימער איז נישטאָ , וואָס זאָל זיי ארויסציהען פון דער טיעפעניש ; און ווייל גאָט האָט מיר געשענקט אַזוינס , וואָס וואָלט געקענט דיענען אָט די זיך טרינקענדע , האַלט איך עס פאַר מיין חוב , זיי ארויפצופיהרען אויף דעם ריכטיגען וועג" .

סעדיה ענטוויקעלט צוערשט די קוועלן פון ערקענטניש , מיט דער הילף פון וועלכע מ'קען צוקומען צום אמת און איהם משיג זיין . אָט די קוועלן זענען דריי : דאָס זיכטבאַרע, וואָס ווערט פערנומען מיט די חושים ; דאָס אַבסטראַקטע, וואָס ווערט בעגריפען מיט'ן פערשטאַנד, און די צווינגענדע לאָגישע פאָלגערונג , די ערקענטניש דערפון , וואָס איז לאָגיש נויטווענדיג (די מציאות , למשל , פון א נשמה) . צו די דריי גיט די אמונה צו נאָך א פיערטע קוועלע פון ערקענטניש — די נבואה אָדער די מסורה , אזוי אז דער עצם מהות פון גלויבען האָט נישט אין זיך קיין שום סתירה צו דעם פילאָזאָפישען בעוואוסטזיין. דאָס אמת'ע גלויבען דאַרף אלזאָ פאַר'ן ריינעם דענקענדען פערשטאַנד גאָר קיין מורא נישט האָבען ; פערקעהרט , אָט דער פערשטאַנד איז איז בעצם נויטיג , כדי איינצוצוימען דעם שטראָם פון די ווילקירליכע איינבילדונגען און אָבערגלויבענס .

אויף דעם יסוד פון דער אלגעמיינער הנחה , טרעט סעדיה צו צו די איינצעלהייטען פון זיין סיסטעם . דאָ זוכט ער קודם כל צו

דערוויזען, אז די וועלט איז בעגרענעצט אין צייט און רוים און איז בעשאפען געווארען, א דאנק דעם געטליכען ווילען, אין א בעשטימטער צייט. פון דעם עיקר דרינגט זיך שוין אליין ארויס דער צווייטער, אז ביי די פערשידענע ערשיינונגען פון דער געטליכער מאכט, איז זי דאך איינע, און קוים נעהמט מען אן אט די איינהייט פאר דער בעשעפערין פון וועלטאל, קען מען איהר שוין זיך נישט אנדערש פארשטעלן, ווי זייענדיג (לעבעדיג, ווירקליך), קלוג (אלוויסענד) און מעכטיג. די דריי אטריבוטען פון דער גאטהייט: דאזיין, קלוגהייט און אלמעכטיגקייט, מאכען צוזאמען איין בעגריף.

די מענשליכע נשמה, ווידער, טראגט אין זיך א אנגעבוירענע אבהענגיגקייט פון גאט און א אנגעבוירענע נייגונג צו איהם; א דאנק דעם בעזיצט דער מענש די פעהיגקייט, אונטערצושיידען דאס אמת'ע פונ'ם פאלשען, דאס גוטע פונ'ם שלעכטען און אזוי ווייטער. אט די אנגעבוירענע העכערע נייגונגען זענען אבער נאך נישט גענוג, כדי צו פיהרען דעם מענשען אויפן ריכטיגען וועג בנוגע צו זיין אלטעגליכען לעבען; דערצו איז נויטיג א בעזונדערע ענטפלעקונג פון דעם געטליכען ווילען — די נבואה, די תורה. דעם מענשענ'ס ווילען בלייבט אבער פריי: ער קען מקיים זיין די מצוות פון דער תורה און קען זיי נישט מקיים זיין. הייסט עס, אז דאס גוטס טאן איז א פערדיענסט, וואס דארף בעלויהנט ווערן, און אזוי ווי אויף דער וועלט זעהט זיך נישט קיין פאלשטענדיגקייט אין דעם סיסטעם פון שכר ועונש, וועט די אמת-הארמאנישע אויסגלייכונג צווישען לויהן און שטראף פארקומען אויף יענער וועלט. דען דער טויט איז בלויז אנ'איבערגאנג — ער שיידט נאר אויף א ווייל אב דעם גוף פון דער נשמה. די לויטערע נשמות פון די צדיקים דערהויבען זיך דאן ביז אנ'ארט פון הימלישען גליק, און דאגעגען בלאנדושען די בעטריבטע נשמות פון די רשעים ארום איבער'ן וועלטאל און געפינען פאר זיך קיין מנוחה נישט.

און דערמיט ענדיגט זיך נאך נישט דער פראצעס פון שטראפען און בעלויהנען — דאס וועט פארקומען אין דעם ווייטערדיגען פאזיס פון דער מענשליכער עקסיסטענץ, אין דעם פאזיס פון תחית-המתים, ווען די גופים וועלן זיך ווידער פעראייניגען מיט די נשמות. מיט דעם פאזיס זענען פערבונדען אויך די גליקליכע משיח'ס צייטען,

ווען אויף דער ערד וועלן הערשען בלויז גליק, אמת און גע-רעכטיגקייט.

ס'פערשטעהט זיך, אז סעדיה'ס פשרה האט נישט געבראַכט צו קיין פאָלשטענדיגען אויסגלייך צווישען דער אמונה און דעם ריינעם מענשליכען פערשטאַנד; ביי אַלע איהרע שוואַכע זייטען האט זי אָבער דאָך געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף דער ווייטערדיגער אויסבילדונג פון דעם יודישען געדאַנק. שוין דער פאַקט אַליין, וואָס אַ גאון און אַ תלמודי'שער אויטאָריטעט האט זיך בעשעפטיגט מיט פילאָזאָפישע פראָבלעמען, — האט אָבגעשוואַכט אין אַ גרויסער מאָס דעם בלינדען גלויבען. די רעליגיעזע עיקרים זענען פון איצט אָן אונטערגעוואָרפען געוועזען דער פרייער קריטיק, און עס איז פערבליבען אויף אַ לאַנגער צייט, ווי אַ מין מאָדע אין די יודישע אַקאַדעמישע קרייזען, זיך צו בעצעהען צו די יסודות פון דער אמונה און צו איהרע געבאָטען מיט מעהר פערשטאַנד און בעוואוסטזיין. שפּעטער, ווען דער צענטער פון דעם יודישען גייסט איז אריבערגעטראָגען געוואָרען אין'ם אראַבישען שפּאַניען, איז סעדיה'ס רעליגיאָנס-פילאָזאָפיע שטאַרק פערשפּרייט געוואָרען אין דער יודישער וועלט, פריהער אין אראַבישען אָריגינאַל, און דערנאָך אין דער העברעאישער איבערזעצונג פון דעם בעריהמטען ר' יהודה אבן תבון (אין XII-טען יאָהרהונדערט).

דערווייל איז אין דעם פּאָליטישען לעבען פון לאַנד פאָרגעקומען אַ ענדערונג, וואָס האט זיך גוט אָבגערופען אויף דער לאַגע פון דעם פערטריבענעם דענקער. דער געלדזיכטיגער קאַליף קאַהיר איז גע-שטאָרבען, און זיין טראָן האט גע'ירשה'נט אַל-ראַדהי, וועלכער איז געוועזען צו סעדיה'ן פיעל בעסער געניגט. דאָס האט געבראַכט דערצו, אז עס האָבען זיךפונ'ם ניי אָנגעהויבען שאַרפע סכסוכים צווישען ביידע פאַרטייען, וועלכע האָבען זיך געצויגען אַזוי לאַנג, ביז עטליכע איינפלוסרייכע פערזאָנען האָבען ענדליך דורכגעפיהרט אַ פייער-ליכען שלום צווישען די הויפּטשולדיגע אין די אַלע ארומרייסענישען: סעדיה און דוד בן זכאי. דער לעצטער האט נאָכדעם איינגע-לאַדען זיין פריהערדיגען שונא צו זיך, איהם אַרויסגעוויזען אַלערליי פריינדליכקייטען און צוריק אומגעקעהרט דעם טיטול ריש מתיבתא.

סעדיה האט זיך דאַן ענערגיש גענומען אַרבייטען פאַר דער אויפלעבונג פון דעם אַלטען בבלי'שען צענטער, און באַלד האט ער זיין ישיבה ווירקליך אויפגעהויבען אויף אַ בעדייטענדער מדרגה. די

שאלות פון אינלענדישע און אויסלענדישע קהלות זענען פון איצט אן ווידער געווענדעט געוואָרען נאָר קיין סורא, און סעדיה האט קיין שאלה נישט געלאָזען אהן א קלאָרען ענטפער (אין אראבּיש אדער העבּרעאיש). אַט די אויפלעבונג איז אָבער געווען נישט מעהר, ווי א לעצטער שטראהל פון דער זון פאר איהר אונטערגעהן. אין דער עקזילארך, אין דער גאון, — בּיידע זענען געווען כמעט די לעצטע טרעגער פון זייערע טיטולען, און מיט זייער טויט זענען אונטערגע־גאנגען אויך די פּאָסטענס, וועלכע זיי האָבען פערטרעטען.

נאָכ׳ן טויט פון דוד בּן זכאי (940) האט דעם עקזילארכען־טיטול געירשה׳נט זיין זוהן יהודה; געטראָגען האט ער איהם אָבער נאָר א קורצע צייט: זיעבּען חדשים נאָכ׳ן פאָטער׳ס טויט איז ער אויך געשטאָרבּען. דאן האט רב סעדיה גאון צוגענומען צו זיך צום ערציהען דעם איבּערגעבּליבּענעם מינדעריעהריגען זוהן פון דעם פערשטאָרבּענעם עקזילארך, און האט איהם געלעהרנט און געבּילדעט. אין דער צייט איז די עקזילארכען־שטעלע איננאנצען נישט פערנומען געווען, און ווען דער יונגסטער צווייג פון דעם עקזילארכען־בּוים איז מינדיג געוואָרען, האט דער מחמד׳נישער המון זיך גראָד צעווילדעוועט און איהם געטויט. איבּער דעם פאל האָבען די פערטרעטער פון יודענטום בּעשלאָסען, נישט צו בּעשטימען מעהר קיין נייעם עקזילארך, כדי נישט אויפצו־רייצען דעם האס פון המון. אזוי איז אונטערגעגאנגען דער טיטול, וואָס האט גאנצע זיעבּען הונדערט יאָהר פארגעשטעלט מיט זיך די יודישע פּאָליטישע און קולטורעלע זעלבּסטשטענדיגקייט. די איינהייט האט זיך איצט געהאלטען בּלויז אויף די צוויי ישיבות; בּאלד אָבער האט אויך זייער שעה געשלאָגען.

נאָך רב סעדיה׳ס טויט (942) האט די סורא׳עאנישע אקאדעמיע פערלוירען איהר גאנצע בּעדייטונג. סעדיה האט אפילו איבּערגעלאָזען א זוהן, וועלכער איז געווען תלמודיש און פילאָזאָפיש געבּילדעט; דער טיטול גאון איז אָבער איבּערגעגאנגען נישט צו איהם, נאָר צו דעם פריהערדיגען דערוויילינגען ריש מתיבתא יוסף בּן־יעקב, וועלכער איז נישט אימשטאנד געווען צו דערהאלטען דעם אָנזעהען פון דעם אלטען צענטר. די צאָהל תלמידים איז וואָס וויַיטער אלץ קלענער געוואָרען, די הכנסות פון דער ישיבה זענען שטארק געפאלען און ענדליך איז די פון דעם גרויסען רב געגרינדעטע בּבלישע אקאדעמיע פערמאכט געוואָרען (948) אויף אייבּיג, נאָכדעם ווי זי האט גאנצע זיעבּען

הונדערט יאָהר פערשפּרייט ליכט און גייסט אין די פּערוואָרפענסטע חינקעלעך פון דער דיאַספּאָרא.

מעהר לעבענס-קראַפט האָט ארויסגעוויזען די ישיבה אין פומבדיתא ; זי האָט זיך נאָך גאַנצע הונדערט יאָהר געראַנגעלט מיט׳ן אונטערגאַנג, און דערהאַלטען דעם כבוד פון די בבל׳ישע יודען, אלס טאָן-געבער פון דעם גאַנצען פאָלקסלעבען ; אָט די ראָליע האָט זיך איצט אָבער אַליין מעהר אריבערגעטראָגען אין די מערב-לענדער, וואו עס האָבען זיך באַלד אויסגעבילדעט נייע צענטערן מיט נייע לאָזונגען.

וועגען דעם איבערגאַנג גופא פון דער נאַציאָנאַלער העגעמאָניע איז דערגאַנגען צו אונז די פאָלגענדע כאַראַקטעריסטישע לעגענדע : פיער חברים (תלמידי חכמים) זענען אוועקגעשיקט געוואָרען פון בבל אין די מערב-לענדער (אפריקא, שפּאַניען), צו זאַמלען דאָרטין געלד פאַר דער פערארימטער ישיבה פון סורא. ווייל אָבער פון הימעל איז שוין נגזר געוואָרען אויף סורא, אַז זי זאָל פערמאַכט ווערן, האָט א שטאַרקער שטורם-ווינט פערטראָגען זייער שיף אויף א איטאַליעניש‌ען ברעג, נעבען דער שטאָדט באַרי, וואו א מויריש-שפּאַנישער אדמיראַל האָט געפאַנגען די שלוחים און זיי אוועקגעפיהרט אײנעם קיין מצרים, דעם אנדערן קיין אפריקא, דעם דריטען קיין קאָרדאָווא און דעם פיערטען—לויט דער השערה—קיין נאַרבאָנא. אזוי זענען די בבל׳ישע שלוחים צושפּרייט געוואָרען איבער אלע ווינקלען פון דער ערד, און האָבען געגרינדעט גרויסע ישיבות יעדערער אין דעם לאַנד, וואו דער גורל האָט איהם פערוואָרפען.

.III

די יודען אין מערב איירא͏פּע.

ערשטעם קאפיטעל.

נייע קולטור־צענטערן אין מערב־אייראפא.

אין דער צייט, ווען די גרויסע גייסטיגע צענטערן אין בבל האבען זיך געראנגעלט מיט'ן אונטערגאנג, איז אין די לענדער פון מערב־אייראפא פארגעקומען א שטארקע גייסטיגע אויפלעבונג, וואס האט געשאפען נייע צענטערן פאר דעם יודישען געדאנק.

א גרויסע ראליע אין דער פערשפרייטונג פון דער יודישער געזעצלעהרע זאלען האבען געשפיעלט די לעגענדארישע פיער שלוחים פון סורא, וועלכע דער מחמר'נישער אדמיראל אב'ן רומאהים האט געפאנגען און פערקויפט. דער ערשטער פון די פיער, ר' שמריה בן אלחנן, איז פערקויפט געווארען אין אלעקסאנדריע, און נאכדעם ווי די דארטיגע יודישע קהלה האט איהם אויסגעלייזט, איז ער אוועק קיין קאהיר און געגרינדעט דארט א גרויסע ישיבה; דער צווייטער, חושיאל, איז אויסגעלייזט געווארען אין אפריקא און האט זיך בעזעצט אין קיירואן; דער דריטער, וועמעס נאמען ס'איז נישט געווען בעשטימט, האט זיך געמוזט דערשלאגען קיין נארבאנא, און דער פיערטער, ר' משה בן חנוך, וועלכער איז אמטעהרסטען צרות אויסגעשטאנען אין וועג, האט דערפאר אויך אמטעהרסטע אויפגעטאן פאר דער אויפלעבונג פון שפאנישען יודענטום.

ר' משה איז געווען דער איינציגער צווישען די פיער, וואס האט געהאט מיט זיך א קליינעם זוהן און א יונגע שענע ווייב, אויף וועלכער דער מויריטאנישער אדמיראל האט געקוקט מיט גלוסטענדע

אויגען. די יודישע טאכטער האט געזעהען די געפאהר, אין וועלכער זי געפינט זיך, און האט זיך בעשלאסען אויף א געוואגטען שריט; זי האט אויף העברעאיש געפרעגט איהר מאן, צי די דערטרונקענע אין ים וועלען אויפשטעהן תחית המתים, און ווען ער האט איהר געענטפערט מיט'ן פסוק פון תהלים: „אמר ד' מבשן אשיב, אשיב ממצולות ים" (גאט זאגט: פון בשן וועל איך אומקעהרען, איך וועל אומקעהרען פון די טיעפענישען פון ים), — האט זי זיך אריינגעווארפען אין די ברויזענדע חוואליעס.

א דערשלאגענער איז דאן ר' משה געבראכט געווארען קיין קארדאווא, וואו די יודישע קהלה האט איהם אויסגעלייזט. קיינער האט אבער דערווייל נאך נישט געוואוסט, אז אט דער אויסגעלייזטער שקלאף וועט מיט דער צייט אוועקשטעלען שפאניען בראש פון דער גאנצער אומה; ר' משה האט זיך מיט זיין לומדות נישט בעריהמט און איז געגאנגען זעהר ארים געקליידט, נאר איינמאל האט זיך געמאכט, אז ער איז געשטאנען ביים טהיר פון דער ישיבה און האט געהערט, ווי דער ראש ישיבה טייטשט פאלש אויס א געוויסע תלמודישע הלכה, האט ער זיך אבגערופען און ערקלערט דעם ריכטיגען פשט. די ערשטוינטע תלמידים האבען זיך דאן געווענדעט צו איהם מיט פערשיעדענע שווערע תלמודישע שטעלען, און ווען אלע האבען געזעהען די לומדישע גרויסקייט פון דעם ארימען וואנדערער, האט דער ראש ישיבה אליין איהם אבגעטרעטען זיין פלאץ. „איך בין נישט מעהר אייער דיין: — האט ר' נתן (דער ראש ישיבה) ערקלערט זיינע תלמידים — דער טיטול געהערט אט דעם ארימען פרעמדען, ער איז מיין רבי, און איך וועל פון איצט אן זיין זיין תלמיד". די קהלה האט באלד אויסגעקליבען ר' משה'ן פאר א דיין, און פון דעמאלט אן איז קארדאווא געווארען א גרויסער יודישער צענטר מיט א בעדייטענדער, אונאבהענגיגער ישיבה.

עס וואלט אבער זיין נישט ריכטיג אנצונעהמען, אז די ישיבה אליין אין קארדאווא האט אוועקגעשטעלט שפאניען בראש פון גאנצען יודענטום. דא זענען נאך צוגעקומען די אלגעמיינע פאליטישע און געזעלשאפטליכע בעדינגונגען, וועלכע האבען געמאכט דעם שפאנישען באדען בעזונדער גינסטיג פאר א יודישער גייסטיגער אויפלעבונג. האבענדיג פון איין זייט דאס קריסטליכע אייראפא, וואס איז נאכ'ן אבשטארבען פון די ערשטע קאראלינגען צוריק פערזונקען געווארען

אין פֿאַלשטענדיגער פֿינסטערניש, און פֿון דער צווייטער זייט דעם אָבגעשוואַכטען קאַליפֿאַט פֿון די מזרח-לענדער, — האָט דאָס אַראַבישע שפּאַניען פֿאָרגעשטעלט מיט זיך דעם איינציגען ליכטיגען פּונקט אין דער גאַנצער וועלט. אונטער דער הערשאַפֿט פֿון אַבדול-רחמן III (912 — 61), וועלכער האָט דער ערשטער אָנגענומען דעם פֿולען קאַליפֿען-טיטול עמיר-אל-מומינין (פּירושׁ פֿון די גלויביגע), איז שפּאַניען געווען דער איינציגער ווינקעל פֿאַר קונסט און וויסענשאַפֿט, און מיט זיין הערשען הויבט זיך אָן די קלאַסישע צייט פֿון דער מושלמענישער קולטור-אויפֿלעבונג, וואָס איז געגאַנגען צוזאַמען מיט רייכטום און קראַפֿט.

אַמסטערהסטען האָבען אין דער צייט געגאָלטען אין שפּאַניען די ליעבלינגען פֿון דער מוזע: די מייסטער פֿון ריטמישע קלאַנגען און געפֿליגעלטע שלאַגווערטער. אַ געלונגען ליעד איז כמעט מעהר געפֿייערט געוואָרען פֿון אַ געלונגענעם קריגסצוג, און דאָס לעצטע האָט וויעדער געדינט אלס שטאָף פֿאַר פּאָעטישע שאַפֿונגען. יעדע אָנגעזעהענע פּערזאָן, פֿון קאַליף ביז'ן לעצטען פּראָווינץ-באַאַמטען, איז געווען שטאָלץ דערויף, צו קענען רעכנען דעם און דעם געלעהרטען אָדער דיכטער אין דער רייהע פֿון די הויז-פֿריינד, און מיט דער צייט זענען כמעט אַלע גרעסטע אַמטען פֿון דער מלוכה פֿערנומען געוואָרען פֿון גייסט-מענשען.

אין אַזאַ אַטמאָספֿערע האָט נישט געדאַרפֿט לאַנג דויערן, ביז עס זאָל זיך אַרויסווייזען די אָנגעבוירענע שאַרפֿקייט און עמפּפֿינדליכקייט פֿון דעם יודישען גייסט, און באַלד איז דאָס יודישע שפּאַניען געוואָרען „אַי אַ שמעקעדיגער גאָרטען פֿון הייטערע, לעבענספֿרעהליכער פּאָעזיע, אַי אַ אָרט פֿון ערנסטער פֿאָרשונג און קלאָרען געדאַנק". יודען האָבען צוגלייך מיט די מוזאַראַבען (די קריסטען, וואָס האָבען געלעבט צווישען מחמד'נער) דערלערנט די אַראַבישע שפּראַך און איהר ליטעראַטור, און זיך איינגעלעבט מיט אַלע שענע זייטען פֿון דעם הערשענדען פֿאָלק. אין דער צייט אָבער, ווען די מוזאַראַבען האָבען דערביי מקריב געווען זייער אייגענעם וועזען, פֿערגעסען זייער מוטער-שפּראַך (דעם גאָטישען לאַטין) און זיך געשעמט מיט'ן קריסטענטום, — האָבען די יודען פֿון זייער וועזען קיין זאַך נישט אוועקגעגעבען. זיי האָבען נאָר גענומען דאָס שענסטע און בעסטע פֿון דער הערשענדער קולטור — די קינסטלערישע פֿאָרם, דעם פֿריי'ען געדאַנק — און דאָס איינגעפֿלאַנצט אין

דעם איינענעם קולטור-גארטען: צוגעפאסט אלע וועלטליכע אמת׳ען צום אמת פון יודענטום, און אויסגעזוגען אלע שענקייטען פון הארץ און מוח אין העברעאיש-ליטעראַרע קלאנגען. —

אזוי האט זיך גליקליכערווייז אלץ פעראייניגט צום גונסטען פון שפאנישען יודענטום, און באלד האבען זיך אויך די פערזאנען געוויזען, וועלכע האבען אנגעפיהרט מיט׳ן שטראם פון דער דאזיגער גייסטיגער אויפלעבונג און איהם געגעבען א געוואונשענע ריכטונג. דאס זיינען געווען דער דערמאנטער תלמודישער געלעהרטער ר׳ משה בן חנוך, דער ערשטער העברעאישער גראמאטיקער פון אנדאלוזיען מנחם בן סרוק און דער בעשעפער פון א קונסטפארם פאר דער העברעאישער פאעזיע דונש בן לברט. צו די מוז מען צוגעבען נאך א פערזאן, וועלכער איז, לויט זיין געזעלשאפטליכער לאגע, געשטאנען איבער די דריי און האט זיי געגעבען די מעגליכקייט צו ענטוויקלען זייער טעטיגקייט: חסדאי אבן-שפרוט (אבו-יוסוף-חאסדאי-בן-יצחק איבן שאפרוט, געב. 915, געשט. 970), פון דער משפחה אבן-עזרא.

חסדאי׳ס פאטער, יצחק, איז געווען איינער פון די אנגעזעהענסטע יודען אין קארדאווא, און א דאנק זיין איניציאטיווע איז דארט אויפגעשטעלט געווארען די בעריהמטע שענע שוהל, וואס האט הונדערטער יאהרען בעקרוינט דאס יודענטום אין שפאניען. זייענדיג אליין געבילדעט און רייך, האט יצחק געגעבען זיין זוהן אנ׳אלגעמיינע ברייטע בילדונג, לויט די בעגריפען פון יענער צייט: חסדאי האט גרינדליך שטודירט מעדיצין און געקענט העברעאיש, אראביש און לאטיניש — די אפיציעלע שפראך פון דער דעמאלדיגער קריסטליכער וועלט.

אט די קענטעניסען צוזאמען מיט די אנגעבוירענע פעהיגקייטען פון דעם יונגען יודישען אריסטאקראט האבען צוגעצויגען די אויפמערקזאמקייט פון אבדול רחמן III, וועלכער האט געהאט בעציהונגען מיט פערשיעדענע קריסטליכע הויפען. חסדאי איז דאן בעשטימט געווארען פריהער פאר א לייב-מעדיק פון קאליף, דערנאך אויך פאר א דיפלאמאטישען פערמיטלער און יועץ פון דער מלוכה (941).

אויף דעם פאסטען ״ט חסדאי עטליכע מאל ארויסגעוויזען בעדייטענדע דיפלאמאטישע פעהיגקייטען, וועלכע האבען גרויסע נוצען געבראכט די אינטערעסען פון דער מלוכה; דאס האט נאכמעהר אויפגעהויבען זיין אנזעהען אין הויף, און ער איז געווארען כמעט דער

איינציקער טאָן-געבער בנוגע צו אַלע מלוכה-פֿראַגן . דער הויך געשעצטער שטאַאַטסמאַן האָט אָבער קיינמאָל נישט פֿערגעסן זיינע ברידער , און וואו נאָר ער איז אימשטאַנד געווען צו העלפֿן מיט זיין אַנזעהען אָדער מיט זיין רײַכטום , האָט ער אויף זיך נישט געלאָזען וואַרטען .

חסדאי האָט אַ סך מיטגעווירקט צו פֿערבינדען דיפּלאָמאַטישע בעציהונגען צווישען דעם שפּאַנישען קאַליפֿאַט און דער ביזאַנטינישער מלוכה , און אין גיכען איז קיין קאָרדאָוואַ אָנגעקומען אַ דעפּוטאַציע פֿון קעניג קאָנסטאַנטין VII , וועלכע האָט געבראַכט דעם קאַליף טײַערע מתנות ; צווישען די לעצטע האָט זיך געפֿונען אויך אַ עקזעמפּליאַר אַ יקר המציאות פֿון אַ גריכיש מעדיצינישע ווערק , מיט וועלכען אַבדול רחמן האָט זיך זעהר געפֿרעהט ; דאָס ווערק אַליין איז אָבער געבליבען נישט צוגענגליך פֿאַר די מעדיקער פֿון קאַליף׳ס הויף , ווײַל קיינער האָט דאָ קיין גריכיש נישט פֿערשטאַנען . אַבדול רחמן האָט זיך דאַן געווענדעט צום ביזאַנטינישען קעניג מיט דער בקשה , ער זאָל איהם צושיקען איינעם , וואָס קען איבערזעצען דאָס ווערק אויף אַנ׳אַנדער שפּראַך , און דער אָנגעקומענער מאָנאַך ניקאָלאַס האָט עס איבערזעצט אויף לאַטייניש ; פֿון דער לאַטיינישער איבערזעצונג האָט חסדאי , אויף אַבדול׳ס פֿערלאַנג , דערנאָך געמאַכט אַנ׳אַראַבישע , און דער קאַליף האָט זיך שטאַרק געפֿרעהט מיט דער וויסענשאַפֿטליכער ענטפּלעקונג .

אַנ׳אַנדער ראָליע האָט חסדאי געשפּיעלט בײַ דער דעפּוטאַציע , וואָס דער מעכטיגער דײַטשער קייזער אָטאָ I האָט געשיקט קיין קאָרדאָוואַ . דאָס איז געווען אַן ענטפֿער אויף דער דעפּוטאַציע , וואָס אַבדול-רחמן האָט שוין געהאַט פֿריהער געשיקט צו דעם דײַטשען קייזער , און ווײַל אין אַבדול׳ס בריעף האָבען זיך געפֿונען עטליכע בעליידיגענדע אויסדריקען וועגען קריסטענטום , האָט אָטאָ געלאָזען וואַרטען די אַראַבישע שלוחים אַ לאַנגע צײַט , ביז ער האָט זיי אויפֿגענומען . איצט , מיט דער דעפּוטאַציע אונטער דער אָנפֿיהרונג פֿון נײַסטליכען יאָהאַן גערצער (556), האָט דער דײַטשער קייזער געשיקט אַ ענטפֿער אויף אַבדול׳ס בריעף , און דאָ האָבען זיך ווידער געפֿונען שאַרפֿע אויסדריקען געגען איסלאַם . דערפֿון האָט זיך אַבדול דערוואוסט מן הצד , און ער האָט אין דעם משך פֿון איבער אַ יאָהר צײַט נישט געוואָלט אָננעהמען די דײַטשע דעפּוטאַציע . דאַן האָט

חסדאי זיך אריינגעמישט אין דעם סכסוך און ער האט ענדליך געפועלט ביים אבאט יאהאן, ער זאל ארויספארערן פון דייטשען קייזער אנאנדער בריעף (959—956), וואס זאל זיין געשריבען אין א מעהר אנשטענדיגער פארם. דער אבאט האט זיך, איבריגענס, ביי דער געלעגענהייט אויסגעדריקט, אז ער האט „נאך קיינמאל נישט בעגעגענט א מענשען מיט אזא איידעלען פערשטאנד, ווי דער יוד חסדאי".

אלס ווארימער יוד, פלעגט חסדאי ביי יעדער דעפוטאציע פון וועלכען ס'איז לאנד זיך שטארק נאכפרעגען אויף דער לאגע פון די דארטיגע יודען, און איינמאל האבען איהם די שלוחים פון פערסיען דערצעהלט, אז ערגעץ־וואו אין די וויטע מקומות עקסיסטירט א זעלבסטשטענדיגע מלוכה מיט א יודישען מלך. דאס האט זיך געהאנדעלט וועגען דער כאזארישער מלוכה, וואס האט עקסיסטירט צו יענער צייט אין דרום־מזרח אייראפא אויף די ברעגעס פון קאספישען ים, און חסדאי האט זיך מיט דעם פאקט שטארק פעראינטערעסירט. ער האט דעריבער נישט אויפגעהערט נאכצופרעגען וועגען דער דאזיגער מלוכה און ענדליך איז ער פון די ביזאנטינישע שלוחים דער־גאנגען, אז דאס כאזארישע קעניגרייך איז אינגאנצען פופצעהן טאג רייזע וויט פון קאנסטאנטינאפאל און אז די ביזאנטינישע מלוכה שטעהט אין א נאהנטען פערקעהר מיט'ן לאנד פונ'ם חאגאן י ו ס ף.

חסדאי האט דאן פעסט בעשלאסען, אריינצוטרעטען אין א שריפטליכער פערבינדונג מיט דעם וויטען יודישען מלך, און ער האט געפרובט בעזארגען צו איהם א בריעף דורך די קאנסטאנטינאפאלער שלוחים; דאס האט זיך אבער נישט איינגעגעבען: קאנסטאנטין האט מודיע געוועזען חסדאי'ן, אז דער וועג צו די כאזאריער איז א וויטער און א מסוכנ'דיגער און ער קען אהין דעם בריעף נישט בעזארגען. דערווייל איז קיין קארדאווא אנגעקומען א נייע דעפוטאציע פון דעם סלאווישען קעניג הונו (אדער דוקו) ביים דונאי, אין וועלכער עס האבען זיך געפונען צוויי יודען. אט די יודישע שלוחים האבען אויך געוואוסט צו דערצעהלען געוויסע פרטים וועגען דער כאזארישער מלוכה, און זיי האבען זיך אונטערגענומען צו בעזארגען חסדאי'ס בריעף צו די יודען אין אונגארן, וועלכע וועלן איהם שוין דערנאך, איבער רוסלאנד און בולגאריען, בעזארגען וויטער.

און דא אין דעם בריעף שפיגעלט זיך איצט אב די גאנצע

גײַסטיגע פיזיאָנאָמיע פון דעם דאָזיגען בעגאַבטען שטאַאטסמאַן און מערקווירדיגען יודען. אין אַ ריין העברעאישער שפּראַך (געשריבען אין אַקראָסטישע פערזען אין געשמאַק פון יענער צײַט) בעקאַנט פריהער חסדאי דעם מלך מיט דער פּאָליטישער און געאָגראַפישער לאַגע פון שפּאַניען און מיט דער לאַגע, וואָס ער, חסדאי, פערנעהמט אין הויף פון שפּאַנישען הערשער. דערנאָך שילדערט ער איהם אַלע שוועריגקײַטען, וואָס ער האָט געהאַט, ביז איהם האָט זיך ענדליך אײַנגעגעבען, אַרײַנצוטרעטען אין אַ שריפטליכער בעציהונג מיט דעם יודישען הערשער פון אַ פרײַער יודישער מלוכה. „דאָס אַלץ — שרײַבט חסדאי — האָב איך געטאָן נישט פון מײַן כבוד וועגען, נאָר כדי צו דערגעהן דעם אמת, צי ס׳איז פעראַהן אַנ׳אָרט אויף דער וועלט, וואו דער פערטריבענער יוד האָט זײַן הערשאַפט, און קײנער געוועלטיגט איבער איהם נישט". „און ווען איך וואָלט וויסען, אַז דאָס איז אמת, וואָלט איך פערמאוסט מײַן כבוד, זיך אָבגעזאָגט פון מײַן גרויסקײַט און פערלאָזען מײַן משפּחה, און וואָלט געגאַנגען פון באַרג צו טאָל, אויפן ים און אויף דער יבשה ביז איך וואָלט קומען צו דעם אָרט, וואו ס׳רוהט מײַן האַר, דער יודישער מלך, צו זעהן זײַן גרויס-קײַט און זײַן מעכטיגקײַט און דעם בעשטאַנד פון זײַנע דינער און די מנוחה פון ישראל׳ס איבערבלײַבעניש." „דען ווי קען איך שווײַגען, ווען איך דערמאָן מיך אָן דעם חורבן פון אונזער שענקײַט און אָן דער איבערבלײַבעניש פון שווערד, וואָס איז דורכגעגאַנגען דורך פײַער און דורך וואַסער... זיך אַרומוואַלגערנדיג אין גלות, זענען מיר געבליבען ווייניג פון פיעל און האָבען פערלוירען דעם כבוד און קענען זיך גאָרנישט העלפען, ווען די גוים זאָגען צו אונז: יעדעם פאָלק האָט אַ מלוכה און איהר האָט קײן זכר נישט פון אַ לאַנד."

איבער דעם אַלעם בעט חסדאי פונ׳ם יודישען מלך אויספיהר-ליכע ידיעות וועגען דער אָבשטאַמונג פון די כאַזאַרען, וועגען זײער פּאָליטישער און געזעלשאַפטליכער לאַגע און אויך וועגען זײערע מנהגים: צי האַלטען זײ מלחמה אום שבת, צי קענען זײ די העברעאישע שפּראַך און אַזוי ווײַטער.

חסדאי׳ס בריעף איז גליקליך אָנגעקומען און די הענד פון דעם כאַזאַרישען מלך. דאָס איז געווען דער עלפטער יודיש-כאַזאַרישער חאַגאַן פון עובדיה׳ן אָן, מיט׳ן נאָמען יוסף בן אהרן, און דער צושטאַנד פון כאַזאַריען איז נאָך דערווײַל געווען זעהר אַ גוטער, חאָטש

א סך פון די אונטערגעווארפענע פראווינצען האבען זיך שוין נעהאט בעפרייט פון דער כאזארישער הערשאפט . אין דעם שטח פון דער מלוכה זענען אריין אלע לענדער צו צפון זייט פון קאספישען ים ביז'ן אוראל און דאן , פון קאווקאז ביז'ן דניעפר און פון דער וואלגא ביז די קאלמיקישע מדבריות ; די רעזידענץ פון חאגאן האט זיך געפונען אויף איינער פון די וואלגא־אינזלען און האט געהאט א קינסטלעריש־פערפוצטען פאלאץ מיט א גאלדענעם טויער .

האבענדיג געגען זיך די רוסען , וועלכע האבען כסדר געזוכט אבצורייסען פראווינצען פון דער שכני'שער כאזאריען , האבען די כאזארישע מלכים געמוזט אויסהאלטען א שטענדיגע ארמעע , און אין דער צייט האט נאך ביזאנטיען געציטערט פאר דעם יודישען חאגאן און איהם בעעהרט מיט אלערליי טיטולען .

ביי אזא לאגע האט חסדאי'ס בעגייסטערטער בריעף געמוזט ארויסרופען ביים חאגאן א שטארקע צופריעדענהייט , און ער האט גלייך געלאזען אנשרייבען א העברעאישען ענטפער צו דעם פארשטעהער פון די יודישע ברידער אינ'ם ווייטען שפאניען . אין דעם בריעף דריקט דער מלך אוים זיין פרייד איבער דעם ווארימען גרוס פון די שפאנישע יודען ; אין דער זעלבינער צייט ערקלערט ער אבער אויך חסדאי'ן , אז ער האט א טעות געהאט , אויב ער האט גערעכענט די כוזרים פאר א טייל פון די פערלוירענע „עשרת השבטים“ , ווייל זיי שטאמען באמת פון א פינישען אדער סלאווישען שבט . דערנאך שילדערט יוסף אויספיהרליך דעם פאקט , ווי אזוי איינער פון זיינע עלטער־עלטערן איז איבערגעגאנגען צום יודענטום , און ענדיגט זיין הארציגען בריעף מיט די ווערטער : מיר — אונזערע אויגען זענען געווענדעט צו גאט , אונזער גאט , און צו די יודישע חכמים , וואס אין ירושלים און אין די בבלי'שע ישיבות , און מיר זענען ווייט פון ציון . זאל גאט דערנעהנטערן די אויסלייזונג פון ישראל , זאל ער צוזאמענגעהמען די קינדער פון דעם צושטרייטען פאלק נאך פאר אונזערע צייטען . דערביי בעטאנט דער מלך , אז ער וואלט אויך וועלן שטארק זעהען דעם קלוגען און געבילדעטען יודישען פירשט , און איהם מאכען פאר זיין העלפער און יועץ .

דער בריעף איז אנגעקומען צו חסדאי'ן אין יאהר 960 , און אין עטליכע יאהר ארום האט זיך די לאגע פון דער יודישער מלוכה אינגאנצען געענדערט . דער רוסישער פירשט סוויאטאסלאוו פון קיעוו

האָט אונטערוואָרפן אָבגעהאַלטען אַ גרויסען נצחון איבער דער כאַזארישער הויפּטשטאָדט (965), און די גרענעצען פון דער מלוכה זענען וואָס ווייטער אַלץ ענגער צונויפגעצויגען געוואָרען, אַזוי, אַז יוסף איז געווען כמעט דער לעצטער פון די מעכטיגע כאַזארישע מלכים.

געענדערט האָט זיך אונטער דער צייט אויך די לאַגע אינ׳ם שפּאַנישען הויף. דער קאַליף אַבדול רחמן איז געשטאָרבען און די הערשאַפט איז איבערגעגאַנגען צו זיין זוהן אל-חכים. דער לעצטער האָט אויך פערשטאַנען אָבצושאַצען חסדאי׳ס דיפּלאָמאַטישע פעהיגקייטען, און האָט איהם איבערגעלאָזען אויף זיין פּאָסטען; אַ דאַנק דעם האָט חסדאי געהאַט די מעגליכקייט, פּאָרטצוזעצען זיין טעטיגקייט אַלס בעשיצער פון יודישע דיכטער און געלעהרטע, וואָס ס׳האָט אַ סך מיטגעווירקט צו בעפרייען דאָס שפּאַנישע יודענטום פון דער אַפּוטרופּסות פון די בבלישע גאונים.

די בעדייטענדסטע צווישען די דיכטער און דענקער פון יענער צייט זענען געווען די דערמאָנטע מנחם בן סרוק און דונש בן לברט. ביידע האָבען פלייסיג געאַרבייט איבער דעם שטודיום פון דער העברעאישער שפּראַך, און אויסער זייערע בעדייטענדע פאָרשונגען אין דער העברעאישער גראַמאַטיק, האָבען זיי די שפּראַך גופא אויך בערייכערט און פערשענערט. זיי האָבען די ערשטע איינגעפיהרט אין דער העברעאישער פּאָעזיע אַ פערז-מאָס מיט ריטמישע קלאַנגען און סימעטרישע זאַצען, און אויך דער אינהאַלט פון דער ניי-העברעאישער פּאָעזיע איז אַ סך רייכער און פיעלזייטיגער געוואָרען אַ דאַנק די שאַפונגען פון די דאָזיגע אַנדאַלוזיש-יודישע דיכטער. אויב העברעאיש איז ביז יענער צייט נישט אַרויסגעגאַנגען כמעט פון די גרענעצען פון אַ הייליגער שפּראַך, פון אַ שפּראַך פאַר אַלערליי תפילות, בקשות און אַנדערע רעליגיעזע מאָטיווען, — איז עס איצט צום ערשטען מאָל וואָכעדיג, חולטליך געוואָרען. מיט די שאַפונגען פון דונש און מנחם האָט זיך די העברעאישע שפּראַך בעפרייט פון איהר אייביגען שוהל-כאַראַקטער — זי איז אַרויסגעטראָגען געוואָרען, אויב נישט אין גאַס, איז אין סאַלאָן, אין די פּאַלאַצען פון די יודישע געלד- און גייסט-אַריסטאָקראַטען.

און אויך אין דער הינזיכט האָט זיך שטאַרק געשפּירט די ווירקונג פון דעם פערעהרטען יודישען מעצענאַט. דער לעצטער, אבן שפּרוט, מיט זיין אימפּאָזאַנטער פּערזענליכקייט, האָט אַרויסגערופען

ביי די יודישע דיכטער א פערלאנג, צו בעזינגען זיין גרויסקייט, און ווילנדיג איבערשטייגען איינער דעם אנדערן, האט זיך דערווייל יעדערער געפלייסט ארויסצועווייזען וואס מעהר גייסט און געשיקליכקייט אין זיינע דיכטערישע שאפונגען.

פונ'ם לעבען פון די ביידע געלעהרטע זענען דערגאנגען צו אונז ווייניג ידיעות. מנחם בן סרוק פון טארטאזא (געב. 910, געשט. 970) איז אין דער יוגענד געשטיצט געווארען פון חסדאי'ס פאטער, יצחק, און נאכדעם, ווי חסדאי איז נתעלה געווארען, האט ער דעם געדריקטען געלעהרטען געבראכט צו זיך קיין קארדאווא און איהם געגעבען די מעגליכקייט, זיך איבערצוגעבען זיינע וויסענשאפטליכע ארבייטען. מנחם האט דאן געשאפען א פאלשטענדיגען העברעאישען ווערטער-בוך (955) מיט בעדייטענדע גראמאטישע כללים, וואס האט ארויסגעשטופט אינגאנצען דעם פריהערדיגען ווערטערבוך פון ר' סעדיה גאון און איז פערשפרייט געווארען אויך אין פראנקרייך און איטאליען. דעם גליקליכען הויף-פאעט איז אבער נישט בעשערט געוועזען, נחת צו האבען פון זיין ארבייט: ער האט בעקומען פאר זיך א פערביטערטען געגנער אין דער געשטאלט פון דעם בעקאנטען דונש בן לברט (80 — 920).

א געבוירענער אין באגדאד, האט דער פערמעגליכער דונש אויסגעוואנדערט קיין פעץ, פון וואנען חסדאי האט איהם אריבערגעצויגען קיין קארדאווא, און אין יענער צייט איז ער שוין בעקאנט געוועזען פאר א בעדייטענדען דיכטער און שפראך-קינסטלער. און אט, ווען ס'איז פערעפענטליכט געווארען מנחם'ס ווערטער-בוך, האט דער היציגער דונש אנגעשריבען געגען איהם א שארפען פאלעמישען ארטיקעל, אין וועלכען ער האט שטארק אנגעגריפען מנחם'ס אויפטועכצען און איהם בכלל מבטל געוועזען. דעם ארטיקעל האט דונש, ווי דער מנהג איז געוועזען, אויך געווידמעט דעם בעריהמטען מעצענאט, וועלכען ער האט פערשכור'ט מיט זעהר חניפה'דיגע לויב-לידער, און דער סוף איז געוועזען, אז מנחם האט פערלוירען אינגאנצען דעם חן אין די אויגען פון זיין בעשיצער און איז אפילו פון איהם שטארק בעליידיגט געווארען. די תלמידים פון דעם בעליידיגטען זענען דאן ארויסגעטרעטען געגען דעם שטאלצען דונש און פערטיידיגט די כללים פון זייער רבי'ן, און פון דער ליידענשאפטליך-סאטירישער פאלעמיק האט דערווייל די העברעאישע שפראך פערדיענט: זי איז פליסענדער און בעוועגליכער געווארען.

די אױפֿלעבונג פֿון שפּאַנישן יודענטום װאָלט אָבער נישט גאַנץ זײַן, װען זי װאָלט זיך באַגרענעצן בלױז מיט די פֿאָרשונגען אױף דעם געביעט פֿון דער העברעאישער שפּראַך; אום זיך צו באַפֿרײַען פֿון דער בבלי׳שער אַפּוטרופּסות איז באַזונדער נױטיג געװען אַ תלמודי׳שער צענטער, און דאָס האָט זײ געגעבן די ישיבה פֿון דעם דערמאָנטען ר׳ משה בן חנוך. דער לעצטער איז אױך שטאַרק געשטיצט געװאָרען פֿון דעם יודישען שטאַאַטס-מאַן, װעלכער האָט איהם געהאָלפֿען אָרגאַניזירען זײַן זעלבסטשטענדיגע ישיבה, און אין אַלגעמײַן האָט דאָ דער צופֿאַל אַזױ װי צוגעטראָפֿען דעם סאַמע גינ-סטיגסטען מאָמענט, פֿערװאַרפֿענדיג איצט אַהער אַ בעריהמטען בבלישען געזעצלעהרער. נישט בלױז די יודישע קהלות — די קאַליפֿען אפֿילו זענען אױך שטאַרק צופֿריעדען געװען פֿון דעם פֿאַקט, װאָס זײערע יודישע אונטערטאַנען װעלן נישט זײַן מעהר גײַסטיג אָבהענגיג פֿון די אונטערטאַנען פֿון דעם פֿײַנדליכען באַגדאַדער קאַליף.

איבער דעם אַלעם האָבען די יודען אַרומגערינגעלט דעם פֿער-בלאָנדזשעטען בבלישען עמיגראַנט מיט אַלערלײ כבודים, און באַלד האָט זײַן ישיבה אין דער אַנדאַלוזישער הױפּט-שטאָדט צוגעצױגען הונדערטער תלמידים פֿון גאַנץ שפּאַניען און אַפֿריקאַ. חסדאי האָט אױף זײַן רעכנונג אָבגעקױפֿט די אַלע תלמוד-עקזעמפּלאַרען, װאָס האָבען זיך געפֿונען אין דער פֿערמאַכטער סורא׳שער ישיבה, און זײ געלאָזען פֿונאַנדערטײלען צװישען ר׳ משה׳ס תלמידים — די תלמידים פֿון דער אַנדאַלוזישער סורא.

אַזױ איז שפּאַניען אין פֿערשיערענע הינזיכטען געװאָרען אַ גײַס-טיגער מיטעלפּונקט פֿאַר׳ן גאַנצען יודענטום, און צו דער ראָליע האָט זיך אַזױ װי געפּאַסט די פֿערשװענדערישע רחבות און עשירות פֿון די שפּאַנישע יודען. קאָרדאָװאַ אַלײן האָט געהאַט ביז טױזענד רײַכע יודישע פֿאַמיליעס, װאָס האָבען פֿערשעמט דער הערשענדער אַראַבי-שער באַפֿעלקערונג מיט זײער פּראַכט און לוקסוס. זײ האָבען זיך געקלײדט אין זײַד, געטראָגען קאָסטבאַרע טורבאַנען, געריטען אױף טײַערע פֿערד, זיך באַפּוצט מיט פֿלאַטערנדע פֿעדערן און מיט קײן זאַך זיך נישט אונטערגעשײדט פֿון די שכני׳שע ריטער. אַ טײל פֿון די דאָזיגע אַריסטאָקראַטען האָט, איבריגענס, זיך ערװאָרבען דאָס פֿערמע-גען פֿון דעם שקלאַפֿען-האַנדעל: זײ פֿלעגען ברענגען הינדערטער שקלאַפֿען, אַממעהרסטענטײל פֿון די סלאַװישע לענדער, און די

קאליפען פלעגען מיט זיי אויספילען זייער לייב-וואך. —

נאך ר׳ משה׳ס טויט (968) איז דער קהלה פון קארדאווא פארגעשטאנען די געפאהר פון א שפאלטונג. איין פארטיי האט געהאלטען פאר ר׳ משה׳ס זוהן, חנוך, וועלכער איז געווען א גרויסער תלמודיסט, און די צווייטע האט געוואלט אוועקשטעלען בראש פון דער קהלה א ארטיגען איינוואוינער, מיט׳ן נאמען יוסף אבן-אביתור (איבן סאטנאס), וועלכער האט אויסער זיינע תלמודישע קענטעני׳שען בעזעסען אויך א ברייטע אלגעמיינע בילדונג. ער האט שוין געהאט אין דער צייט פערפאסט עטליכע בעדייטענדע רעליגיעז-פילאזאפישע און פאעטישע ווערק, און אויך איבערזעצט די משנה אין אראביש, אויפן פערלאנג פון קאליף אל-חכים II. דאס האט איהם פון דעסטוועגען נישט געהאלפען, צו געווינען אויף זיין צד דעם אלמעכטיגען אבן-שפרוט, און חנוך איז בעשטימט געווארען פאר א דיין. דער צווייטער צד האט זיך אבער אונטערגעגעבען נאר לפנים-וועגען, און ווי נאר דער יודישער מיניסטער איז געשטארבען, האבען זיך ווידער בעגייט די סכסוכים און מחלוקת איבער דער רבנות.

די זאך איז ענדליך דערגאנגען צום קאליף אל-חכים, וועלכער האט בעשלאסען דעם סכסוך לטובת דעם אלטמאדישען ר׳ חנוך, אויף וועמעס צד ס׳איז געשטאנען די מעהרהייט פון דער קהלה. אבן-אביתור האט דאן געפרובט זיך פערזענליך ווענדען צום קאליף און איהם אויסרעכנען אלץ, וואס ער, אבן אביתור, האט אויפגעטאן פאר דער וויסענשאפט און פאר דער אראבישער ליטעראטור; דאס האט איהם אבער אויך נישט געהאלפען. אל-חכים האט איהם אויף דעם געענטפערט: „ווען די אראבער וואלטען מיך אזוי פיינד האבען, ווי דיך די יודען פון קארדאווא, וואלט איך מיין מלוכה פערלאזען. כ׳קען דיר נאר איין עצה געבען: אויסצוואנדערן”. יוסף האט דעמאלט פערלאזען שפאניען און געוואנדערט פון לאנד צו לאנד.

דערווייל האט זיך די לאגע אין קארדאווא ווידער געענדערט לטובת בן אביתור׳ן. דער קאליף אל-חכים איז געשטארבען (967), און די פאקטישע ממשלה איבערן לאנד איז אריבער צו דעם גרויס-וויזיר (האדזשיב) אלמאנזור, וועלכער האט געהערשט אינ׳ם נאמען פון דעם מינדעריעהריגען הישאם. אט דער גרויס-וויזיר האט גראד שטארק דערהויבען א געוויסען רייכען זיידענפאבריקאנט, מיט׳ן נאמען יעקב אבן דזשאו: דער לעצטער איז געווארען ווי א מין נשיא

איבער אַלע יידישע קהלות אין אַנדאַלוזיען, וואָס האָט געפיהרט אַ פירשטליכען שטאַט און איז פון אַלעמען געשעצט און געאַכטערט געוואָרען. די הויף-פּאָסטען האָבען איצט, ווי פריהער חסדאי'ן, אין לויב-ליעדער בעזונגען די וואוילטעטיגקייט און גרויסקייט פון דעם מעכטיגען אבן-דזשאו, און אַז דער מעכטיגער נשיא איז געווען אַ הייסער אָנהענגער פון דעם פערוואָגעלטען אבן אביתור. אונטער זיין ווירקונג איז דאַן ר׳ חנוך אָבגעזאָגט געוואָרען פון דער רבנות (ווי דאָס האָט דעמאָלט געהייסען: דיינות), און אבן אביתור'ן האָט די קהלה איינגעלאַדען, צו קומען פערנעהמען דעם הויכען טיטול. דאָ האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזען די גייסטיגע שענקייט פון דעם פערטריבענעם תלמיד חכם: ער האָט מיט שאַרפע ווערטער געמוסר'ט זיינע אָנהענגער פאַר דער עולה, וואָס זיי זענען בעגאַנגען געגען זיין געגנער, און דערביי אויסגערופען: „איך שטעל פאַר עדות דעם הימעל און די ערד, אַז פון שפּאַניען ביז בבל איז נישטאָ נאָך איינער, וואָס זאָל זיך קענען פערגלייכען מיט ר׳ חנוך'ן".

פון דעמאָלט אָן האָט שוין קיינער נישט געשטערט ר׳ חנוך'ן אין זיין אַקאַדעמישער און רבני'שער טעטיגקייט, און ער האָט פערנומען דעם פּאָסטען *) אַ לאַנגע צייט (ביז'ן יאָהר 1014). אבן אביתור, דאַגעגען, האָט נישט אויפגעהערט צו וואַנדערן, און ענדליך האָט ער זיך דערשלאָגען ביז פּומבדיתא, וואו ער האָט געהאָפט, אויפגענומען צו ווערן פון דעם בעריהמטען גאון ר׳ האי; דער לעצטער האָט אָבער אבן אביתור'ן נישט געקענט מוחל זיין די מחלוקת, וואָס איז צוליעב איהם אַרויסגערופען געוואָרען, און האָט איהם צו זיך נישט צוגעלאָזען. דאַן איז דער פערוואָגעלטער אוועק קיין דמשק, וואו ער איז געשטאָרבען.

אונטער דער צייט איז אויך אבן-דזשאו'ס שטערן פערלאָשען געוואָרען: זיין בעשיצער, אַלמאַנזור, האָט זיך איבער עפּעס אויף איהם פערבייזערט און איהם געלאָזען אַריינזעצען אין תפיסה; דאָ איז ער אָבגעזעסען איבער אַ יאָהר, און ערשט דאַן האָט זיך דער קאַליף אַליין צופעליג דערוואוסט פון דער מעשה און איהם בעפרייט. דער

*) דאָס איז געווען מעהר אַ עהרען-פּאָסטען; קיין געלד האָט מען דער-פאַר נישט גענומען.

דאָזיגער אבן-דושאו זאָל זיך, איבּריגענס, האָבּען אויסגעצייכענט מיט זעהר גרויסע מעלות, און ווען מ'האָט אָנגעזאָגט ר' חנוך'ן די בּשורה, אַז זיין בּיטערער שונא (אבן דושאו) איז געשטאָרבּען, האָט ער געענטפערט מיט טרערען: ווער וועט איצט פערזאָרגען די אַלע אָרימע לייט, וואָס ער פלעגט זיי פערזאָרגען?

נישט אַזוי רייך און פיעלזייטיג, אָבּער אויך שטאַרק און בּעדייטענד איז געווען די אויפלעבּונג פון דער יודישער קולטור אין די שכני'שע לענדער: פראַנקרייך און דייטשלאַנד. אין פראַנקרייך איז נאַרבּאָנאַ געוואָרען אַ גרויסער צענטער פון יודישען וויסען און שאַפען: דאָ האָט זיך געפונען אַ בּערי־המטע ישיבה, וואָס האָט צו־געצויגען מאַסען תלמידים פון אַלע עקען לאַנד.

אין פאָליטישער הינזיכט האָט זיך דאָ יודען פאַר דער צייט זעהר שלעכט געלעבּט. די הערשאַפט פון די קעניגען האָט דאָ קיין בּעדייטונג נישט געהאַט, און די פאַקטישע מושלים פון לאַנד, די בּאַראָנען און גייסטליכע, האָבּען געזוכט אָבּצעווענדען דעם צאָרן פון פערבּיטערטען המון אין דער זייט פון די גאָט־פערשאָלטענע יודען. די לעצטע זענען פאַר דער קריסטליכער בּעפעלקערונג געוואָרען אַ מין פינסטערע געצענדינערישע אומה, וואָס פערנעהמט זיך מיט כּשוף און אַנדערע שוואַרץ־קינסטלעריען, כּדי "אָבּצוטאָן" די קריסטען. ווען דער קעניג הוגאָ קאַפעט, וועלכער האָט זיך געלאָזען קורירען פון אַ יודישען דאָקטאָר, איז געשטאָרבּען פון זיין שווערער קראַנקהייט (996), האָט דער קריסטליכער המון געגלייבּט פאַר זיכער, אַז דאָס האָבּען די יודען איהם "אָבּגעטאָן" מיט עפּעס.

בּיי אַזאַ לאַגע איז די יודישע בּעפעלקערונג קיינמאָל נישט זיכער געווען מיט'ן לעבּען, ווי מיט'ן האָב און גוטס, און דערצו זענען נאָך צוגעקומען די אייבּיגע העלישע צרות פון די הייליגע נשמה־פער־זאָרגער. דער בּישאָף פון לימאָזש האָט איינמאָל, למשל, אַ גאַנצען חודש דורכאַנאַנד געהאַלטען אין איין דרשה'נען פאַר די יודען פון זיין קהלה וועגען דער געטליכקייט פונ'ם גליל'ער. נאַטירליך, האָבּען זיך די פערעקשנ'טע יודען אויך דאָס מאָל נישט געלאָזען איבּער־צייגען, און סך הכּל דריי אָדער פיער יודען האָבּען זיך געשמד'ט. די איבּריגע זענען מיט זייערע ווייבּער און קינדער פערטריבּען געוואָרען פון שטאָדט, און אַ סך פון זיי האָבּען זיך אַליין דאָס לעבּען גענומען.

אין דרום פראַנקרײַך, אין פּראָװאַנס און לאַנגעדאָק, איז דער ייִדישער גורל נאָכמער אָפּהענגיק געװען פון די קאַפּריזן פון די באַראָנען און װיצע-גראַפן. דאָ בעגעגנט מען דעריבער אין איין אָרט רײַכע ייִדן, װאָס װערן אפילו צוגעלאָזן צו מלוכה-שטעלעס, און אין צװײטן אָרט אָרימע דערשלאָגענע ייִדן, װאָס װערן בעהאַנדעלט, װי שקלאַפן.

עטװאָס בעסער איז געװען אין יענער צײַט דער גורל פון די ייִדן אין דײַטשלאַנד, אונטער דער הערשאַפט פון די זאַקסישע מלכים. ייִדן האָבן זיך דאָ שטאַרק פערנומען מיט האַנדעל: די רײַכע האָבן געפירט באַנק-געשעפטן, און די אָרימע פלעגן לײַהען געלד אויף קלײנע פּראָצענטער, כּדי צו קענען פאָהרען אויפ'ן יריד אין קעלן. פון די דאָזיגע אַלע געשעפטליכע הכנסות האָט די מלוכה געהאַט אַ געװיסן פּראָצענט, און װען אָטאָ דער גרויסער האָט געװאָלט זיכערן די עקסיסטענץ פון דער נײַ אויפגעבויטער קירך אין מאַגדעבורג, האָט ער איהר אװעקגעשענקט דעם מס פון די ייִדן און אַנדערע סוחרים (965).

ערגער װי די מאַטעריעלע לאַגע פון די דײַטשע ייִדן, איז געװען זײער גײַסטיגע דערשלאָגנקײט. ייִדן זענען דאָ געשטאַנען העכער פון דער אַרומיגער קריסטליכער בעפעלקערונג בנוגע צו מדות און לעבענס-רײנהײט, זײ זענען אָבער דערבײַ זעהר פערגרעבט געװען און האָבן נישט אַרויסגעגעבן נישט קײן לומדים, נישט קײן געבילדעטע. דער ערשטער, װאָס האָט אַרײַנגעבראַכט אַ נײַעם לעבענס-שטראָם אין דער גײַסטיגער אויסבילדונג פון דײַטשען ייִדנטום, איז געװען ר' גרשום (960—1028). ער מיט זײַן ברודער ר' מכיר האָבן זיך פון נאַרבאָנאַ אַריבערגעצויגען אין די שטעדט פון רהײן און דאָ געשאַפן אַ באָדען פאַר אַ פיעל-זײַטיגער ייִדיש-אַקאַדעמישער טעטיגקײט. אַלס פיהרער פון אַ גרויסער ישיבה, איז ר' גרשום — בעקאַנט מיט'ן טיטול: מאור הגולה (דאָס ליכט פון גלות) — באַלד אָנערקענט געװאָרען פאַר אַ אויטאָריטעט בנוגע צו אַלע פראַגען פון דעם ייִדישען רעליגיעזען לעבען, און זײַנע קלאָר-בעשטימטע, העברעאישע תשובות, װאָס זענען זיך פונאַנדערגעגאַנגען איבער די קהלות פון דײַטשלאַנד, פראַנקרײַך און איטאַליען, האָבן אין אַ גרויסער מאָס מיטגעװירקט אונטערצוגראָבען דעם יסוד פון די בבלי'שע ישיבות. בכלל איז אָבער ר' גרשום מעהר בערירהמט געװאָרען מיט

זײַנע תקנות, ווי מיט זײַנע תלמודיש-הלכיישע פירושים. ר' גרשום איז געווען דער ערשטער, וואס האט אונטער דער שטראף פון א שטרענגען חרם, פערבאָטען יודען צו לעבען מעהר, ווי מיט איין פרוי, — א פאקט, וואס פלעגט אָפט פאָרקומען בײַ די שפּאנישע יודען. ווײַטער האט ער פערבאָטען צו גט'ען א פרוי איבער געוואלט, אָהן איהר אײַנווילליגונג, און דאס דריטע האט ער ארויפגעלעגט א הארבען חרם אויף דעם, וואס לײַענט פרעמדע בריעף. די לעצטע תקנה האט געהאט זעהר א שטארקע בעדײַטונג פאר יענער צײַט, ווען קיין פערקעהרס-מיטלען זענען נישט געווען, און די בריעף פלעגען בעזאָרגט ווערן דורך שלוחים-רײַזענדע.

אויף ווי ווײַט עס איז גרויס געווען דאס אָנזעהען פון ר' גרשום מאור הגולה בעווײַזט דער פאקט, וואס אַט די אַלע תקנות זענען אָנגענומען געוואָרען פון דעם גאנצען יודישען פאָלק און ווערן ביז הײַנטיגען טאָג שטרענג אָבגעהיט, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואס זיי זענען ארויסגעגעבען געוואָרען פון איין פערזאָן, נישט פון קיין סנהדרין און נישט פון קיין בית דין הגדול.

אין איין צײַט מיט דעם גרויסען תלמודישען געלעהרטען האט אין מײַנץ געלעבט אַנאַנדער בעדײַטענדע יודישע פערזענליכקײַט, מיט'ן נאָמען ר' שמעון בן יצחק בן-אבון, תלמודיש געבילדעט, זעהר רײַך און וואוילטעטיג, האט ר' שמעון בעוויזען א סך אויפ-צוטאָן פאר'ן יודישען כלל אין דײַטשלאנד, און זײַן נאָמען איז גע-ריהמט און געליובט געוואָרען אין דעם משך פון א סך דורות.

דאס איז געווען אין די צײַטען פון די ערשטע יודענפער-פאָלגונגען אין דײַטשלאנד (אין אָנהויב פון עלפטען יאָהרהונדערט). די סיבה פון די פערפאָלגונגען איז, לויט דער השערה, געווען דאס, וואס א בעקאנטער גלח, מיט'ן נאָמען וועצעליגוס, האט אָנגענומען דעם יודישען גלויבען (1005) און איז נאָך דערצו עפענטליך ארויס-געטרעטען מיט שארפע זלזולים געגען קריסטענטום.

„לײַען, דו חמור-קאָפּ! — שרײַט אויס אין זײַן ווערק דער געוועזענער קריסטליכער הײַליגער צו די אָנהענגער פון דער קריסטליכער אמונה — לײַען די נבואה פון חבקוק, אין וועלכער גאָט זאָגט: „איך בין גאָט און פערענדער מיך נישט“. וואָלט ער זשע, ווי איהר גלויבט, זיך האָבען פערענדערט און א פרוי בעמאַנט — וואו וואָלט דאַן זײַן דער אמת זײַ מיט א עהנליכער פערביטערטער פעראַכטונג

רעדט זיך אין דעם װערק װעגן אַלע הײליגקײטען פֿון דער קירך; דאָס האָט דעם פֿרומען קײזער, הײנריך II, שטאַרק אױפֿגעבראַכט געגען יודען און ער האָט אין עטליכע יאָהר אַרום (1012) בעפֿױהלען, אַרױסצוטרײַבען אַלע יודען פֿון מײַנץ און נאָך אַנדערע שטעדט.

די דאָזיגע גזירה האָט געצװאונגען אַ סך יודען, אַנצונעהמען לפּנים דאָס קריסטענטום, און צװישען די לעצטע האָט זיך געפֿונען אױך אַ זוהן פֿון דעם גרױסען רבינו גרשום. דאָס האָט אָבער נישט אָבגעשװאַכט זײַן ענערגישע אַרבײַט פֿאַר'ן כּלל אין דער ביטערער צײַט, און צוזאַמען מיט איהם האָט מסירת-נפש'דיג געאַרבײַט אױך דער רײַכער ר' שמעון בן אבון. ער האָט מיט זײַן איבערגעגעבענער שתּדלנות ענדליך אױסגעפּועלט בײַ דער רעגירונג אַ ערלױבעניש פֿאַר די יודען פֿון מײַנץ, זיך צוריק צו בעזעצען אין דער שטאָדט און זיך אומצוקעהרען צו דעם יודישען גלױבען. ר' גרשום האָט דאַן אַרױסגעגעבען נאָך אַ װיכטיגע תּקנה: ער האָט אַרױפֿגעלעגט אַ חרם אױף די, װאָס בעלײדיגען אַ געװעזענעם געצװאונגענעם משומד.

דערפֿאַר האָט די יודישע קהלה אין מײַנץ נישט פֿערגעסען איהרע װאױלטעטער, און יעדען שבת האָט מען דאָ מזכּיר געװען די נשמות פֿון „רבינו גרשום, װעלכער האָט בעלױכטען דעם גלות מיט זײַנע תּקנות, און רבי שמעון הגדול (דער גרױסער), װעלכער האָט זיך משתּדל געװען פֿאַר די קהלות און מבטל געװען גזירות".

צווייטעס קאפיטעל.

יודען אין די מזרח-לענדער און די דערוויילינע ישיבות אין אפריקא.

מיט דעם אונטערגאנג פון עקזילארכאט און דער סורא'ענישער אקאדעמיע האט אזיע אויפגעהערט צו זיין די טאן-געבערין פון דעם יודישען לעבען. איבער די נישט קלארע ידיעות, וואס זענען דער-גאנגען צו אונז פון יענער צייט, ווייסען מיר נישט גענוי, וועלכע געשטאלט דאס יודישע לעבען האט אנגענומען אין בבל און די ארומיגע לענדער נאכ'ן טויט פון די לעצטע עקזילארכען. עס לאזט זיך זאגאר גלויבען, אז דער עקזילארכען-טיטול האט דערנאך ווידער אויפגעלעבט אויף א געוויסער צייט; דאס איז שוין אבער געווען א טיטול מיט זעהר א בעשרענקטער מאכט, וואס איז נישט איבער-געגאנגען די גרענעצען פון דעם באגדאד'ער קאליפאט.

עקסיסטירט דערוויל אין איהר פולער קראפט האט נאר די ישיבה אין פומבדיתא, וואו ס'האבען זיך נאך ארויסגעוויזען צוויי נישט ווייניג בעדייטענדע פערזענליכקייטען, די גאונים ר' שרירא און זיין זוהן ר' האי. דער ערשטער איז גאנצע דרייסיג יאהר געשטאנען בראש פון בבלי'שען יודענטום (968—998), און אין דער צייט האט ער א סך אויפגעטאן, אויף צו פערשפרייטען די תלמודישע געזעצלעהרע, אין וועלכער ער האט געזעהען דעם איינציגען אויסדריק פון דעם יודישען גייסט. אלס פיהרער פון דער איינציגער יודישער אקאדעמיע, האט ר' שרירא געהאט צו ענטשיידען טויזענדער שאלות, וואס זענען אנגעקומען פון די ווייטערע יודישע קהלות, און אין דער

אַרבּייט האָט איהם שטאַרק געהאָלפען דער זוהן, ר׳ האי, וועלכער האָט אויך איבּערגענומען נאָכ׳ן פאָטער׳ס טויט די פיהרערשאַפט פון דער גרויסער ישיבה. דאָס איז געווען אַ פּיעלזייטיגע און גייסטרייכע פּערזענליכקייט, וואָס האָט איבּערגעלאָזען בּעדייטענדע שפּורען אין דער גייסטיגער אויסבּילדונג פון זיינע תלמידים און אָנהענגער. אין די פיערציג יאָהר פון זיין אַקאַדעמישער טעטיגקייט (998 — 1038) האָט ר׳ האי פערעפענטליכט אַ גאַנצע רייהע תלמודישע אָבּהאַנדלונגען איבּער פערשידענע יורידישע פראַגען, און אויסער דעם אויך עטליכע ווערק איבּער דער העבּרעאישער גראַמאַטיק און אַ זאַמלונג פון אַפאָריזמען אין לידער, אונטערן נאָמען „מוסר השכל“.

ווי זיין פאָטער, איז אויך ר׳ האי געווען זעהר קאָנסערוואַטיוו און בּכלל אַ גרויסער מחמיר אין אַלע פראַגען פון דעם יודישען רעליגיעזען לעבּען; דערבּיי איז ער אָבּער געווען אויך אַ שאַרפער געגנער פון די נאַרישע אָבּערגלויבּענס, וואָס זענען איבּערגעגאַנגען צו יודען פון די אַרומיגע פעלקער. אויף דער פראַגע פון די קיירואַנישע (טוניס) געלעהרטע, צי ס׳איז אמת, אַז ס׳זענען פערהאַן אַזעלכע „הייליגע נעמען“, מיט וועלכע מ׳קען „אָבּשפּרעכען“ אַלערליי אונגליקען און בּעווייזען פערשידענע מופתים, האָט ר׳ האי געענטפערט: „דאָס זענען איינגערעדטע נאַרישקייטען. די גרעסטע צדיקים אפילו קענען נישט בּעווייזען אַזעלכע וואונדער; אַזעלכע איינרעדענישען נעהמען זיך פון אַ קראַנקהייט, אָדער פון פּשוט׳ע ליגנער“.

אין דער צייט פון אָט דעם לעצטען גאון, האָט אויך אין סורא אַ שיין געטאָן אויף אַ ווייַלע אַ בּעדייטענדע ליכטיגקייט אין דער געשטאַלט פון ר׳ שמואל בּן חפני (1010 — 1030), וועלכער האָט געפּרובּט צוריק אויפלעבּען די חורבות פון דעם אַלטען בנין. ער איז אָבּער אין גיכען געשטאָרבּען, און מיט איהם צוזאַמען איז אָבּגעשטאָרבּען אויך זיין חלום פון סורא׳ס אויפלעבּונג.

נאָך ר׳ האי׳ס טויט (1038), האָבּען זיינע תלמידים געפּרובּט דערהאַלטען דעם לעצטען ווינקעל פון דער יודישער לעהרע, און זיי האָבּען בּעשטימט פאַר אַ ריש מתיבתא איינעם מיט׳ן נאָמען חזקיה, אַ אוראייניקעל פון דעם בּעריהמטען עקזילאַרך דוד בּן זכאי; די דאָזיגע בּעשטימונג האָט זיך אָבּער זעהר טרויעריג געענדיגט: אימיצער האָט פערמסר׳ט חזקיה׳ן פאַר׳ן באַגדאַדער קאַליף, און ער האָט דעם

אויסגעוועהלטען עקזילארך-גאון געלאזען טויטען אויף א אכזריות'דיגען אופן (1040). —

אין א בעזונדער לאנגע האבען זיך פאר יענער צייט געפונען די יודען אין פאלעסטינא. דא האבען זיך געפונען בעדייטענדע יודישע קבוצים, וועלכע האבען איבערגעטראגען אלע פאליטישע שטורעמס און איבערקעהרענישען, וואס דאס הייליגע לאנד האט איבערגעלעבט זינט דעם אונטערגאנג פון דער יודישער הערשאפט; דערביי איז כאראקטע-ריסטיש דער פאקט, וואס אט די צעשטרייטע קבוצים האבען אין דעם משך פון די אלע הונדערטער יאהרען געקוקט מיט א געוויסער אונצופרידענהייט אויף בבל'ם גדולה, און געזעהען מיט אלע מיטלען נישט צו זיין אבהענגיג פון די פרעמדע „גאונים". די דאזיגע שטרע-בונג האט זיך בעזונדער פערשטארקט אין דער צייט פון בבל'ם ירידה, און אין אנהויב פון XI-טען יאהרהונדערט בעגעגענט מען שוין נעמען פון פאלעסטינישע „גאונים" און „ראשי ישיבות". דער ראש ישיבה פון ירושלים אין די צייטען פון ר' האי גאון איז געווען א געוויסער ר' ישוע (1031), און אין יאהר (1046) איז ר' שלמה בן יהודה בעשטימט געווארען פאר א ראש ישיבה מיט'ן טיטול גאון. פון ר' שלמה'ן איז דער טיטול איבערגעגאנגען צו זיינע זיהן ר' יוסף און ר' אליהו. אין דער צייט פון דעם לעצטען איז ירושלים איינגענומען גע-ווארען פון די טערקען-סעלדזשוקען (1071), און די ישיבה האט גע-מוזט איבערגעטראגען ווערן קיין צור. דא האט ר' אליהו געלעבט נאך א קורצע צייט, און דאן איז דער טיטול גאון איבערגעגאנגען צו זיין זוהן אביתר (1082); אויף דעם טיטול האט אבער שטארק פרע-טענדירט דער ניי-בעשטימטער עגיפטישער עקזילארך דוד בן דניאל (א אייניקעל פון די בבלי'שע עקזילארכען), און ס'איז געקומען צו א שארפען סכסוך צווישען ביידע צדדים.

געענדיגט האט זיך אט דער צוזאמענשטוים מיט'ן נצחון פון דעם פאלעסטינישען גאון (1094), נאר נישט אויף לאנג. מיט פינף יאהר שפעטער האבען די צעווילדעטע קרייץ-ציגלער (אנטהייל-נעהמער פון די קרייץ-צוגען), ווי א היישעריק זיך ארייננעריסען אינ'ם הייליגען לאנד און עם כמעט איינגאנצען חרוב געמאכט. אויסטויטענדיג דער גאנצער מחמד'נישער בעפעלקערונג אהן א שום אונטערשייד פון געשלעכט און עלטער, האבען זיך די פערשכור'טע קעמפפער פאר דער גרויסער קריסטליכער ליעבע גענומען צו דעם ביסעל יודען, וואס האבען נישט

געוואלט זיך שיידען מיט די חורבות פון זייער אמאליגער גרויסקייט. זיי זענען הונדערטערווייז צונויפגעשלעפט געווארען אין איין שוהל (אהין האט מען געבראכט אויך די קאראאימער), וועלכער די בעגייסטערטע קריסטוס-קעמפפער האבען אונטערגעצונדען. אזוי איז מיט'ן פלאם אוועק די גאנצע יודישע קהלה אין ירושלים, און באלד זענען אויך די איבריגע פאלעסטינישע שטעדט (בית לחם, קסריה, טבריה) וויסט און פעריתומ'ט געווארען. ווען דער בעריהמטער רייזענדער בנימין פון טודעלא האט בעזוכט די דאזיגע שטעדט (אין XII-טען יאהר-הונדערט) האט ער דארט געפונען קוים עטליכע מנינים ארימע דער-שלאגענע יודען.

רוהיגער און בעסער האט זיך אין דער צייט געלעבט די יודישע קהלות אין עגיפטען. קאירא, אלעקסאנדריע, פאסטאט זענען געווען שטעדט מיט גרויסע יודישע קבוצים, און די קאליפען פון דער פאטימידישער דינאסטיע האבען כמעט אלע זיך בעצויגען גוט צו יודען. אין די קהלות האבען זיך אין דעם משך פון דער גאנצער צייט געפונען גרויסע ישיבות, און בעת דער ירידה פון דעם בבלישען צענטר האבען די עגיפטישע יודען נאך ברייטער אוועקגעשטעלט זייער זעלבסט פערוואלטונג און זייערע גייסטיגע צענטערן. איבער אלע קהלות פון לאנד איז אוועקגעשטעלט געווארען איין צענטראלע פערזאן מיט ברייטע פאלמאכטען, אונטערן טיטול נגיד אדער עקזילארך, וועלכער האט געהאט אין זיין רשות אלע אנגעלעגענהייטען פון דעם יודישען געזעלשאפטליכען, יורידישען און רעליגיעזען לעבען. צווישען די דאזיגע עגיפטיש-יודישע „נגידים“ זענען געוועזן עטליכע, וועלכע האבען פערנומען זעהר אנגעזעהענע פלעצער אויך אין דעם אלגעמיינעם לעבען פון לאנד, אלס שטאאטס-מענער אדער אלס לייב-ארצטען פון קאליף.

די לאגע פון דער יודישער קאלאניע אין עגיפטען איז נאך פעסטער געווארען נאכדעם, ווי דער בעריהמטער סאלאדין איז אוועקגעשטעלט געווארען בראש פון דעם לאנד אלס סולטאן. דער דאזיגער הערשער האט אויך ירושלים אבגענומען צוריק פון די קרייץ-ציגלער (1187), און אונטער דער הערשאפט פון זיין דינאסטיע זענען די פאלעסטינישע שטעדט ווידער אויפגעלעבט געווארען מיט יודישע ישובים. די לעצטע האבען שוין איצט אבער קיין אייגענע זעלבסט-פערוואלטונג נישט געהאט, און דער „נגיד“ פון עגיפטען האט געהאט אין זיין רשות אויך פאלעסטינא.

א אינטענסיווע טעטיגקייט אויף דעם געביעט פון דער יודישער קולטור האבען ארויסגעוויזען א געוויסע צייט אויך די קהלות אין צפון אפריקא, וואס האט ארומגענומען די געביעטען פון דעם איצטיגען טוניס און מאראקא. דא האבען זיך נאך אין אנהויב פון צעהנטען יאהר-הונדערט אויסגעבילדעט בעדייטענדע יודישע קבוצים, צווישען וועלכע ס'האט זיך מיט דער צייט בעזונדער אויסגעצייכענט די קהלה אין קיירואן. פון דער קהלה האבען זיך בעריהמט געמאכט דער מעדיק און פילאזאף בנימין הישראלי מיט עטליכע פון זיינע תלמידים, און נאכדעם ווי דער גורל האט אהער פערווארפען איינעם פון די פיער שלוחים פון סורא, האט זיך דא געגרינדעט אויך א בעדייטענדער תלמודישער צענטער (80 — 955). בראש פון דער ישיבה איז אוועקגעשטעלט געווארען דער אויסגעלייזטער געזעצלעהרער פון בבל מיט'ן נאמען חושיאל, און איהם האט שטארק מיטגעהאלפען אין זיין אקאדעמישער טעטיגקייט דער ארטיגער געלעהרטער יעקב בן נסים. דער לעצטער האט זיך אין נאמען פון דער גאנצער ישיבה געווענדעט צו דעם דעמאלטיגען גאון פון פומבדיתא, ר' שרירא, מיט א גאנצער רייהע שאלות וועגען דעם סיסטעם פון דער משנה און איהר ענטשטעהונג: ווי אזוי איז די משנה געשריעבען געווארען? ווער האט מסדר געווען די מסכתות? און דעם תלמוד ווי אזוי האט מען צוזאמענגעשטעלט?

אויף די אלע פראגען האט איהם ר' שרירא געענטפערט אין א אויספיהרליכען בריעף, וואס שילדערט כראנאלאגיש-גענוי דעם סדר פון אלע תנאים, אמוראים, סבוראים, און גאונים (ביז איהם אליין) און בעשרייבט פון יעדערן בקצור, וואס ער האט אויפגעטאן פאר דער יודישער מסורה.

די נאכפאלגער פון חושיאל און יעקב בן נסים זענען געוועזען זייערע זיהן חננאל בן חושיאל און נסים בן יעקב. זיי זענען א לאנגע צייט געשטאנען בראש פון דאס אפריקאנישע יודענטום און האבען געשאפען בעדייטענדע תלמודישע ווערק: דער ערשטער אין העברעאיש, דער צווייטער אין אראביש. ביי זייער גאנצער פלייסיגער טעטיגקייט האבען אבער אט די צוויי געזעצלעהרער פארט נישט בעוויזען, צו שאפען אין אפריקא א פרוכטבארען באדען פאר דער יודישער קולטור, און מיט זייער טויט איז אויך די ישיבה אונטערגעגאנ-

גען, ווייל ס'האָט זיך ניִשט געפונען קיין איינער, וואָס זאָל זיי קענען פערטרעטען.

אין יענער צייט האָט זיך שטאַרק פערערגערט אויף די פּאָליטישע לאַגע פון די אַפריקאַנישע קהלות. עס האָט זיך פערשטאַרקט דער פאַנאַטיזם פון די מחמר'נישע מאַסען און דאָס האָט אַרויסגערופען אויך האַלב-ווילדע קאַליפען, וואָס האָבען זיך גענומען רודפ'ען די אונגלויביגע (יודען און קריסטען) מיט אַ אונגעוועהנליכער אכזריות. בעזונדער שווערע צרות האָבען די יודישע קהלות געהאַט אויסצושטעהן פון דעם קאַליף (מאַחדי-קדוש) אַל-חכימא, וועלכער האָט זיך איינגערעדט, ווי קאַליגולאַ אַמאָל, אַז ער איז גאָט'ס פערטרעטער אויף דער ערד און אַלע מוזען איהם אָבגעבען געטליכען כבוד. ער האָט בעפוילען, אַז אַלע יודען פון זיין ממשלה, וועלכע וועלן ביז אַ בעשטימטען טערמין ניִשט אָננעהמען דעם שיאיטיש-מחמר'נישען גלויבען, זאָלען טראָגען אויף די העלזער די אָבבילדונג פון אַ קאַלב, צום אָנדענקען פון דעם ע ג ל, וואָס יודען האָבען געמאַכט אין דער מדבר (1008), און ווען ער האָט געזעהען, אַז דאָס שרעקט די אונגלויביגע ניִשט אָב, האָט ער געלאָזען חרוב מאַכען אַלע שוהלען און קירכען פון זיין מלוכה און אַרויסטרייבען די יודען מיט די קריסטען (1014).

דאָס איז געוועזען אַ שרעקליכער קלאַפּ פאַר אַלע קהלות פון דעם פאַטימידישען קאַליפאַט, אין וועלכען ס'זענען אַריינגעגאַנגען, אויסער צפון אַפריקאַ, אויך מצרים, סיריען און פּאַלעסטינאַ, און די פאָלגען פון דער גזירה זענען געוועזען טויזענדער יודישע א נ ו ס י ם: לפנים'דיגע מחמר'נער, וואָס האָבען בעהאַלטענערהייד אָבגעהיט אַלע געבאָטען פון דער תורה. אין גיכען איז אָבער דער פאַנאַטישער אכזר אומגעקומען פון זיינע אייגענע אַראַבער (1020) און די גזירות האָבען אויפגעהערט.

דריטעס קאַפּיטעל.

די ווייטערדיגע אויסבּילדונג פון שפּאַנישען יודענטום.

די עפּאָכע פון אָנהויב עלפטען ביז'ן אָנהויב פון דרייצעהנטען יאָהרהונדערט שטעלט פאַר מיט זיך איינס פון די ליכטיגסטע בלעטער אין דער געשיכטע פון דער יודישער קולטור. די העברעאישע שפּראַך־וויסענשאַפט איז כמעט אינגאַנצען אויסגעשעפּט געוואָרען, די נייע־העברעאישע פּאָעזיע האָט דערגרייכט איהר העכסטען פּונקט, די תּלמודישע לעהרע האָט ארויסגעגעבען ריעזיגע כחות און די פילאָזאָפיע האָט זיך דערהויבען ביז אַ וואונדערבאַרער, אוניווערזעלער הויכקייט. אויף דעם אַלגעמיינעם קולטור־לייטער פון דער דעמאָלדיגער צייט האָבען יודען פערנומען דעם ערשטען שטאַפּעל, די מחמד'נער — דעם צווייטען און די קריסטען — דעם דריטען, אָדער זיי זענען בכלל אויף דעם לייטער נישט געשטאַנען. עס לאָזט זיך זאָגאַר זאָגען, אַז אַלעס שענעס, הויכעס און בעפרייענדעס, וואָס ליעגט אין דער אויסבּילדונג פון דעם מענשליכען גייסט, איז אין יענער עפּאָכע געשאַפען און געפּפלעגט געוואָרען פון יודישע דענקער.

און קאָנצענטרירט האָט זיך דאָס אַלץ אין דער שענער אַנדאַלוזיען, וואָס איז איצט, נאָך דעם אונטערגאַנג פון דער גאונות אין בבל, געוואָרען דער מיטעלפּונקט פון גאַנצען יודענטום. עס איז אַזוי ווייט געקומען, אַז יודען האָבען אָנגעהויבען קוקען אויף דער געבענשטער אַנדאַלוזיען, ווי אויף אַ מין יודישער מלכוה, און די געדרודפ'טע פון אַלע לענדער פלעגען קומען אַ הער זוכען שוץ און מנוחה. צווישען

די דאָזיגע פערפאָלגטע האָבען זיך געפונען אויך די לעצטע צװײַגלעך פון דעם בבלישען עקזילאַרכען-בּוים (אַלזאָ אויך פון דוד'ס אָבשטאַמונג), װעלכע זענען פערבליבען אין שפּאַניען אונטערן נאָמען אבן-דאוד, און די געבליבענע מיטגליעדער פון די כאַזאַרישע מלכים, װעלכע די רוסען האָבען ענדליך פערטריבען אויך פון דער קרימער האַלב-אינזעל.

בּראש פון שפּאַנישען יודענטום איז איצט געשטאַנען ר׳ שמואל אבן-נרגלא (געב. 993, געשט. 1055), דער ערשטער אין דער רײַהע פון די תלמודישע אויטאָריטעטען נאָך די אָפיציעלע גאונים. דאָס איז געװען אַ געניאַלע און פיעלזײַטיגע פערזענליכקײַט, װאָס האָט פעראײַניגט אין זיך טיעפע תלמודישע קענטעניסען, אַ ברײַטע אַלגעמײַנע בילדונג, און די דיפּלאָמאַטישע געשיקטקײַט פון אַ װײַטזיכטיגען שטאַאַטסמאַן.

אין דער יוגענד האָט אבן נרגלא נישט װעניג געליטען. דאָס איז געװען אין דער צײַט פון דעם בּלוטיגען בּירגער-קריעג, װאָס האָט זיך געענדיגט מיט דער צושפּליטערונג פון דעם מעכטיגען אַנדאַלוזיש-מחמד'נישען קאַליפאַט. עס זענען ענטשטאַנען אַ גאַנצע רײַהע קלײנע פירשטענטומען, װי אין איטאַליען און דײַטשלאַנד, און דער בּערבערישער הױפּטליגג סוליימאַן האָט, בּעת זײַן קאַמפּף מיט די אַראַבער, חרוב געמאַכט די שענסטע פּאַלאַצען פון דער הױפּטשטאָדט (קאָרדאָװא). די אָנגעזעהענסטע יודישע פאַמיליעס פון דער שטאָדט האָבען דאַן אויסגעװאַנדערט קײן טאָלעדאָ, גראַנאַדאַ, סאַראַגאָסאַ, און צװישען זײ האָט זיך געפונען אויך דער יונגער אבן נרגלא, װעלכער האָט זיך בּעזעצט אין דער בּערבערישער האַפענשטאָדט מאַלאַגאַ (אים קעניגרײַך גראַנאַדאַ). דאָ האָט זיך שמואל ערנעהרט פון אַ קלײנער קראָם, און דערבּײַ פלײַסיג שטודירט תלמוד און אַנדערע למודים.

דערװײַל האָט זיך געמאַכט, אַז דער װיזיר פון צװײטען גראַנאַדישען קעניג, אַבּולקאַזים איבּן-אַלאריף, האָט געװאוינט נישט װײַט פון שמואל'ס קראָם, און דערװיסענדיג זיך דורך אַ צופאַל, אַז שמואל בּעזיצט גרױסע קענטעניסען, האָט ער איהם בּעשטימט פאַר זײַן סעקרעטאַר (1025). און אויף דעם פּאָסטען איז שמואל נישט געבּליבען: דער שטאַאַטסמאַן האָט זיך גלײַך איבּערצײַגט אין שמואל'ס דיפּלאָמאַטישע פעהיגקײַטען, און ער האָט איהם געמאַכט פאַר זײַן נאָהנטסטען פרײַנד און יועץ, אָהן װעלכען ער האָט קײן זאַך נישט געטאָן. אַזױ האָט שמואל נישט אָפיציעל זיך פּאַקטיש בּעטײליגט אַ

אַלע פראגען פון דער מלוכה, און ווען איבן-אַלאריף איז שטארק קראנק געוואָרען, האָט ער דעם קעניג האַבוס געראטען, ער זאָל איבערגעבען די גאנצע הנהגה פון דער מלוכה דעם יודען שמואל אין די הענד. דאן איז שמואל אָפיציעל בעשטימט געוואָרען פאר אַ קאַטיב (שטאַאטס-מיניסטער 1027), און דער געוועזענער תלמיד פון דעם בבלי׳שען ר׳ חנוך האָט אָנגעהויבען שפּיעלען אַ בעדייטענדע ראָליע אין דעם פּאָליטישען לעבען פון דער פירענעאישער האלב-אינזעל. נאטירליך, האָבען זיך געפונען נישט ווייניג פאנאטישע מחמד׳נער, וועלכע האָבען געקוקט מיט קנאה און פערדרוס אויף דעם אונגלויביגען; זיי זענען אָבער נישט אימשטאנד געווען אונטערצוגראָבען דעם צוטרוי צו אוהם פון קעניג, ווי פון דער גאנצער עהרליך-דענקענ-דער בעפעלקערונג. דער ערשטער, האבוס, האָט זיך פון יאָהר צו יאָהר מעהר איבערצייגט אין שמואל׳ס איבערגעגעבענקייט און דיפּלאָ-מאטישער געשיקטקייט, און דערצו האָט שמואל אויך פערשטאַנען, ווי אזוי זיך צו בעגעהן מיט זיין הערשער, כדי צו געווינען זיין ליעבע. ער האָט, למשל, פערפאסט אַ לויב-ליעד אין זיעבען שפראַכען לכבוד דעם קאַליף, און אנטקעגען אזא קינסטלערישען קאָמפּלימענט האָט קיין מחמד׳נישער הערשער פון יענער עפּאָכע נישט געקענט ביישטעהן.

נאָכ׳ן טויט פון קעניג האַבוס (1037) זענען אין גראַנאַדאַ ענט-שטאַנען צוויי פּארטייען, וועלכע האָבען זיך גרופּירט אַרום די צוויי איבערגעבליעבענע פּרינצען: באַדיס און באַלקין. שמואל איז געשטאַ-נען אויף דער זייט פון דעם ערשטען, און אזוי ווי באַדיס איז ווירקליך געבליעבען דער הערשער פון לאנד, האָבען די אָנהענגער פון דעם צווייטען פּרינץ געמוזט אַנטלויפען. באַדיס האָט דאן שמואל׳ן נאָכמעהר דערהויבען און איהם געמאַכט פאר׳ן פאקטישען הערשער פון גראַנאַדאַ. דאָס האָט ווידער אויפגעוועקט די קנאה פון געוויסע פערביטערטע מחמד׳נער, און דאָס מאָל האָט שמואל׳ן און דער גאנצער יודישער קהלה און גראַנאַנדאַ ווירקליך געדראָהעט אַ גרויס געפאהר. עס האָט זיך געהאנדעלט וועגען דעם שקלאַפען-פירשט זאהאיר, מיט וועלכען דער בערבערישער פירשט פון גראַנאַנדאַ איז געווען פּאָליטיש פערבונ-דען, און איצט האָט געזאָלט געשלאָסען ווערן אַ נייער אָבמאך צווישען איהם מיט באַדיס׳ן. דאָ האָט זיך אָבער אַריינגעמישט זאהאיר׳ם מיניס-טער איבן-אַבאַס, וועלכער האָט נישט פערטראָגען די מאַכט פון דעם אונגלויביגען יודען, און ער האָט גענומען מיט פערשיעדענע אינטריגעס

פערמסר'ן שמואל'ן פאר זיין הערשער . דאס איז געווען א סיסטעמא־טישער קאמפף, וואס איז געפיהרט געווארען גלייכצייטיג פון פערשידע־נע זייטען , און ווען דאס איז איהם נישט געלונגען , האט זאהאיר זיך אריינגעריסען מיט סאלדאטען אין דער גראנאדישער הויפטשטאדט און געפאדערט פשוט מיט געוואלט , צו דערווייטערן דעם אונגלויביגען פון זיין הויכען פאסטען. דאס האט זיך אבער אויך נישט איינגעגעבען : דער בערבערישער פירשט איז אויפגערייצט געווארען פון דער חוצפה און דער סוף איז געווען , אז זאהאיר'ס מחנה איז שרעקליך צוקלאפט געווארען . איבן אבאס אליין איז א געפאנגענער געבראכט געווארען קיין גראנאדא , וואו ער איז נאך עטליכע וואכען פון שווערע תפיסה־יסורים דערשטאכען געווארען , און שמואל מיט דער יודישער קהלה האבען טריאומפירט .

פון דאן אן האט זיך שמואל געפיהלט פעסט אויף זיין הויכען מלוכה־פאסטען , וואס איז געווען אין דער זעלביגער צייט אויך א מין נשיאות איבער די יודישע קהלות פון דער מלוכה . פאר דער יודישער וועלט האט שמואל געטראגען דעם טיטול נ ג י ד , און דערצו האט ער געדיענט אלס הויפט־רב פאר אלע קהלות פון לאנד : ער איז געשטא־נען בראש פון א ישיבה אין גראנאדא , וואו ער האט געלייענט תלמו־דישע לעקציעס פאר הונדערטער תלמידים , און אויסער דעם האט ער געהאט צו ענטפערן אויף אנפראגען וועגען אלערליי רעליגיעזע און יורידישע ספיקות . צו דעם אלעם איז ר' שמואל הנגיד געווען אויך איינער פון די בעדייטענדסטע העברעאישע דיכטער אין יענער עפאכע ; ער האט פערפאסט א רייהע רעליגיעזע הימנען אונטערן נאמען „ב ן ת ה ל י ם", א אפאריזמען־בוך אין דער פארם פון משלי („ב ן ־ מ ש ל י") און א זאמלונג פון פילאזאפישע בעטראכטונגען („בן קהלת") .

אזוי האבען זיך אין שמואל'ן פעראייניגט תורה , חכמה און עשירות , און זיין נאמען האט זיך אין גיכען פונאנדערגעטראגען איבער אלע לענדער פון דער דיאספארא . דערצו איז שמואל אליין אויך גע־שטאנען אין א נאהנטער בריעפליכער פערבינדונג מיט די גרעסטע יודישע פערזענליכקייטען פון זיין דור , בעזונדער מיט ר' נ ס י ם ב ן י ע ק ב אין ק י י ר ו א ן און ר' ה א י ג א ו ן אין פומבדיתא . דעם לעצ־טען האט ר' שמואל געגעבען א גרויסע מאטעריעלע שטיצע פאר זיין ישיבה , און נאך זיין (ר' האי'ס) טויט האט ער איהם געווידמעט א גרויסע עלעגיע , אין וועלכער עס ווערט בעקלאגט דער אונטערגאנג

פון דעם גרויסען גייסטיגען צענטר אין בבל.

דער מעכטיגער יודישער שטאַאטסמאַן איז נישט אָבגעשטאַנען פון זיין דור אויך בנוגע צו דעם שטודיום פון דער העברעאישער גראַמאַטיק: ער האָט אָנגעשריבען גאַנצע צוויי און צוואַנציג חבורים איבער העברעאישע שפּראַך-פראַגען. דאָס זענען געווען אַממעהרסטענטייל פּאָלעמישע אַרויסטרעטונגען אַנטקעגען דעם בעריהמטען טיעפען קענער פון דער העברעאישער שפּראַך יונה אבן גנאח, וועלכער האָט אין'ם קולטור-לעבען פון שפּאַנישען יודענטום פערנומען כמעט נישט קיין קלענערן פּלאַץ פון ר' שמואל הנגיד.

דער דאָזיגער אָריגינעלער דענקער (מיט'ן אַראַבישען נאָמען: אַבּול-וואַליד מערוואַן איבן-גנאַח; געב. 995, געשט. 1050) האָט אויך געשטאַמט פון קאָרדאָווא, וואו ער האָט געשטודירט מעדיצין אין דער הויך-שול פון קאליף אל-חכים; ער איז אָבער ביי דעם געביעט נישט פערבליבען און האָט זיך אינגאַנצען איבערגעגעבען דעם שטודיום פון דער העברעאישער שפּראַך. בעת דעם אויפשטאַנד אין יאָהר 1013 האָט יונה פערלאָזען קאָרדאָווא און זיך בעזעצט אין סאַראַגאָסא (אין צפון שפּאַניען), וואו די יודישע בעפעלקערונג האָט זיך נאָך געהאַלטען ביי די אַלטע פאָרמען פון לעבען און געקוקט קרום אויף יעדער לעהרע, וואָס האָט נישט קיין דירעקטע שיכות צום תלמוד. דאָס האָט אָבער אבן-גנאח'ן נישט אָבגעהאַלטען פון זיין בעליעבטען שטודיום, און דאָ האָט ער געשאַפען זיין הויפּט-ווערק, וואָס ענטהאַלט דעם סך הכל פון אַלע זיינע פאָרשונגען און פון זיין גאַנצען גייסטיגען לעבען. אין דעם ווערק האָט יונה נישט בלויז בעשאַפען דעם העברעאישען סינטאַקס (גראַמאַטיק, לעהרע פון די וואָרט-שרשים), נאָר איהם אויך פאָלשטענדיג פערענדיגט; דאָס איז אָבער נאָך נישט אַזוי וויכטיג, ווי די כללים, וואָס ער האָט געשאַפען אויף צו פערלייכטערן דאָס פערשטעהן פון דער ביבעל. אויף דעם געביעט איז ער געווען דער איינציגער: קיינער פאַר איהם האָט נישט אַזוי טיעף פערשטאַנען די קונסטווערק פון דער הייליגער ליטעראַטור מיט אַלע זייערע אידעאַלע פיינקייטען, ווי יונה אבן גנאח, און נישט געקענט זיי אַזוי געלונגען ווי ער בעלייכטען. יונה איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט אויפגעהויבען די ביבעלפאָרשונג ביז צו דער מדרגה פון אַ זעלבסטשטענדיגער וויסענשאַפט, און אָנשטאַט די בוזהעריגע פּלפּול'דיגע אויסטייטשונגען מיט די פערפּלאָנטערטע כוונות און רמזים, האָט ער

געלעהרנט צו פערשטעהן דעם אײַנפּאַלען און אין דער זעלביגער צײַט אויך געטליך-טיפען זין פון דער נבואה.

ווי ס'איז שוין אויבען דערמאָנט געווען, זענען אבן גנאח'ס דרײַסטע שפּראַך- און ביבעל-פאָרשונגען אונטערגעוואָרפען געוואָרען א שאַרפע קריטיק מצד דעם מעהר אָרטאָדאָקסישען ר' שמואל הנגיד; אבן גנאח איז אָבער נישט פערבליבען די גאַנצע צײַט אין דער ראָליע פון א בעפאַלענעם — ער אַלײן האָט זיך שפּעטער געשטעלט אין א שאַרפער אָפּאָזיציע אַנטקעגען דעם דריטען גײַסטיגען בעהערשער פון יענער עפּאָכע, ר' שלמה אבן גבירול, וועלכער האָט געלעבט מיט איהם אין אײַן שטאָדט.

מיט ר' שלמה בן יהודה אבן גבירול (אַראַביש: אבו-איוב סולײַמאן איבן יאַכיא; געב. 1021 געשט. 1050), האָט דאָס שפּאַנישע יודענטום בעקומען א אידעאַלע ערשײַנונג, וואָס האָט פאָרגעשטעלט מיט זיך א לעבעדיגע פערקערפּערונג פון'ם צאַר-טעסטען ליריזם מיט א טיעף פאָרשענדען און זוכענדען געדאַנק. געבוי-רען און ערצויגען אין מאַלאַגא, האָט אבן גבירול זעהר יונג פער-לוירען זײַנע עלטערן און איז געבליבען עלענד און פער'יתום'ט אויף גאָט'ס וועלט. דאָס האָט אַרויפגעלעגט אויף זײַן געמיט דעם שטעמפּעל פון טיעפען טרויער, און ער האָט געקלאָגט:

„איך בין דאָס קינד מיט דעם געמיט פון א זקן.
מײַן לײַב וואַנדערט אויף דר'ערד, און מײַן גײַסט שוועבט
אין די וואָלקענס".

אין זײַן זעכצעהנטען לעבענס-יאָהר האָט אבן-גבירול געשריבען:
זעה איך לאַכען, ווײַנט מײַן האַרץ,
אויף מײַן לעבען, וואָס איז בעטריבט;
ס'מוז דער זעכצעניאָהריגער, א פרײַנד, שטענדיג ווײַנען,
אַנשטאָט מיט דער יוגענד זיך צו פרעהען,
ווי די ליליע אין טאָל!

דעמאָלט האָט אויף א קורצער צײַט א שײַן געטאָן פאַר'ן עלענ-דען יתום א ליכטיגער שטראַהל אין דער געשטאַלט פון א געוויסען יקותיאל חסאן, וועלכער האָט פערנומען א אַנגעזעהענעם אָרט אין הויף פון דעם סאַראַגאָסאַ'ער עמיר. דער געבילדעטער יודישער אַריסטאָקראַט האָט גענומען אונטער זײַן שוץ דעם יונגען דיכטער און איהם פערטרעטען אי א פאָטער, אי א האַרציגען פרײַנד. דעם אונ-

גליקליכען אבן גבירול איז אבער נישט בעשערט געווען, לאנג צו גענייסען פון דעם גליק: זיין בעשיצער איז געפאלען אלס קרבן פון א געוויסער פאליטישער אינטריגע (1039). אט דער טויט האט אין אבן גבירול'ס הארץ אויפגעריסען גאנצע שטראמען פון טרויער און געוויין, און זיין קלאג-ליעד פון איבער צוויי הונדערט שען געפארמטע פערזען איז אנ'אייביגע עהרען-מצבה פאר דעם טראגיש אומגעקומענעם ווי פאר'ן דיכטער.

„יקותיאל'ס לעבען איז פערגאנגען
דאן זענען פערגענגליך אויך די הימלען!"

שרייט אויס דער פערביטערטער זינגער, און ער פערוואנדעלט זיין פערזענליכען אומגליק אין א אומגליק פאר דער גאנצער יודישער אומה. מיט'ן דיכטער'ס מויל קלאגט די יודישע מוטער, ציון: „ווער וועט מיך אונטערהאלטען אין יאהרען פון אונגליק, ווען מיינע שונאים וועלען זיך צונויפרייידען און מיך בעפאלען? ווער וועט איינהאלטען די צוררייצטע טיגערן, וואס עפענען זייערע מיילער, כדי איינצושלינגען די איבערגעבליבענע בלאנדזשענדע שעפעלעך?"...

זינט דעם אונגליק האט זיך די טרויעריגע שטימונג שוין מעהר נישט אבגעטאן פון דער עמפפינדליכער דיכטער-נאטור. דער אונגליקליכער האט איצט אלץ און אלע געזעהען אין א גרוי-פינסטערער געשטאלט און כסדר געקלאגט איבער פערראט, פערפאלגונג און פרעמדקייט. דאס האט איהם פערשאפט א סך שונאים אין דער העכערער יודישער געזעלשאפט, און אין גיכען האט ער איינגאנצען געמוזט פערלאזען סאראגאסא (1045); דערפון איז ער נאכמעהר אויפגערייצט געווארען, און זיינע קלאג-ליעדער פון יענער צייט קלינגען, ווי א הארצרייסענדער נויט-געשריי פון צארן און פערצווייפלונג. די פערביטערטקייט פון דעם אונגליקליכען יונגען דיכטער איז דערגאנגען ביז אזוי ווייט, אז ער האט פעסט בעשלאסען צו פערלאזען גאנץ שפאניען און אויסוואנדערן אין די מזרח-לענדער; ער האט אבער דעם בעשלוס נישט אויסגעפיהרט און געוואנדערט פון ארט צו ארט אין די שפאנישע פראווינצען גופא. אין די וואנדער-יאהרען האט ער זיך אפטמאל אנגעשטויסען אן דעם מעכטיגען ר' שמואל הנגיד, וועלכער האט איהם געפרובט מקרב זיין און שטיצען; דער אונרוהיגער וואנדערער האט אויף אזא אופן זיך געפיהלט פון איין זייט פערפליכטעט אנטקעגען זיין בעשיצער און האט איהם דער-

פאַר אָבגעדאַנקט מיט שענע לויב־ליעדער; פון דער צווייטער זייט אָבער האָט דער אַלטער שטאַטסמאַן און כלומר'שטער דיכטער נישט וועניג געררייצט אבן גבירול'ס שאַרפען גייסט און פיינעם געשמאַק, און דאָס האָט וויעדער ביי איהם אַרויסגערופען בייסענדע סאַטירישע עפּיגראַמען געגען דעם נגיד, פון וועלכע דער לעצטער האָט זיך גע־פיהלט שאַרף אָנגעגריפען.

אַזוי האָט דער עלענדער דיכטער פערבראַכט דעם לעצטען טייל פון זיין לעבען, און אין גיכען האָט דאָס וואַנדערן און הונגערן אײַנגאַנ־צען אונטערגעגראָבען זיין שוואַכען אָרגאַניזם: ער איז געשטאָרבען אין וואַלענסיע אין דער עלטער פון אַכט און דרייסיג יאָהר.

די גייסטרייכע לירישע שאַפונגען פון דעם יונגפערשטאָרבענעם דיכטער האָבען אַריינגעבראַכט אַ נייעם לעבענס־שטראָם אין דער העב־רעאישער פּאָעזיע. „גאָט האָט איהם געזאַלבט — שרייבט וועגען ר' שלמה אבן גבירול דער שפּעטערדיגער דיכטער אַלחריזי — פאַר אַ קעניג אין דער דיכטונגס־וועלט פון זיין פאָלק, און ער האָט געשאַפען אַ שיר השירים. זיינע נאָכפאָלגער האָבען זיך צוגעפּאַסט צו זיין גע־שמאַק, און דער גייסט פון זיין מוזע רוהט אויף זיי". אַ גרויסער טייל פון זיינע ליעדער איז אַריינגעגאַנגען אין דעם שוהל־גאָטעסדיענסט, און אויך דאָ צייכנען זיי זיך אויס פון אַלע פּיוטים פון די פריהערדיגע צייטען. „אין זיי הערט זיך דאָ די עהרפורכטיגע בעגייסטערונג פון דער מענשליכער נשמה, וואָס רעדט זיך דורך מיט איהר בעשעפער און דאָ די לייַדענשאַפטליכע השתפכות הנפש פון דער דענקענדער יודישער אומה, וואָס בעט זיך רחמים, זי זאָל אומגעקעהרט ווערן אין דעם צוגעזאָגטען לאַנד".

„ביז ווען, אָ גאָט, — שרייט אויס דער פערביטערטער דיכטער אין איינער פון זיינע שוהל־הימנעס — ביז ווען וועלן מיר אַזוי קלאָגען אויף די בעליידיגונגען, אויף דער לאַנגיעהריגער פערקנעכטונג? ישמעאל (די מחמד'נער) איז געגליכען צו אַ לייב, און עישו (די קריסטליכע וועלט) צו אַ שפּאַרבער: לאָזט אונז איינער אָב, נעהמט זיך גלייך צו אונז דער צווייטער". נאָכדעם קומט פאָר דער פאָלגענדער דיאַלאָג צווישען גאָט און דער כנסת ישראל: „פערלאָזענע, אויפגעגע־סענע, פאַרוואָס וויינסטו? האָסטו אָנגעהויבען צווייפלען אין דעם, וועמען דו ערוואַרטעסט? מיין אויסלייזונג איז אָבגעלייגט און מיין פינ־סטערניש האָט זיך פערצויגען. וואַרט, אונגליקליכע, נאָך עטוואָס —

און איך װעל שיקען מײן אנזאגער , װעלכער װעט רײן מאכען פאר מיך דעם װעג , און אויפן בארג ציון װעל איך זאלבען מײן קעניג״ .

אבן גבירול איז געװען נישט בלויז א דיכטער — זײן קאפ האט געארבײט אויך איבער די טיפסטע פראבלעמען פון װעלט און לעבען .

ער שרײבט : „װי קען די חכמה איך פערלאזען ,

װען גאטס גײסט האט פערבונדען מיך מיט איהר ;

װי קען אויך זי מיך פערלאזען ,

װען זי איז מײן מוטער און איך איהר ליעבלינג״ .

נאך אלס יונגעל כמעט האט אבן גבירול אויפגעשטעלט א גאנצען סיסטעם פון די געדאנקען , װאס בעשעפטיגען דעם מענשליכען גײסט . װאס איז דער העכסטער ציעל פון דעם מענשליכען זײן ? װאו ליעגט דער מקור פון מענשען'ס נשמה און װאו קומט זי אהין נאכ'ן שײדען זיך פון גוף ? װי קען מען משיג זײן דעם העכסטען װעזען, פון װעלכען אונזער װעלט איז ענטשטאנען ? אויף די און נאך אזעלכע מעטאפיזישע שאלות האט אבן גבירול געפרובט געבען אנ'ענטפער פריהער אין זײן בעריהמטער שוהל=הימנע , װאס איז בעקאנט אונטערן נאמען „כתר מלכות״ , און דערנאך (אין א פיעל ברײטערן מאסשטאב) אין א בעזונדער אראביש=געשריבענעם ספר , װאס איז איבערזעצט געװארען אין העברעאיש אונטערן נאמען „מקור חיים״ . דאס דאזיגע פילאזאפישע װערק (מיט'ן אראבישען נאמען : „איבער די אלגעמײנע שטאפען און דער אלגעמײנער פארם״ אדער „די אורזאכען״) האט אין די יודישע קרײזען קײן גרויסען אבקלאנג נישט געפונען, דערפאר האט מען זיך מיט אבן=גבירול'ס סיסטעם שטארק פעראינטערעסירט אין די קרײזען פון די אראבישע און קריסטליכע סכאלאסטיקער . הונדערט יאהר נאך זײן ערשײנען , איז דאס װערק , דורך א קריסטליכען גלח און א געשמד'טען יודען , איבערגעזעצט געװארען אויף לאטײן . דאן האבען די הויפטלעהרער פון דער קריסטליכער סכאלאסטיק זיך געשטיצט אויף אבן גבירול'ס נעא=פלאטאנישער טעאסאפיע און איהר בעגרינדעט , גארנישט װיסענדיג, אז דער אראבישער אויטאר פון דעם װערק, אביצעבראן , איז נישט מעהר , װי א פסעװדאנים פון דעם בעריהמטען יודישען ליריקער און דענקער .

אנ'אנדער יודישער פילאזאף פון דער עפאכע , בחיי בן יוסף אבן פקודה , האט זיך אויסגעװעהלט א אײנציגען צװײג פון דער

פילאָזאָפיע : ער האָט געשאַפֿען אַ אָריגינעלען מאָראַל-טעאָלאָגישען סיסטעם פֿון יודענטום . ב ח י י האָט געשטרעבט צו פֿ ע ר א י נ ע ר ל י כ ע ן ד אָ ס י ו ד ע נ ט ו ם , עס לעבעדיגער און האַרציגער צו מאַכען ; איהם זענען די אינווענינגסטע עטישע פֿליכטען , וועלכע ציהען זייער מקור פֿון דעם מענשליכען געוויסען , בעדײַטענד וויכטיגער געוועזען פֿון די רעליגיעזע געזעצען און געבאָטען , און די לעצטע טיילען זיך , לויט זיין מיינונג , אויך אויף ריין-רעליגיעזע און רעליגיעז-צערעמאָניעלע , פֿון וועלכע די ערשטע שטעהען פֿיעל העכער . אָט די איינטיילונג האָט געמוזט קלאָר און גענוי בעשטימט ווערן , כדי יעדער מענש זאָל שטענדיג וויסען , ווי ער דאַרף האַנדלען אין דער מינוט , אום „זיין דענקען , פֿיהלען און טאָן זאָלען זיין איינס מיט גאָט“ , און דאָס האָט ר׳ בחיי געגעבען אין זיין „ח ו ב ת ה ל ב ב ו ת“ (די פֿליכטען פֿון האַרצען) . אין דעם ווערק (געשריבען לכתחילה אין אַראַביש) בעלויכט דער הייסער פֿרעדיגער פֿון הויכער גייסטיגער ריינקייט די בעהאַלטענסטע קנייטשעלעך פֿון דער גלויבענדער מענשליכער נשמה , און פֿאָדערט פֿון יעדען יודען , ער זאָל וואָס מעהר ריינינגען זיין גייסט און וואָס העכער איהם אויפֿהויבען — דורך פֿאַסטען , טראַכטען און זיך אָבזאָגען פֿון אַלע מענשליכע שוואַכקייטען און ליידענשאַפֿטען . ר׳ בחיי׳ס פֿילאָזאָפֿיע איז אויף אַזאַ אופֿן פֿיעל נעהנטער געוועזען צו דעם גייסט פֿון די יודישע מאמינים ; דעריבער איז דער „חובת הלבבות“ זעהר פּאָפּולער געוואָרען , און אין דעם משך פֿון אַ סך הונדערטער יאָהרען האָבען פֿרומע יודען (אפילו פּרויען) איהם געלייענט און פֿערהייליגט .

דאָס זענען געוועזען די בעדײַטענדע צייט-חברים פֿון ר׳ שמואל הנגיד אין דער ערשטער העלפֿט פֿון עלפֿטען יאָהרהונדערט ; מיט איהם האָט זיך אָבער די גדולה פֿון זיין הויז נישט אָבגעטאָן , און נאָך זיין טויט (1055) האָט דער זוהן א ב ו - ה ו ס י י ן - י ו ס ף (געב. 1031, געשט. 1066) איבערגענומען זיין טיטול און זיינע פֿאָסטען אין הויף , האָטש ער איז נאָך זעהר יונג געוועזען . אי דער קעניג באַדיס , אי די יודישע קהלות פֿון גראַנאַדאַ — ביידע האָבען אָנערקענט דעם פֿיער-אונצוואַנציג-יעהריגען יוסף פֿאַר פֿעהיג צו פֿערטרעטען די פֿעראַנטוואָרטליכע פֿאָסטענס פֿון זיין גרויסען פֿאָטער , די פֿאָסטענס פֿון אַ ו ו י ז י ר און אַ נ ג י ד (אָדער הויפּט-רב) איבער דאָס גראַנאַדישע יודענטום. דאָס האָט יוסף געהאַט צו פֿערדאַנקען דער גוטער ערציהונג,

וואָס ער האָט בעקומען; ער איז געווען געבילדעט אין יודישע, ווי אין אלגעמיינע למודים, און וויל זיינע אָנגעבוירענע פעהיגקייטען און נייגונגען זענען אויך געווען געווען שטארק און סימפאַטיש, האָט ער זיך באלד ערוואָרבען די אַכטונג פון דער יודישער, ווי פון דער אראַבישער בעפעלקערונג.

ביי זיינע אלע גייסטיגע מעלות, האָט אָבער יוסף דאָך געהאַט א געוויסע שוואַכע זייט, וואָס האָט איהם געשטעלט ניעדריגער פון פאָטער: איהם האָט געפעהלט דעם פאָטער'ס בעשיידענהייט. ערצויגען אין לוקסוס און פראַכט, האָט יוסף געקוקט אויף זיך, ווי אויף א געבוירענעם הערשער, און דאָס האָט איהם אָפט געמאַכט פערגעסען, אַז ער הערשט איבער א פ ר ע מ ד ע ן פ א ל ק פון אַנ'אַנדער גלויבען, וואָס קען גאַנץ לייכט אויפגערייצט ווערן. יוסף האָט דעריבער איבערגעגעבען די מעהרסטע אמטען פון דער מלוכה אין יודישע הענד, און אין זיין בעציהונג צו די אונטערגעוואָרפענע האָט ער זיך אויך ערלויבט צופיעל שטרענגקייטען. דאָס האָט ארויסגערופען געגען איהם א שטארקע שנאה מצד די הערשענדע קרייזען פון לאַנד, די בערבערן.

עס האָט זיך אָנגעהויבען א פיינדליכע אַגיטאַציע געגען דעם יודישען וויזיר. דער אראַבישער פאָעט א ב ו = א י ס ח א ק א ל ע ל ו ו י ר י האָט פערעפענטליכט א יודענפיינדליכען אויפרוף, אין וועלכען ס'האָט זיך געזאָגט: זאָג די סינגאַדזשיטען (די בערבערן), די מעלכטיגע פון אונזער צייט, די לייבען פון מדבר: איער הערשער האָט געהאַנדעלט פערברעכעריש, ער האָט בעהערט א אונגלויביגען. ער האָט בעשטימט פאַר א קאַטיב א יודען, וועהרענד ער האָט געקענט געפינען אַזעלכען צווישען די גלויביגע. די יודען שפיעלען זיך מיט די לעכערליכסטע האָפנונגען, קוקען אויף זיך, ווי אויף פריצים און בעהאַנדלען שלעכט די גלויביגע. ווען איך בין אָנגעקומען קיין גראַנאַדאַ האָב איך בעמערקט, אַז די גאַנצע מאַכט ליעגט ביי יודען אין די הענד, אַז זיי האָבען צוטיילט צווישען זיך די הויפּטשטאָדט מיט דער פראָווינץ. איבעראַל הערשט ווער ס'איז פון אָט די פערשאָלטענע".

די אויפגערייצטע בערבערן האָבען שוין דאַן נאָר געזוכט עפּעס א געלעגענהייט, זיך צוצושעפּען צום פערהאַסטען „קאַטיב", און

אזעלכע געלעגענהײטען האָבען זיך באַלד געמאַכט. עס איז פּלוצלינג געשטאָרבען דער קרוין־פּרינץ באַלקין, האָבען די בערבערען פערשפּרײט קלאַנגען, אז יוסף האָט איהם פערגיפטעט; גראָד האָט זיך באַדיס דאָס מאָל נישט צוגעהערט צו די קלאַנגען, און געלאָזען בעשטראָפען די אמת'ע שולדיגע. א פּאָר יאָהר נאָכדעם איז יוסף געזעסען במנוחה; זײנע שונאים האָבען אָבער נישט גערוהט. דערווײל האָט זיך געמאַכט, אז צווישען די בערבערן מיט די אראַבער איז פאָרגעקומען א שטאַר־קער סכסוך, און דער קעניג באַדיס האָט בעשלאָסען, צו בעפאַלען די אראַבער, ווען זײ וועלען זיך פערזאַמלען אין דער מאָשעע, און זײ אויסטויטען. אין דעם אקט האָט דער יודישער שטאַאטסמאַן געזעהען א געפעהרליכען און פאַלשען שריט, און ער האָט אָנגעווענדעט אַלע מיטלען, אָבצורעדען באַדיס'ן פון דעם בעשלוס; און ווען ער האָט געזעהען, אז דער הערשער וויל זײנ'ם דורכאויס אויספיהרען, האָט ער געהײם געלאָזען וויסען די אָנגעזעהענע אראַבער פון דער הויפּטשטאָדט, זײ זאָלען פרײטאָג נישט קומען אין מאָשעע. דעם קעניג'ס פּלאַן איז נאָכדעם, פערשטעהט זיך, דורכגעפאַלען, און הגם ער האָט דעם וויזיר נישט בעשטראָפט עפענטליך, האָט ער דאָך געטראָגען אויף איהם פון דעמאָלט אָן א כעס.

דערפון האָבען זיך די בערבערן דערוואוסט, און זײ האָבען דאָס באַלד אויסגענוצט צו זײער צוועק. א קורצע צײט נאָכדעם האָט דער הערשער פון דער שכני'שער אַלמעריע זיך אַרײנגעריסען מיט א שטאַרקען חיל אויף דעם גראַנאַדישען טעריטאָריום, און די קלאַנגען האָבען גלײך אָנגעוויזען אויף דעם יודישען וויזיר, ווי אויף דעם שולדיגען: ער האָט גערופען דעם שונא אין לאַנד, כדי איהם איבער־צוגעבען די גראַנאַדישע קרוין.

און דאָס מאָל האָט זיך דער אויפטו אײנגעגעבען. עס האָט אויסגעבראָכען א אויפשטאַנד נישט בלויז געגען יוסף'ן נאָר געגען דער גאַנצער יודישער בעפעלקערונג; דער ערשטער קרבן איז אָבער געווען יוסף הנגיד: דער אויפגערײצטער מחמד'נישער המון האָט זיך גלײך אַוועקגעלאָזען צום וויזיר'ס פּאַלאַץ. דער צוטומעלטער יוסף האָט זיך אפילו געפּרובט בעהאַלטען און פערמאַסקירען; די צעווילדעטע מאַסע האָט איהם אָבער געפונען, געטויט אויף אַן אַכזריות'דיגען אופן און אויפגעהאַנגען אויף די טויערן פון שטאָדט (1066). פון וויזיר'ס פּאַלאַץ האָט זיך דער המון אַוועקגעלאָזען צו די יודען פון שטאָדט

און אויסגעטויט ביז פופצעהן הונדערט יודישע משפחות. די איבריגע — צווישען זיי אויך יוסף'ס זוהן און אלמנה — זענען אנטלאָפען; בעת דעם שרעקליכען פּאָגראָם איז צורויבט און פערניכטעט געוואָרען אויך יוסף'ס רייכע ביבליאָטעק, און פון זיין גאנצען פערמעגען איז אלגעמיין איז קיין זכר נישט געבליבען.

די דאָזיגע ערשטע יודענפערפאָלגונג אויף דער פּירענעאישער האלב-אינזעל זינט דער הערשאַפט פון איסלאַם האָט שטאַרק פונאַנדערגעטרייסעלט דאָס לעבען פון די יודישע קהלות אין גאַנץ שפּאַניען, אָבער נאָר אויף אַ קורצער צייט. די קעניגען אָדער עמירען פון די איבריגע פּראָווינצען האָבען, ווי ביז אהער, ווייטער אויך נישט אויפגעהערט אָנצופערטרויען יודען די פּעראַנטוואָרטליכסטע פּאָסטענס אין זייערע מלוכות. אזעלכע פּאָסטענס האָבען פערנומען יוסף אבן-מיגאַש אין הויף פון סעווילישען קעניג אלמוטאַדיד, און איין יוד מיט'ן נאָמען אבו-פאַדל-חסדאי אין הוף פון דעם סאַראַגאָסאַ'ער הערשער אלמוקטאַדיר. אבו-פאַדל האָט זיך שטאַרק בעריהמט געמאַכט אויך אלס אַראַבישער דיכטער, און ווי עס בעשטימט איינער פון די שפּעטערדיגע אַראַבישע היסטאָריקער האָט ער אָנגענומען דעם איסלאַם, זענענדיג שטערבליך פערליבט אין אַ מחמד'ניש מעדעל.

דער ביישפּיעל פון די מחמד'נישע הויפען האָט געווירקט אויך אויף די קריסטליכע הערשער. אויך זיי האָבען אָנגעהויבען צו עקספּלאָאַטירען די יודישע דיפּלאָמאַטישע און אדמיניסטראַטאָרישע פעהיגקייטען, בעשטימענדיג יודען אויף הויכע מלוכה-פּאָסטענס. די שפּאַנישע יודען האָבען אויף אַזאַ אופן גאָרנישט געליטען די ערשטע צייט פון די נצחונות פון די קריסטליכע חילות; זיי האָבען זיך געפיהלט און שפּאַניען אונטער דער הערשאַפט פון קרייץ נישט ערגער, ווי אונטער דער הערשאַפט פון דער האלבער לבנה (איסלאַם). אַ בעדייטונג פאַר די יודען פון מערב אייראָפּאַ האָבען געהאַט ערשט די שפּעטערדיגע גרויסע נצחונות פון דער קריסטליכער מאַכט איבער די לענדער פונ'ם מחמד'נישען שפּאַניען, און דער ערשטער קרייץ-צוג געגען די מחמד'נער פון די מזרח-לענדער.

דער ערשטער געוואַלטיגער צוזאַמענשטויס צווישען דעם קרייץ מיט דער האלבער לבנה אויף דעם באָדען פון דער פּירענעאישער האלב-אינזעל איז אַרויסגערופען געוואָרען פון דעם העלדישען און ווייט-זיכטיגען אלפאָנס VI, וועלכער האָט פערשטאַנען אויסצונוצען די

צושפליטערונג פון דער מחמדנישער אימפעריע, אום אויסצושפרייטען זיין הערשאפט פון קאסטיליען אין צפון ביז ארויף אין דרום. כדי ניכער דורכצופיהרען דעם פארגעזעהענעם פלאן פון אבנעהמען ביי די מחמד׳נער צוריק דאס אמאליגע וועסטגאטישע לאנד, איז פאר דעם קאסטילישען קעניג געווען נויטיג, צו שטיצען מיט אלע מעגליכקייטען די רייבונגען און ארומרייסענישען צווישען די קליינע מחמדנישע פירשטענ-טומען, און דערצו האט ער געמוזט האבען געשיקטע דיפלאמאטען מיט פיעלזייטיגע קענטענישען. האט א דיפלאמאטישער שליח געוואלט עפעס אויפטאן אדער דערגעהן אינ׳ם הויף פון א מחמד׳נישען הערשער, האט ער געמוזט נישט בלויז בעזיצען גוט די אראבישע שפראך, נאר אויך זיך צופאסען צו דעם גייסטרייכען און פערפיינערטען טאן, וואס האט דא געהערשט, און מענשען מיט אזעלכע אייגענשאפטען האבען זיך געפונען גאנץ ווייניג אין די דעמאלטיגע קריסטליכע לענדער. די איינציגע, וואס זענען געווען ווי צוגעפאסט פאר אזעלכע פאסטענס, זענען געבליבען די יודען, און דער וויטזיכטיגער קאסטילישער קעניג האט דאס גוט פערשטאנען. אלפאנס האט בעשטימט זיין גע-וועזענעם לייבארצט, דעם יודען עמרם בן יצחק אבן-שלביב, אלס דיפלאמאט פון קאסטילישען הויף און אויך אלס פערזענליכען יועץ אדער סעקרעטאר; צו דעם דיפלאמאט איז צוגעקומען א צווייטער יוד, צידעלוס, וועלכער איז געווארען דער אינטימסטער פריינד פון קעניג, און אויסער אט די אויסגעצייכענטע, אפיציעלע בעאמטע האט אלפאנס בכלל גלייכבערעכטיגט די יודען פון זיין מלוכה.

די קאסטילישע בעפעלקערונג האט גאנץ רוהיג געקוקט אויף דער יודישער גלייכבערעכטיגונג, און האט זיך פאקטיש בעצויגען גאנץ פריינדליך און טאלעראנט צו די האנדעלס-פעהיגע און געשיקטע יודען; די בעשיצער פון דער היילינגער קירך האבען אבער אין דער גאנצער צייט גארנישט פערגעסען פון זייער אמאליגען פינסטערן פאנאטיזם, און דער פויפסט גרעגאר VII האט שארף פראטעסטירט געגען דעם קעניג׳ס ליבעראליזם. ער, דער מעכטיגסטער פון די מעכטיגע, פאר וועמען מלכים און פעלקער זענען אין שטויב געלעגען, האט נישט געקענט פערטראגען דעם שאטען פון מנוחה און כבוד, וואס די שוואכסטע פון די שוואכע, די יודען, האבען גענאסען אין א קריסטליך לאנד. ביי איהם אין די אויגען איז די יודישע גלייכ-

בערעכטיגונג באלד פערוואנדעלט געווארען אין יודישער הערשאפט, און ער שרייבט אויס א צובייזערטער אין זיין בריעף צום קעניג: „אונטערווארפען קריסטען דער יודישער הערשאפט אדער צווינגען קריסטען, זיך אונטערצוגעבען יודישע ריכטער — הייסט עס דען נישט דערנידריגען די געטליכע קירכע און דערהויבען דעם שטן׳ס שוהל? קריסטוס׳עס פיינד גוטס טאן, הייסט קריסטוס׳ן אליין פעראכטען“ (1080).

צום גליק פון די קאסטילישע יודען איז אלפאנס געוועזען מעהר קעניג, ווי קירכען-בעשיצער, און די אינטערעסען פון זיינע פאליטישע אונטערנעהמונגען זענען איהם נעהנטער געוועזען, ווי די אינטערעסען פון דער קירכע. ער האט זיך דעריבער נישט גערעכענט מיט דער אזהרה פון פויפסט און נישט געענדערט די לאגע פון די יודישע בירגער. און באלד האבען איהם זיינע יודישע יועצים אבגעדינט און נישט ווענינ טובות געטאן; זיי האבען אלפאנס׳ן געהאלפען זיך פערבינדען מיט דעם סעווילישען קעניג אלמוטאמעד-איבן-אבאנד, און דאס האט איהם געגעבען די מעגליכקייט אבצונעהמען פון די מחמד׳נער די אלטע שטאדט טאלעדא (1085), וואס איז, ווי אמאל, ווידער געווארען די הויפטשטאדט פון דער קריסטליכער קאסטיליען.

מיט טאלעדא אליין האט זיך אבער אלפאנס נישט בעפריעדיגט — איהם האט זיך געוואלט רוקען אלץ ווייטער צו דרום און בעקומען אין זיינע הענד אויך דעם טעריטאריום פון סעווילא מיט דער מעכטיגער קארדאווא. צו דעם צוועק האט ער איצט איבער געוואלט געמוזט אריינציהען אין א קריעג דעם זעלביגען סעווילישען קעניג, וואס האט איהם געהאלפען בעזיעגען טאלעדא. און דא האט איהם ווידער געדיענט דער יודישער דיפלאמאט. פינף הונדערט קריסטליכע רייטער האבען בעגלייט דעם יודישען שליח פונ׳ם קאסטילישען הערשער, יצחק אבן-שלביב, וועלכער האט געדארפט מיט זיין חוצפה׳דיגער האלטונג אויפרייצען דעם סעווילישען קעניג און איהם ארויסרופען צום קאמפף. און אבן-שלביב האט זיין מיסיע עהרליך ערפילט: ער האט אויף אזוי פיעל אויפגערייצט אלמוטאמעד׳ן, אז יענער האט איהם געלאזען טויטען און אויפהענגען אויף די טויערן פון שטאדט און די בעגלייטער — איינשליעסען אין געפענגעניש.

אויף אזא אופן האט אלפאנס זיין ציעל דערגרייכט, און דער קריעג צווישען איהם מיט אלמוטאמעד׳ן איז געווארען אונפערמיידליך; דער לעצטער האט אבער אויך נישט געשוויגען. ער האט זיך

פערבונדען מיט די איבריגע מחמר'נישע פירשטען, וועלכע האָבען צוזאַמען גערופען צו הילף דעם בערימטען אפריקאַנישען קריעגסהעלד יוסוף איבן־טעשופין, דעם אָנפיהרער פון די אלמאָראווידען. דאָס קריסטענטום און דער איסלאַם זענען איצט געשטאַנען מיט צוויי גרויסע מחנות איינער געגען אנדערן, גרייט צו קעמפפען אויף לעבען און טויט פאַר דער הערשאַפט איבער דעם אמאָליגען וועסטגאָטישען טעריטאָריום, און אין ביידע מחנות האָבען זיך געפונען צו טויזענדער זיהן פונ'ם פאָלק ישראל: פון איין זייט יודען קעמפפער פאַר'ן קרייץ, און פון דער צווייטער — יודישע סאָלדאטען אונטער דער פאָהן פון איסלאַם.

ווי ס'איז צו גלויבען, איז אלפאָנס אין דער לעצטער מינוט אביסל אָבהענגיג געוואָרען, און ער האָט זיך געפּרובט אָבנאַרען די מחמר'נישע אָנפיהרער, פאָרלעגענדיג זיי, אָבצוהאַלטען די ענטשיידענדע שלאַכט ביז מאָנטאָג, כדי עס זאָלען, כלומרשט, נישט דאַרפען מחלל זיין: די מחמר'נישע סאָלדאַטען דעם פרייטאָג, די יודישע — דעם שבת, און די קריסטליכע — דעם זונטאָג. דאָס האָט זיך איהם אָבער נישט איינגעגעבען, און בעפאָלענדיג דער מחמר'נישער מחנה פרייטאָג, האָט ער זי געפונען גרייט און קריעגספאַרטיג. עס האָט זיך דאַן פונאַנדערגעפלאַקערט די היסטאָרישע שלאַכט ביי סאלאקא (1086), וואָס האָט זיך געענדיגט מיט דעם פאָלשטענדיגען נצחון פון איסלאַם: אלפאָנס האָט זיך קוים געראַטעוועט מיט עטליכע ריטער.

אָט דער נצחון האָט אָבער די אראַבישע פירשטען פון דער פירענעאישער האַלב־אינזעל קיינע נוצען נישט געבראַכט — זיי זענען איצט ארונטערגעפאַלען אונטער דער הערשאַפט פון די אפריקאַנישע אלמאָראַווידען. נאַטירליך, זענען דערביי פאָרגעקומען בלוטיגע מלחמות, וואָס האָבען חרוב געמאַכט נישט וועניג שטעדט, און יודען האָבען דערפון שטאַרק געליטען; ספּעציעל אלס יודען אָבער, האָט די נייע הערשאַפט זיי קיין שלעכטס נישט געבראַכט. די אלמאָראווידישע הערשער האָבען זיך ביסליכווייז צוגעפּאַסט צו די טראַדיציעס פון לאַנד און אין גיכען בעגעגענט מען ווידער יודען אלס לייב־ארצטען, דיפּלאָמאַטען און הויכע מלוכה־פיהרער.

ביי די אלע איבערקעהרענישען און פּאָליטישע אויפטרייסלענישען האָט זיך פונדעסטוועגען נישט אָבגעשטעלט די אינטענסיווע טעטיגקייט

און אויסגעוועהלטע גייסטער אויף דעם געביעט פון דער יודישער קול-טור. דערביי זענען נאר די מעהר וועלטליכע פארשונגען (פילאזאפיע, שפראך-לעהרע) אבגעטרעטען עטוואס אין הינטערגרונד, און דעם ערשטען פלאץ האט פערנומען דער שטודיום פון תלמוד.

דער בעדייטענדסטער צווישען די תלמוד-פארשער פון דער עפא-כע איז געוועזען ר׳ יצחק אלפסי (געב. 1013, געשט. 1103). א גע-בוירענער אין דער אפריקאנישער שטאדט פעץ (אדער פאס), האט ר׳ יצחק בעקומען זיין ערשטע תלמודישע ערציהונג אין קיירואן, אין דער בעריהמטער ישיבה פון נסים און חננאל. דא האט דער שארף- און טיעפזיניגער תלמיד אליינטיג אויסגעפארשט דעם גרויסען בנין פון דער יודישער געזעצגעבונג, און די פרוכט פון דעם שטודיום איז געוועזען א קאלאסאלע זאמלונג פון הלכות, וואס האט מיט דער צייט בעקו-מען דעם נאמען קליינער תלמוד. דאס איז א מין פערקירצונג פון דער פערוויקעלטער תלמודישער דיאלעקטיק, מיט אנגעגעבענע בעשטימטע מסקנות פון די בעהאנדעלטע געזעצען, וואס איז זעהר פערשפרייט געווארען אין די תלמודיש-אקאדעמישע קרייזען.

קיין שפאניען איז דער געניאלער תלמודיסט געקומען, ווי אן׳אנטלאפענער עמיגראנט, אין יאהר 1088, און נאכדעם ווי ער האט פערבראכט געוויסע צייטען אין קארדאווא און אין גראנאדא, האט ער זיך בעזעצט אלס רב אין לוצענא און דא געגרינדעט זיין ישיבה. אונטער דער צייט איז פארגעקומען א שטארקע מחלוקת צווישען איהם און ר׳ יצחק אבן אלבאליא, איינער פון די אנגעזעהענסטע פערזענליכקייטען אין דרום שפאניען, וואס האט פערנומען א גרויסען פלאץ אין הויף פון דעם קארדאווא׳שען הערשער און פערפאסט בעדיי-טענדע תלמודישע און אסטראנאמישע ווערק. די פאלעמיק איז געוועזען א פערביטערטע פון ביידע זייטען און האט זיך געצויגען ביז די לעצטע מינוטען פון אבן אלבאליא׳ס לעבען; געענדיגט האט זי זיך אבער זעהר ריהרענד. דער שטארבענדער אלבאליא האט צוגערופען זיין זיבעצעהן-יעהריגען זוהן און געזאגט צו איהם: געה צו ר׳ יצחק אבן אלפסי און זאג איהם, אז איך געה אריבער פון דער וועלט אויף יענער; איך האב איהם מוחל געוועזען אלע הארטע ווערטער, וואס ער האט גערעדט און געשריעבען געגען מיר, און בעט פון איהם, ער זאל אויך אזוי טאן און דיך לעהרנען. און דו שטעה בייא איהם און פאלג איהם — ער וועט דיר גוטס טאן און ערציהען״.

און ברוך (דער זוהן) האט געטאן, ווי דער פאטער האט איהם אנגעזאגט; ער איז אוועק צו ר׳ יצחק אלפסי, וועלכער האט איהם מיט טרערען געהאלזט און געזאגט: „איך וועל דיין פאטער זיין און דו מיין זוהן״. פון דעמאלט אן איז ברוך אלבאליא פערבליבען אין דער ישיבה פון דעם לוצענא׳ער גאון, און ער מיט ר׳ יוסף אבן מיגאש זענען געווען זיינע נאכפאלגער אין דער זעלביגער ישיבה.

אין דער צייט, ווען דאס יודישע שפאניען איז אזוי רייך געווען אין בעריהמטע, שעפערישע פערזענליכקייטען, איז די גייסטיגע לאגע פון יודען אין פראנקרייך און דייטשלאנד געווען נישט זעהר געהויבען. אין דער אטמאספערע פון דעם ארומיגען קריסטענטום האבען זיך די יודישע גייסטער נישט געקענט ענטוויקלען; די איינציגע גייסטיגע בעשעפטיגונג איז דא דעריבער געווען דער שטודיום פון תלמוד, און דאס אויך אהן א שום אויסדריק פון שאפענדער גרויסקייט.

אין דייטשלאנד איז לאטרינגען געווען דאס קלאסישע לאנד פון דער תלמודישער לעהרע, און די „חכמי לותר״ (לאטרינגען) האבען געגאלטען פאר בעדייטענדע אויטאריטעטען. דאס זענען געווען אין דער צייט ר׳ יצחק הלוי אין ווארמס, ר׳ יעקב בן יקיר אין מיינץ און ר׳ יצחק בן יהודה — אלע תלמידים פון דעם גרויסען ר׳ גרשום מאור הגולה. פראנקרייך האט אין דעם משך פון א לאנגער צייט כמעט קיין איינציגען בעדייטענדען געזעצלעהרער נישט ארויסגעגעבען. עס איז געווען נאר איין מנשה בן חלבא פון דער שטאדט לעמאן, וועלכער האט מחבר געווען א פירוש אויף תנ״ך, — איז ער אויך אין גיכען פערגעסען געווארען.

די ערשטע גרויסע פערזענליכקייט, וואס פראנקרייך האט געבוירען און דייטשלאנד ערצויגען, איז געווען ר׳ שלמה יצחקי, וועלכער איז ביז היינטיגען טאג בעקאנט אין דער גאנצער יודישער וועלט אונטערן נאמען רש״י (1040 — 1105). ר׳ שלמה יצחקי איז געבוירען געווא־ען אין צפון פראנקרייך, אין דער שטאדט טרוא (שאמפאן), אין דעם זעלביגען יאהר, ווען עס איז געשטארבען דער גרויסער ר׳ גרשום, און זיין ערשטע ערציהונג האט ער בעקומען אין די ישיבות פון מיינץ, ווארמס און שפייער. אין די ישיבות האט ער פערבראכט ביז ער איז אלט געווארען פינף און צוואנציג יאהר, „הונגעריג, אבגעריסען און מיט א יאך פון א פאמיליע אויף די פלייצעס״

(ווי ער אליין דערצעהלט). דאן האט ער זיך אומגעקעהרט צוריק
אין זיין געבורטסשטאדט, וואו ער איז בעשטימט געווארען פאר א
רב, און אין גיכען האט זיך דער נאמען פון דעם יונגען יצחקי פו=
באנדערגעטראגען איבער אלע קהלות פון גאנץ דייטשלאנד און פראנק=
רייך. פון אומעטום האט מען זיך אנגעהויבען ווענדען מיט שאלות צו
דעם אנערקענטען תלמודישען אויטאריטעט, און זיין ישיבה אין טרוא
איז פערפולט געווארען מיט הונדערטער תלמידים פון די וויטסטע קהלות,
פאר וועלכע דער גרויסער פרשן (ערקלערער, קאמענטאטאר) האט
געלייענט לעקציעס פון תלמוד און תנ"ך.

די גרויסקייט פון דעם טרואנישען ראש=ישיבה איז אבער איבער=
געוואקסען נישט בלויז די גרענעצען פון דעם לאנד, אין וועלכען ער האט
געלעבט, נאר אויך די גרענעצען פון זיין צייט. רש"י איז געוועזן דער
ערשטער, וואס האט קלאר און איינפאך ערקלערט, פערטייטשט
די פערוויקעלטע קאזואיסטיק פון תלמוד, און איהם אויף אזא אופן צו=
גענגליך געמאכט פאר אלע. זיין געשריבענער פירוש אויף דעם
גרעסטען טייל פון בבלישען תלמוד ערקלערט קורץ און דייטליך די
טערמינאלאגיע, ווי בכלל דעם גאנצען געדאנקען=גאנג פון די תלמודישע
געזעצלעהרער, און דער אנפאנגער, ווי דער טיעפער תלמודישער למדן
— ביידע טרינקען גלייך פון דעם קוואל. רש"י האט פערשטאנען די
קונסט, ווי אזוי דורכזיכטיג צו מאכען דעם טעקסט פון תלמוד, אריינ=
צודרינגען אין דער נשמה פון לעזער און מיט איין געלונגענעם אויסדריק
אדער איין געלונגענער ווענדונג צו בעזייטיגען אלע מעגליכע מיספער=
שטענדנישען, פראגען און ספיקות. אויב דער תלמוד האט זיך דער=
האלטען ביי יודען ביז היינטיגען טאג, אויב אט די פערוויקעלטע ריעזען=
ענציקלאפעדיע איז אימשטאנד געוועזן אריינצודרינגען אין חדרים פאר
פינף=זעקס=יעהריגע קינדער, — איז עס בלויז רש"י'ס פערדיענסט, „אהן
זיין פירוש וואלט דער בבלישער תלמוד שוין לאנג פערגעסען געווארען".
די געשריבענע עקזעמפליארען פון רש"ס פירוש זענען גלייך פערשפרייט
געווארען אין אלע יודישע קהלות (אונטערן נאמען קאנטרעס) און
ווען ס'איז אויפגעקומען די דרוקעריי=קונסט האט מען איהם אנגעהויבען צו
דרוקען פאראלעל מיט'ן טעקסט פון תלמוד.

אויסער דעם פירוש אויף תלמוד, האט רש"י אנגעשריבען א
פירוש אויף גאנץ ת"נך, און אויך דא איז ער צונגענגליך, פשוט און
קלאר. ער פערטייטשט דעם געוועהנליכען זין פון די הייליגע ווערטער, און

ניט דערפיי אפט צו די הלכי׳שע אויסטייטשונג פון פסוק אדער די אגדי׳-שע דרשה, וואס בעציהט זיך אויף איהם. דאס האט דעם פירוש אויך זעהר פאלקסטימליך געמאכט, און ביז דער לעצטער צייט ווערט קיין חומש אדער נביא נישט געדרוקט „אהן רש״י״.

א דאנק רש״ם ישיבה איז די פראנצױשע שאמפאן-פראווינץ גע-ווארען א נעסט פאר דער יודישער געזעצלעהרע, און אויב שפאניען האט ביז אהער אליין פרעטענדירט אויף בבל׳ס ירושה, האט זי עס פון איצט אן געמוזט טיילען מיט פראנקרייך.

נארנישט אויפגעטאן פאר דער יודישער קולטור האבען די יודען אין איטאליען. זייערע תלמודישע לעהרער האבען זיי כסדר אויס-געשריבען פון דער פרעמד, און דער איינציגער איטאליענישער יוד פון יענער צייט, וואס האט איבערגעלאזען נאך זיך א שפור אין דער יודישער ליטעראטור, איז ר׳ נתן בן יחיאל פון רוים. ער האט צוזאמענגעשטעלט א תלמודישען לעקסיקאן, אונטערן נאמען ערוך (1002).

אין יענער צייט האבען זיך אנגעהויבען ארויסרוקען די יודען פון מזרח-אייראפא. אין בעהמען, מעהרען און פוילען האבען זיך געפונען יודישע קבוצים נאך פון פאר׳ן צעהנטען יאהרהונדערט, און אין יאהר 990 האט שוין איינער פון די קריסטליכע גדולים געקלאגט אויף דעם אונגליק, וואס די יודען אין פראג האלטען ביי זיך קריסט-ליכע שקלאפען. יודען האבען דא, ווי ס׳איז צו גלויבען, געלעבט זעהר רייך, און א געוויסע מעהרישע פירשטין פון יענער צייט זאגט עדות אויף די יודען פון דארף ווישעגראד, נעבען פראג, אז „זיי זענען אנגעשטאפט מיט זילבער און גאלד״.

אין דער נייגעגרינדעטער פוילישער מלוכה, געמליך אין דער דעמאלדיגער הויפטשטאדט גנעזען, האבען די יודען אויך געמעגט האלטען קריסטליכע שקלאפען, און די קריסטליכע הערשער האבען זיי דאס א לאנגע צייט נישט פערוועהרט.

די דאזיגע מזרח-אייראפעאישע יודען האבען קיין שום אנטייל נישט גענומען אין דער אויפבויאונג פון דעם יודישען קולטור-בנין, און ערשט אין צוועלפטען יאהרהונדערט הויבט מען אן ווען נישט תען צו בעגעגנען נעמען פון תלמודישע געלעהרטע אין די סלאווישע לענדער. עס איז זאגאר שווער צו ענטשיידען, צי די יודען אין מזרח-אייראפא שטאמען פון די מערב-לענדער, אדער זיי האבען אהער איינ-געוואנדערט אין פערשידענע צייטען פון דרום-רוסלאנד.

פיערטעס קאפיטעל.

דער ערשטער קרייץ-צוג.

מיט דער ענדע פון עלפטען יאהרהונדערט הויבט זיך אן א נייער פאזיס אין די בעציהונגען צווישען קריסטענטום און איסלאם, — א פאזיס וואס האט איינגעשריבען נישט איין בלוטיגען בלאט אין דער יודישער געשיכטע. פעטער פון אמיען, דער בעגייסטערטער וואנדערער-נזיר, מיט זיינע וועה-קלאגען איבער די צרות פון די קריסטליכע עולי-רגל (פילגרימען, פוסגעהער צום היילינען קבר אין ירושלים), האט צונויפגעזאמעלט ארום זיך אלע שיכטען פון דער קריסטליכער וועלט. פעאדאלען, ריטער, שטאדט-איינוואוינער און פויערן, — אלע האבען זיך פעראייניגט צו דעם צוועק פון געהן אויף ירושלים און אויסלייזען דעם היילינען קבר פון דער הערשאפט פון די אונגלויביגע. פערשידענע אינסטינקטען האבען זיך דא פונאנדערגעשפילט: די אלגעמיינע רעליגיעזע בעגייסטערונג, דער עהרגייץ פון די קריגעריש-ראמאנטישע ריטער, די ווילדע ליידענשאפטען פון פערברעכערישע נאטורען, און צו דעם אויך געוויסע פאליטישע שטרעבונגען, וואס האבען א גאנץ קליינע שייכות געהאט צו גאט און דער קירך.

פאר יודען איז אט די בעוועגונג געקומען כמעט אונערווארטעט. זיי האט זיך ביז דער צייט גראד נישט שלעכט געלעבט אין דייטשלאנד: זיי האבען געפיהרט פערשידענע מסחרים און אפילו גע-מעגט בעזיצען גרויסע אונבעוועגליכע נחלאות. ווען דער בישאף הואזמאן פון שפייער האט געוואלט פערגרעסערן די בעדייטונג פון א

געוויסען דערבייאיגען ישוב, האט ער נישט געפונען קיין אנדער מיטעל, ווי לאזען זיך דארט בעזעצען יודען. דערביי האט ער די לעצטע געגעבען א פאלשטענדיגע זעלבסט-פערוואלטונג, און אפילו דאס רעכט צו האלטען קריסטליכע שקלאפען (1084). נאטירליך, האט זיך דער הייליגער געלאזען גוט בעצאהלען פון דער יודישער קהלה פאר די געשענקטע זכיות (דריי מיט א האלבען פונט גאלד יעהרליך), און וויל די געשריבענע פריווילעגיעס האבען קיין גרויסע בעדייטונג נישט געהאט נעגען דעם צארן פון קריסטליכען המון, האט דער בישאף אבגעזונדערט אינגאנצען דעם יודישען ישוב, אבגעבענדיג די יודען א אבגעצוימטען, פערשלאסענעם קווארטאל (געטא).

ביי אזא גייסטיגער אבגעשלאסענקייט פון ד״ר ארומיגער וועלט און אין אזא רעליגיעזער אטמאספערע בכלל, איז גאנץ לייכט געווען דער יודישער פאנטאזיע, זיך פונאנדערצושפילען. עס האבען זיך געפונען מקובלים-הייליגע, וואס האבען אויסגערעכענט, אז משיח מוז קומען אין די יאהרען צווישען 1096 און 1104, און די דייטשע יודען, וואס האבען ערשט מיט א יאהר פריהער (1095) בעקומען פון היינריך IV א דיפלאם מיט בעדייטענדע חסדים און זכיות, זענען פול געווען מיט די ליכטיגסטע האפנונגען. באלד האבען זיי אבער א שרעקליכען קלאפ בעקריגען, און אנשטאט צו פערנעהמען די געטליכע קלאנגען פונ׳ם שופר של משיח, האבען זיי פלוצלינג דערהערט דעםווילדען געשריי פון די פערשכור׳טע קרייץ-טרעגער: „די יודען האבען אונזער משיח געקרייציגט, זאלען זיי-זשע אונזער גלויבען אננעהמען אדער שטארבען!״

דאס איז געווען א צוזאמענגעלאפענער, צעווילדעטער ערב רב פון פראנצויזישע, דייטשע, ענגלישע, לאטרינגישע און פלאנדרישע פראווינצען, וואס האט פאר אלעמען געדארפט שלאגען און רויבען. אין נאמען פון דעם הייליגען ציעל זענען דערוויי אין די מחנות גופא אבגעטאן געווארען די גרעסטע שענדליכקייטען — דאס איז שוין געווינ־דיגט געווארען אויפ׳ן חשבון פון דער קומענדיגער מחילה וסליחה, וואס איז פאראוים בעשטימט געווען פאר אלע אנטיילנעהמער פון דעם קרייץ-צוג. דערצו איז גענוג געווען דער ערפינדערישער אויפטו, אז די יודען זענען אויך אונגלויביגע, אום דער הייליגער ציעל זאל זיך אנהויבען שוין דא, אין די דייטשע און פראנצויזישע שטעדט, וואו ס׳האבען זיך געפונען גרויסע יודישע ישובים.

די ערשטע קרבנות פון דעם הייליגען צוג זענען געווען די יודען פון דעם שטעדטיל רואן: די, וואס האבען זיך נישט געוואלט אבשמד'ען זענען גלייך דערהרג'עט געווארען. עס האט געזאלט אויף אזא אופן ווערן ווי א מין חוב פאר יעדען קרייץ-פאהרער, צו האבען אויף די קליידער נישט בלויז א רויטען-קרייץ, נאר אויך פלעקען פון יודיש בלוט; פון דעסטוועגען האט זיך די אנפיהרער'ס פארט ווי ס'איז איינגעגעבען, אבצוהאלטען פון וויטערדיגע יודישע שחיטות אין פראנקרייך. וואס וויטער זענען אבער די בלוטיגע אינסטינקטען אלץ מעהר צוקאכט געווארען, און ווען די ערשטע שארען זענען אנגעקומען אין די געגענדען פון רהיין, האבען זיי נישט אויפגעהערט צו פערשפרייטען ארום זיך טויט, שרעקען און רויב.

די שרעק פאר דער בלוטיגער מחנה איז געווען אזוי גרויס, אז אין טריער האבען עטליכע מוטערם אליין דערשטאכען זייערע קינדער, און צעהנדליגער האבען זיך אריינגעווארפען אין אבגרונד פון מאזעל; די איבריגע האבען געפרובט בעטען שוץ ביי דעם ארטיגען בישאף עגילבערט; ער האט אבער נישט געוואלט ראטעווען זייערע לייבער פריהער, איידער זיי וועלן אליין נישט ראטעווען זייערע נשמות. אין שפייער האט די יודישע קהלה זיך פריהער פערזארגט און אויסגעפועל'ט — פאר גוט געלד — ביים ארטיגען בישאף א פעסטע שמירה; די אנגעקומענע מחנה האט זיך דאן בעגוגענט מיט צעהן צופעליג געטראפענע יודען, וועלכע האבען זיך נישט געוואלט שמד'ען, און זענען געטויט געווארען (ח' איר, 1096).

פון שפייער האט זיך די מחנה אוועקגעלאזען קיין ווארמס. דא האבען נאר די אנגעזעהענע און רייכע יודען בעקומען א שוץ פון ארטיגען בישאף; די איבריגע האבען זיך אין אנהויב געפרובט אליין פערטיידיגען מיט וואפען אין די הענד; זיי זענען אבער באלד בעזיעגט געווארען פון די אונצעהליגע שארען, און מיט „שמע ישראל!" אויף די ליפען זיך פון לעבען געשיידט. דא זענען אויך פארגעקומען סצענעם פון מוטער'ס, וואס האבען זייערע קינדער מיט מעסערם געקוילעט, אום זיי נישט איבערצוגעבען אין די הענד פון די „הייליגע ברידער". די לעצטע האבען אין דער צייט גערויבט, געצונדען, חרוב געמאכט יודיש האב און גוטס און נישט געשוינט אפילו די ספרי תורות (כ"ג איר).

דאס האט געדויערט זיעבען טאג; דאן איז געקומען די רייהע

צו די „בעשיצטע״ יודען, וואס האבען זיך געפונען אין בישאף׳ס פאלאץ. דער הייליגער „בעשיצער״ האט ערקלערט די צונויפגעשטיקטע יודען, אז ער קען זיי לענגער נישט האלטען און זיי מוזען זיך שמד׳ען; די אנגעזעהנסטע צווישען זיי האבען דאן געבעטען א קורצע צייט אויף א ישוב הדעת, און ווען די אונגעדולדיגע „ברידער״ האבען ענדליך אויפגעפענט די טהיר פון זייער חדר, האבען זיי דערזעהען פאר זיך א הויפען מתים — די אונגליקליכע האבען זיך איינער דעם אנדערן אויסגעקוילעט. איינגעגאנגען אויף א פשרה מיט׳ן געוויסען האבען נאר געצעהלטע, און צווישען זיי האט זיך געפונען אויך שמחה כהן, א יונגעל נאך, וואס די קעמפפער פאר דער גרויסער ליעבע האבען שוין געהאט געטויט זיין פאטער און זיינע זיעבען ברידער. ער האט זיך געלאזען פיהרען אין דער קירך און אין דעם אויגענבליק, ווען מ׳האט איהם דערלאנגט דאס הייליגע בילד, האט ער ארויסגעצויגען א מעסער פון אונטער׳ן קלייד און דערשטאכען דעם בישאפ׳ס א קרוב. נאטירליך, איז ער שוין קיין לעבעדיגער פון „גאט׳ס הויז״ נישט ארויס: דער המון האט איהם גלייך אויף שטיקער צוריסען. די אומגעקומענע האבען אפילו צו קבורה נישט געקענט קומען, און ערשט, ווען די „ברידער״ האבען פערלאזען די שטאדט, זענען די קדושים (איבער אלט הונדערט) געבראכט געווארען צו זייער הייליגער רוה.

אין מיינץ איז פארגעקומען דאס אייגענע, וואס אין ווארמס. דא איז די מחנה געשטאנען אונטער דער אנפיהרונג פון גראף עמעריך, א קרוב פון ערצבישאף רוטהארד; דער לעצטער האט איינגערעדט די יודען, זיי זאלען איבערגעהן צו איהם אין פאלאץ, וואו ער וועט זיי בעשיצען. אזוי האט ער צונויפגעזאמעלט ביז דרייצעהן הונדערט יודישע נפשות, פון וועלכע ער האט דערווייל אוועקגענומען זייער גאנץ פערמעגען, און ווען די צובושעוועטע מחנה איז צוגעקומען צו די טויערן פון פאלאץ, האט ער געהייסען די יודען זיך אליין בעשיצען. געוועהנליך, זענען די הייליגע באלד געוועזען איבערוועניג, און דא האט זיך ווידער איבערגעחזר׳ט דאס בעקאנטע בילד: פערהייליגט גאט׳ס נאמען און געפאלען פון אייגענעם ארער פון גוי׳שען מעסער. נאך דער „בעשיצונג״ זענען דרייצעהן הונדערט קערפער׳ס פון יודישע מערטירער ארויסגעפיהרט געווארען פון פאלאץ, און אין דער צייט האט זיך דער הייליגער בעשיצער געטיילט מיט׳ן רויב: אבגעגעבען דעם גראף זיין חלק. אין אנאנדער ווינקעל האט דער בישאף געהאט בעהאלטען נאך

זעלציג יודען — וואהרשיינליך די רייכסטע — זענען זיי אויך דערנאך געפונען און געטויט געווארען.

געשמד'ט האבען זיך דא אויך נאר יחידים. צווישען די לעצטע זענען געוועזען א געוויסער אוריה און א געוויסער יצחק מיט זיינע צוויי טעכטער, וועלכע האבען פאר דער פשרה שרעקליך בעצאהלט: אין צוויי טאג ארום האט יצחק גע'שחט'ען זיינע צוויי טעכטער, און אונטערצינדענדיג די שוהל, האט ער מיט אוריה'ן זיך אריינגעווארפען אין די פלאמען. ביי דער שרפה איז פערברענט געווארען א גרויסער טייל פון שטאדט.

אונטער דער צייט האט זיך אנאנדער מחנה, אונטער דער אנפיהרונג פון הערמאן ציממערמאן זיך געלאזען אויף קעלן, וואו ס'האט זיך געפונען די עלטסטע יודישע קהלה אין דייטשלאנד. דא זענען די בירגער פיעל מענשליכער געוועזען, און זיי האבען די יודישע איינוואוינער אריינגענומען צו זיך, אזוי, אז ווען די בלוטדורשטיגע קריעגער האבען זיך אריינגעריסען אין די יודישע הייזער, האבען זיי דארט קיין לעבעדיגען נפש נישט געפונען. דעם גאנצען וואוט און צארן האבען די „ברידער" דאן אויסגעגאסען אויף די יודישע ספרים, וועלכע זיי האבען צוריסען און מיט די פיס געטרעטען. כדי צו בעשיצען די אונגליקליכע אויך אויף ווייטער, האט דער מענשענפריינדליכער בישאף הערמאן III זיי שטילערהייד ארויסבעזארגט פון שטאדט און בעהאלטען אין זיינע ארומיגע שטעדטליך און דערפער. דא האבען די אונגליקליכע פערבראכט גאנצע דריי וואכען אין פאסטען און גאט-בעטען; „די טויערן פון הימעל זענען אבער פערשלאסען געוועזען", און די קרייץ-טרעגער האבען זיי אויך דא געפונען און געטויט. די בעהאלטענע האבען שוין איצט גארנישט געווארט אויף קיין הילף: זיי האבען זיך אליין איבערגעגעבען דעם טויט אין די ארעמס. א געלעהרטער זקן, מיט'ן נאמען ר' שמואל בן יחיאל, האט זיך אוועקגעשטעלט נעבען טייך און מיט א מעסער גע'שחט'ען זיין שענעם קרעפטיגען זוהן, וועלכער האט געענטפערט „אמן!" אויפ'ן פאטערס ברכה; דערנאך האט דער אלטער איבערגעגעבען דעם מעסער דעם שוהל-שמש, וועלכער האט אויף דעם זעלבען אופן איהם גע'שחט'ען, און אין דער צייט האט זיך צום הימעל געטראגען א הילכענדער „שמע ישראל" פון די ארומיגע יודען, וועלכע האבען זיך איבערגעגעבען די חוואליעס פון טייך (יוני 1096).

פון די רהיין-בּרעגעס האָבּען די קרייץ-טרעגער זיך אַוועקגעלאָזען צו די בּרעגעס פון דונאַי, און דאָ האָבּען זיך איבּער׳געחזר׳ט די אַלע שוידערהאַפטע סצענעס. אַזוי ווי דער בּעהמישער פירשט איז גראָד געווען פערנומען אין אַ מלחמה מיט פוילען, האָט קיינער נישט גע-שטערט די בּאַנדעס אין זייערע בּלוטיגע רציחות, און אין פּראַג האָבּען זיי איבּער געוואַלט אויסגעשמד׳ט מאַסען יודען. דער פּראַגער בּישאָף האָט זיך אַפילו ערנסט אָנגענומען פאַר יודען און געפּרובּט ווייכער מאַכען די מערדערישע הערצער מיט שאַרפען מוסר; די לעצטע האָבּען אָבּער זייער קריסטענטום בּעסער פערשטאַנען, ווי דער גוט-הארציגער בּישאָף.

אַזוי זענען פון די קרייצפאַהרער אויסגעטויט געוואָרען אין די רהיין-געגענדען אַליין בּיז צוועלף טויזענד יודען, נישט רעכנענ-דיג די גייסטיג דערשלאָגענע — די משומדים. די לעצטע האָבּען זיך, איבּריגענס, כמעט אַלע אומגעקעהרט צוריק צום יודענטום גלייך נאָכדעם, ווי די בּלוטיגע בּאַנדע האָט פערלאָזען דאָס לאַנד. דאָס האָבּען די פּערזאָנגליקטע געטאָן מיט דער ערלויבּניש פון קייזער היינריך IV, וועלכער האָט זיך אונטער דער צייט אומגעקעהרט קיין דייטשלאַנד, און אַרויסגעוויזען אַ שטאַרקע אונצופרידענהייט מיט די מעשים פון די בּלוטיגע קרייץ-טרעגער. היינריך האָט פאַר דער הנחה, וואָס ער האָט געשענקט די געשמד׳טע יודען, בּעקומען אַ שאַר-פען אויסרייד פון פּויפּסט קלעמענס III, ער האָט זיך אָבּער דערמיט נישט גערעכענט, און די אַנוסים זענען אונגעשטערט צוריק אַריבּער צום יודישען גלויבּען. דער זעלבּיגער הערשער האָט זיך אַפילו גע-פּרובּט נוקם זיין אָן די מעהר-אָפּיציעלע יודישע פיינדער, און ער האָט געלאָזען פערפיהרען אַ פּראָצעס געגען דעם ערצבּישאָף פון מיינץ, רוטהאַרד, פאַר זיינע פערבּרעכערישע מעשים בּעת דער יודישער „בּעשיצונג”.

אַ גאַנץ אַנדער גורל האָבּען געהאַט די יודען פון בּעהמען. דאָ האָבּען די אַנוסים אויך געוואָלט וואָס גיכער אַראָבּוואַרפען פון זיך די מאַסקע פון קריסטענטום, און מורא האָבּענדיג צו פערבּלייבּען אין לאַנד, האָבּען זיי צונויפגענומען זייער האָב און גוטס און זיך מכין געווען אויסצוואַנדערן קיין פוילין און קיין אונגאַרן. דערווייל האָט זיך דער פירשט פון לאַנד, וורַאַטיסלאַוו, אומגעקעהרט פון זיין קריעגס-צוג, און ווען ער האָט זיך דערוואוסט, אַז די יודען פיהרען אַרויס

פון דער מלוכה זייער פערמעגען, האט ער גלייך צושטעלט סאלדאטען אין אלע יודישע הייזער. דערנאך האט א פערטרעטער פון פירשט צונויפגערופען די פארשטעהער פון די קהלות און זיי ערקלערט אין פירשט'ס נאמען, אז אלץ וואס זיי בעזיצען, געהערט צו איהם, און זיי האבען קיין רעכט נישט, דאס אוועקצונעהמען.

„פון ירושלים'ס אוצרות, — האט זיי דעם פירשט'ס שליח מסביר געווען — פון ירושלים'ס אוצרות האט איהר קיין בעהמען גארנישט מיטגעבראכט. דורך וועספאסיאנ'ען בעזיעגט און פאר א שפאטביליגען פרייז פערקויפט, זענט איהר צושטרייט געווארען איבערן גאנצען ערד-קוגעל. נאקעט זענט איהר, אלזא, אהער געקומען, און נאקעט קענט איהר זיך פון דאנען ארויסקלויבען. וואס ס'געהערט צו אייער אבפאל פון דער קירך — זאל זיך דער בישאף קאזמא מיט אייך דער-פאר רעכנען". געגען אזא לאגיק האבען די יודען, פערשטעהט זיך, גארנישט געהאט צו ענטפערן, און די גזירה איז אויסגעפיהרט געווארען מיט איהר גאנצער אכזריות. די בעהמישע יודען זענען פון קאפ ביז די פיס בערויבט געווארען, — מ'האט זיי איבערגעלאזען נאר אזוי פיעל, וויפיעל זיי האבען געדארפט צו שטילען דעם הונגער די ערשטע פאר שעה (1098).

נאך א ערגערן גורל האט געהאט די יודישע קהלה אין ירושלים. ווען די צעווילדעטע קרייצפאהרער האבען נאך פיעל מיה און מפלות ענדליך איינגענומען די הייליגע שטאדט (1099), האבען זיי, ווי ס'איז שוין אויבען דערמאנט געווען, פערברענט לעבעדיגערהייד אלע יודען און קאראאימער, וואס האבען זיך דארט געפונען.

אזוי האט זיך געענדיגט דאס עלפטע יאהרהונדערט פאר די צושטרייטע זיהן פון דעם יודישען פאלק. דאס יודענטום איז דערשלאגען, געפייניגט און בעלייידיגט געווארען, און די נאכוועהען פון דעם גרויסען פאלקס-אונגליק האבען זיך געצויגען נאך א סך צעהנדליגער יאהרען. נאטירליך, האבען די צרות געווירקט אויף דער שטימונג און אויף דער גאנצער וועלט-אנשויאונג פון די געפייניגטע; די יודען אין די לענדער פון קרייץ-צוג זענען נאכמעהר איינגעשלאסען געווארען אין זיך, האבען זיך שטארקער פערטיעפט אין די אלטע קוועלן פון דעם יודישען גלויבען, און דאס גאנצע לעבען זייערס איז אזוי ווי

פערצויגען געווארען מיט א פינסטערן נעבעל. *) בעזונדער שטארק האבען זיך די יודען פון יענער צייט ארייננעטאן אינ'ם שטודיום פון תלמוד. די שארפזיניג-טיעפע דיאלעקטיק פון דעם געטליכען תלמוד איז געווארען דער בלויז פאר די טיעפע וואונדען, וואס די בלוטיגע אונמענשען האבען איבערגעלאזען אינ'ם לייב פון די יודישע קהלות אין דער רהיין-געגענד; געפייניגט אין דערהיים און בעלייִדיגט אין גאס, האט דער יוד זיך איינגעשלאסען אין די פיער ווענט פון בית המדרש, וואו ער האט אונגעשטערט געקענט וועבען זיינע אלטע חלומות און פערזינקען אין דער פאנטאסטישער תלמוד-וועלט.

אויך דא אבער האט דאס יודענטום געהאט איבערצוטראגען שטארקע אבידות אין יענער שרעקליכער צייט. אין יאהר 1103 איז געשטארבען דער בעריהמטער ר' יצחק אלפסי, וועלכער האט בעגרינדעט און פערטיעפט דעם שטודיום פון דער הלכה, און מיט צוויי יאהר שפעטער (1105) איז געשטארבען אויך דער פאפולערער גרויסער מפורש ר' שלמה יצחקי (רש"י). דעם ערשטען האבען די גרויסע יודישע דיכטער (ר' משה אבן עזרא, ר' יהודה הלוי און נ. א.) בעוויינט אין שענע גערייִמטע פערזען; דערפאר האט דעם צווייטען דאס פאלק אליין בעקרוינט מיט א גאנצער רייהע לעגענדעס, וואס האבען געשילדערט זיין געבורט, זיין לעבען און זיין טויט. לויט דער ערשטער לעגענדע איז רש"ס געבורט פערבונדען געוועזען מיט דעם פאלגענדען פאקט: ר' שלמה'ס פאטער, ר' יצחק, האט געהאט א טייערן בריליאנט, וואס די קאטוילישע גייסטליכע האבען איהם שטארק געוואלט אבקויפען, כדי איינצופאסען אין דעם בילד פון דער הייליגער יונגפרוי. ר' יצחק האט אבער דעם שטיין נישט געוואלט פערקויפען צו אזא צוועק, און ווען די גלחים האבען איהם שטארק צוגערדיקט, האט ער דעם בריליאנט אריינגעווארפען אין ים. דאן איז ארויס א בת-קול אין ר' יצחק'ס ישיבה, וואס האט אנגעזאגט: „ביי יצחק'ן וועט געבוירען ווערן א זוהן, וואס וועט ווי א בריליאנט בעלייכטען די יודישע אויגען אין דער חכמה פון תלמוד". אנאנדער

*) פון יענער צייט איז פערבליבען א גרויסע צאהל הארצרייסענדע פיוטים, קלאגעס און סליחות, וואס ווערן נאך ביז היינטיגען טאג געזאגט ביים דאווגען אין די טרויער-טעג.

לעגענדע דערצעהלט, אז דער העלדישער פלאמאנדישער אנפיהרער פון די פראנצויזישע קרייץ-פאהרער, גאטפריעד פון בוליאן, איז געקומען צום היילינגען רש״י פרעגען, ווי ס׳וועט זיך ענדיגען דער קרייץ-צוג, און רש״י האט איהם געענטפערט: „דו וועסט איינגעהמען ירושלים און הערשען דארט דריי טאג, אויפ׳ן פיערטען — וועלן דיך די ישמעאלים (מחמד׳נער) פון דארטן ארויסטרייבען און דו וועסט קומען אהער צוריק מיט דריי פערד".

פינפטעם קאפיטעל.

יודען אין שפאניען אונטער די אלמאראווידען.

די הערשאפט פון די אפריקאנישע אלמאראווידען האט די לאגע פון די דרום-שפאנישע יודען נישט פערערגערט. דער צווייטער אלמאראווידישער הערשער אלי (1106—1143) האט יודען איבערגעגעבען די ארענדע פון אלע מלוכה-שטייערן און אויסער דעם האבען זיך ביי איהם און הויף אויך געפונען פיעל יודען, אלס הויכע מלוכה-בעאמטע. אלס לייב-ארצט פון דעם הערשער האט געדיענט דער יוד אבן-איוב-סאלאמאן-איבן-אלמואלעם, וועלכער האט געטראגען אויך דעם טיטול נשיא און וויזיר. דעם לעצטען טיטול האט געטראגען אויך א צווייטער יודישער ארצט און דיכטער אבולהאסאן אברהם בן מאיר איבן-קאמניאל פון סאראגאסא, וועלכען די גרעסטע דיכטער פון יענער צייט האבען געווידמעט זעהר הארציגע לויב-ליעדער פאר זיינע צדקות און אנדערע מעשים טובים. „ער איז — זאגט איין דיכטער וועגען איבן-קאמניאל — פאר זיין פאלק א בעשיצער און א העלפער; ער רוהט אין שפאניען און זיין ליעבע גרייכט ביז בבל און מצרים".

בעריהמט און בעזונגען איז אין יענער צייט געוועזען נאך א יודישער נשיא מיט'ן נאמען שלמה איבן-פרוסאל. ער איז, ווי ס'שיינט, געקומען קיין שפאניען אלס שליח פון א געוויסען קריסטליכען הויף, און בעת דער גרויסער שלאכט ביי אוקלעס איז ער גע'הרגעט געווארען (1108). א הויכע שטעלע אין הויף פון איינעם פון די

מחמר׳נישע פירשטען האט פערנומען אויך דער אסטראנאמישער שריפט־שטעלער אברהם בן חייא אלבאר׳געלאני (געב. 1065, געשט. 1136); ער איז געווען א מין פאליציי־מיניסטער (זאביב אם סלארטא) און האט אויך געהאט דעם טיטול נשיא. אלס געלעהרנטער אסטראנאם האט אברהם זיך אפט מתוכח געווען מיט די מחמר׳נישע גייסטליכע און זיי אויפגעוויזען די ריכטיגקייט פון דעם יודישען קאלענדאר־סיסטעם.

פון די תלמודישע געלעהרטע איז אין יענער צייט דער בעריהמטסטער געווען ר׳ יוסף בן מאיר אבן־מיגאש, דער בעסטער תלמיד פון ר׳ יצחק אלפסי. נאכ׳ן טויט פון דעם לעצטען, איז ר׳ יוסף אויסגעשטעלט געווארען בראש פון דער ישיבה אין לוצענא, וואס איז געווען דעמאלט כמעט דער איינציגער תלמודישער צענטר פאר גאנץ שפאניען.

אזוי האט דאס שפאנישע יודענטום אין דעם יאהרהונדערט אויך קאנצענטרירט אין זיך בעדייטענדע פערטרעטער פון די פערשיעדענסטע יודישע און אלגעמיינע געביעטען; אמשטארקסטען אבער האט זיך דא אויסגע־ילדעט די העברעאישע פאעזיע, און באלד האט זי אויך נייע ריעזיגע קרעפטען ארויסגעגעבען, וואס האבען פערשטאנען צו שפיעלען אויף די צארטסטע סטרונעס פון דער פאלקס־נשמה, און ארויסצוציהען פון זיי די שענסטע קלאנגען. עס איז ענטשטאנען א גאנצע פלעיאדע פון רייך בעגאבטע דיכטערישע נאטורען, צווישען וועלכע ס׳האבען זיך בעזונדער אויסגעצייכענט שלמה אבן צאקבל, יהודה אבן גיאת, ר׳ משה אבן עזרא און ר׳ יהודה הלוי.

דער ערשטער, אבן צאקבל, איז שטארק בעאיינפלוסט געווארען פון דעם אראבישען מאקאמען־דיכטער הארירי און ער האט אנגעשריבען א סאטירישען ראמאן אין העברעאיש, אונטערן נאמען תחכמוני. דער העלד פון דעם ראמאן, אשר בן יהודה, דערצעהלט אין געריימטער פראזא אלץ, וואס ער האט איבערגעלעבט אין דעם משך פון א גאנצער רייהע יאהרען: ווי דאס לעבען האט אוהם כסדר פערפיהרט און גענארט מיט פערשיעדענע אילוזיעס. אין דעם ראמאן איז בעזונדער צו בעוואונדערן די אונגעוועהנליכע שפראכליכע לייכטקייט און פליסיגקייט, וואס דער דיכטער וויזט ארויס ביים שילדערן געוויסע לעבענס־עפיזאדען.

בעדייטענד גייסטרייכער און פאעטישער פון אבן-צאקבל'ן איז געווען ר' משה אבן עזרא (געב. 1070, געשט. 1139). ער איז געווען איינער פון די פיער ברידער פון דער פאמיליע אבן-עזרא אין גראנאדא, וואס האט אנגעהערט צו דער העכסטער יודישער אריסטאקראטיע. „מ'האט דערקענט אן דער איידעלקייט — שרייבט א כראניקער פון יענער צייט — פון די פיער פירשטליכע זיהן אונטערן נאמען אבן עזרא, אז אין זייערע אדערן פליסט בלוט פון דוד המלך'ס הויזגעזינד און זיי שטאמען פון אלטען אדעל". פון די פיער ברידער איז משה (אבו הארון משה) געווען דער בעדייטענדסטער—זיין נאמען איז פעראייביגט געווארען אין דער העבראאישער ליטעראטור.

אינטערעסאנט איז די לעבענס-געשיכטע פון דעם אריסטאקראטישען דיכטער. ער האט זיך אין דער יוגענד ליידענשאפטליך פערליבט אין א טאכטער פון איינעם פון זיינע ברידער, וועלכע האט איהם אויך געליעבט; איהר פאטער האט אבער פאר קיין פאל נישט געוואלט מסכים זיין אויף דער פערבינדונג. דער פערביטערטער משה האט דאן פערלאזען זיין פאטער'ס הויז און זיין געבורטס-שטאדט, און געוואנדערט דאס גאנצע לעבען איבער פארטוגאל און קאסטיליען, טראגענדיג אין הארצען דאס פערהערליכטע בילד פון דער יוגענד-געליעבטער. אין די וואנדער-יאהרען האט דער פערוואגלטער דיכטער נישט ווייניג געליטען. דאס האט זיין געמיט פערביטערט, און ווי זיין פארגענגער בן גבירול, האט ער אויך געקלאגט איבער פערראט און פאלשקייט, איבער די גרויזאמקייטען פון לעבען און איבער דער מענשליכער שלעכטסקייט; משה אבן עזרא איז אבער געווען נישט אזוי ליריש-צארט און נישט אזוי פאעטיש-אויסגעהאלטען, ווי זיין פארגענגער פון מאלאגא (אבן גבירול), און פון זיין פעדער האבען זיך פון צייט צו צייט ארויסגעריסען אויך הייטערע, לעבענס-לוסטיגע לידער. זיין לידער-זאמלונג אונטערן נאמען „תרשיש" ענטהאלט הונדערטער לויב-געזאנגען, לידער פון וויין און געזאנג, פרייד און ליעבע, לעבענס-לוסטיגקייט און פוינעל-כארען, און דערביי אויך טרויער-לידער איבער די פערשידענסטע שלעכטע זייטען פון דעם מענשליכען לעבען. אויסער דער זאמלונג, האט אבן עזרא אנגעשריבען נאך דרייהונדערט געלעגענהייטס-לידער (געזאמעלט אין איין דיוואן) און ביז צוויי הונדערט פיוטים און סליחות, וועלכע זענען אריינגענומען געווארען אין די ימים נוראים'דיגע שוהל-תפילות פון די ספרדישע יודען.

ר׳ משה אבן עזרא האט אנגעשריבען אויך צווי פראזאאישע ווערק אין אראביש: איינס איבער רעטאריק און דיכטקונסט, וואס איז גלייכצייטיג א מין געשיכטע פון דער שפאניש-יודישער פאעזיע, און דאס צווייטע — בעקאנט אין העברעאיש אונטערן נאמען „ערוגת הבושם“ — איבער פראגען פון מאראל און פילאזאפיע.

גרעסער פון ר׳ משה אבן עזרא און אויך פון אלע העברעאישע דיכטער פאר איהם איז געווען אבול-חסאן יהודה בן שמואל הלוי פון אלט-קאסטיליען, אדער ווי ער ווערט פשוט גערופען: ר׳ יהודה הלוי. דאס איז געווען א אויסגעוועהלטער, פון גאט געקושטער ליריישער דיכטער, וועלכער האט מיט זיינע בעציובערנדע לידער פערטונקעלט אלץ, וואס איז געשאפען געווארען אין דער העברעאישער שפראך, זינט די נבואה האט זיך אבגעשטאן פון יודען.

געבוירען אין טאלעדא אין יאהר 1085, האט הלוי זעהר יונג אויסגעוואנדערט אין דרום-שפאניען, וואו ער האט געלעהרנט תלמוד (אין דער ישיבה פון ר׳ יצחק אלפסי) און אנדערע למודים. דא האט ער זיך בעפריינדעט מיט דער אריסטאקראטישער פאמיליע אבן עזרא, און בעזונדער מיט דעם עלטערן ר׳ משה אבן עזרא, וועלכער האט דער ערשטער ענטדעקט דעם אונגעוועהנליכען טאלאנט פונ׳ם יונגען קאסטיליער און איהם בעגייסטערט געלויבט. אין דעם פעריאד פון זיין לעבען האט יהודה אויך, ווי זיין עלטערער פריינד, איבערגעלעבט דעם פערשכורנ׳דען צויבער פון דער ליבע, און זיינע לידער פון דער צייט קענען גערעכענט ווערן פאר קלאסישע מוסטערן פון ליבעס-פאעזיע. דא פיהלט זיך די מאס און די זיכערהייט פון א עלטער קינסטלער-נאטור — יעדעס ווארט אטעמט מיט אינערליכען גלוט, מיט א רייכער דיכטער-פאנטאזיע און אין יעדען ליעד שפיגעלט זיך אב די שענע דרום-נאטור מיט איהרע פערחלומ׳טע הימלען, גרינע פעלדער און בלויע וואסערן.

בעשעפטיגט האט זיך ר׳ יהודה הלוי מיט מעדיצין, און אין טאלעדא, וואו ער האט זיך אין גיכען אומגעקעהרט, איז ער בעריהמט געווען אלס גוטער ארצט; די מעדיצינישע פראקטיק איז אבער דעם דיכטער נישט צום הארצען געווען — ער האט זיין גאנצען שאפענדען גייסט פערווענדעט פאר דער פאעזיע און פאר דער ערפארשונג פון יודענטום. די עמפפינדליכע נאטור פון דעם יונגען דיכטער האט זיך אבגערופען אויף אלע ערשיינונגען פון וועלט און לעבען, און יעדע

נאטירליכע אדער מענשליכע שענקייט האט אויפגערודערט די סטרונעס פון זיין צארטער נשמה. שענהייט פון פרויען, צדקה און מעשים טובים, די חתונה פון א גוטען פריינד, מאלערישע לאנדשאפטען, די מוזיק פון די ברויזענדע ים-חוואליעס, — אלץ בעגייסטערט דעם יונגען זינגער און רייסט ארויס פון זיין ברוסט זיסע, קלינגענדע הימנעס. אין דעם אלעם האט זיך אבער נאך נישט אבגעשפיגעלט דאס אמת-אינערליכע, אייגענטימליכע פון דעם דיכטער'ס נשמה. די עכטע גרויסקייט פון ר' יהודה הלוי אלס דיכטער ווייזט זיך ארויס ערשט אין זיינע נ א צ י א נ א ל ע ל י ע ד ע ר, —אין די ליעדער, וואו ער בעזינגט די פערגאנגענהייט און צוקונפט פון דער יודישער אומה, וואו ער בעקלאגט די איצטיגע קנעכטשאפט פון דעם אמאליגען בן מלך, וואו ער דריקט אוים די יודישע האפנונג און פערצווייפלונג, די הערליכע ליכטיגקייט פון די יודישע חלומות און די פינסטערניש פון דער יודישער ווירקליכקייט. ר' יהודה הלוי איז געווען דער ערשטער דיכטער, וואס האט פערקערפערט אין זיין נשמה די נשמה פון דער גאנצער אומה, מיט איהרע ליידען און וועהטאגען, ערא‍ינערונגען און האפנונגען, דעריבער ווירקען זיינע ליעדער אזוי שטארק אויפ'ן לעזער'ס געמיט; א ב ן ג ב י ר ו ל'ס עלעגיעס אויף זיינע פערזענליכע צרות רופען ארויס אין אונז א געוויסען מיטלייד; ר' מ ש ה א ב ן ע ז ר א'ס קלאג-ליעדער איבער זיין געליעבטער, וואס איז אזוי ווייט פון איהם, ריהרען אונז אינגאנצען נישט, דער טרויער אבער פון דעם נאציאנאלען דיכטער איבער דער כנסת ישראל, וואס איז געווארען צו שאנד און רויב, איבער זיין הארצענס-געליעבטער מוטער ציון, וואס איז עלענד און פערלאזען, — ד ע ר טרויער מוז אריינדרינגען אין יעדען פיהלענדען געמיט און איהם אויפטרייסלען.

אין איין דיאלאג צווישען גאט און דער כנסת-ישראל קלאגט די לעצטע מיט'ן דיכטער'ס מויל:

אויף אדלער-פליגעל האסטו דיין טייבעלע (דער יודישער אומה) געטראגען, אין דיין שוים האסטו זי בעהאלטען, אין די טיעפענישען פון דיינע צימערן; פארוואס-זשע האסטו זי איצט פערלאזען? אט וואנדערט זי אין די וועלדער, און פון אלע זייטען זענען איהר נעצען אונטערגעשטעלט. פרעמדע פערלאקען איהר מיט אנדערע געטער, און זי וויינט אין דער שטיל נאך דעם אויסגעוועהלטען פון איהר יוגענד... און קיין וואונדער און קיין צייכען און קיין ענטפלעקונג.

און פרעג איך: ווען וועט דאס וואונדער געשעהן? ענטפערן די נבואות: ס'א שווערע פראגע"...

בעזונדער שטארק איז דער נאציאנאלער טרויער אויסגעדריקט אין די ציון'ס-לידער. דא פיהלט זיך אין יעדער שורה, ווי דעם דיכטער'ס הארץ צוגיסט זיך און געהט אויס פון ליידענשאפטליכער בענקשאפט נאך דער פערלאזענער מוטער ציון:

„ווער וועט מיר פליגלען געבען, און איך וועל צו דיר אוועק-שוועבען, און וועל די שטיקער פון מיין הארץ לאזען זיך צאפלען צווישען דיינע בערג!.. מיר וועט זיס זיין צו געהן בארוועס און נאקעט אויף די וויסטע חורבות, וואס זענען געווען דיינע פאלאצען, אין דעם ארט פון דיין ארון, וואס איז בעהאלטען, אין דעם ארט פון דיינע כרובים, וואס האבען גערוהט אין די בעהעלטענישען פון דיינע חדרים... ווי קען מיר זיס זיין עסען און טרינקען, ווען איך זעה, ווי הינט שלעפען דיינע לעמפערטען; אדער דאס ליכט פון טאג ווי קען מיינע אויגען לייכטען, ווען איך זעה אין מויל פון ראבען די פגרים פון דיינע אדלערס... —————————————

„ווער וועט מיר אדלער-פליגעל געבען, און איך וועל דיין ערד אנזאפען מיט מיינע טרערען. איך וועל די שטיינער דיינע קושען און האלזען, און דער טעם פון דיינער ליהם-שטיקער וועט מיר פון האניג זיסער זיין... מיין הארץ איז אין מזרח און איך בין אין עק מערב — ווי זאל מיר שמעקען, וואס איך עס און ווי זאל עס זיס זיין?"

אזוי האט דעם דיכטער'ס הארץ נישט אויפגעהערט צו קלאגען אין צעהנדליגער לידער, און ענדליך האט די אידעאלע ליידענ-שאפטליכע בענקשאפט איהם אינגאנצען בעהערשט — ער האט נישט געקענט מעהר בלייבען אין „עק מערב", ער האט געמוזט פאהרען און מיט זיינע אויגען אנקוקען דעם געגענשטאנד פון זיינע אייביגע חלומות, די חורבות פון דער פערגאנגענער יודישער גרויסקייט. עס איז געווארען ווי א לעבענס-אידעאל פאר דעם בעגייסטערטען דיכטער, און קיין קרבן איז נישט אימשטאנד געווען, איהם אבצוהאלטען פון דעם געוואגטען שריט. ער האט פערלאזען זיין איינציגע טאכטער און זיין ליעבען איניקעל; ער האט פערלאזען די ישיבה, וואס ער האט געגרינדעט און טאלעדא, מיט א גרויסער צאהל תלמודים און פריינד, וואס האבען איהם געליעבט און פערעהרט; ער האט זיך מיט אלץ

געשיידט, און אונטערגענומען די ווייטע און געפערליכע רייזע אינ'ם הייליגען לאנד (1140).

אין שפאניען האט זיך ר' יהודה הלוי געזעצט אויף א שיף, וואס איז געגאנגען קיין מצרים, און דא, געטראגען איבער די ברויזענדע חוואליעס, האבען זיך פונ'ם דיכטער'ס ברוסט ארויסגעריסען מעלטיגע ים-געזאנגען, וואס צייכנען זיך אויס מיט א אונגעוועהנליכער שענקייט. דער דיכטער זינגט:

כ'האב פערגעסען אלע ליעבסטע,
כ'האב פערלאזט מיין אייגען הויז;
כ'האב דעם ים זיך אפגעגעבען —
טראג מיך, ים, צום מוטער'ס שויס!...

אנגעברוגזט האט דער ים זיך
און געקנייטשט זיך און געקרומט —
פלוצים האט ער זיך צובייזערט
און ער וויעגט זיך שוין און ברומט.

און אט לויפען שוין אקעגען
ווילד און בייז מיט ווייסען שוים
חוואליעס-לייבען, חוואליעס-שלאנגען
אויסגעוואקסען פון דעם תהום.

אט האט זיך א מאל געעפענט,
אט שטעהט אויף א הויכער בארג —
פלאטער, זעגעל! בויג דיך, מאסטבוים! —
דו, מיין הארץ, בלייבסט פעסט און שטארק.

האסט א גרויסען גאט אין הימעל,
ימים שפאלט ער מיט זיין האנד;
אויף זיין פליגעל מיט זיין שטורם
טראגט ער דיך צום ליעבען לאנד...

(אין דער איבערזעצונג פון ח. נ. ביאליק).

זיך אָבשטעלענדיג אין מצרים , איז ר' יהודה הלוי אויפגענומען געוואָרען מיט גרוים כבוד פון די דאָרטיגע יודישע חשובים , צווישען וועלכע עס האבען זיך בעזונדער אויסגעצייכענט מיט זייער הארציגער גאסטפריינדליכקייט דער אלעקסאנדריגישער געלעהרטער און דיכטער אהרן בן-ציון אבן-אלמאני און דער נגיד פון מצרים שמואל בן חנניה אבו-מאנסור, וועלכער האט דעם בעריהמטען דיכטער בעזונדער איינגעלאדען צו זיך קיין קאהירא. דא האבען די איבערגע-געבענע פריינד און פערעהרער פון דעם גרויסען דיכטער איהם אפילו געפרובט איבערערעדען , ער זאל אינגאנצען אויפגעבען די געפעהרליכע רייזע אינ'ם היילינגען לאנד ; דער בעגייסטערטער ציון-זוהן האט זיך אָבער נישט אונטערגעגעבען : ער האט זיך אוועקגעלאזען אויף דעם מסוכנ'דיגען וועג קיין פאלעסטינא , וואס האט זיך דעמאלט געפונען אונטער דער הערשאפט פון די קרייץ-פאהרער , און פון דעם מאמענט אָן , זענען נישט דערגאנגען מעהר קיינע שפורען פון דעם היילינגען וואנדערער, אזוי, אז מ'וויים אפילו נישט , צי זיינע פיס האבען זוכה געווען צו בעטרעטען די היילינגע ערד . די לעגענדע דערצעהלט , אז ר' יהודה הלוי, איז צוגעקומען צו די טויערן פון ירושלים , און דער-זעהענדיג פון דער ווייטען די חורבות פון גאט'ס הויז , האט ער איינ-געגראבען דעם קאפ אין דר'ערד , און אויסגעוויינט די בעריהמטע עלעגיע , וואס הויבט זיך אָן מיט די ווערטער : ציון הלא תשאלי לשלום אסיריך", אין דעם איז אנגעפאהרען א'ן אראבישער רייטער, וועלכער האט דעם וויינענדען דיכטער צוטרעטען מיט די פיס פון זיין פערד .

דער דאָזיגער „ציון , הלא תשאלי" איז , איבריגענס , דאס בעסטע כמעט פון אלע הלוי'ס ציונ'ס-ליעדער , וואס זענען צו אונז דערגאנגען אין די תשעה באב'דיגע קינות . דער דיכטער שרייט אויס מיט א צובלוטיגט הארץ :

בענקסט אויך נאך דיינע קינדער , מוטער ציון ,
ווי זיי , צוזייהטע און צושפרייטע בענקען ?
ווילסט אויך , ווי זיי פון דיר , א ליעבען גרוס בעקומען ?
דא האסטו איהם ! א גרוס פון נאהענטע און ווייטע !
אין הארצען דורות-לאנג געוואָרעמט , טראגט איהם
פון אלע עקען וועלט , דורך ימים און מדבריות ,
צו דיר אין שוים איין עלענד קינד דיינס , איינער

פון די, וואס זאפען אן, ווי טוי דיין חרמון,
די פרעמדע בערג מיט ברענענדיגע טרערען
און שטארבען אין דער פרעמד פערליעבטע און פערבענקטע...
מיך ציהט צו דיר!... ביינאכט אויף דיינע חורבות
בין איך דיין נאכט-אייליע, דיין יאמערליעד,
און חלומ'ט זיך מיר נאר דיין מארגענשטערן — ווער איך
דיין נאכטיגאל, דיין קלינגענדיגע הארפע...

כ'וויל זעהן, א גרויסער גאט, נאר איין שטראהל ליכט,
נאר איין שטראהל ליכט פון יענעם מארגענשטערן,
וואס דארף, וואס מוז אמאל נאך העל און ליכטיג
זיך אנצינדען אויף ציון'ס בלויען הימעל
בעגייען און בעפרישען זי מיט יוגענד...
גענוג, איין זיסען חלום לאז מיך זעהען נאך..
און אויסגעהן מיט א שמייכעל אויף די ליפען...
(אין דער איבערזעצונג פון ח. נ. ביאליק).

בעזונדער כאראקטעריסטיש פאר דעם גרויסען נאציאנאלען דיכטער איז דאס, וואס אט די ליידענשאפטליכע בענקשאפט נאך ציון איז געווען פאר איהם נישט בלויז א דיכטערישע שטימונג, נאר אויך א טיעף-ערנסטע איבערציי גונג; ר' יהודה הלוי איז געווען אויסער א ליירישער דיכטער, אויך א וויטזיכטיגער און אריגינעלער דענקער, און די שענקייט, וואס ער ארויסגעוויזען ביים אויסדריקען דעם יודישען נאציאנאלען געפיהל, האט איהם נישט פערלאזען אויך דאן, ווען ער האט בעגרינדעט דעם נאציאנאלען געדאנק פון יודענטום.

דער הייסער נאציאנאלער יוד פון טאלעדא האט דער ערשטער בעגריפען די בעדייטונג פון יודענטום אלס זעלבסטשטענדיגע היסטארישע ערשיינונג, און וועהרענד אלע יודישע פילאזאפען פאר איהם האבען זיך בסדר בעמיהט צוזופאסען די עיקרים פון דער תורה צו די יסודות פון דעם העלענישען ראציאנאליזם, — האט ר' יהודה הלוי אפען און דרייסט ערקלערט, אז דער עצם מהות פון יודענטום האט קיין שום געמיינזאמעס נישט מיט'ן העלעניזם און איז אויך — פיעל העכער פון איהם.

כדי צו דערווייזען דעם אמת, האט ר׳ יהודה אנגעשריבען א גרויס ווערק (אין אראביש), וואס איז שפעטער איבערזעצט געווארען אין העברעאיש, אונטערן נאמען „ספר הכוזרי". דאס ווערק איז געשריבען אין דער פארם פון א דיאלאג צווישען דעם כאזארישען קעניג בולאן (דער, וואס האט זיך מגייר געווען) מיט א גרויסען פילא-זאף און דערנאך — מיט א יודישען געלעהרטען. דער פילאזאף, וועמען דער געצענדיענערישער קעניג האט גערופען צו זיך, ער זאל איהם שטילען זיין אונרוהיגען געוויסען, — ענטוויקעלט א גאנצע טעאריע פון גלויבען אדער, ריכטיגער געזאגט: נישט גלויבען, אי׳ם גייסט פון פלאטאן און אריסטו. ער ערקלערט דעם קעניג, אז די גאטהייט איז צו-הויך, אום צו שטעהן אין וועלכער ס׳איז בעציהונג מיט׳ן מענ-שען און צו פערלאנגען פון איהם פערעהרונגען און בעזונדערע מעשים.

דער קעניג בלייבט אבער מיט דער טעאריע נישט צופריעדען. זיין רעליגיעזער געפיהל זאגט איהם, אז ס׳מוזען יא זיין גוטע מעשים און שלעכטע, געטליכע ענטפלעקונגען, א געטליכער ווילען און בכלל עטוואס אזוינס בנוגע צום מענשען, וואס די פילאזאפען מיט זייער שכל ווייסען עס נישט. דאן רופט דער קעניג צו זיך פערטרעטער פון קריסטענטום און איסלאם, און ווען ער זעהט, אז ביידע שטיצען זיך אויף דעם יסוד פון דער יודישער אמונה, ווי ער איז אויסגע-דריקט אין די הייליגע שריפטען, שיקט ער אויך נאך א יודישען געלעהרטען, וועלכער ענטוויקעלט פארן קעניג די פילאזאפיע פון יודענטום. לויט דער דאזיגער פילאזאפיע, שטיצט זיך די יודישע אמונה נישט אויף קיין השערות פון דעם מענשליכען פער-שטאנד, נאר אויף רעאלע פאקטען און ענטפלעקונגען, וואס טראגען אויף זיך דעם שטעמפעל פון היסטארישער ווירקליכקייט. יעדער מענשליכער געדאנק, יעדע פילאזאפיע קען זיך אנהויבען ערשט נאך די געשעהענע מופתים פון דער ביבעל — די מופתים, די ענטפלע-קונגען גופא געהען נישט ארונטער אונטער קיין סוג פון קריטיק. דאס איז געווען א פלוצלינגע ערשיינונג אינ׳ם גאנצען וועלטאל, אין דער גאנצער יצירה: די געטליכקייט האט זיך ענטפלעקט פאר מיליאנען קינדער פון איין אויסגעוועהלטען שטאם, וועלכען זי האט געמאכט פאר׳ן טרעגער און פערשפרייטער פון איהרע אמת׳ען, פון איהרע פארערונגען. זוכה געווען צו דער ענטפלעקונג האט די יודישע אומה, א דאנק איהר אנגעבוירענער זיטליכקייט, א דאנק איהר

נאַטירליכער רעליגיעזיטעט, און זי בילדעט אויף אַזאַ אופן דאָס הארץ פון דער גאַנצער מענשהייט.

ווי דאָס יודישע פאָלק אַזוי איז אויך דאָס יודישע לאַנד' אויסגעוועהלט — דאָרט האָט זיך נאָט'ס הערשאַפט בעזונדער דייטליך אַרויסגעוויזען, דאָרט האָט זיך זיין ווילען ענטפּלעקט דורך די נביאים. פון זיי שטאַמען די געבאָטען און פערבאָטען אין דער תורה, וועלכע זענען נעגעבען געוואָרען, כדי צו פפלעגען און דערהאַלטען אין דער יודישער אומה די געטליך־נביאי'שע נאַטור, כדי יעדער שריט פון דעם יודענ'ס לעבען זאָל זיין בעשטימט צו אַ הויכען געטליכען ציעל — יודען זאָלען זיין גייסטיג־הויך, גרוים, הייליג. דעם זעלבינען צוועק האָבען אויך די יודישע צרות — דאָס הייליגע פאָלק מוז געלייטערט ווערן, אים צו קענען בעסער אויספיהרען די גרויסע ערציהונגס־פּליכטען, וואָס די געטליכקייט האָט אויף איהם אַרויפגעלעגט.

ביי דעם אַלעמען איז דאָך דאָס יודענטום ווייט פון עקסטרעמען אַסקעטיזם. די געבאָטען פון דער תורה שטרעבען נאָר צו שאַפען אַ האַרמאָנישען לעבענס־סיסטעם, אַ סיסטעם פון אויסבילדען אין אַ בעשטימטער מאָס אַלע טיילען פון דעם מענשליכען אָרגאַניזם: עס זאָל דער גוף נישט אויסוואַקסען אויפן חשבון פון דער נשמה און דער יחיד אויפן חשבון פון כלל.

דאָס איז דער תמצית פון ר' יהודה הלוי'ס רעליגיאָנס־פילאָזאָפיע, וואָס שטעלט אַוועק אויפן ערשטען פלאַץ נישט דעם אַבסאָלוטען אמת, נאָר די האַרמאָנישע אויסבילדונג פון דעם מענשליכען גייסט, די גערעכטיגקייט אינ'ם מענשליכען צוזאַמענלעבען און די ריינקייט פון דעם מענשליכען געפיהל. פון דעם שטאַנדפּונקט האָט זיך ר' יהודה הלוי געמוזט בעציהען נעגאַטיוו אי צו דעם שטרענגען ראַציאָנאַליזם, אי צו די אַנטי־עטישע שטרעבונגען פון דער גריכישער קולטור. ער שרייבט:

„זאָל דיך נישט פערלאָקען די גריכישע קלוגהייט, וואָס האָט קיין פרוכט נישט, נאָר בלומען... דו הערסט די רייד פון איהרע בלאָנדזשענדע חכמים, געבויט אויף שפּינוועבס און בויך־סברות, און קעהרסט דיך אום מיט אַ פוסט הארץ, נישט בעפרידיגט, דערפאַר מיט אַ מויל פול פּלוידערייַ".

זעקסטעס קאפיטעל.

דער צווייטער קרייץ-צוג; די שמד-גזירות אין די מחמד'נישע לענדער.

אין דער צייט, ווען די געבילדעטע יודען אין שפאניען האבען געארבייט פאר דער אויסבילדונג פון דעם יודישען געשמאק און דעם יודישען געדאנק, האבען די יודישע אקאדעמישע קרייזען אין פראנקרייך פארטגעזעצט די פרוכטבארע טעטיגקייט פון דעם גרויסען ר' שלמה יצחקי אויף דעם געביעט פון דער יודישער טראדיציע, פון דער יודישער געזעצגעבונג. דאס איז געווען אין דער ערשטער העלפט פון צוועלפטען יאהרהונדערט, אונטער דער הערשאפט פון די קעניגען לואי IV און לואי VII, ווען די יודען אין פראנקרייך האבען געלעבט נישט בלויז רוהיג, נאר אויך רייך און הרחבה'דיג. יודען האבען דא געהאט אין דער צייט גרויסע הייזער און נחלאות, פעלדער און וויינגערטנער, באנקהייזער און גרויסע מאגאזינען (כמעט א העלפט פונ'ם רעמאלטינגען פאריז האט אנגעהערט צו יודען), און זייער פאליטישע לאגע איז אויך געווען פעסט און געזיכערט. בראש פון יעדער קהלה איז געשטאנען א יודישער בירגערמייסטער מיט ברייטע פאלמאכטען, וואס פלעגט אויסגעקליבען ווערן פון דער קהלה און האט זיך געפונען אונטער דער שוץ פון קעניג אדער פון דעם באראן, צו וועלכען די שטאדט האט אנגעהערט. יודען האבען אפילו פערנומען הויכע מלוכה-פאסטענס, און ר' יעקב תם, איינער פון די גרעסטע תלמוד'ישע אויטאריטעטען אין יענער צייט, איז געווען א גרויסער חשוב אין קעניגליכען הויף.

ביי אזא גינסטיגער מאטעריעלער לאגע האט די ישיבה אין צפון פראנקרייך, וואס איז געגרינדעט געווארען פון דעם גרויסען תלמודישען מפורש, געקענט ענטוויקלען א אינטענסיווע אקאדעמישע טעטיגקייט. נאכדעם ווי דער טעקסט פון תלמוד איז קלאר ערקלערט געווארען, האבען זיך איצט געעפענט נייע קוועלען פאר אלערליי לאגישע דרינגענישען און פערגלייכונגען, און עס איז ענטשטאנען דער פלפול, די מעטאדע פון צוגליעדערן יעדער הלכה און צוגעבען צו איהר נייע מסקנות מיט נייע מעגליכקייטען. אט די צוגעגעבענע פשט'ל־דיגע טעקסטען האבען בעקומען דעם נאמען „תוספות" און די, וואס האבען זיך בעטייליגט אין דעם—„בעלי התוספות" (תוספיס'טען).

דעם קרייז פון די ערשטע תוספיס'טען האבען געבילדעט אמ־מעהרסטענטייל מיטגליעדער פון רש"ם משפחה: זיינע צוויי איידים'ס ר' מאיר בן שמואל און ר' יהודה בן נתן (איינע פון רש"ס טעכטער איז אליין געווען זעהר געלעהרנט אין תלמוד און זי פלעגט אין פאטער'ס נאמען ענטפערן אויף פערשיעדענע תלמודישע אנפראגען); זיינע דריי איניקלעך: ר' יצחק, ר' שמואל און ר' יעקב, די זיהן פון דעם דערמאנטען ר' מאיר, און ר' יצחק בן אשר הלוי פון שפייער, רש"ם א קרוב. די מעהרסטע פון די דאזיגע תוספיס'טען זענען געווען אויך מפרשים פון תנ"ך; דאס זענען אבער געווען מעהר אגדי'שע דרשנים, און זייערע פירושים זענען אייגענטליך געווען, ווי א מין תוספות אויך אויף די הייליגע שריפטען.

א אויסנאהם פון די אלע האט געמאכט אין דער הינזיכט ר' שמואל בן מאיר (בעקאנט אונטערן נאמען רשב"ם). ער האט אנגעשריבען א פירוש אויף דער תורה אהן דרש, אהן פשט'לדיגע אגדות, נאר היטענדיג דעם פשוט'ען טייטש פון די ווערטער (פשט).

אט די רוהיגע גייסטיגע טעטיגקייט איז אבער באלד איבערגע־ריסען געווארען — אויף דעם יודישען הימעל האט זיך ווידער א פינסטערער וואלקען פערצויגען. די קריסטליכע ריטער, וואס האבען געהאט עטליכע צעהנדליג יאהר אין זייערע הענד די הייליגע שטאדט (ירושלים), זענען בעזיעגט געווארען פון דעם טערקישען העלד נורעד־דין, וועלכער האט זיך געקליבען ארויסצוטרייבען די קריסטען פון גאנץ אזיען. די הילפלאזע ריטער האבען זיך דאן געווענדעט נאך הילף צו אייראפא; אויף דער בקשה האט זיך באלד אבגערופען דער פויפסט עוגעניוס III, און אין גיכען האבען די קעניגען פון פראנקרייך און

דייטשלאנד זיך שוין עוסק געווען אין די הכנות צו א נייעם קרייץ-צוג (47 — 1146).

כדי צוצוציהען וואס מעהר קאמפפס-ברידער, האט דער פאפסט ארויסגעגעבען א בוללא, אין וועלכער ער האט מודיע געווען, אז יענע אלע, וואס וועלען אריינטרעטען אין דער הייליגער ארמעע, דארפען נישט בעצאהלען יודען קיין פראצענט פאר זייערע חובות. וועגען דער בוללא האט, לויט א בעפעהל פון רוים, געמוזט דרשה'נען אפילו דער בעריהמטער גלח בערנארד, וועלכער איז אין אלגעמיין געווען א הייסער געגנער פון פערברעכערישע מעשים צוליעב הייליגע ציעלען. אנ'אנדער גייסטליכער, פעטער פון קליוני (דער עהרווירדיגער) האט שוין דערנאך די זאך פיעל ברייטער אוועקגעשטעלט. ער האט זיך געווענדעט צום קעניג לודוויג VII און איהם אנגערייצט געגען יודען, בעשולדיגענדיג זיי אין די פערשיעדענסטע פערברעכענס. דערביי האט דער הייליגער ווידער איבערגעחזר'ט דעם אלטען אויפטו וועגען דער יודישער „אונגלויביגקייט“.

„צו וואס נוצט עס אונז, — האט ער געשריעבען דעם קעניג — זיך אוועקצולאזען אין וויטע לענדער זוכען די שונאים פון קריסטענטום, ווען די גאט-לעסטערנדע יודען, פיעל ערגער פון די סאראצענען, לעבען דא צווישען אונז, שענדענדיג קריסטום'ען און די הייליגקייטען פון דער קירך! גלויבט דאך דער סאראצען גלייך ווי מיר, אז קריסטוס איז פון א יונגפרוי געבוירען, און איז דאך פערפלוכט, ווייל ער גלויבט נישט אין קריסטוס'עס לעבעדיג ווערן, היינט ווי שוין די יודען, וואס לייקענען אלץ אב. איך פאדער נישט, מ'זאל די פערשאלטענע טויטען, דען עס שטעהט געשריעבען: „דו זאלסט זיי נישט טויטען“; נאר זיי זאלען, ווי דער ברודער-מערדער קין, פערברענגען זייערע יאהרען אין גרויסע צרות, אין שאנד — עס זאל זייער לעבען ערגער זיין פון טויט. זיי זענען אבהענגיג, עלענד, דערדריקט, שרעקעדיג — זאלען זיי-זשע בלייבען אין דעם מעמד אזוי לאנג, ביז זיי וועלן זיך נישט אומקעהרען אויפן וועג פון זייער רעטונג. נישט טויטען זאלסטו זיי, נאר פאר זייער נידערטרעכטיגקייט אין א צוגעפאסטער מאס בעשטראפען“. דאן געהען א רייהע פארשלאגען וועגען אוועקנעהמען ביי יודען זייער פערמעגען און אזוי ווייטער.

לודוויג האט די רשעות'דיגע פארשלאגען נישט אנגענומען, און א דאנק די געוויסענהאפטע יועצים פון קעניג, די גייסטליכע סוגער און בערנארד,

זענען נישט אנגעווענדט געווארען קיינע רדיפות געגען די יודישע קהלות אין פראנקרייך.

אין דייטשלאנד, דאגעגען, האבען די יודישע קהלות, וועלכע זענען נאך נישט געהאט צו זיך געקומען פון די ערשטע בלוטיגע וואונדען, שוין איבערגעלעבט נייע צרות און פערפאלגונגען. דא איז דער קייזער, קאנראד III, אהנמעכטיג געווען, און די צעווילדעטע פאלקס-מאסען זענען וואס ווייטער אלץ מעהר צופלאמט געווארען פונ'ם בלוטיגען רעליגיעזען פאנאטיזם. דער דאזיגער פאנאטיזם איז נאך שטארקער פונאנדערגעבלאזען געווארען א דאנק די פייערדיגע דרשות פון דעם פראנצויזישען מאנאך רודאלף; דער לעצטער איז אהן דעם וויסען פון זיינע אויפזעהער ארומגעגאנגען פון שטאדט צו שטאדט און פון דארף צו דארף און געדרשה'נט, אז דער קרייץ-צוג דארף זיך אנהויבען פון די יודען: זיי דארפען פערטיליגט אדער אבגעשמד'ט ווערן.

די יודען פון די רהיין-געגענדען זענען איצט אלזא ווידער געשטאנען פאר א גרויסען אונגליק. עס האט זיך אפילו דער קייזער אליין אויף זיי מרחם געווען און זיי אבגעגעבען די שטאדט נירענבערג און נאך עטליכע פעסטונגען, וואו די בלוטיגע הענד פון די קרייץ-פאהרער האבען נישט געקענט דערגרייכען; דאס לאנד אינגאנצען האט זיך אבער געפונען אונטער דער הערשאפט פון איינצעלנע פעאדאלען און בישאפען, און דעם קייזער'ס ווארט האט דא קיין בעדייטונג נישט געהאט. דא האבען מעכטיג געקלונגען רודאלפ'ס ווערטער אינ'ם נאמען פון גאט, אינ'ם נאמען פון דער הייליגער קירך, און באלד האבען זיך אנגעהויבען ווייזען פרוכטען פון די קערנער, וואס דער הייליגער האט פערזייהט.

די ערשטע קרבנות זענען געפאלען אין אויגוסט 1146, אין דער געגענד פון קעלן און שפייער; עס זענען אכזריות'דיג געטויט געווארען ר' שמעון פון טריר און א פרוי מינא פון שפייער. די יודען פון די איבריגע קהלות האבען דאן אנגעהויבען זיך צו פערזיכערן מיט א געוויסער שוץ: זיי האבען בעצאהלט בעדייטענדע סומעס געלד און אבגעדונגען ביי די פירשטען זייערע פעסטונגען און שלעסער. דער קארדינאל-בישאף פון קעלן, ארנאלד, האט איבערגעגעבען די ארטיגע יודען די פעסטונג וואלקענבורג ביי קעניגסווינטער און האט זיי אפילו ערלויבט זיך צו פערטיידיגען מיט געוועהר. אין די דאזיגע פעסטונגען זענען די בעהאלטענע געווען אויסער געפאהר; האט אבער

ווער פון זיי געוואגט, זיך צו ווייזען אויף דער ווייסער וועלט, איז ער פון די ברידער גלייך גע׳שמד׳ט אדער געטויט געווארען.

די קירכען-זיילען פון דער רהיין-געגענד זענען אבער אין אלגעמיין געווען געגען דער בלוטיגער אנארכיע, וואס האט זיך פערשפרייט אין לאנד, און זיי האבען גענומען זוכען מיטלען געגען דעם פייערדיגען אגיטאטאר רודאלף, וועלכער איז וואס וויטער אלץ ווילדער און חוצפה׳דיגער געווארען. דער מיינצער בישאף האט זיך געווענדעט צום גרעסטען קירכליכען אויטאריטעט פון יענער צייט, בערנארד פון קלערווא, און איהם געבעטען, ער זאל ווירקען אויף דעם צעווילדעטען מאנאך. דער הייליגער בערנארד האט דאן פערעפענטליכט א שארפען פראטעסט געגען רודאלפ׳ס דרשות און פערזיכערט, אז די רדיפות אויף יודען זענען געגען דעם אמת׳ען גייסט פון קריסטענטום. אין א קורצער צייט ארום איז אט דער גלח אליין געקומען קיין דייטשלאנד, כדי צו ווירקען אויפן קייזער, ער זאל זיך אויך אוועקשטעלן בראש פון א מחנה קרייץ-פאהרער, און דאן האט ער ווידער גערדרשה׳נט פאר׳ן המון און איהם אויפגעפאדערט, צו שוינען די יודען.

די דרשות פון דעם הייליגען בערנארד האבען שוין אבער איצט גארנישט געקענט אויפטאן אנטקעגען די אויפגערייצטע אינסטינקטען פון דער מאסע, וואס איז, אגב בעמערקט, געווען אויך אויסגעהאלטענער פון די אלע עהרליכע מוסר-זאגער׳ס. „אויב עס איז א מצוה — האט דער קריסטליכער המון גאנץ לאגיש גערדרונגען — צו טויטען אונגלויביגע טערקען, איז שוין ממילא אויך קיין עבירה נישט אומצוברענגען די נאכמעהר אונגלויביגע יודען“. ווען עס האט זיך, צום אונגליק, גראד געמאכט, אז ביי ווירצבורג האט מען געפונען א דער־הרג׳עטען קריסט, האבען די אנגעזאמעלטע קרייץ-פאהרער גלייך פערשפרייט א קלאנג, אז יודען זענען די רציחה בעגאנגען, און באלד נאכדעם זענען זיי בעפאלען די ווירצבורגער (25 אדר 1147) יודען און צוואנציג פון זיי געטויט. צווישען די קדושים האט זיך געפונען א בערימטער ר׳ יצחק בן אליקום, וועלכען די רוצחים האבען דערשטאכען מיט א שווערד, ווען ער איז געזעסען פערטיעפט איבער א הייליגען ספר. אנדערע יודען זענען אזוי אכזריות׳דיג געשלאגען געווארען, אז די „הייליגע“ האבען זיי אנגענומען פאר דער׳הרג׳טע, און שפעטער האבען זיך מיטליידיגע קריסטען אויף זיי דערבארימט און אריינגענומען צו זיך אין די הייזער. די אכזריות׳דיגע רציחות

האבען טיעף נעריהרט אויף דעם בישאף פון שטאדט: ער האט די יודישע מערטירער געלאזען מקבר זיין ביי זיך אין גארטען, און בעזארגט די לעבען-געבליבענע יודען אין א דערביייאיגער פעסטונג.

פון דייטשלאנד האבען זיך די רציחות ווידער אריבערגעטראגען קיין פראנקרייך. אין קאראנטאן איז פארגעקומען א אמת'ע מלחמה צווישען די הייליגע באנדעס און א מחנה בעוואפענטע יודען, וואס האבען זיך צונויפגעזאמעלט אין איין הויף; די יודען זענען ענדליך בעזיעגט און כמעט אלע אויסגע'שחט'ען געווארען. אין ראמיו איז דער המון בעפאלען די יודען דעם צווייטען טאג שבועות; דערביי האבען זיך די רוצחים אריינגעריסען אין הויז פון דעם אנגעזעהענסטען יודישען גאון אין פראנקרייך, ר' יעקב תם, צורויבט אלץ, וואס זיי האבען דארט געפונען, צוריסען די הייליגע ספרים און דעם בעל הבית אליין געשלעפט אין פעלד אויסערן שטאדט. דא האבען זיי דעם געפאנגענעם פריהער געפייניגט מיט אלערליי ענויים און דערביי ערקלערט: „דו ביזט דער גרעסטער ביי יודען, דעריבער דארפען מיר זיך אין דיר נוקם זיין פאר אונזער געקרייציגטען אויסלייזער". דערוויל איז פאר דעם ארט פון דער שרעקליכער עקזעקוציע גראד פערבייגעפאהרען א ריטער, וועלכער האט ר' יעקב'ן געקענט. דער לעצטער האט דאן געבעטען הילף ביי דעם בעקאנטען ריטער, צוזאגענדיג איהם א טייערן פערד, און ער האט אויסגעבעטען ר' יעקב'ס קערפער פון די מערדערישע הענד (48 — 1147). נאכדעם זענען שוין אין פראנקרייך, א דאנק דעם איינפלוס פון דעם אויבען דערמאנטען בערנארד, מעהר קיינע יודישע שחיטות נישט פארגעקומען.

א בעסערן גורל האבען געהאט די יודישע קהלות אין ענגלאנד, וואו יודען האבען, זינט ווילהעלם דעם בעזיעגער, אנגעהויבען אויסצעוואנדערן פון פראנקרייך. זיי האבען פון די קרייץ-פאהרער נישט געליטען, א דאנק דער שוץ פון קעניג סטעפאן. דאגעגען האבען די בעהמישע יודען דאס מאל אויך שווער געליטען פון די דורכגעהענדע קרייץ-ברידער: פון זיי זענען געפאלען ביז הונדערט פופציג קרבנות. פרייער אבגעאטעמט האבען יודען ערשט נאכדעם, ווי די הייליגע מחנות זענען אריבער די גרענעצען פון מערב-אייראפא; ערשט דעמאלט האבען די יודען אנגעהויבען צו פערלאזען זייערע בעהעלטענישען. דעמאלט זענען די אנוסים אויך אריבער צוריק צום יודישען גלויבען, נישט געשטערט פון קיינעם.

בכלל, האט דער פאנאטיזם פון צווייטען קרייץ-צוג פערשלונגען ווייניגער יודישע קרבנות, ווי דער ערשטער, ווייל די הערשענדע קרייזען זענען איצט מעהר פעראינטערעסירט געוועזען צו בעשיצען יודען; פאר דער שוץ האבען יודען אבער זעהר טייער געצאהלט. דער דייטשער קייזער איז פון יענער צייט אן בעטראכט געווארען, ווי א יודישער בעשיצער, און דאס האט געבראכט דערצו, אז די יודען, וועלכע האבען זיך ביז אהער גערעכענט פאר פרייע בירגער פון לאנד, זענען געווארען קאמער-קנעכט פון דער רוימיש-דייטשער אימפעריע. אין אנהויב האט דער נאמען בעטייט בלויז דאס, אז די יודען זענען אונבעריהרבאר און זיי דארפען דערפאר צאהלען א געוויסען שטייער. וואס ווייטער האט מען אבער אנגעהויבען אריינצולעגען אין דעם נאמען אלץ מעהר דריקונגען, און דער סוף איז געוועזען, אז די יודען זענען אוועקגעשטעלט געווארען אויף איין מדרגה מיט שקלאפען און לייב-אייגענע. אט די פערקנעכטונג האט ארויפגעלעגט א בעזונדער פינסטערן שטעמפעל אויף דער גאנצער פסיכיק פון די דייטשע יודען: זיי האבען פערלוירען יעדען שוואונג פון געדאנק, זענען נאכמעהר איינגעשלאסען געווארען אין זיך און אפגעריסען געווארען אינגאנצען פון דער ממשות'דיגער ווירקליכקייט.

גלייכצייטיג מיט די שרעקליכע יודישע פערפאלגונגען אין די לענדער פון מערב אייראפא, האט זיך פאר די יודען אין צפון-אפריקא אויך אנגעהויבען א רייהע פון שווערע קלעפ און רדיפות. א ב ד א ל א א י ב ן ט ו מ א ר ט, בעאיינפלוסט פון דעם מיסטישען מחמדנישען פילאזאף א ל ג ה א ז א ל י, האט אויפגערודערט אלע בערבערישע שטאמען געגען קונסט און וויסענשאפט און בכלל געגען די פרייזיניגע אלמאראווידישע הערשער. דער אויפשטאנד פון די דאזיגע רעליגיעז-זיטליכע א ל מ א ה א ד ע ן (בעקענער פון איין איינציגען גאט, געגען די סונטישע בוכשטעבליכע פערקערפערונגען פון דער גאטהייט) האט באלד ארומגעחאפט גאנץ צפון-מערב אפריקא, און נאך איבן טומארט'ס טויט האט זיך זיין תלמיד א ב ד ו ל-מ ו מ ע ן אוועקגעשטעלט בראש פון דער אלמאהאדישער בעוועגונג. אונטער דער אנפיהרונג פון דעם פאנאטישען העלד, זענען די אלמאהאדען געגאנגען פון נצחון צו נצחון, און צוזאמען מיט דער הערשאפט פון די אלמאראווידען האבען

זיי געזוכט צו פערניכטען אויך יעדען שפור פון אנ'אנדער גלויבען, אויסער דעם ריין-מחמד'נישען . ארייגקומענדיג אין דער צפון-אפריקאני-שער הויפטשטאדט מאראקא (1146) , האט דער נייער הערשער צוזאמענגערופען אלע יודען פון דער קהלה , און זיי ערקלערט פאלגענ-דעם : „איהר לייקענט אין דער שליחות פון דעם נביא מחמד, און גלויבט, אז דער משיח , וואס וועט צו אייך קומען , וועט אייערע געזעצען בע-שטעטיגען און אייער גלויבען בעפעסטיגען . אייערע עלטער-זיידעס האבען אבער פערזיכערט , אז אט דער משיח וועט קומען שפעטסטענס איין האלבען יאהרהונדערט נאך מחמד'ס ערשיינען . אט דער האלבער יאהרהונדערט איז שוין לאנג אריבער און אייער משיח איז נישט געקומען . מיר קענען אייך דעריבער נישט לאזען מעהר אין אייער אונגלויבען ; מיר דארפען אייערע שטיערען נישט ; איהר קענט זיך אויסוועהלען : אננעהמען דעם איסלאם אדער שטארבען" .

די דאזיגע ערקלערונג האט ארויסגערופען א שטארקע פערצוויי-לונג אין די יודישע קרייזען , און נאך פיעל בקשות און השתדלות'ען איז דער הערשער מרוצה געווארען , צו לאזען אויסוואנדערן די יודען פון לאנד נאך א בעשטימטען טערמין . דאן האבען מאסען יודען אויס-געוואנדערט אין די שכנישע מחמדנ'ישע און אפילו אויך קריסטליכע לענדער ; א סך זענען אבער אויך איינגעגאנגען אויף א פשרה מיט זייער געוויסען : זיי האבען לפנים אנגענומען דעם איסלאם , וואס האט זיי צו קיין זאך נישט פערפליכטעט , און געהיים אבגעהיט אלע געבא-טען פון דער תורה . צווישען די לעצטע האבען זיך געפונען אפילו בעקאנטע רבנים און געזעצלעהרער — זיי האבען זיך געטרייסט דערמיט, וואס מ'צווינגט זיי נישט צו קיינע געצענדינערישע אדער אזוי פער-ברעכערישע מעשים , און דאס איינציגע , וואס זיי האבען צו טאן , איז נאכזאגען די פארמולע , אז מחמד איז געווען א נביא . אט די מחמד'נישע אנוסים האבען אפילו געהאט עפענטליכע ישיבות , וואו הונדערטער תלמידים האבען געשטודירט דעם תלמוד .

אין א יאהר-צוויי ארום איז גאנץ דרום שפאניען שוין אויך געלע-גען אין די הענד פון די העלדישע אלמאהאדען און אויך דא איז די ודען געשטעלט געווארען דער אולטימאטום : איסלאם אדער אויסוואנ-דערונג . דערביי האבען זיי גלייך חרוב געמאכט די שענע יודישע שוהלען אין אנדאלוזיען , וואס האבען זיך אויסגעצייכענט מיט זייער פראכט און געשמאק . דאן זענען אונטערגעגאנגען די בעריהמטע

ישיבות אין סעוויליא און לוצענא (1148—49), און ווער ס׳האט נאר געקענט, איז אנטלאָפען אינ׳ם קאסטיליִשען טאָלעדא. די איבריגע האָבען געטאָן דאס אייגענע, וואס די יודען אין אפריקא: האָבען אָנגענומען לפנים דעם איסלאם.

דער זאמעלפונקט פאר די אנטלאָפענע פון דעם מחמדנישען פאנאטיזם איז איצט, ווי געזאָגט, געווען דאס קריסטליכע קאסטיליען. דער קלוגער און מענשענפריינדליכער קעניג אלפאָנזאָ רייִמונדעז (1126—1157) האָט די יודען זעהר גוט בעהאנדעלט, און דערצו האָבען דאָ די אנטלאָפענע בעקומען א שטארקע שטיצע פון דעם נשיא ר׳ יהודה אבן עזרא, וועלכער האָט געשפיעלט א בעדייטענדע ראָליע אינ׳ם קאסטיליִשען מלוכה-לעבען. ער האָט די אנגעקומענע עמיגראנטען ארויסגעוויזען א אמת׳ע ברידערליכע גאסט-פריינדליכקייט, און אין גיכען איז די קאסטיליִשע טאָלעדא געוואָרען א בעדייטענדער צענטער פאר יודישען וויסען און שאפען.

די אנגעזעהענסטע צווישען די דאָרטיגע אויסגעוועהלטע יודישע גייסטער פון יענער צייט זענען געווען ר׳ אברהם אבן-דאוד און ר׳ אברהם אבן עזרא. דער ערשטער (געב. 1110, געשט. 1180) איז גע-ווען גוט בעהאווענט אין אלע וויסענשאפטליכע געביעטען פון יענער צייט און האָט זיך בעזונדער אָבגעגעבען מיט געשיכטע, יודישער ווי אלגעמיינער. אבן דאוד איז געווען א בעגאבטער, קלאָרער גייסט, וואס האָט זיך בעשעפטיגט מיט די העכסטע פראָבלעמען פון דעם מענשליכען פערשטאנד, און בעמערקענדיג אין די יודישע קרייזען א געוויסע צוריקגעצויגענקייט פון דער פילאָזאָפיע, האָט ער זיך בעמיהט צו דערווייזען (אין זיין אראביש געשריבענעם ספר אמונה רמה), אז דאס יודענטום פערפליכטעט יעדען יודישען יחיד, זיך צו פער-טיפען אין די פראגען פון וועלט און לעבען. די פליכט פון יעדען יודען איז: נישט צו גלויבען בלינדערהייד אין די יסודות פון דער תורה, נאר זיי קריטיש און מיט׳ן פולען בעוואוסטזיין צו בעגרייפען.

די פראקטישע געבאָטען פון דער תורה טיילט אבן דאוד איין אין פינף קאטעגאָריעס. צו די ערשטע העכערע קאטעגאָריעס געהערען די געזעצען, וואס דערמאנען דעם מענשען אן גאָט דעם הערשער און בעשעפער, וואס מאכען איידעלער און פיינער דעם מענשענס גע-פיהלען און זיין געזעלשאפטליכען בעוואוסטזיין; דאן געהערען די אלע געזעצען וועגען קרבנות, וועגען כשר און טרפה און אזוי ווייטער.

אבן דאוד איז אויף אזא אופן דא ארויסגעטרעטן נעגען דעם שטאנדפונקט פון ר׳ יהודה הלוי , וועלכער זעהט אין די קרבנות , למשל , א וויכטיגען יסוד פון דער יודישער געזעצגעבונג (כדי צו דער-האלטען די נביאיש-געטליכע נאטור פון דעם יודישען שטאם .)

מעהר בעדייטונג פון אבן-דאוד׳ס פילאזאפישע אנשויאונגען האבען זיינע שאפונגען אויף דעם געביעט פון דער יודישער געשיכטע. אין זיין „ספר הקבלה״ האט אבן דאוד אזוי ווי געוואלט דערווייזען די גאנצע היסטארישע קייט פון דער יודישער מסורה , אנגעהויבען פון דעם ערשטען יודישען פיהרער און געזעצגעבער און ענדיגענדיג ביז זיין אייגענער צייט , אום אויף אזא אופן צו שיצען דאס רבני׳שע יודענטום געגען די אנפאלען מצד די קאראאימער. דאס איז א היסטא-ריש-נעגויע כראנאלאגישע רשימה פון אלע געזעצלעהרער און רעליגיע-זע אויטאריטעטען , וואס דאס יודענטום האט געהאט אין אלע צייטען און אלע לענדער . דערביי זוכט דער היסטאריקער בעזונדער צו בע-טאנען , אז „די גייסטיגע העגעמאניע פון מזרח איז איבערגעגאנגען צום מערב , און אז די שפאנישע רבנים , אלס אויטאריטעטע ערקלע-רער פון דער תלמודישער געזעצגעבונג , זענען געזעצליכע נאכפאלגער פון די בבלי׳שע גאונים״ (דובנאוו) .

טיעפער און פיעלזייטיגער פון ר׳ אברהם אבן דאוד איז געווען ר׳ אברהם בן מאיר אבן עזרא פון טאלעדא (געב. 1092) . דאס איז געווען א אונרוהיגער , קריטיש-שארפער גייסט מיט טיעפע קענטעניסען אין אלע צווייגען פון דעם מענשליכען און יודישען וויסען ; דערביי אבער אויך נישט אויסגעהאלטען און פול מיט סתירות און הפכים . ער האט זיך בעשעפטיגט מיט שפראך- און ביבעל-פארשונג , אסטראנאמיע , מאטעמאטיק און פילאזאפיע ; דאס זענען אבער געווען בלויז צושפליטערטע בליצען פון גייסט , וואס האבען זיך קיינמאל נישט פעראייניגט אין איין ארגאנישער גאנצער אויפפאסונג . אבן עזרא איז געווען אייגנצייטיג א אונערמידליכער שארפער קריטיקער און א קנעכט פון טויטען בוכשטאב , א ראציאנאליסט און א מיסטיקער , א אינערליכער מאמין אין גאט און פול מיט שרעק פאר א „שלעכטען שטערן״ .

פון טאלעדא האט אבן עזרא אויסגעוואנדערט יונגערהייד , און אין אלגעמיין האט איהם דאס גאנצע לעבען קיין זאך נישט געגליקט . שטענדיג ארים און פערלאזען , האט ער אליין אנגעהויבען קוקען אויף

זיך, ווי אויף א פערמשפט'ען לא יוצלח, וואס קען שוין מעהר אויף קיין גוטס נישט האפען, און דאס האט איהם געמאכט פאר א פרעה־ליכען — אבער נישט גוטמוטיגען — קבצן. ער קלאגט זיך אין איין עפיגראם: „איך בעמיה מיך, רייך צו ווערן, און קען נישט — די שטערן פון מיין הימעל זענען צו מיר פיינדליך. ווען איך וואלט אנהויבען האנדלען מיט תכריכים, וואלט קיין מענש מיין גאנצען לעבען נישט געשטארבען; וואלט איך־זשע מאכען ליכט פאר א סחורה, וואלט ביז מיין טויט די זון נישט אונטערגעגאנגען. קום איך פריה צום האר, זאגט מען: ער האט שוין אוועקגעריטען; קום איך אין אבענד, זאגט מען: ער האט זיך שוין געלעגט; אלץ איינס: צי איז ער איז אוועק־געפאהרען, צי האט ער זיך געלעגט — ער ווערט, א, שוין נישט העלפען מיך, געבוירענעם אהן א (גליקס־) שטערן".

אבן עזרא האט דורכגעוואנדערט צפון אפריקא, מצרים, פאלעס־טינא און בבל; דאן האט ער זיך אומגעקעהרט קיין אייראפא און איז פערבליעבען אין איטאליען, וואו יודען האבען צו יענער צייט גאנץ רוהיג געלעבט. אזוי ווי דער גייסטיגער צושטאנד פון די איטאליענישע קהלות איז געווען זעהר א געפאלענער, האט דאס אנקומען פון דעם ספרדישען חכם ארויסגערופען א שטארקע צופריעדענהייט און אויך א שטארקע אויפלעבונג אין די מעהר אינטעליגענטע קרייזען פון איטאל־יענישען יודענטום. אלט און יונג האט זיך ארומגעקליבען ארום דעם געלעהרנטען אבן עזרא, און ער האט זיי איבערראשט מיט זיינע רייכע און פיעלזייטיגע קענטענישען. עס האבען זיך זאגאר געפונען מעצענא־טען, וועלכע האבען דעם געלעהרנטען וואנדערער גאסטפריינדליך אויפגענומען און געשטיצט; ער האט אבער זיך נישט אויפגעהאלטען לאנג אין איין ארט, און איז כסדר איבערגעפאהרען פון איין שטאדט אין דער אנדערער (סאלערנא, לוצענא, מאנטוא).

אין איטאליען זייענדיג, האט אבן עזרא פערפאסט א פירוש אויף א גרויסען טייל פון די הייליגע שריפטען. דאס איז א מייסטער־ווערק, געשריבען אין א מוסטערהאפטער העברעאישער שפראך, וואס ער־קלערט דעם איינפאכען, נאטירליכען זין פון די הייליגע טעקסטען, זיך שטיצענדיג אויף דעם גראמאטישען און לאגישען צוזאמענהאנג צווישען די פסוקים גופא, ווי צווישען די געשעהענישען, וועגען וועל־כע עס רעדט זיך אין זיי. דערביי לאזט דער ערקלערער גאנץ אפט פאלען פון זיין פעדער שארפע קריטישע בעמערקונגען איבער פערש־ע־

דענע סתירות אין די פסוקים פון די הייליגע שריפטען און קומט אויף דעם סמך צו זעהר דרייסטע בעשלוסען וועגען דער יודישער מסורה. אין קורצע פערשטעלטע רמזים ניט, למשל, אבן עזרא צו פערשטעהן, אז געוויסע פסוקים פון דער תורה זענען צוגעשריבען געווארען פון א שפעטערדיגער האנד — א השערה, וואס האט געדיענט אלס יסוד פאר אלע שפעטערדיגע ביבעל-קריטיקער.

אין דער צייט האט אבן עזרא אנגעשריבען נאך א רייהע אנדערע ווערק איבער אסטראנאמיע, אסטראלאגיע, מאטעמאטיק, פילאזאפיע און צוויי דריי ספרים איבער דער העברעאישער גראמאטיק.

פון איטאליען וואנדערט אבן עזרא אריבער אין צפון-פראנקרייך, און פון דארטין קיין ענגלאנד. דא פאלט דער פריינינגער אבן עזרא מיט אמאל אריין אין א טאן פון א פאנאטישען מאמין, און ער טרעט שארף ארויס געגען דעם בעריהמטען רשב"ם דערפאר, וואס יענער האט זיך ערלויבט אנצוגרייפען די יודישע מסורה אין זיין פירוש אויף דער תורה. אין יאהר 1160 בעגעגענט מען דעם אייביגען וואנדערער ווידער אין נארבאנא (דרום-פראנקרייך), וואו ער ארבייט ווייטער איבער זיין גרויסען פירוש אויף תנ"ך און איבער נאך אנדערע ווערק. דאן פערלאזט ער אויך פראנקרייך און קעהרט זיך גאר צוריק אום קיין שפאניען; ווי ס'איז צו גלויבען, איז איהם אבער נישט געלונגען צו בעטרעטען נאכאמאל די ערד פון זיין געבורטסלאנד, נאך וועלכער ער האט זיך פלוצלינג פערבענקט, און ער איז געשטארבען אין קאלאגאר, צווישען נאווארא און קאסטיליען (אין יאהר 1167).

אין דער צייט האט דאס יודישע פראנקרייך אויך געהאט א רייהע בעדייטענדע פערזענליכקייטען, וועלכע האבען נאכמעהר בעפעסטיגט די בעדייטונג פון פראנצויזישען יודענטום. ר' יעקב תם (רבינו תם) פון ראמעריו, וועלכער איז מיט נסים נצול געווארען פון די הענד פון די קרייצפאהרער, איז געוועזען דער גרעסטער תלמודישער אויטאריטעט פון זיין צייט, און וואס ס'געהערט צו פלפול (אנאליטישער שארפקייט) האט ער „נישט געהאט צו זיך קיין גלייכען, זינט דער תלמוד איז אבגעשלאסען געווארען". די בעהאלטענסטע ווינקעלעך און די פערפלאנטערסטע וועגען פון דעם גרויסען תלמודישען לאבירינט זענען געשטאנען פאר איהם אפען, און ער האט דעם גאנצען געביעט בעהערשט מיט א אונגעוועהנליכער קלארקייט. זייענדיג זעהר רייך, האט ר' תם נישט פערנומען קיין אפיציעלע רבנות; שוין דאן אבער האט זיין נאמען זיך

פונאנדערגעטראָגען איבער אַלע קהלות פון שפּאַניען און איטאַליען און פון אומעטום האָט מען זיך געווענדט צו איהם, ווי צום העכסטען שופט. די תשובות אויף אַלע שאלות זענען דערנאָך צונויפגעזאַמעלט געוואָרען אין'ם ספר הישר, און אויסער דעם האָט ר' תם געלאָזען נאָך זיך אַ גרויסע ליטעראַרישע ירושה אין דער קאָלעקטיווער זאַמלונג פון די בעלי התוספות, צווישען וועלכע ער פערנעהמט כמעט דעם אָנגעזעהענסטען אָרט.

ר' יעקב תם איז אויך געווען דער ערשטער, וואָס האָט געשאַפען אַ מין צענטראַל־אָרגאַן פאַר דער יודישער געזעצגעבונג, ווי בכלל פאַר די אינווענייגסטע אָנגעלעגענהייטען פון דעם יודישען לעבען. ער האָט געלאָזען צונויפרופען אַ קאָנגרעס פון רבנים, ענליך צו די קירכען־קאָנגרעסען, וואָס האָט זיך בעראַטען וועגען אַלע ענינים פון כלל און אָנגענומען פעסטע בעשלוסען. דער ערשטער פון די דאָזיגע רבני'שע צוזאַמענפאָהרען איז פאָרגעקומען אין יאָהר 1160, אונטער דער אָנפיהרונג פון ר' תם גופא. אויף דעם צוזאַמענפאָהר איז בעשלאָסען געוואָרען, אַז אַלע סכסוכים און טענות צווישען איין יודען און דעם אַנדערן מוזען אויסגעגלייכט ווערן נאָר אין אַ יודישען געריכט, און יענע יודען, וואָס ווענדען זיך מיט זייערע אָנקלאָגען אין די אַלגעמיינע געריכטען פון לאַנד, ווערן בעשטראָפט מיט אַ חרם, ד. ה. זיי ווערן אויסגעשלאָסען פון דער יודישער קהלה. די זעלביגע שטראָף איז בעשטימט געוואָרען אויך פאַר די יודען, וואָס קויפען און פערקויפען אַלערליי קירכליכע מכשירים, ווייל דאָס רייצט אויף דעם קריסטליכען המון געגען יודען. אויף די ווייטערדיגע צוזאַמענפאָהרען זענען אָנגענומען געוואָרען אַ גאַנצע רייהע בעשלוסען מיט דעם צוועק, צו בעפעסטיגען די נאָרמען פון דעם יודישען לעבען אין דער פאַמיליע און אין דער קהלה. ר' גרשום'ס תקנה געגען פיעלווייבעריי איז בעשטעטיגט געוואָרען אויף אייביג פאַר דער גאַנצער אומה; די געזעצע וועגען דער ריכטליכער לאַגע פון דער פרוי און וועגען גט'ען זיך זענען גענוי בעשטימט געוואָרען; דערביי האָט איינער פון די צוזאַמענפאָהרער שאַרף פערבאָטען: האַנדלען מיט פאַלשע געלד, מסר'ן און שפּיעלען אין קאָרטען.

אין דריי צוזאַמענפאָהרען האָט זיך ר' תם אַליין נאָך בעטייליגט, און דער גרעסטער טייל פון זיינע יאָהרען נאָך דעם אונגליקליכען קרייץ־צוג איז איהם אין אַלגעמיין אַריבער במנוחה; גאָר עטליכע

חדשים פאר זיין טויט איז איהם בעשערט געוועזען צו זיין אנ׳עדות פון א בלוטיגער יודישער שחיטה.

דאס איז פארגעקומען אינ׳ם שטעדטיל בלוא, אויפ׳ן ברעג פון טייך לואר, וואו ס׳האבען געוואוינט ביז פערציג יודישע משפחות. איינמאל איז א יוד געגאנגען פארנאכט אויספארען זיין פערד, און צוזאמען מיט איהם איז געגאנגען אנטרינקען זיין פערד אויך א קריסט־ליכער קנעכט, וואס האט געדיענט ביים הויפטאויפזעהער פון שטעד־טיל; דערווייל האט זיך דאס פערד פון דעם קריסטליכען קנעכט דער־שראקען פאר אימיצען און זיך שטארק צעווילדעוועט; דאס האט דעם קנעכט אויפגערייצט און ער איז געקומען צו זיין בעל הבית מיט א שרעקליכער אנקלאגע געגען דעם יודען: ער האט געזעהען, ווי דער יודישער רייטער האט אריינגעווארפען אין וואסער א געשחט׳ען קריסט־ליך קינד. דער הויפטמאן האט די אנקלאגע גלייך איבערגעגעבען דעם הערשער פון שטעדטיל, גראף טהעאבאלד מיט דער ערקלערונג, אז דאס קינד איז געוויס געשחט׳ען געווארען, פון יודען צוליעב דעם יום טוב פסח. דער גראף האט דאן געלאזען אריינזעצען אין געפענגניש אלע יודען פון שטעדטיל, אויסער דער איינציגער פרוי פולצעלינא, צו וועלכער ער איז געוועזען בעזונדער גוט גענייגט. אט די קלוגע פרוי האט זיך גענומען משתדל זיין ביי איהר געליעבטען גראף פאר די אונשולדיגע יודען, און ער איז שוין גרייט געוועזען זיי צו בעפרייען פאר א בעשטימטער סומע געלד; דא האט זיך אבער אריינגעמישט אין דעם ענין דער ארטיגער גייסטליכער און נישט דערלאזען דעם גראף, ער זאל זיך בעציהען צו דער אנקלאגע מיט אזא לייכטקייט. ווי אזוי־זשע האט דאך געזאלט דערוויזען ווערען די יודישע שולד אין אזא הארבען פערברעך? דערצו האט דער גלח פארגעלעגט דעם מיטעל, וואס האט זיך געוועהנליך פראקטיצירט אין מיטעלאלטער ביי אזעלכע פאלען: די וואסער־פראבע. דער קנעכט־בעשולדיגער איז אריינגעזעצט געווארען אין א שיפעל, וואס מ׳האט פריהער אנגע־פילט מיט הייליגען וואסער; אט דאס שיפעל האט מען געלאזען איבערן טייך, און ווען עס איז נישט אונטערגעגאנגען, האט עס גע־דיענט פאר א זיכערן בעווייז, אז די בעשולדיגונג איז אמת. דער גראף האט גלייך נאך דעם „פאקטישען בעווייז“ ארויסגעגעבען א בעפעהל צו פערברענען לעבעדיגערהייד אלע יודען פון שטעדטיל. פון דעסט־וועגען האט דער גלח זיי צוגעזאגט א פאלשטענדיגע בעגנעדיגונג, אויב

זיי וועלן איבערגעהן צום ריינעם גלויבען; די אונגליקליכע האָבען אָבער דעם פאָרשלאַג מיט פעראַכטונג אָבגעוואָרפען. געהענדיג צום שרעקליכען שייטער־הויפען, האָבען די העלדישע מערטירער נישט געקלערט און נישט געצווייפעלט, און זינגענדיג דעם פייערליכען הימן „עלינו לשבח לאדון הכל״ זענען זיי אריינגעשפרונגען אין די פלאַטערנדע פייער־צונגען (20 סיון 1171). בסך הכל זענען עס געווען פיער און דרייסיג מענער און זיבעצעהן פרויען — צווישען די לעצטע אויך פולצעלינא.

אָט די בלוטיגע טראַגעדיע האָט אויפגעטרייסעלט דאָס גאַנצע פראַנצויזישע יודענטום, און ר׳ יעקב תם האָט בעשטימט דעם בלוטיגען טאָג אין בלוא אַלס טאָג פון פאַסטען און טרויער פאַר אַלע יודישע קהלות. מיט דעם תענית איז אויף אַזאַ אופן פעראייביגט געוואָרען אויך דער ערשטער אויסברוך פון דער רשעות׳דיג־עקעלהאַפטער „עלילת דם״ (בלוט־בלבול, די בעשולדיגונג, אַז יודען טרינקען פסח דאָס בלוט פון קריסטליכע קינדער), וואָס האָט פון דעמאָלט אָן שוין טויזענדער יודישע קרבנות איינגעשלונגען, און ווערט נאָך ביז היינטיגען טאָג אויסגענוצט פון אַלערליי באַרבאַרען אַלס מיטעל, אָנצורייצען דעם פינסטערן המון געגען יודען.

צו דעם תענית האָבען צוויי יודישע פייטנים פערפאַסט בעזונדערע האַרצרייסענדע פיוטים, אין וועלכע עס ווערן בעקלאָגט די הייליגע קרבנות פון גאָט און זיין תורה. פיוטים צו פערשידענע תפילות זענען, איבריגענס, פערפאַסט געוואָרען אויך פון ר׳ תם אַליין, און ווען דער בעריהמטער ר׳ אברהם אבן עזרא איז געקומען קיין פראַנקרייך, האָט איהם ר׳ תם געשיקט אַ שענע בעגריסונג אין גערייםטע פערזען. דאָס האָט דעם שפּאַנישען דיכטער נישט וועניג פערוואונדערט, און ער האָט געענטפערט דעם פראַנצויזישען גאון מיט אַ עפּיגראַם: „ווער האָט עס דעם פראַנצויז אריינגעבראַכט אין הויז פון דער פּאָעזיע? ווי קומט אַ פרעמדער צו בעטרעטען אַ הייליגען אָרט? און וואָלט אפילו יעקב׳ס שיר ווי מן זיס זיין — איך בין די זון, אין מיינע שטראַהלען וועט דער מן צוגעהן״. אויף דעם שטאָלצען זעלבסטבעוואוסטזיין האָט ר׳ תם געענטפערט מיט גרויס עהרפורכט און שטאַרקע קאָמפּלימענטען („איך בין אברהם׳ס אַ געקויפטער קנעכט, און בויג זיך און קניע פאַר איהם״), וואָס האָבען דעם דיכטער טיעף

געריהרט. דער לעצטער האט דאן אויסגעשריען מיט דער געוועהנליכער איבערטריבענער פייערליכקייט פון יענער צייט: „צי פאסט עס פאר'ן גרעסטען פון גאט'ס פאלק און זיין פיהרער, זיך צו ערניעדריגען אין א בריעף צו א פערראכטעטען פון פאלק? זאל דעם מלאך פון גאט פערמיטען זיין, צו קניען און זיך צו בוקען פאר בלעם'ען!"

זיעבעטעס קאפיטעל.

די יודישע לאגע אין דער עפאכע פון רמב״ם.

אויף די ערשטע העלפט פון צוועלפטען יאהרהונדערט האט פעראייניגט דעם קרייץ מיט דער האלבער לבנה אי׳ם קאמפף מיט די „אונגלויביגע״ יודען, האבען די לעצטע מיט דער צווייטער העלפט פון דעם יאהרהונדערט זיך נאך מעהר דערנעהנטערט צו דער שרעקליכער צייט פון פיין, עלענדקייט און אונמענשליכער אכזריות. דאס דרייצעהנטע יאהרהונדערט עפענט פאר יודען א תהום פון אונענדליכער פינסטערניש, אין וועלכען עס דרינגט קיין איין ליכטיגער שטראהל נישט אריין. יודען ווערן פרעמד, פעראכטעט און דערשלאגען אויפ׳ן גאנצען ערד-קוגעל, און מוזען יאהר-יעהרליך ברענגען צעהנדליגער און הונדערטער קרבנות אויף דעם מזבח פון דער ארומיגער ביזוויליגקייט, פון דער ארומיגער פעראכטונג צו די היימלאזע אבגעזונדערטע עקשנים, פון דעם ארומיגען רעליגיעזען פאנאטיזם. דערוויל, אין די לעצטע צעהנדליגער פון צוועלפטען יאהרהונדערט, זענען אבער נאך געוועזן נישט ווייניג ליכטיגע פונקטען אין דעם יודישען גלות-לעבען.

אין א גוטער לאגע האבען זיך געפונען די יודען אין צפון-שפאניען; דא האבען יודען געוואוינט אין די פינף קריסטליכע קעניגרייכען: קאסטיליען, לעאן, ארגאניען, פארטוגאל און נאווארא. אין דרום-שפאניען דאגעגען, אינ׳ם מחמד׳נישען אנדאלוזיען, האבען זיך קיין עפענטליכע יודען נישט געטארט געפינען צוליעב דעם פאנאטיזם פון די אלמאהאדען. די פריהערדיגע בעריהמטע צענטערן פון יודישען שאפען און דענקען: קארדאווא, סעווילא, גראנארא, לוצענא — זענען געשטאנען

ווייסט, און זייער פלאץ האט פערנומען טאלעדא, די הויפטשטאדט פון קאסטיליען און פון צפון שפאניען בכלל. די יודישע קהלה אין טאלע-דא האט געצעהלט אין יענער צייט ביז צוועלף טויזענד מיטגליעדער, און צווישען די פרעכטיגע בנינים פון שטאדט האבען זיך בעזונדער אויסגעצייכענט די יודישע שולען, וואס האבען צו זייער שענהייט, ווי ס'דריקט זיך אוים א דעמאלדיגער כראניקער, קיין גלייכען נישט געהאט". יודען האבען זיך דא פערנומען מיט אלערליי געשעפטען און זענען געווען זעהר רייך: האבען געהאט פרעכטיגע פאלאצען און אפילו אויך אייגענע, יודישע ריטער, וואס האבען קאנקורירט מיט די קריסטליכע אריסטאקראטען. עטליכע יודען האבען פערנומען אנגעזע-הענע מלוכה-פאסטענס; אזעלכע זענען געווען ר' יוסף בן שלמה אבן שושן, וועלכער איז געווען זעהר בעליעבט אין הויף פון אלפאנזא VIII און געטראגען דעם טיטול נשיא, און אברהם אבן-אלפאכאר, א בעגאבטע, גייסטרייכע קינסטלער-נאטור, וואס האט איבערגעלאזען נאך זיך בעדייטענדע שפורען אין דער אראבישער ליטעראטור.

געלעבט האט נאך דעמאלט אויך דער אלטער היסטאריקער און רעליגיאנס-פילאזאף ר' אברהם אבן דאוד; ער איז ערשט אין יאהר 1180 געפאלען אלס קרבן פון א געוויסען פאלקס-אויפשטאנד. בעת דעם זעלבינען אויפשטאנד זאל האבען אומגעקומען אויך די שענע יודישע געליעבטע פון קעניג, רחל-פארמאזא, וועלכע האט גאנצע זיעבען יאהר בעהערשט דעם קעניגס הארץ, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואס ער איז געווען אפיציעל פערהייראט מיט א ענגלישער פרינצעסין.

אלס גלייכבערעכטיגטע בירגער, האבען זיך די קאסטילישע יודען ענג צוזאמענגעלעבט מיט דער איינגעבוירענער בעפעלקערונג, און אין דעם קריעג פון קעניג אלפאנזא מיט די אנדאלוזישע אלמא-האדען האבען די יודען א שטארקען אנטהייל גענומען. זיי האבען אוועקגעשענקט זייערע גיטער פאר די הוצאות פון דער מלחמה, און בעת דער שלאכט ביי אלארקאס (19 יולי 1195) האבען זיי נישט וועניג מיטגעהאלפען, ארויסצושטופען פון לאנד די מעכטיגע מורישע גוזנות.

נישט ערגער האט זיך יודען געלעבט אין אראגאניען, צו וועל-כער עס האט אנגעהערט אויך קאטאלאניען. דא האט געהערשט דער

פֿרייזיניגער און קונסט־ליעבענדער אלפֿאנזא II (1162 — 1196), און אלס זאָלכער האָט ער שוין נישט געקענט זײַן פֿײַנדליך געשטימט צו די געבילדעטע און בעגאַבטע יודען. זײַן יועץ און הויף־דיפּלאָמאַט איז געוועזען דער געלעהרנטער יודישער דיכטער ר׳ ששת בינבינישתי, וועלכער איז אויך געשטאַנען בראש פֿון דער יודישער קהלה אין דער אַראַגאָנישער הויפּטשטאָדט באַרצעלאָנאַ, און ר׳ שמואל אבן־חסדאי הלוי, (1165 — 1217), „דער קוואַל פֿון קלוגהײַט און ים פֿון געדאַנקען״.

אין טאָדעלאַ, אַ קלײַנע שטאָדט אויף דער גרענעץ צווישען אַראַגאָניען און נאַוואַרא, האָט זיך אויפֿגעהאַלטען אַ בעדײַטענדע, גלײַכבערעכטיגטע יודישע קהלה. דאָס איז די געבורטס־שטאָדט פֿון דעם בעריהמטען רײַזענדען בנימין בן יונה (בנימין פֿון טאָדעלאַ), וועמען די יודישע און אויך די אַלגעמײַנע פֿעלקער־געשיכטע האָט אַ סך צו פֿערדאַנקען פֿאַר זײַנע אינטערעסאַנטע און אמת׳ע ידיעות. ער האָט דורכגעוואַנדערט (1165 — 1173) אַ גרויסען טײַל פֿון דרום־אייראָפּאַ און אויך אַ טײַל פֿון אַזיען און אַפֿריקאַ, האָט בעאָבאַכטעט אין יעדען לאַנד און אין יעדער שטאָדט די אײַגענטימליכקײַטען און זיטען פֿון דער בעפֿעלקערונג, און בעשריבען די אינטערעסאַנטע בעאָבאַכטונגען אין אַ בעזונדער ספר אונטערן נאָמען „מסעות בנימין״ (בנימין׳ס רײַזען). — אַ גרעסערע צאָהל בעריהמטע פּערזענליכקײַטען האָט אַרויסגעגעבען די קלײַנע קהלה אין׳ם קאַטאַלאָנישען שטעדטיל גערונאַ, וואו ס׳האָט זיך אויסגעצײַכענט די פֿאַמיליע גערונדי. דאָ איז געבוירען געוואָרען ר׳ זרחיה הלוי (גערונדי), וועלכער האָט געמאַכט אַ שטאַרקען רושם אין די יודישע אַקאַדעמישע קרײַזען מיט זײַן שאַרף־קריטישער בעציהונג צו די ווײַלען פֿון דער תלמודישער געזעצלעהרע.

אין די פּראָווינצען אויף יענער זײַט פּירענעען, לאַנגעדאָק און פּראָוואַנס, האָבען יודען אויך זעהר גליקליך איבערגעלעבט דעם סוף פֿון צוועלפֿטען יאָהרהונדערט. די הערשאַפֿט איבער די דאָזיגע דרום־פֿראַנצויזישע פּראָווינצען איז געוועזען צוטײַלט צווישען צעהנדליגער קלענערע און גרעסערע מושלים, וועלכע האָבען יודען אָנפֿערטרויט אַלערלײַ פֿעראַנטוואָרטליכע פּאָסטענס און בכלל זיך בעצויגען צו זײ מיט אַכטונג און סימפּאַטיע. דאָ האָט זיך דעריבער די יודען מאַטעריעל אויך גוט געלעבט: זײ האָבען געהאַט אײַגענע גיטער און נחלאות

און געפיהרט אונגעשטערט א גרויסען וואסער־האנדעל מיט שפאניען, איטאליען, ענגלאנד, עגיפטען און די וייטערע מזרח־לענדער.

די בעדייטענדסטע קהלה אין דרום־פראנקרייך איז געווען נארבאנא. אט די קהלה האט זיך געפונען אונטער דער אנפיהרערשאפט פון ר' קלונימוס בן ר' טודרוס, א אוראייניקעל פון דעם לעגענדארישען ר' מכיר, וועלכען קארל דער גרויסער נאך זאל האבען געבראכט פון איטאליען קיין פראנקרייך און איבערגעגעבען די נשיאות איבער די פראנצויזישע יודען. אין נארבאנא האט זיך פאר יענער צייט אויסגעהאלטען די בעריהמטע משפחה קמחי, וואס האט בעדייטענדעס אויפגעטאן נישט בלויז פאר די פראוואנס־יודען אליין. דער שטאמפאטער פון דער משפחה, ר' יוסף בן יצחק קמחי (1170), האט איבערזעצט פון אראביש אין העברעאיש דעם בעריהמטען „חובת הלבבות" פון ר' בחיי הספרדי, געשאפען א פירוש אויף תנ"ך און פערפאסט א סך פיוטים. איהם ווערט אויך צוגעשריבען א פאלעמיש ווערק געגען קריסטענטום, געשאפען אין דער פארם פון א דיאלאג צווישען א „גלויביגען" (יודען) און זיינעם א געגנער. דער גלויביגער ערקלערט, אז דער איינציגער מאסשטאב פאר יעדען גלויבען איז די זיטליכקייט פון זיינע אנהענגער, און אט זעהט מען טאקי, אז צווישען יודען זענען נישט בנמצא קיין רוצחים און גזלנים, די יודישע קינדער ווערן ערצויגען אין פרומקייט און עהרליכקייט, די יודישע מעדלעך זיצען ציכטיג און צניעות'דיג ביי די עלטערן אין דערהיים, יודען שטיצען זיך איינער דעם אנדערן, שפייזען דעם הונגעריגען, לייזען אויס דעם געפאנגענעם און צייכנען זיך בכלל אויס מיט אלערליי מעשים טובים, ווערענד די קריסטען גיעבען ארויס פון זיך שרעקליכע פערברעכער און צייכנען זיך נישט אויס מיט קיינע בעזונדערע מענשליכע מדות. דערביי איז כאראקטעריסטיש דער פאקט, וואס דער קריסט לייקענט אט די טענה נישט אב, און דאס איינציגע, וואס ער האט אויפצעווארפען דעם יודישען מאמין, איז דאס, וואס יודען נעהמען פראצענט. אויף דעם ענטפערט איהם דער מאמין, אז קריסטליכע וואכערניקעס זענען אויך פערהאן נישט וועניג, וועלכע בערויבען זייערע איינענע ברידער; די יודישע פראצענטניקעס אבער דריקען וועניגסטענס נישט די יודישע ארימע לייט.

די טעטיגקייט פון ר' יוסף קמחי האט פארטגעזעצט זיין יונגערער זוהן דוד קמחי (1160—1235). ער איז געווען דער לעהרער

פון העברעאיש אי פאר די יודען, אי פאר די קריסטען פון אייראפא, א דאנק זיין העברעאישער גראמאטיק (מכלול) און זיינע פירושים אויף עטליכע ספרים פון תנ"ך; דאס זענען אבער געווען נישט קיין אריגינעלע זעלבסטשטענדיגע שאפונגען. דער אזוי גערופענער רד"ק (ר' דוד קמחי) האט אלץ געפונען פארטיג פאר זיך אין די ווערק פון די גרויסע ספרד'ישע שפראך- און ביבעל-פארשער אבן-גנאח און אבן עזרא, און זיין איינציג פערדינסט בעשטעהט נאר אין דעם, וואס ער האט די יודען פון פראנקרייך און דייטשלאנד בעקאנט מיט די פילאלאגישע און עקזעגעטישע פארשונגען פון די דאזיגע גדולים.

אין נארבאנא האט זיך א געוויסע צייט אויפגעהאלטען אויך דער דיכטער ר' יהודה בן שלמה אלחריזי (1165—1225) פון טאלעדא, וועלכער דערמאנט שטארק דעם דיכטער שלמה אבן צאקבל. ער האט געשריבען העברעאישע מאקאמען, וואס צייכנען זיך אויס מיט דער פליסיגקייט און לייכטקייט פון זייער שפראך, אבער נישט מעהר. זיינע שירים זענען געווען מעהר טעכנישע קונסט-ווערק: אין זיי פעהלט די לירישע ווייכקייט, דאס לעבעדיגע געפיהל און דער ריטמישער קלאנג פון הלוי'ס, אבן-גבירול'ס און אפילו אבן-עזרא'ס דיכטונגען.

נישט ערגער, ווי אין נארבאנא האט זיך אין יענער צייט געלעבט די יודען אין בעזיער. דא זענען די בעציהונגען צווישען דער יודישער און קריסטליכער בעפעלקערונג געווען גאנץ ערטרעגליך א דאנק דעם צופאל, וואס א סך ארטיגע קריסטען האבען אנגעהערט צו די אלבינעזער, די כופרים אין דער הייליגקייט פון פויפסט. די יודען האבען אבער דא געהאט צו ליידען יעדען יאהר אין די פסחא-טעג פון דעם אלטען מנהג, וואס די גלחים האבען איינגעפיהרט, אויפצורייצען די פינסטערע מאסען צו א פאגראם געגען יודען. די פארשטעהער פון דער קהלה האבען זיך דעריבער בסדר משתדל געווען פאר'ן ארטיגען מושל, ער זאל אבשאפען דעם שענדליכען מנהג, און ענדליך האט זיך זיי דאס איינגעגעבען צו פועל'ן פון דעם וויצע-גראף ראגער. דער לעצטער האט געשלאסען מיט דער קהלה א פארמעלען אבמאך, לויט וועלכען יעדער גייסטליכער, וואס וועט פאר פסחא אויפהעצען דעם המון געגען יודען, וועט אריינגעלעגט ווערן אין חרם, און דאגעגען האט זיך די קהלה פערפליכטעט איינצוצאהלען יעדעס יאהר אין די טעג — פיער פונט זילבער.

א בעדייטענדע יודישע קהלה האט זיך געפונען אין דער בליהענדער האנדעלסשטאָדט מאָנפּעליע, די הויפּטשטאָדט פון דרום-פראנקרייך; זי איז אָבער אין קולטורעלער הינזיכט פיעל ניעדריגער געשטאנען פון דער קהלה אין דעם דערבייאיגען ל י ו נ ע ל. דאָ האט זיך געפונען א ישיבה, וואס האט קאָנקורירט מיט נארבאָנא, און צוגעצויגען מאסען תלמידים פון דער פרעמד, פערזאָרגענדיג זיי מיט אלעם נויטיגען. בראש פון דער קהלה און אויך פון דער ישיבה איז געשטאנען ר' מ ש ו ל ם ב ן י ע ק ב (געשט. 1170), א אָנערקענטער תלמודישער געלעהרנטער און דערצו אַנ'עושר. דאָ איז אויך אויסגעוואקסען די משפחה א ב ן - ת ב ו ן, וואס האט פעראייביגט איהר נאָמען אין דער געשיכטע פון דער העברעאישער ליטעראטור. דער ערשטער, ר' י ה ו ד ה ב ן ש א ו ל א ב ן ת ב ו ן (1120—1190), וואס האט פון גראנאדא אהער איינגעוואנדערט איבער די רדיפות פון די אלמאָהאדען, איז געוועזען א בעריהמטער ארצט מיט א רייכער מעדיצינישער פראקטיק; דערביי האט ער גרינדליך בעזעסען די אראבישע און העברעאישע שפראכען. דאס האט בעוואויגען דעם רייכען ר' משולם, אבן תבון'ס א גוטער פריינד, צו א פרוכטבארען שריט: ער האט אויפגעפאָדערט ר' יהודה'ן איבערצוזעצען אין העברעאיש די ווערק פון די גרויסע ספרדישע חכמים. און אבן תבון האט מיט פערגניגען דעם פארשלאג אנגענומען: ער האט איבערזעצט כסדר די ווערק פון ר' ס ע ד י ה ג א ו ן („ה א מ ו נ ו ת ו ה ד ע ו ת"), ר' ש ל מ ה א ב ן ג ב י ר ו ל („ת ק ו ן מ ד ו ת ה נ פ ש"; איבער פראגען פון מאָראל און פילאָזאָפיע), ר' ב ח י י ב ן פ ק ו ד י (ח ו ב ת ה ל ב ב ו ת), ר' י ה ו ה ה ל ו י (ס פ ר ה כ ו ז ר י), ר' יונה אבן גנאח און נאך אנדערע אָנערקענטע יודישע דענקער. דאס איז א אוצר פון יודישע גייסטיגע שאפונגען, וואס וואלטען געוויס פערלוירען געגאנגען אהן די העברעאישע איבערזעצונגען. די לעצטע זענען, איבריגענס, נישט זעהר בעפריעדיגענד, א דאנק דעם איבערזעצער'ס פעדאנטיזם: זיי זענען ווערטליך און בינדען זיך שקלאפיש צום אראבישען אָריגינאל; דערביי האבען זיי אָבער אריינגעבראכט א מאסע נייע העברעאישע אבסטראקטע בעגריפען, וועלכע זענען פערבליעבען אין דער שפראך און א סך מיטגעווירקט צו איהר ענטוויקלונג.

פיעלזייטיגער און געבילדעטער פון ר' יהודה אבן תבון איז געוועזען זיין זוהן ש מ ו א ל (1150 — 1230). ער איז געוועזען טיעף

געבילדעט אין מעדיצין, תלמוד, אראבישע ליטעראטור און נאך אנדע־רע וויסענשאפטליכע געביעטען, און האט דערצו אויך פיעל געררייזט אין פערשיעדענע לענדער. זיך בעזעצענדיג ענדליך אין מארסעל, האט דער געבילדעטער שמואל אבן תבון געשריעבען עטליכע אייגענע ווערק איבער ביבעל־פארשונג און פילאזאפיע. דערנאך האט ער זיך שטארק צוגעבונדען צום רמבמ'ס ווערק, און די בעדייטענדע פון זיי איבערזעצט.

אין פאסקיער, נישט וויים פון ליונעל, האט זיך געפונען א יודי־שע קהלה פון פיערציג מיטגליעדער. דא האט געלעבט און געווירקט דער בעריהמטער תלמודישער געלעהרטער ר' אברהם בן דוד (בעקאנט אונטערן נאמען ראב"ד; געב. 1125, געשט. 1197). ער האט געגרינדעט א גרויסע ישיבה, וואס האט צוגעצויגען מאסען תלמידים, און זייענדיג אליין זעהר רייך, האט ער די אלע תלמידים אויסגעהאלטען כמעט אויף זיין אייגענעם חשבון. אלס תלמודיסט האט ער אויך, ווי ר' זרחיה הלוי, זיך בעזונדער אויסגעצייכענט מיט זיין קריטישער חריפות און מיט זיינע דרייסטע ארויסטרעטונגען געגען די בעריהמטעסטע תלמודישע אויטאריטעטען. ר' אברהם בן דוד האט זיך בעשעפטיגט אויך מיט קבלה און געשאפען אויף דעם געביעט עטליכע ספרים.

פאר די יודען פון צפון־פראנקרייך האבען די לעצטע צוויי צעהנדליגער פון צוועלפטען יאהרהונדערט געבילדעט די גרענעץ־וואנט צווישען גליק און אונגליק. געשיצט פון קעניג לודוויג VII האבען יודען דא גאנץ רוהיג געלעבט: דער קעניג האט זיך נישט גערעכענט מיט די רשעות'דיגע קאנאנישע פערפאלגונגען און געגעבען יודען אלער־ליי זכיות און הנחות. אט די לאגע האט זיך געענדערט אין די צייטען פון קעניגס נאכפאלגער, פיליפ אויגוסט, וועלכער האט אין אנהויב אויך זיך געפרובט איינשטעלען פאר יודען און איז אפילו דער־פאר ארייננעלעגט געווארען אין חרם. דער דאזיגער פערארימטער הערשער האט זיך שטארק גענויטיגט אין געלד, אום צו קענען פיה־רען זיינע מלחמות, און ער האט געווארפען אנ'אויג אויף די יודישע קאפיטאלען. צו דעם צוועק האט ער איינמאל אין א שבת (16 יאנואר 1180) געלאזען ארעסטירען (כמעט אהן א שום בעשולדיגונג) אלע יודען, וואס האבען זיך געפונען אין שוהל ביים דאווגען, און אויף אזא אופן ארויסגעריסען פון זיי פופצעהן הונדערט ווילבער־מארקען אויסלייז

געלד; דאס איז אבער געווען נאר א פארשפיעל. נאך אין דעם זעלביגען יאהר האט דער קעניג ערקלערט פאר נישט גילטיג אלע חובות, וואס יודען האבען געמאהנט ביי קריסטען, און א פינפטעל פון די זעלביגע חובות האט געמוזט אריינקומען אינ'ם אוצר המלוכה. און ביי דער רציחה האבען זיך די פרומע יועצים פון קעניג נאך נישט אבגעשטעלט: מיט איין יאהר שפעטער איז ארויסגעגעבען געווארען א בעפעהל, אז אלע יודען מוזען אויסוואנדערן פון קעניג'ס לאנד; דערביי מעגען זיי מיטנעהמען מיט זיך נאר זייערע בעוועגליכע גיטער, און אלע זייערע הייזער, פעלדער, וויינגערטנער, וויין-קעלטער'ס און אזוי ווייטער — געהען איבער אין רשות פון קעניג. די פערלאזענע שוהלען זענען דאן פערוואנדעלט געווארען אין קירכען, און די אונגליקליכע יודען פון פאריז מיט איהר אומגעגענד, וואס האבען דא געלעבט זייט הונדערטער יאהרען, האבען געמוזט נעהמען דעם וואנדער-שטעקען אין האנד. צום גליק איז דער שטח פון קעניג'ס מלוכה נישט גרויס געווען, און די אויסוואנדערער זענען אונגעשטערט אויפגענומען געווארען פון די יודישע קהלות אין די איבריגע פראנצויזישע פראווינצען.

מיט עטליכע יאהר שפעטער האט דער זעלביגער פיליפ-אויגוסט איינגעטונקט זיינע הענד אין יודיש בלוט: ער האט איבער א נישט וויכטיגען צופאל געשטעלט די יודען פון שטעדטיל ב ר יי דעם בעקאנטען אכזריות'דיגען אולטומאטום: שמד אדער טויט; די אונגליקליכע האבען זיך אבער אפילו נישט פערקלערט איבער דעם פארשלאג און איבער הונדערט פון זיי זענען פערברענט געווארען לעבעדיגערהייד מיט „שמע ישראל!" אויף די ליפען.

אונטער דער צייט האבען זיך אנגעהויבען הכנות צו א נייעם, דריטען, קרייץ-צוג. דער העלדישער סאלאדין האט נישט געוואלט ארויסלאזען פון זיינע הענד די הייליגע שטאדט: אפילו דער בעריהמטער ריכארד לייבענהארץ פון ענגלאנד האט זיך געמוזט אונטערגעבען דעם טערקישען זיגער און שליסען מיט איהם א שענדליכען שלום. דאס האט ארויסגערופען א נייעם פלאם פון רעליגיעזער בעגייסטערונג, און באלד האבען געוויסע שלוחים פון פויפסט (אינאצענץ III) ווידער געדרשה'נט וועגען די „אונגלויביגע" יודען און אויפגערייצט געגען זיי די צופלאמטע קריסטליכע מאסען. די דאזיגע התלהבות האט ארומגעחאפט אויך די הערשענדע בעראנען און גראפען פון די פראנצויזישע

פראָווינצען, און זיי האָבען אַרויסגעטריבען די יודען פון זייערע געביטען, אַרויספּרעסענדיג פון זיי פריהער דאָס לעצטע, וואָס זיי האָבען פערמאָגט. דאַן איז פאָרגעקומען אַ מערקווירדיגע ערשיינונג: פיליפּ-אויגוסט, דער געוועזענער שונא ישראל, האָט איצט פריינדליך אויפגענומען ביי זיך אין לאַנד אַלע אויסגעוויזענע פון די אַנדערע פּראָווינצען, זאָגאר אויך יענע, וואָס ער אַליין האָט זיי געהאַט פערטריבען (יולי 1198). און דאָ איז ווידער געשעהען דאָס אייגענע, וואָס אין דייטשלאַנד: דער בעשיצער איז אין דער זעלביגער צייט געוואָרען אויך האַר און איינגענטימער פון די אונגליקליכע יודען; זיי זיינען פון דער צייט אַן געוואָרען, ווי אַ מין בעזונדערע קאַסטע פון לייב-אייגענע; זיי האָבען קיין רעכט נישט געהאַט, זיך פריי צו בעוועגען פון איין אָרט אין אַנדערן, זייער פערמעגען האָט געהערט צום קעניג אָדער צום אָרטיגען באַראָן, און אין דעם אינווענטאַר פון יעדער נחלה זיינען אַריינגעגאַנגען „אַלע גויטיגע זאַכען און יודען".

אין ענגלאַנד און אין די פראַנצויזישע פּראָווינצען, וואָס האָבען אָנגעהערט צו ענגלאַנד, האָבען יודען געלעבט אין מנוחה און רחבות. זיי האָבען געוואוינט אין די גרויסע שטעדט, און אין לאָנדאָן האָבען זיי אַפילו געהאַט אייגענע פּרעכטיגע פּאַלאַצען. דאָ האָבען קיין גרויסע אַבקלאַנגען נישט געפונען די אויפרופען צים ערשטען און צווייטען קרייצציג, און ממילא זיינען די יודען אויך פריי געוועזען פון שמד-רדיפות. פערקעהרט נאָך: ביי אַ סך ענגלענדער האָט זיך דעמאָלט אַרויסגעוויזען אַ שטאַרקע נייגונג צום יודענטום, און ווי די כראָניקער פון יענער צייט גיבען איבער, זאָל דאָ האָבען זיך געפונען זאָגאר אַ גאַנצע קהלה פון לויטער גרים. — זייערע גייסטיגע גדולים און מנהיגים האָבען די ענגלישע יודען בעצויגען פון פראַנקרייך; אַזעלכער איז געוועזען דער לאָנדאָנער רב און ראש ישיבה, ר' יעקב פון אָרלעאַנס, אַ תלמיד פון בעריהמטען רבינו תם און איינער פון די בעדייטענדסטע תוספות'טען.

אַזוי האָט זיך יודען געלעבט אין דער גאַנצער צייט פון היינריך דעם II-טענס הערשאַפט; דאַן האָבען זיך פאַר זיי אויך אָנגעהויבען רדיפות און שווערע פערפאָלגונגען. דעם ערשטען קלאַפּ האָט דאָס ענגלישע יודענטום בעקומען גלייך אינ'ם קרוינונגס-טאָג פון היינריכ'ס נאָכפאָלגער, דעם בעריהמטען ריכאַרד לייבענהאַרץ; ווען דער

נייגעקרוינטער הערשער (3 סעפט. 1189) האט זיך אומגעקעהרט
פון דער קירך אין פאלאץ, האט א יודישע דעפוטאציע זיך געוואלט
פארשטעלען פאר איהם און, צווישען אנדערע, אויך איבערגעבען דעם
קעניג א רייהע טייערע מתנות; זיי האט אבער מיט א פינסטערן פנים
עמפפאנגען דער ערצבישאף פון קענטערבורי, באלדווין, און ערקלערט,
אז פון יודען נעהמט דער קעניג קיין מתנות נישט אן און זיי אליין
זאלען גלייך ארויסגעהן פון זאל. אט די בלוטיגע בעליידיגונג האט
געווירקט אנשטעקענד אופ'ן המון: עס האבען זיך גלייך פערשפרייט
קלאנגען, אז דער קעניג האט געהייסען פערטיליגען די יודען, און די
פאלגע דערפון איז געווען א שרעקליכער פאגראם, וואס האט איינגע-
שלונגען הונדערטער יודישע קרבנות און פערניכטעט דעם גרעסטען
טייל פון די יודישע הייזער. צווישען די קרבנות איז געווען דער דער-
מאנטער ר' יעקב פון ארלעאנס, און איין איינציגער יוד, דער רייכער
בענעדיקט פון יארק, וועלכער איז אויך געווען איינער פון דער דעפו-
טאציע, האט זיך געלאזען לפנים אבשמד'ען. — ווען דער קעניג האט
זיך אויף צומארגענס דערוואוסט פון דער שרעקליכער שחיטה, האט
ער די הויפט-שולדיגע בעשטראפט מיט'ן טויט, און גלייך צושיקט
שלוחים אין אלע שטעדט מיט שטרענגע בעפעהלען געגען יעדען מין
יודענפערפאלגונג. ריכארד האט זאגאר גערופען צו זיך דעם כלומר'-
שטען משומד בענעדיקט, און הערענדיג פון איהם, אז ער איז אין
הארצען א יוד און וויל שטארבען א יוד, האט ער איהם ערלויבט
אראבצוווארפען פון זיך די קריסטליכע מאסקע.

דער ריטערליכער הערשער האט אבער באלד פערלאזען דאס
לאנד, זיך שטעלענדיג בראש פון דעם נייען קרייץ-צוג, און דעמאלט
האבען זיך אין דער פראווינץ איבערגעחזר'ט די לאנדאנער סצענעס.
אין די בליהענדע האנדעלס-שטעדט לין און נארוויטש זענען מאסען
יודען פערברענט געווארען מיט זייערע הייזער צוזאמען, נאר אממעהר-
סטען געליטען האט די קהלה אין יארק, וואו ס'האבען זיך געפונען
עטליכע זעהר רייכע יודען, צווישען זיי אויך דער דערמאנטער בענע-
דיקט. די הילפלאזע האבען זיך געפרובט שיצען אין א אבגעזונדערטען
קעניגליכען פעסטונגס-שלאס; דעמאלט האט די גאנצע בעפעלקערונג פון
שטאדט זיך צונויפגעזאמעלט ארום שלאס און איהם בעלאגערט; דער-
ביי האבען עטליכע דיענער פון דער הייליגער קירך אבגעהאלטען
פייערליכע גאטעסדיענסטען, געלייענט תפילות און אפילו די האסטיע

גענומען, אום אויסצופּעטען בײַ דער געטליכער השגחה אַ נצחון איבער דעם הײַפעל אײַנגעשלאָסענע, בעלאַגערטע יודען.

און די תפלות האָבען געווירקט, חאָטש נישט אינגאַנצען און נישט אַזוי, ווי די מתפללים האָבען פערלאַנגט. האָבענדיג פאַר זיך דעם אויסוואַהל פון טויט אָדער שמד, האָבען די בעלאַגערטע זיך אָבגעשטעלט אויף דאָס ערשטע: זיי האָבען אַלע קאָסטבאַרקייטען פערבּרענט, ארומגעלעגט פייערן בײַ אַלע אַרויסגאַנגען און זיך איינער דעם אַנדערן מיט׳ן מעסער גערדיענט. יאָצעאָוס, דער ראש הקהלה, האָט דער ערשטער אַרײַנגעזועצט אַ מעסער אין דער ברוסט פון זיין געליעבטער פרוי (חנה), און באַלד האָט דער רב פון שטאָדט דעם זעלביגען מעסער איהם אין האַרצען אַרײַנגעזועצט. אַזוי זענען אַלע בעלאַגערטע (איבער פינף הונדערט) אומגעקומען איינער פון אַנדער׳נ׳ס הענד, און פון דער גאַנצער יאָרקער קהלה איז קיין איינציגער יוד נישט איבערגעבליבען.

מיט איין טאָג שפּעטער זענען אין ס״ט עדמונד אויסגעקוילעט געוואָרען זיעבען און פופציג יודען פון די הענד פון די קרייץ-פאָהרער, און דעם זעלביגען גורל האָבען געהאַט כמעט אַלע יודישע קהלות אין ענגלאַנד (בײַ די שחיטות איז אומגעקומען אויך די קהלה פון די גרים). ווען ריכאַרד האָט זיך דערוואוסט פון די רציחות, האָט ער אפילו געפּרובט האַרט בעשטראָפען די שולדיגע; דאָס האָט אָבער קיין גרויסע בעדייטונג נישט געהאַט, און דערצו איז די ענגלישע ממשלה אין גיכען איבערגעגאַנגען צו ריכאַרד׳ס ברודער, יאָהאַן (דער קעניג אָהן אַ לאַנד), וועלכער האָט זיך אינגאַנצען געפונען אונטער דעם אײַנפלוס פון דער קירך.

עטוואָס בעסער ווי אין פראַנקרייך און ענגלאַנד איז געוועזען אין יענער צייט די לאַגע פון די יודישע קהלות אין דייטשלאַנד. דאָ זענען די יודען דאָך געשטאַנען אונטער דער שוץ פון די קיסרים, און קיינער האָט נישט געוואַגט, זיי שאַרף אָנצוגרײַפען. דערצו ווערט די יודישע קאַמער-קנעכטשאַפט אויך אָבגעשוואַכט פון יאָהר צו יאָהר, און דער הערצאָג לעאָפּאָלד פון עסטרייך האָט זאָגאַר געהאַט בײַ זיך אַ יודישען פינאַנץ-מיניסטער, מיט׳ן נאָמען שלמה, וועלכער האָט געהאַלטען קריסטליכע דיענער, נישט קוקענדיג אויף דעם פערבאָט פון די קירכליכע געזעצען. אין שלעזיען האָבען יודען אויך געהאַט אייגענע נחלאות מיט קריסטליכע דיענער, זיי האָבען אָבער מיט דער צייט פערלאָזען

דאס לאנד און זיך בעזעצט אין די גרויסע שטעדט, וואו זיי האבען געגרינדעט געשעפטען און באנקהייזער.

ביי דער גאנצער טאלעראנטער בעציהונג צו יודען מצד די הערשער, האבען זיי אבער געהאט נישט וועניג אויסצושטעהן פון דעם טיעף-רעליגיעזען דייטשען המון, צווישען וועלכען די גלחים האבען פערשפרייט די לעגענדע וועגען קריסטליך בלוט און וועגען אנדערע יודישע "ערברעכענס. אט די פיינדליכע שטימונג פון דער ארומיגער קריסטליכער בעפעלקערונג האט פון דעסטוועגען נישט גע־שטערט צו דער אויסבילדונג פון א יודישען דיכטער אין דער לאנדס־שפראך, פון א יודישען מינען-זענגער, וועלכער איז אויפגענומען געוואָרען, ווי א גלייכבערעכטיגטער מיטגליעד אין דעם קרייז פון די ארטיגע דיכטער. דאס איז געווען דער יוד זיסקינד פון טרימ־בערג, וואס האט איבערגעלאזען נאך זיך א גאנצע רייהע דייטשע ליעדער, געשריעבען אין דעם גייסט און סטיל פון דער דייטשער פאלקס-דיכטונג.

רוהיג און פריי פון רדיפות (אויסער איין איינציגען מאל) האבען יודען אין יענער צייט געלעבט אין איטאליען — דער צענטער פון קאטוליציזם, דאס לאנד פון פעטרוס'עס הייליגען שטוהל. דער קלוגער פויפסט אלעקסאנדער III האט געהאט א יודישען פינאנץ-פערוואלטער, און אונטער זיין הערשאפט האבען די איטאליענישע יודען בכלל נישט געוואוסט פון קיינע בעגרענעצונגען און בעזונדערע שטייערן. דער דאזי־גער פויפסט זאל זאגאר האבען געווירקט אויף דער בעריהמטער קירכען־פערזאמלונג פון יאהר 1179, וועלכע האט בלויז בעשטעטיגט פאר יודען דעם אלטען פערבאט, צו האלטען קריסטליכע דיענערשאפט, און דערפאר אויך בעפעסטיגט אלע פרייהייטען פאר'ן יודישען האב און גוטס, ווי פאר דער יודישער אמונה. נאך וועניגער בעשרענקט זענען געווען די יודען אין דרום-איטאליען — נעאפאל און סיציליען. יודען האבען דא געלעבט רייך און געהאט א פאלשטענדיגע זעלבסט־פערוואלטונג מיט אייגענע געריכטס-אנשטאלטען.

אין א ערגערער לאגע האבען זיך געפונען די יודען אין דער ביזאנטינישער מלוכה. אויף עטליכע אינזלען, אין טעסאליען, מאקעדאָניען און טראציען — אומעטום האבען זיך געפונען רייך בעפעל־קערטע יודישע קהלות; די בעדייטענדסטע יודישע קאלאָניעס אין דער גריכיש-ביזאנטינישער אימפעריע זענען אבער געווען די אין קאנסטאנ־

טינאפאל און טהעבען. די דארטיגע יודען זענען געווען רייך און האבען זיך גערעכענט פאר די בעסטע זיידען- און פורפור-פאבריקאנטען פון גאנץ גריכענלאנד; דערפאר איז די יודישע רעכטליכע לאגע אין דעם לאנד איצט אויך נישט בעסער געווען, ווי אין די צייטען פון די אלטע פאנאטישע הערשער. די רייכע און די ארימע יודען, די גוטע און די שלעכטע זענען אין א גלייכער מאס פערהאסט און פעראכט געווען פון די ארומיגע גריכען. יודען האבען נישט געטארט רייטען אויף קיין פערד — דאס האט דער קייזער עמנואל אלס אויסנאהם ערלויבט נאר זיין יודישען לייב-ארצט שלמה פון עגיפטען. יודען האבען זיך דא בכלל נישט געפונען אונטער דער שוץ פון געזעץ, און דער ערשטער און בעסטער קריסט האט זיי געמעגט בעליידיגען און בערויבען.

אין קליין-אזיען, סיריען און פאלעסטינא איז דער קיום פון די יודישע קהלות אבהענגיג געווען פון די ארומרייסענישען צווישען קריסטענטום און איסלאם. איז איינע פון די פראווינצען ארונטערגעפאלען אונטער דער ממשלה פון קרייץ, זענען די דארטיגע יודען באלד נעלם געווארען; דאגעגען האבען זיך געפונען בעדייטענדע קהלות אין די פראווינצען פון איסלאם. סך הכל האבען זיך אין דער גאנצער דעמאלטיגער פאלעסטינא אויפגעהאלטען נישט מעהר, ווי טויזענד יודישע משפחות, וועלכע האבען זיך אממעהרסטען בעשעפטיגט מיט פארבעריי.

פיעל מעהר יודען האבען זיך צו דער צייט געפונען אין די לענדער צווישען פרת און חדקל. די אמאליגע אקאדעמישע צענטערן נהרדעה, סורא און פומבדיתא זענען פערוויסט געווארען, און אויף זייער ארט איז אויסגעוואקסען די קהלה אין באגדאד, וואס האט געהאט ביז איבער טויזענד יודישע משפחות און פיער גרויסע שוהלען. די בבלישע יודען פון יענער צייט (1136) האבען אפילו געהאט א אייגענעם נשיא (עקזילארך, מיט'ן נאמען שלמה), וועלכער האט געפיהרט א פירשטליכען שטאט און גענומען א קאפ-שטייער פון אלע יודען אין פערסיען, אינדיען און טיבעט. באגדאד האט געהאט אויך א בעדייטענדע ישיבה, וואס האט וויעדער געקרוינט איהרע פיהרער מיט'ן טיטול גאון. נאך בעדייטענדער ווי אין באגדאד, איז געווען די קהלה אין מאסול (נײַ-נינוה), וואס האט געצעהלט ביז זיעבען טויזענד משפחות, נישט וויים פון דארטין, אין דער געגענד פון

אזערבײַדזשאַן (צפון־פּערסיען) האָבען געלעבט גאַנצע שאַרען פרײַע יודען, וועלכע האָבען פון קײן קולטור נישט געוואוסט און זיך פערנו־מען מיט בעוואָפענטע אָנפאַלען אויף די שטאַמען פון דער ניערער, וועהרענד זײַ אַלײן זענען געווען אונבעצווינגבאַר אין זײַערע הימעל־הויכע פעסטונגס־בערג. אָט די סטיכישע, קריגערישע יודישע מאַסע האָט אַ געוויסער פאַנטאַסטישער העלד, מיט'ן נאָמען דוד אלראי (אָדער מנחם בן סולײמאַן), געוואָלט אויסנוצען צו אַ גרויסען צוועק. דער דאָזיגער ענטוזיאַסט האָט זיך אָנגעגעבען פאַר אַ געשיקטען פון גאָט (משיח) און אויפגערײַצט די יודען פון גאַנץ פּערסיען, מעסאָפּאָ־טאַמיען און סיריען צו אַ בעוואָפענטען אויפשטאַנד נעגען דעם פּערסי־שען סולטאַן, אום צוריקצושטעלען די יודישע מלוכה. אַלראַי'ן איז זאָגאַר געלונגען מיט זײַנע מופתים צונויפצוזאַמלען אַרום זיך אַ בעדײַ־טענדע בעוואָפענטע מחנה פון די אַזערבײַדזשאַנער בערג־יודען; דער עקזילאַרך, ווי בכלל די גדולים פון פּערסישען יודענטום, האָבען זיך אָבער נישט געלאָזען פערפיהרען פון דעם געפעהרליכען בעל מופת, און זײַ האָט זיך ענדליך אײַנגעגעבען, איהם צו בעזײַטיגען. די משיח־חלומות האָבען, איבריגענס, נישט אויפגעהערט אויך נאָך אַלראַי'ס טויט, און דאָס האָבען ווידער אויסגענוצט עטליכע געשיקטע שווינד־לער; זײַ האָבען געוויזען די עמי הארצי'שע באַגדאַדער יודען אַ בריעף פון דעם געשטאָרבענעם משיח, וואו ער האָט פערזיכערט, אַז אין אַ בעשטימטער שעה, אין אַ געוויסער נאָכהאַלבער נאַכט, וועט אַלע יודען וועלען זיך אָנטאָן אין גרינע קלײַדער און שטעהן אַ לאַנגע צײַט אויף די דעכער פון זײַערע הײַזער, — וועט קומען אַ שטאַרקער ווינט און זײַ אַריבערטראָגען גלײַך אינ'ם הײליגען לאַנד. דער המון האָט זיך נעלאָזען פערפיהרען, צוטײלט דערווײַל צווישען אָרימע דאָס גאַנצע האָב און גוטס און זיך פערזאַמעלט מיט די ווײַבער און קינדער אויף די דעכער, וואו זײַ האָבען אַ גאַנצע נאַכט געוואַרט און אויף קײנע נסים זיך נישט דערוואַרט. —

אַ אונאָבהענגיגער קריגערישער יודישער שבט האָט זיך צו יענער צײַט אויפגעהאַלטען אין דער געגענד כאָראַזאַן, בײַ די בערג פון נישאַבור. די דאָזיגע טויזענדער יודען האָבען זיך גערעכענט פאַר אַ איבערבלײַבעניש פון די שבטים דן, זבולן, אשר און נפתלי, זײַ זענען געווען גלענצענדע פויגעל־שיסער, האָבען זיך בעשעפטיגט מיט פיהצוכט און געהאַט אַ אײגענעם פירשט, מיט'ן נאָמען יוסף אמאר־

קאלא הלוי. אין אלגעמיין האט זיך די ליניע פון דעם פערסישע יודישען ישוב געצויגען ביז חיווא, וואו ס'האבען געלעבט אכט טויזענד יודישע משפחות, און ביז סאמארקאנד, וואס האט געהאט גאנצע פופציג טויזענד יודען. פון די יודישע קהלות אין אינדיען ווייסט דער דעמאלטיגער רייזענדער נאר דאס צו דערצעהלען, אז ער האט דארט געזעהען שווארץ־הויטיגע יודען, וועלכע היטען בלויז שבת און מלה. א יודישע קאלאניע האט זיך געפונען אויך אויף דער אינזעל צייל אן (קא-די): דא האבען געלעבט דריי און צוואנציג טויזענד יודען, פאלשטענדיג גלייכבערעכטיגט מיט די איבריגע בעפעלקערונגען פון דער מלוכה. אין אדען, דעם שליסעל־האפען צום אראבישען און אינדישען ים, האט זיך געפונען א אונאבהענגיגער יודישער ישוב, וואס האט בעזעסען אייגענע פעסטונגס־שלעסער, געפיהרט מלחמות מיט די קריסטען פון נוביען און איז געשטאנען אין פערבינדונג מיט עגיפטען און פערסיען.

אין אראביען האבען זיך פאר דער צייט שוין ווידער געפונען יודישע קהלות נאכדעם, ווי די ערשטע קאליפען האבען זיי פון דאנען ארויסגעטריבען. בעזונדער רייך בעפעלקערט פון יודען איז געוועזען די פרוכטבארע און האנדעלסרייכע תימני'שע פראווינץ, און אין צפון אראביען האבען זיך ווידער, ווי אין די פאר־מחמד'נישע צייטען, אויסגעבילדעט שטארקע אונאבהענגיגע יודישע שבטים, מיט אייגענע פעסטונגען און אייגענע פירשטען, וואס האבען זיך בעשעפטיגט מיט פיהצוכט, ערד־ארבייט און קאראוואן־רייזען; דער צענטר פון איין שבט איז געוועזען די שטאדט טיימא, מיט'ן פירשט חנן בראש. צווישען די יודען האבען זיך געפונען נזירים־הייליגע, וואס האבען א סך געפאסט, קיין פלייש און קיין וויין נישט פערזוכט, געלעבט אין מערות, זיך געקליידט אין שווארצען און געטרויערט נאך ציון. א צווייטע גרופע פון די אראבישע יודען האט זיך אויפגעהאלטען אין דער געגענד פון טאלמאס, און געהאט פאר א פירשט חנן'ס א ברודער, מיט'ן נאמען שלמה. א דריטע גרופע פון פופציג טויזענד יודען האט געלעבט אין דער פראווינץ חיבר; די זענען אממערסטען געוועזען קריגעריש, זיי האבען אבער געהאט צווישען זיך אויך תלמודיש־געלעהרנטע. אין די איבריגע אראבישע שטעדט האבען געלעבט ביז נאך ניינצעהן טויזענד יודען. אט די אלע יודען האבען זיך געפינען אונטער דער אויבערשטער אנפיהרערשאפט פון באגדאדער עקזילארכאט, וואס

האָט אויף אַ קורצער צייט ווידער אויפגעבליהט. דער נאָכפאָלגער פֿון דעם דערמאָנטען שלמה איז געווען זיין זוהן ד נ י א ל, וועלכער איז אויך געווען זעהר אָנגעזעהען ביי די באַגדאַדער קאַליפען. אונטער דער אויפזיכט פֿון דעם עקוילאַרך האָט זיך שטאַרק אויפגעהויבען די באַגדאַדער ישיבה, וועלכע האָט בעקומען אַ בעדייטענדען לעהרער (גאון). דאָס איז געווען אַ געוויסער ר' ש מ ו א ל ב ן ע ל י, וואָס האָט זיך גערעכענט פאַר אַ גרויסען תלמודישען אויטאָריטעט. ער האָט צוגענומען אַרום זיך ביז צוויי טויזענד תלמידים, און האָט זיך אין דער זעלביגער צייט גערעכענט אויך פֿאַר דעם הויפּט-רב און ריכטער פֿון גאַנצען קאַליפאַט.

נאָכ'ן טויט פֿון דעם קינדער-לאָזען עקוילאַרך איז דער גרעסטער טייל פֿון יענעמס מאַכט אַריבער צו דעם איינפֿלוסרייכען ראש-ישיבה און בן-עלי איז געוואָרען דער נשיא פֿון אַלע יודיש-אַזיאַטישע קהלות, וואָס האָבען זיך געצויגען איבער דעם גאַנצען שטח פֿון דמשק ביז אינדיען און פֿון קאַספּישען ים ביז אַראַביען. צו דעם זעלביגען ר' שמואל בן עלי זאָלען, ווי ס'דערצעהלט דער דעמאָלטיגער רייזענדער ר' פּתחיה פֿון רעגענסבורג, האָבען געקומען שלוחים פֿון די קויקאַזישע בערג-שבטים מיט דער בקשה, זיי צו שיקען יודישע רעליגיאָנס-לעהרער, ווייל זיעבען פירשטען פֿון זיי האָבען בעשלאָסען צו מאַכען די יודישע אמונה פֿאַר דער אַלגעמיינער אמונה פֿון לאַנד (1180—85). —

ביי דער גאַנצער אויסערליכער געהויבענער לאַגע פֿון די מזרח־לענדישע יודען, זענען זיי אָבער דאָך געשטאַנען אויף אַ ניעדריגער שטופע אין דער הינזיכט פֿון גייסט און קולטור. אָהן טיעפערע קענטעניסען און אָהן בעוואוסטזיין, האָבען די אַזיאַטישע יודען אויף אַ גאַנץ מעכאַנישען אופן אָבגעהיט די געבאָטען פֿון דער תורה און זיי דערהאַלטען, דערביי אָבער גאָרנישט געשאַפען, גאָרנישט געלאָזען פֿאַר די קומענדיגע דורות.

אין עגיפטען האָבען די יודישע קהלות געהאַט אַ בעזונדער עקוילאַרך — אונטערן טיטול נ ג י ד. דאָס איז אויך געווען אַ פירשטליכער טיטול מיט זעהר ברייטע פֿאָלמאַכטען: דער נגיד האָט זיך גערעכענט פֿאַר דעם העכסטען פיהרער און שופט פֿון דעם גאַנצען יודישען ישוב אין לאַנד. אין דער צייט האָט דעם טיטול געטראָגען דער לייב-אַרצט פֿון עגיפטישען קאַליף ר' נ ת נ א ל, מיט'ן אַראַבישען נאָמען ה י ב אַ ש־אַ ל אַ ה - א י ב ן - א ל ג א מ י. איבן אַלגאַמי האָט געשריבען בעדייטענדע

מעדיציניזשע ווערק אין דער אראבישער שפראך און אין דער זעלביגער צייט איז ער אויך געשטאנען בראש פון א גרויסער ישיבה אין דער עגיפטישער הויפטשטאדט קאירא. דא האט זיך געפונען אויך א קאראימישע געמיינדע, און זי האט אויך געהאט א זעלבסט-פערוואל-טונג מיט א איינענעם נשיא.

אכטעס קאפיטעל.

ר׳ משה בן מיימון (רמב״ם).

אין דער רייהע פון די גרויסע גייסטער, וואס דאס יודענטום האט געבוירען און ערצויגען אינ׳ם משך פון עלפטען און צוועלפטען יאהרהונדערט, פערנעהמט א גאנץ בעזונדער פלאץ די ריזען-געשטאלט פון ר׳ משה בן מיימון, דער גייסטיגער קעניג און בעהערשער פון אלע יודען אין די מזרח-, ווי אין די מערב-לענדער.

ר׳ משה בן מיימון (מיט׳ן לאנגען אראבישען נאמען: אבו אמראם מוזא מיימון אבאיד אללאה) איז געבוירען געווארען אין יאהר 1135, אין קארדאווא, וואו זיין פאטער מיימון איז געוועזען א דיין ד. ה. א מיטגליעד פון דעם דארטיגען בית דין. אט דער טיטול איז איבערגעגאנגען אין דער מיימונישער משפחה בירושה אינ׳ם משך פון א גאנצער רייהע דורות, און מיימון האט אויסער תלמודישע ספרים (ער איז געוועזען א תלמיד פון ר׳ יצחק אלפסי) געשריבען אויך ווערק איבער וועלטליכע וויסענשאפטען: אסטראנאמיע און מאטעמאטיק. ביי דעם פאטער אין הויז האט דער יונגער משה זיך ערצויגען, לעהרנענדיג אי תלמוד, אי אלגעמיינע למודים, ביז ער איז אלט געווארען דרייצעהן יאהר. דאן האט פלוצלונג אויסגעבראכען דער שטורם פון די אלמאהאדען (1148), וועלכע האבען זיך אריינגעריסען אין שטאדט און געשטעלט אלע איינוואוינער דעם אולטימאטום: איסלאם אדער טויט, — דעם אולטימאטום, וואס האט פערטריבען פון שטאדט דעם גרעסטען טייל פון די יודישע איינוואוינער. צווישען די לעצטע

איז געווען אויך מיימון: ער האָט מיט זיין פאַמיליע אָנגעהויבען איבער־פאָהרען פון איין שטאָדט אין דער אַנדערער. אונטער דער צייט האָט דער לאַנישער און סיסטעמאַטישער קאָפּ פון דעם קומענדיגען ריזען־גייסט נישט אויפגעהערט צו אַרבייטען איבער די פערשידענסטע געביעטען פון יודישען און אַלגעמיינעם דענקען. ער האָט געלערנט תלמוד, פילאָזאָפיע, אַסטראָנאָמיע, מאַטעמאַטיק, נאַטור־וויסענשאַפט און מעדיצין, און די פאָלגע פון דער אינטענסיווער גייסטיגער אַרבייט איז געווען אַ פיעלזייטיגער פירוש אויף דער משנה, וועלכען ער האָט אָנגעהויבען שרייבען נאָך אין יאָהר 1158.

פערוואָגעלט פון שפּאַניען איבער דעם פאַנאַטיזם פון די אַלמאָהאַדען, בעגעגענט מען אין ניכען, אויף אַ אונפערשטענדליכען אופן, דער פאַמיליע מיימון אין פעץ, וואָס האָט זיך געפונען אונטער דער הערשאַפט פון די זעלביגע אַלמאָהאַדען, און וואו יודען האָבען אויך גע־מוזט טראָגען אויף זיך די מאַסקע פון איסלאַם. דאָ האָט זיך דער יונגער דענקער בעקאַנט מיט דער טרויעריגער לאַגע פון די „אנוסים" און אין דער זעלביגער צייט האָט ער טיעף געזעהען, ווי וויט שעדליך די אויסערליכע מאַסקע ווירקט אויף דער גאַנצער אינערליכער גערמאַנקענ־בילדונג. צוזאַמען מיט זיין פאָטער האָט ער געזעהען, אַז אַ גרויסער טייל פון די המוני׳שע אנוסים הויבט ביסליכווייז ווירקליך אָן גלויבען אין די עיקרים פון איסלאַם און זיך צוגעוועהנען צו זיי, און די קרענקונג איז נאָך שטאַרקער געווען אַ דאַנק דער אייגענער שוואַכקייט — זיי אַליין האָבען דאָך אויך די מאַסקע געטראָגען.

כדי צו שטאַרקען די אָבגעשוואַכטע יודישע געמיטער, האָט דאַן דער פאָטער, מיימון, פערעפענטליכט אַ דערמאָנונגס־בריעף צו די אנוסים (1160), און אין ניכען האָט אויך דער זוהן בעקומען די געלעגענהייט עפענטליך אַרויסצוטרעטען וועגען דער אָנגעוועהטאָגטער פראַגע. עס האָט זיך געפונען אַ הייסער יוד, וואָס האָט נישט געקענט רוהיג פערטראָגען די פשרות מיט׳ן געוויסען, און ער האָט זיך גע־ווענדט מיט אַ בריעף צו די יודישע קהלות אין אַפריקא, אין וועלכען ער האָט געשטראָפט די אַנוסים פאַר זייער שוואַכען גלויבען און זיי ערקלערט פאַר כופרים באלהי ישראל, וואָס האָבען קיין חלק נישט אין יודענטום. אָט דער בריעף האָט אַרויסגערופען אַ טיעפע פערצווייפלונג צווישען די מעהר אינטעליגענטע און פרימערע אנוסים, וועלכע האָבען שוין לאַנג געטראָגען די זינד אויף זייער געוויסען; דער לאַניש

דענקענדער בן מיימון האט אבער געזעהען איך די צווייטע זייט פון דער ערשיינונג: קענענדיג די גייסטיגע שוואכקייט פון די המוני'שע אנוסים, האט ער מורא געהאט דערפאר, אז אונטער דערווירקונג פון די שארפע אנפאלען וועלן די איצטיגע געצוואונגענע משומדים איינמאל פאר אלע מאל זיך ווירקליך אבגרייסען פון יודישען כלל און אינגאנצען איבערגעהן אין די רייהען פון שונא. דאס האט איהם בעוואויגען ארויסצוטרעטען מיט א עפענטליכען ענטפער געגען די זלזולים פון דעם פאנאטישען יודישען מאמין. דער טאן פון דעם ענטפער (געשריעבען אין אראביש, אונטערן נאמען אגרת השמד: א בריעף וועגען שמד), איז א הייסער, נערוועזער — אין איהם פיהלט זיך די אנגעוועהטאגטע פערביטערטקייט פון א בעליידיגטען, וואס מ'האט איהם אנגעגריפען אינ'ם עמפפינדליכסטען ארט; די ארגומענטען, וואס ער ברענגט, זענען אבער שטרענג לאגיש און דערביי שטיצט ער זיך אויך אויף פסוקים פון די הייליגע שריפטען און מאמרים פון תלמוד. קודם כל זוכט ער צו דערווייזען, אז זינדיגע און אפילו געצענדינערישע יודען זענען אויך יודען, דען מיר געפינען, אז אליהו און ישעיה זענען בעשטראפט געווארען דערפאר, וואס זיי האבען אנגערופען די יודען-געצענדינער פון זייער צייט מיט'ן נאמען „עם טמא שפתים"; און אויב זיי זענען געשטראפט געווארען, איז ווי שוין „דער לייכטזיניגער, וואס ער לויבט זיך צו זאגען אויף גאנצע יודישע קהלות מיט זייערע חכמים און תלמידים, אז זיי זענען פושעים און רשעים און כופרים באלהי ישראל! און די יודען האבען דאך נישט ווירערגעשפעניגט אין גאט כדי זיך צו זוכען וואוילטאגען, און האבען נישט פערלאזען דעם גלויבען צוליעב וועלטליכע פערגניגענס, נאר זענען פון שווערד אנטלאפען, פון שווערד און פייל און מלחמה-פיין". דערצו איז „דער שמד, אין וועלכען מיר געפינען זיך, נישט גלייך צו אלע שמד'ען, דען קיינער צווינגט אונז נישט צו ווייזען, אז מיר דינען עבודה זרה (איסלאם); מיר דארפען נאר נאכזאגען זייער פארמולע (אז מחמד איז א נביא), און זיי אליין ווייסען גאנץ גוט, אז מיר גלויבען נישט מיט'ן הארצען אין דעם, וואס אונזער מויל רעדט ארויס, און מיר טוען עס נאר, כדי אבצונארען דערמיט זייער הערשער (דעם קאליף)". דאן געהט דער שרייבער פון בריעף אריין טיעפער אין דער זאך: אמת, דער תלמוד פערפליכטעט יעדען יודען זיך מוסר נפש צו זיין פאר די דריי עבירות: עבודה זרה, זנות און בלוט-פערגיסען (שפיכות דמים); נאכמעהר: יעדער

יוד איז אין אלגעמיינעם פערפליכטעט מקדש השם צו זיין אפילו ביי דער קלענסטער זאך; ביי דעם אלעמען איז אבער דאך קיין שטראף נישט אנגעגעבן פאר די שוואכמוטיגע, וואס האבען דאס נישט געטאן, וואס זענען דעם נסיון נישט ביינגעשטאנען, און קיינער האט קיין רעכט נישט, זיי ארויסצונעהמען פון כלל ישראל אזוי לאנג, ווי זיי טוען דעם פערברעך געצוואונגענערהייד, נישט מיט'ן איינענעם ווילען. די איינציגע עצה בלייבט אלזא, מקרב צו זיין די אנוסים און צו זעהן, זיי זאלען אבהיטען ווי וויים מעגליך אלע געבאטען פון דער תורה, אדער — אויסוואנדערן פון לאנד.

די ואָיגע אגיטאציע פון די מיימונידען צווישען די אנוסים האט אויף זיי ארויפגעצויגען א גרויס געפאהר מצד די פאנאטישע מחמד'נער און דער סוף איז געווען, אז די גאנצע משפחה האט זיך קוים מיט'ן לעבען געראטעוועט און זיך געלאזען מיט'ן ים קיין פאלעסטינא. דא האט זיך די פאמיליע אויפגעהאלטען א קורצע צייט אין די שטעדט ירושלים און חברון, וואו דער פאטער מיט די זיהן האבען גאנצע טעג מתפלל געווען אין די מערות פון די יודישע אבות און אויף דעם ארט פון בית המקדש. דערנאך האבען זיי איבערגעוואנדערט קיין עגיפטען, וואס האט זיך דעמאלט גערעכענט פאר'ן צענטער פון איסלאם, און געוואוינט פריהער אין אלעקסאנדריע (דא איז דער אלטער מיימון געשטארבען אין עטליכע חדשים ארום נאך זייער אנקומען) און דאן אין אלט-קאירא (פאסטאט). די דאזיגע עגיפטישע שטאדט איז געווען אין יענער צייט א גרויסער האנדעלס-צענטער, און משה מיט זיין יונגערן ברודער דוד האבען אנגעהויבען בעטרייבען א גרויסען געשעפט פון גאלד און טייערע שטיינער. דער פאקטישער פיהרער פון געשעפט איז געווען דער יונגערער ברודער: ער פלעגט אונטערנעהמען רייזען איבער'ן ים אין די ווייטסטע לענדער, צו קויפען און פערקויפען זיין קאסטבארע סחורה, און אין דער צייט איז דער עלטערער ברודער, משה, געזעסען אין דערהיים און געארבייט רוהיג איבער פערשיידענע למודים און וויסענשאפטען. דער אונגליקליכער גורל האט אבער נישט אויפגעהערט צו פערפאלגען דער מיימונידישער משפחה: אין ניכען איז דוד דערטרונקען געווארען, פאהרענדיג אויף א שיף איבערן אינדישען ים, און דערביי פערלוירען דאס גאנצע איינענע און פרעמדע פערמעגען, וואס ער האט מיט זיך געפיהרט. פון

דער קאטאסטראפע איז משה שווער קראנק געווארען; ער האט זיך אבער ענדליך געשטארקט, און גענומען ענערגיש פראקטיצירען אין מעדיצין, וואס ער האט שוין געהאט געלערנט אין די פריהערדיגע יאהרען. פון דער פראקטיק האט ער מפרנס געווען זיך מיט דער גאנצער פאמיליע, און די פרייע צייט האט ער געווידמעט דער גרויסער ארבייט, וואס ער האט אנגעהויבען נאך מיט יאהרען צוריק: דעם פ י ר ו ש א ו י ף מ ש נ י ו ת.

געענדיגט האט ער דאס ווערק (געשריבען אין אראביש אונטערן נאמען ס י ר א ד ז ש: ב ע ל י י כ ט ו נ ג) אין יאהר 1168. דאס איז געווען א אונטערנעהמונג פון אונגעוועהנליכען מאסשטאב, צו ערקלערן און סיסטעמאטיזירען דעם מאטעריאל פון די משנות פשוט און ד י ר ע ק ט, ד. ה. א ה ן די קאזואיסטישע בעלייכטונגען פון דער גמרא. זאל יעדער תלמיד קודם כל האבען פאר זיך קלאר און בעשטימט דעם מ ק ו ר פון דער הלכה, די משנה, אהן פשט'לעך און פערגלייכענישען, און ערשט דערנאך זאל ער צוטרעטען צו דעם תלמודישען לאבירינט — דאס האט דער רמב"ם געוואלט דערגרייכען מיט זיין פירוש, און צו דעם זעלביגען צוועק גיט ער צו אין פערשידענע שטעלן גרעסערע איינטיילונגען, וואס ערקלערן אויספיהרליך די יסודות פון דער תלמודישער געזעצגעבונג און די בעציהונג פון תלמוד צו די יסודות פון דער תורה. מיט א בעזונדער ליבע ווערן אין דעם פירוש בעהאנדעלט יענע פונקטען פון דער משנה, וואס האבען וועלכע ס'איז שייכות צו א געוויסען צווייג פון די אלגעמיינע וויסענשאפטען: מאטעמאטיק, אסטראנאמיע, פיזיק, אנאטאמיע, מאראל אדער פילאזאפיע. דא האט ער געהאט די מעגליכקייט: פון איין זייט אויפצעווייזען די וויסענשאפטליכע גרויסקייט פון די טרעגער פון דער יודישער מסורה, און פון דער צווייטער זייט אבצולייקענען די אנגענומענע הנחה, אז א ל ץ אין דער תורה שבעל פה איז הלכה למשה מסיני. אין דעם פירוש צו די „פ ר ק י א ב ו ת" ענטוויקעלט דער רמב"ם א גאנצע עשירות פון געדאנקען וועגען מאראל בכלל און דער יודישער מאראל בעזונדער; דאס זעלבע טוט ער אויך ביים לעצטען פרק פון „סנהדרין", וואו ס'רעדט זיך וועגען תחית המתים און השארת הנפש. דא ערקלערט ער פאר אלעם, ווי מ'דארף פערשטעהן די דאזיגע הבטחות פון א צוקונפטיגען לעבען: יענס לעבען האט קיין שום געמיינזאמעס נישט מיט אלע אונזערע פארשטעלונגען וועגען

ערדישע גענוסען און פערגניגענס — עס איז די מלוכה פון גייסט, פון די העלסטע ערקענטנישען, פון די פיינסטע רעגיאָנען. ביי דער געלעגענהייט ענטוויקעלט ער שוין אויך בכלל דעם עצם פון דער יודישער גלויבענס-לעהרע און טיילט איהם איין אין דרייצעהן עיקרים: א) ס'איז דאָ א גאָט, וואָס האָט בעשאַפען די וועלט; ב) ער איז אבסאָלוט איינציג, ג) ער איז אונקערפערליך און אונפער-ענדערליך, ד) ער איז אייביג און אונאָבהענגיג פון דער צייט, ה) מ'מוז פערעהרען נאָר גאָט אליין, ו) ער ענטפלעקט זיך צו זיינע אויסדערוועהלטע (נבואה), ז) די העלסטע ענטפלעקונג איז געווען די דורך משה רבינו, ח) די תורה איז געגעבען גע-וואָרען פון הימעל, ט) זי איז אונפערענדערליך, י) גאָט זעהט, ווייסט אלץ און פיהרט די וועלט (השגחה פרטית), יא) גאָט בעלויהנט און בעשטראָפט, י"ב) עס וועט קומען א אויסלייזער (משיח), י"ג) די טויטע וועלען לעבעדיג ווערן (תחית המתים).

אונטער דער צייט האָט זיך אין תימן אנגעהויבען א שטאַרקע בעוועגונג פון די פאַנאַטישע מחמד'נער געגען יודען, און די לעצטע האָבען געמוזט אָנווענדען דאָס אלטע מיטעל: אָננעהמען לפנים דעם מחמד'נישען גלויבען (1172). דאָ איז אָבער די געפאַהר פיעל גרעסער געווען, ווי אין אנדערע קהלות, צוליעב דער פראַסטקייט פון די יודישע מאַסען, און באלד האָבען זיך ווירקליך בעוויזען בעגייסטערטע יודישע אפּאָסטאָלען, וואָס האָבען געדרשה'נט אין די יודישע קהלות, אז מחמד איז געווען א נביא פון גאָט, וואָס איז אראָבגעשיקט געוואָרען אויף דר'ערד מבטל צו זיין די געזעצען פון דער תורה. צו די דאָזיגע איסלאַם-פּרעדיגער זענען צוגעקומען בעגייסטערטע בעלי-חלומות, וואָס האָבען זיך אָנגעגעבען פאַר משיח-אַנזאָגער און פערשפּרייט אלערליי איינבילדונגען און שווערמערייען. דאָס האָט די מעהר ניכטערע פון די תימני'שע יודען שטאַרק בעאונרוהיגט, און איינער פון זיי, ר' יעקב אלפיומי, האָט זיך געווענדעט צום רמב"ם מיט א הייסער בקשה, ער זאָל עפּעס טאָן פאַר'ן תימנישען יודענטום און נישט לאָזען עס פערלוירען געהן.

אויף דער בקשה האָט זיך ר' משה בן מיימון אָבגערופען מיט א פייערליכען בריעף צו די יודען אין תימן (אגרת תימן). אין דעם-אראַבּיש-געשריבענעם-בריעף בעמיהט זיך דער געוועזענער לפנים'דיגער מחמד'נער צו טרייסטען די געמרודפ'טע ברידער און אויפצעוועקען אין זיי

דעם בעוואוסטזיין פון דער יודישער גרויסקייט, פון דער יודישער אויסדערוועהלטקייט. „זינט מיר האבען בעקומען די תורה אויפן בארג סיני — שרייבט דער רמב״ם אין דעם בריעף — ביז היינטיגען טאג, זענען שוין אויפגעשטאנען א סך פון די אומות העולם צו פערניכטען יעקב׳ס שטאם און זיין גלויבען. אט די יודישע פיינד טיילען זיך אין דריי קאטעגאריעס: די ערשטע קאטעגאריע בעשטעהט פון יענע, וואס זענען בעפאלען אונזער גלויבען מיט צוואנג און שווערד און פיין, ווי עמלק, סנחריב, נבוכדנאצר, טיטוס, האדריאן און נאך אזעלכע; צו דער צווייטער קאטעגאריע געהערען די פערשארפטע קרומע מוחות (סאפיסטען) און די חכמים פון די איבריגע לשונות (אדומי׳שע, פערסישע און גריכישע), וועלכע האבען געוואלט צושטערען אונזער תורה מיט קשיות און שאלות; די דריטע ענדליך זענען די, וואס פערשטעהען, אז דער בנין איינגאנצען וועט זיך אזוי לייכט נישט לאזען צושטערן, און זיי נעהמען זיך אונטערגראבען זיינע פונדאמענטען; אט די ישמעאלים קליגען זיך און זענען כלומר׳שט מודה, אז אונזער ענט-פלעקונג איז ווירקליך אמאל שטארק און הייליג געווען, נאר דערנאך איז געקומען א נייע ענטפלעקונג, וואס האט יענע מבטל געווען; דאס איז אבער א נארישער ליגען: זייערע אלע ענטפלעקונגען זענען אנטקעגען אונזער תורה, ווי קינסטליכע בילדער געגען א לעבעדיגען מענשליכען געזיכט א. א. וו. „און איהר, ברידער, שטארקט אייך און מוטיגט אייך. זאלען אייך די גזירות און די רדיפות נישט צוטומלען, זאל אייך דעם שונא׳ס שטארקייט נישט אבשרעקען: עס איז אלץ פון דער השגחה בעשטימט, אייך אויסצופרובען און צו ווייזען, אז איהר זענט יעקב׳ס קינדער, אייניקלעך פון יענע, וואס זענען געשטאנען אויפ׳ן בארג סיני און מקבל געווען די תורה״.

אויף די תימני׳שע יודען האט דעם רמב״ם בריעף א גרויסען רושם געמאכט; ער איז ארומגעגאנגען פון האנד צו האנד, ווי א גע-הייםע וויכטיגע ענטפלעקונג און געוועקט אין די הערצער יודישע געפיהלען, יידישען שטאלץ. שפעטער, ווען דער רמב״ם איז נתעלה געווארען, האט ער זיך אויך דערמאנט אן די תימני׳שע יודען און אויסגעפועלט פאר זיי פערשידענע הנחות; איבער דעם אלעם האבען זיי זיך בעצויגען צו איהם מיט א טיפער עהרפורכט און אפילו גע-בעטען אלע טאג אין דאוונען פאר זיין געזונד.

דערווייל איז דער נאמען פון דעם קאירי׳שען געלעהרטען געוואקסען

אויך אין מצרים גופא. זיך בעשעפטיגענדיג כסדר מיט מעדיצינישער פראקטיק, ווערט דער רמב"ם אין גיכען (1170—71 בערך) בעשטימט אלס אפיציעלער רב און ראש בית דין פון קאירא, און פון די וויטסטע קהלות ווענדעט מען זיך צו איהם, ווי צו א אנערקענטען אויטאריטעט, מיט פערשידענע שאלות פונ'ם רעליגיעזען און געזעלשאפטליכען לעבען. אין דער צייט האט דער רמב"ם געארבייט איבער א צווייט קאלאסאל ווערק, וואס האט ארויסגערופען די הייסע בעוואונדערונג פון דער גאנצער יודישער וועלט: די משנה-תורה. דאס איז א פאלשטענדיגער רעליגיאנס-קאדעקס, וואס נעהמט ארום אלע געביעטען פון דעם מענשליכען לעבען. דער עקסטראקט, דער תמצית פון דער גאנצער תלמודישער געזעצגעבונג מיט איהר אונגעוועהנליך-פערוויקעלטער דיאלעקטיק, ווערט דא איינגעפאסט אין קלארע, אבגעשלאסענע פאראגראפען, און דער יודישער יחיד בעקומט פאר זיך א מוסטערהאפטען האנדבוך מיט פארטיגע, בעשטימטע לעבענס-רעגעלן, וואס נארמירען נישט בלויז זיינע מעשים, נאר אויך זיינע געדאנקען און געפיהלען. פון דעם תלמודישען לאבירינט, אין וועלכען די גרעסטע קעפ האבען זיך נישט לייכט געפונען, האט דער רמב"ם געשאפען א פלאנמעסיגען בנין מיט בעשטימטע אינוועניגסטע און זייטיגע חדרים, אין וועלכע ס'קען זיך אפילו א פרעמדער לייכט אריענטירען. „איך וואלט וועלן, — זאגט דער רמב"ם אין דער הקדמה צום משנה תורה (האט זיך גערופען אויך יד החזקה) — אז דאס דאזיגע ווערק זאל דיענען פאר א פאלשטענדיגער זאמלונג פון דער גאנצער תורה שבעל פה מיט אלע איהרע תקנות, מנהגים און געזעצען, וואס האבען זיך אנגעזאמעלט פון דער צייט פון משה רבינו ביז דער אבשליסונג פון תלמוד. איך האב אנגערופען דעם ספר משנה תורה (ווידערהאלונג פון דער תורה) גלויבענדיג, אז יעדער מענש, וואס איז שוין בעקאנט מיט די הייליגע שריפטען, וועט אימשטאנד זיין גלייך צוצוטרעטען צו דער זאמלונג, אין וועלכער ער וועט זיך בעקאנען מיט'ן אינהאלט פון דער גאנצער תורה שבעל פה".

געשריבען איז דאס ווערק אין א ריינער העברעאישער שפראך, און טיילט זיך אויף פירצעהן חלקים, פון וועלכע דער ערשטער (ספר המדע) איז אינגאנצען געווידמעט די פילאזאפישע עיקרים פון יודענטום. דא ווערן סיסטעמאטיש און אויף א ראציאנאליסטישען אופן בעלויכטען די דאגמען פון דער יודישער אמונה, ווי אויך די יודישע

עטיק, די לעהרע פון דער יודישער מאראל, אין וועלכער ער שליעסט איין א רייהע דינים איבער היגיענע. דאן געהען די איבריגע ספרים, וואס בעהאנדלען אלע פראגען פון דעם יודישען רעליגיעזען און בירגערליכען לעבען.

מיט זיין קאדעקס האט דער רמב"ם אויף אזא אופן דערגרייכט א דאפעלע ווירקונג: פון איין זייט האט ער אריינגעבראכט א געוויסען קריטישען עלעמענט אין דער בעציהונג צו א סך הנחות פון די בעלי התלמוד, און פון דער צווייטער זייט האט ער אלץ אבגעשלאסען, בעשטימט און בעפעסטיגט, אזוי אז דער פרייער געדאנק האט פאר זיך מעהר נישט געהאט קיין פלאץ, זיך צו בעוועגען. דערביי איז דער רמב"ם זעהר הארב געווען, און אנגעבענדיג די שטעלן, וואס דער תלמוד אליין לאזט זיי אפען, פאר בעשטימטע הלכות, לעזט ער זיי כמעט שטענדיג אין דער ריכטונג פון פערבאטען און בעשווערען.

דער רושם פון דעם נייעם קאדעקס אין דער יודישער וועלט איז געווען א אונגעוועהנליכער. ווי נאר דאס ווערק איז פערעפענטליכט געווארען, האט זיך עס גלייך אין טויזענדער איבערגעשריבענע עקזעמפליארען פערשפרייט איבער די קהלות פון אראביען, פאלעסטינא, אפריקא, שפאניען, דרום-פראנקרייך און איטאליען, און צוזאמען מיט איהם האט זיך פונאנדערגעטראגען איבער די אלע לענדער אויך דער נאמען פון דעם גרויסען יודישען געלעהרטען. נישט אומעטום אבער האט מען זיך גלייך בעצויגען צו דער ארבייט פון דעם קאירישען פילאזאף; עס האבען זיך געפונען אזעלכע, וואס האבען, ערשטענס, מורא געהאט דערפאר, דער נייער, פערקירצטער תלמוד זאל נישט ארויסשטופען דעם אלטען, אריגינעלען; דערצו האבען די שטרענג-ראציאנאליסטישע בעגרינדונגען פון די יודישע עיקרים אויך נישט געקענט בעפריעדיגען אינגאנצען דעם גייסט פון די מעהר תמימות'דיגע מאמינים. פון אנאנדער זייט ווידער האט מען סתם אנגעהויבען אבשלאגען דעם רמב"ם'ס אייגענע הלכי'שע אויפטועכצען, און אט דער גאנצער „צד" פון די אונצופריעדענע האט זיך דערוויייל גרופירט ארום דעם מעכטיגען באגדאדער ראש ישיבה ר' שמואל בן עלי.

אונטער דער צייט איז דעם רמב"ם'ס לאגע אין קאירא אלץ פעסטער געווארען: ער האט בעקומען א שטארקען צוטריט צום קאליפישען הויף, און דארטין האט מען איהם אנגעהויבען שטארק צו שעצען פאר זיינע רייכע קענטענישען אין מעדיצין און פילאזאפיע. אראבישע

ריכטער האבען בעצווגגען די גרויסקייט פון דעם איבעראל געשעצטען מוזא איבן-מיימוני, און זיין נאמען אלס ארצט איז אזוי פאפולער גע־ווארען, אז דער גרויסער ריכארד לייבענהארץ, די נשמה פון דעם דריטען קרייץ-צוג, האט איהם געוואלט מאכען פאר זיין לייב-דאקטאר; דער יודישער געלעהרטער האט זיך אבער דערפון אבגעזאגט. אין גיכען האט דער קאליפישער הויף בעשטימט דעם רמב״ם פאר א נגיד איבער אלע יודען פון דעם עגיפטישען קאליפאט, און דער טיטול איז איבער־געגאנגען אין דער מיימונישער משפחה בירושה ביז'ן פיערצעהנטען יאהרהונדערט. די דאזיגע הויכע לאגע האט דער רמב״ם אויסגענוצט, אום אויסצופועלן פערשידענע הנחות פאר די יודישע קהלות פון די ווייטערע פראווינצען, און ווען דער קאליף סאלאדין האט אבגענומען ירושלים פון די קריסטליכע הענד, האט ער ערלויבט יודען, זיך אומ־צוקעהרען אהין און צו וואוינען דארטין אונגעשטערט.

ביי זיין גאנצער אנגעשטרענגטער טעטיגקייט אלס ארצט און פאלקס-ריכטער, האט בן מיימון דאך נישט פערלאזען זיין ליעבלינגס־שטודיום, דעם שטודיום פון דער פילאזאפיע, און די פרוכט פון דער ארבייט איז געווען א ניי, איבערראשענד ווערק אויף דעם געביעט פון דער יודישער רעליגיאנס-פילאזאפיע, מיט'ן אראבישען נאמען „דאלאלאט אל-האאירין״ — אין דער העברעאישער איבערזעצונג: מורה נבוכים (דער לעהרער פון די בלאנזשענדע). בעשטימט לכתחילה נישט פאר'ן המון, נאר פאר די העכערע יחידי סגולה, וואס האבען שוין פון פריהער געהאט טיעפע קענטענישען אין פילאזאפיע, — איז די בעדיי־טונג פון דעם ספר זעהר גרויס נישט בלויז פאר דער אויסבילדונג פון יודענטום, נאר אויך פאר דער געשיכטע פון דעם מיטעלאלטער־ליכען דענקען בכלל. דא האט דער רמב״ם געוואלט זיך אליין קלאר מאכען זיין בעציהונג צו אלע פראגען פון וועלט און לעבען און אין דער זעלביגער צייט אויך בעשטימען גענוי דעם פלאץ, וואס דאס יודענטום פערנעהמט אין דער אלגעמיינער פילאזאפיע; דערביי האט ער זיך צוריק אומגעקעהרט צו דעם סיסטעם פון צונויפבינדען דאס יודענ־טום מיט'ן העלעניזם, אים געגענזאץ צו דעם אויפטו פון ר׳ יהודה הלוי, וועלכער האט די יודישע „ענטפלעקונג״ נישט געוואלט אונטער־ווארפען קיינע אנדערע וועלטליכע אמת'ען.

די סבה דערפון איז געווען דאס, וואס דער רמב"ם פערזענליך האט געגלויבט אין צוויי געטליכע ענטפלעקונגען: איינע א

רעליגיעזע, אין דער יודישער תורה און די צווייטע א פילאזאפישע, אין דער תורה פון אריסטו, און ווי די אלטע יודעא־העלעניסטע דענקער האט ער אויך געזוכט צו שאפען א ארגאנישע פערבינדונג צווישען אט די ביידע התגלות׳ען. נאר אין איין זאך איז ער זיך פונאנדערגעגאנגען מיט אלע יודישע רעליגיאנס־פילאזאפען פאר איהם: ער האט אוועקגעשטעלט אלס אונבעריהרבארען יסוד נישט די התגלות פון דער תורה, נאר די פילאזאפישע התגלות פון דעם גריכישען דענקער, און דארט, וואו איהם איז אויסגעקומען אנטקעגענצושטעלען די ביידע אמת׳ען, האט ער די יודישע הנחות גאנץ אפט איבער געוואלט אונטערגעווארפען די הנחות פון אריסטו׳ס מעטאפיזישער לעהרע.

דער יסוד פון רמב״ם׳ס אלע חקירות איז דער „ערשטער בעוועגער“ (המניע הראשון), וואס האט אריינגעבראכט לעבען אין דער גאנצער יצירה. אהן דער מציאות פון דעם דאזיגען אייביגען „בעוועגער, וואס איז אליין דאך נישט בעוועגבאר“, קענען מיר זיך נישט פארשטעלען דעם קיום פון דער וועלט און די בעהעפטונג פון איהרע איינצעלנע טיילען. אט דעם העכסטען וועזען און בעשעפער, גאט, טאר מען קיינע מענשליכע איינענשאפטען נישט צושרייבען — יעדע איינענשאפט פון א צוזאמענגעשטעלטען און בעגרענעצטען וועזען גראבט אונטער די פארשטעלונג פון גאט׳ס אבסאלוטער גאנצקייט און אונענדליכקייט. מיר קענען נאר משיג זיין די ווירק׳נגען פון דער געטליכקייט, און די פארשטעלונג פון גאט איז בלויז די פארשטעלונג פון זיינע ווירקונגען. און אזוי ווי קיין מציאות קען זיך נישט פערגלייכען מיט דער גאטהייט, מוז מען שוין אננעהמען, אז דער גאנצער וועלטאל, וואס איז בעשאפען געווארען פון גארנישט דורך גאטס ווילען, איז נישט אונענדליך, ווארום אים פערקעהרטען פאל, וואלט דאך די יצירה (בעשאפונג) גלייך געוועזען מיט׳ן יוצר (בעשעפער) *). דא געהט דער רמב״ם איבער צו דעם אריסטאטעלישען „לייטער פון דער יצירה“ (סולם היצירה), וואס אנערקענט די מציאות פון עטליכע

*) אין דער הינזיכט געהט דער רמב״ם געגען אריסטו׳ס לעהרע, וואס אנערקענט דעם וועלטאל נישט פאר א יצירה פון גאט, נאר פאר א טייל פון דער גאטהייט גופא, וואס איז נישט אונטערגעווארפען קיין אנהויב און קיין סוף און קיין פערענדערליכקייט (קדמות העולם).

קאטעגאריעס ריין-גייסטיגע וועזענס (שכלים נפרדים) אדער מלאכים צווישען גאט און דעם עולם התחתון (די אונטערשטע, פשוט'ע וועלט).

דאס שלעכטס, וואס בעמערקט זיך אין דער נידריגער וועלט, שטאמט נישט פון דער גאטהייט אליין — גאט, דער מקור פון גוטס און פאלקאמענהייט, האט נישט געקענט שאפען קיין שלעכטס; דאס איז ענטשטאנען ערשט א דאנק דער גראבער מאטעריע, וואס האט פערדארבען די גוטע השפעה פון דער גאטהייט. פון דער זעלביגער גראבער מאטעריע, נאר אין א העכערער פארם, איז אויך בעשאפען דער מענש, וועלכער טראגט אויף אזא אופן גלייך אין זיך די עלעמענטען פון שלעכטס; דערפאר האט דעם מענשענס נשמה אין זיך א טייל פון דעם ריין-גייסטיגען, געטליכען, פונ'ם „שכל הנפרד". דער מענש איז אלזא בכח, זיך אויפצוהויבען צו דער מדרגה פון א מלאך, איבער-ווינדענדיג איינגאנצען דאס לייבליכע, קערפערליכע אין איהם. אום צו קענען דערגרייכען אט די מדרגה איז דעם מענשען געגעבען געווארען די פולע פרייהייט: דער מענש קען אונגעשטערט זיך אליין פערוואנד-לען אין א איבערערדישען וועזען און ווערן אונשטערבליך — אלס א טייל פון דעם איביגען וועלט-גייסט.

מיט דער הויכער טעטיגקייט פון זיין פארשונגס-גייסט קען דער מענש דערגרייכען נאך א העכערע מדרגה: ער קען זיך ערווערבען א בעזונדער אויפמערקזאמקייט פון דער געטליכער השגחה; ער קען זאגאר מיט זיין אידעאלען לעבען, מיט זיין שטענדיגען דענקען וועגען דער גאטהייט און אויסאיבען גאט'ס מעשים — ענטוויקלען אין זיך א אנלאגע צו דעם העכסטען מענשליכען גליק, צו דער נבואה, וואס ערשיינט אין דער געשטאלט פון א געטליכען חלום. ס'פערשטעהט זיך, אז אין דער נבואה גופא זענען אויך פערהאן פערשידענע מדרגות, און דער גרעסטער פון אלע נביאים איז געוועזען משה רבינו; ער האט אראבגעריסען אלע שלייערן, וואס פערדעקען דאס אויג פון דעם מענשליכען גייסט, און איז צוגעטרעטען ביז דעם העכסטען מקור פון אמת. אט די העכסטע ענטפלעקונג האט ער אראבגעגעבען דעם יודישען פאלק אין דער געשטאלט פון דער תורה, — די פון גאט שטאמענדע לעהרע, וועלכע איז פאלקאמען, איביג-גילטיג און אונפערענדערליך. זי ענטהאלט נישט בלויז געזעצען, נאר אויך אידעען, גלויבענס-בעגרי-פען: זי זוכט צו בעפריעדיגען דעם הויכען מענשליכען גייסט און אויך

צו לײַטערן דאָס לעבעדיקע אינ׳ם מענשען דורך זיטליכקייט און ריינע מעשים.

די ערשײַנונג פון „מורה נבוכים“ האָט אַרויסגערופען אין די יודישע קרײַזען נאָך אַ גרעסערן טומעל, ווי די ערשײַנונג פון רמב״ם׳ס פריהערדיגע ווערק. אַזוי פיעל אינטעלעקטועלע עשירות, אַזאַ שטאַרקע לאָגישע קראַפט האָט נאָך קיין יודישער דענקער פאַר איהם ניט אַרויסגעוויזען, און די אַלע, וואָס האָבען זיך ביז אהער געוואַקעלט צווישען אַריסטוס׳ס לאָגישע הנחות און די בעגריפען פון יודענטום, האָבען זיך אָנגעכאַפּט אָן דער בריק צווישען די ביידע ברעגעס, וועלכער דער רמב״ם האָט פאַר זיי אויסגעלעגט. דאָס ווערק איז אין אַ קורצער צײַט פערשפרייט געוואָרען אין די ווײַטסטע יודישע קהלות, און אין גיכען האָבען אויך די ניט־יודישע געלעהרטע זיך שטאַרק מיט איהם בעשעפטיגט. עטליכע מחמר׳נישע שריפטשטעלער האָבען זיך אויסגעדריקט וועגען דעם נייעם פילאָזאָפישען סיסטעם, אַז ער וועט פערשפרייטען כפירה און אַטעאיזם, און דאַגעגען האָט אַן׳אַנדער מחמר׳נער געשריבען אַ פירוש אויפן „מורה נבוכים“. שפּעטער איז דאָס ווערק — אין אַ לאַטײַנישער איבערזעצונג — דערגאַנגען אויך צו די קריסטליכע סכאָלאַסטיקער, און זיי האָבען זיך שטאַרק בענוצט מיט זײַנע חקירות אי׳ם קאַמפף מיט דער אַפיקורסות.

אַ שטאַרקע אונצופריעדענהײַט האָט דער „מורה נבוכים“ גלײַך אַרויסגערופען אין די אָרטאָדאָקסישע יודישע קרײַזען. די דאָזיגע קרײַזען האָבען זיך אין דעם משך פון הונדערטער דורות צוזאַמענגעלעבט מיט דעם האַרציגען, נאַציאָנאַלען גאָט אין הימעל, וועלכער הערשט איבער דעם גאַנצען מענשליכען געשלעכט, קוקט מיט אַ בעזונדער אויפמערקזאַמקײַט זיך־צו צו די מעשים פון זײַן אויסדערוועהלטען פאָלק און בעטייליגט זיך פאַקטיש אין דעם גורל פון יעדען יודישען יחיד, — און דאָ האָבען זיי זיך פּלוצלינג בעקומען אַ קאַלטען מעטאַפיזישען וועזען, וועלכער האָט קיים עטוואָס אַ שיכות צו געצעהלטע פילאָזאָפען, מענשען פון אייבּיגע טיעפע מחשבות, און קימערט זיך גאָרניט וועגען כלל, וועגען די אַלע דורכשניטליכע יחידים, וואָס זענען יודיש־פרום, גאָטספאַרכטיג און עהרליך, נאָר ניט קיין פילאָזאָפען, ניט קיין חוקרים און ניט קיין „אויבער־מענשען“; און ווײַל אַז די געטליכע השגחה איז אין דעם רמב״ם׳ס סיסטעם פערהאַייניגט געוואָרען מיט אַ הויך־אַבסטראַקטער השארת הנפש,

איז אויסגעקומען, אז נאר איינצעלנע אויסדערוועהלטע האבען געקענט האפען אויף א מין ריין-גייסטיגער עולם הבא, וועהרענד דער גאנצער עולם לעבט און שטארבט אהן א שום פערבינדונג מיט די הימלישע ספערען און האט קיין זאך נישט צו ערווארטען. בעזונדער איז דער רמב"ם כמעט אזוי ווי אינגאנצען פערבייגעגאנגען דעם עיקר פון תחית המתים, וועלכער האט זיך נישט געלאזען צונויפבינ-דען מיט די הנחות פון דער גריכישער מעטאפיזיק, און דאס האט דעם רעליגיעזען געפיהל פון די יודישע מאמינים נאך שטארקער אנגע-גריפען.

דאס האט געטריבען דעם רמב"ם, זיך צו פערטיידיגען, און ער האט פערעפענטליכט א בעזונדער בריעף וועגען „תחית המתים" (1191). דא ערקלערט ער, אז באמת האט ער טאקי נישט געפונען קיין פילאזאפישע בעגרינדונג פאר דעם עיקר, און ער גלויבט אין איהם נאר, ווי אין א איבערנאטירליכען אויפטו פון דער השגחה. דערביי בעקלאגט זיך דער דענקער אויף די פאלשע כונות, וואס מ'האט אריינגעלעגט אין זיינע רייד, און בכלל ווייזט ער ארוים אין דעם בריעף א שטארקע אויפגערייצטקייט. ער בעקלאגט זיך אויף דעם, וואס איהם קומט אוים זיך צו פערענטפערן פאר „שוטים און אלטע ווייבער", וועלכע גלויבען אין אלע איינבילדונגען און קענען זיך אפילו פארשטעלן גאט מיט אויגען און אויערן.

אויף אזא אופן האבען זיך אנגעהויבען אויסבילדען צוויי לאגערן ארום דעם נאמען פון גרויסען דענקער: פון הייסע פערעהרער און פערביטערטע געגנער. צו די ערשטע האבען אנגעהערט אויך די קהלות פון דרום-פראנקרייך; „זינט דער טויט פון די לעצטע בעלי התלמוד איז אזא מענש נישט געווען ביי יודען"; „גאט האט איהם אראבגעשיקט צו בעלעבען זיין אבגעשלאפטען פאלק", — דאס איז געווען די מיינונג פון די דרום-פראנצויזישע יודישע דענקער וועגען דעם נגיד פון קאאירא. דער דיכטער אלחריזי האט איהם צוגעשיקט א לויב-ליעד מיט בעגייסטערטע אויסרופען (א מלאך ביזטו, ביזט אין גאט'ס בילד געשאפען א. א. וו.); די קהלה פון ליונעל, מיט דעם בעריהמטען תלמודישען געלעהרטען ר' יונתן הכהן בראש, האבען זיך געווענדעט צום רמב"ם מיט עטליכע וויסענשאפטליכע שאלות, און אגב געבעטען, ער זאל זיי צושיקען דעם „מורה", פון וועלכען זיי האבען אזוי פיעל געהערט.

אונטער דער צייט איז דער רמב"ם קראנק געווארען. ער איז אבגעלעגען א גאנצען יאהר, און דערצו האבען זיך אין דעם עגיפּטי־שען הויף (נאך סאלאדינ'ס טויט) אויף אנגעהויבען שארפע סכסוכים, וואס האבען אבגעשוואכט זיין מאכט און איינפלוס. ענדליך איז סאלא־דינ'ס עלטסטער זוהן, אלאפדאל, געווארען הערשער פון עגיפּטען, און דער רמב"ם האט ווידער איבערגענומען זיין פּאסטען אלס לייב־ארצט פון קאליף. פאר דעם לעצטען האט דער רמב"ם פערפאסט א רשימה פון היגיעניש כללים, אין וועלכע ער האט בעזונדער בעטאנט די מעסיגקייט אין טרינקען און אין בעציהונגען מיט פרויען, און בכלל רעקאמענדירט א ריין און פערשטענדיג לעבען.

אין דער צייט האט דער בעריהמטער ר' שמואל אבן תבון געגעבען צו וויסען דעם רמב"ם, אז ער נעהמט זיך איבערזעצען דעם „מורה" פון אראביש אויף העברעאיש. דאס האט דעם קאאירישען דענקער פערשאפט א גרויסען פערגניגען, און ער האט זיין פערעהרער געגעבען געניגע אנווייזונגען בנוגע צו דער איבערזעצונג און אפילו רעקאמענדירט געוויסע פילאזאפישע ווערק צום לייענען. ביי דער געלעגענהייט שרייבט דער רמב"ם צו דער קהלה אין ליונעל: „איהר, געמיינדע־מיטגלידער פון ליונעל און דער סביבה, זייט די איינציגע, וואס זענט אימשטאנד צו טראגען הויך די פאהן פון משה רבינו און זיך צו פערטיפען אין די ריד פון רב אשי; אין די איבריגע ערטער (די מזרח־לענדער) ווייסט מען שוין לאנג נישט פון קיין גייסטיגער טעטיגקייט. די גרעסטע קהלות שטארבען אוים, וועניגער — גוסס ען א. א. וו., און אונזער גאנצע האפנונג איז נאר אויף אייך".

א קורצע צייט נאכ'ן שרייבען דעם דערמאנטען בריעף איז דער רמב"ם געשטארבען (20 טבת ד' תתקס"ה — 1204), אין דער על־טער פון זיבעציג יאהר. דער טויט פון דעם גרויסען פיהרער און לעהרער האט ארויסגערופען א טיפען טרויער אין אלע קהלות פון דער יודישער דיאספארא; אין אלט קאירא גופא איז איינגעארדענט געווארען א עפענטליכער טרויער פון דריי טעג, אין וועלכען ס'האבען זיך בעטייליגט אי די יודען, אי די מחמדא'נער פון שטאדט. אין ירושלים איז אויסגערופען געווארען אנ'אלגעמיינער תענית, און דעם קערפער פון גרויסען נפטר האט מען איבערגעפיהרט קיין טבריה — אינ'ם הייליגען לאנד. די לעגענדע דערצעהלט, אז אין וועג זענען

בעדואינען אנגעפאלען אויפ'ן ארון מיט די בעגלייטער; האבען זיי אבער דעם ארון נישט געקענט א ריהר טאן פון ארט, און דעמאלט האבען זיי זיך אליין אויך צוגעשלאסען צו די בעגלייטער פון דעם הייליגען.

דער רמב"ם האט איבערגעלאזען נאך זיך איין איינציגען זוהן, אבול-מעני-אברהם, וועלכער האט געירשה'נט פון פאטער אי דעם פאסטען פון א לייב-ארצט, אי דעם טיטול נגיד איבער די יודישע קהלות פון מצרים.

נײַנטעס קאַפּיטעל.

די יודישע לאַגע אין מערב-אייראָפּא און די גרויסע מחלוקת.

מיט'ן אָבשטאַרבען פון דעם גרויסען קאַאירישען געלעהרטען איז דאָס אַלוועלטליכע יודענטום געבליבען אָהן אַ צענטראַלע פּערזאָן, אָהן אַ גײַסטיגען פיהרער און וועגווײַזער. דעם רמב"ם'ס זוהן ר' אברהם (1183—1267), איז אַפילו געוועזען אַ מענש מיט ברײַטע אַלגעמײַנע און יודישע קענטעניסען; זײַן אויטאָריטעט איז אָבער דאָך נישט גרויס געוועזען. און נישט בלויז אין מזרח — אויך אין די מערב-לענדער, אין אייראָפּאַ, האָט זיך נישט געוויזען קײַן אויסערגעוועהנליכער, צײַט-בעהערשענדער גײַסט, וואָס זאָל אימשטאַנד זײַן צו קאָנצענטרירען אַרום זיך די גאַנצע אומה.

צו דער דאָזיגער גײַסטיגער פער'יתום'טקײַט זענען צוגעקומען אויך שווערע רדיפות מצד דער קריסטליכער קירך. דער פּויפּסט אינאָצענץ III, וואָס האָט דער ערשטער אײַנגעפיהרט די שטראָף פון שײַטער-הײַליגער „אונפעהלבאַרקײַט“, — אָט דער טיראַן פון מלכים און פעלקער איז געוועזען אַ ביטערער שונא פון יודען און יודישקײַט, און ער האָט טיפע וואונדען איבערגעלאָזען אין דעם יודישען פאָלקס-אָרגאַניזם. דער מעכטיגער פירשט פון וואַטיקאַן, וועלכער האָט גאַנץ אייראָפּאַ אין דער מורא געהאַלטען, האָט זיך געפיהלט געקוועלט און געדריקט פון דעם

קלײנעם הײפעל יודען, וואס האט מיט זײן קלארען פערשטאנד, לויטערן גלויבען און אנגעבוירענער זיטליכקײט געדיענט, ווי א שטילער פראטעסט געגען די שרעקליכע מעשים פון דער קירך און די קירכען־לײט. אין אנהויב פון זײן רעגירונג האט אינאצענץ אפילו געפרובט בעשיצען די יודען פון די אכזריות'ען פון די קרײץ־פאהרער; די לעצטע האבען אויף דעם סמך פון דער מחילה וסליחה, וואס זײ האבען בעקומען פון פויפסטליכען שטוהל, אויסגעאיבט איבער יודען די שרעקליכסטע גזילות און רציחות, און ווען די אונגליקליכע האבען זיך געווענדעט נאך הילף צו דעם העכסטען שופט פון דער קירך, האט ער בעפוילען (1199), אויפצוהערען די אלע רציחות געגען יודען: זײ נישט צו בערויבען, נישט שמד'ען איבער געוואלט, נישט שלאגען און נישט שענדען זײערע טויטע. דערבײ האט דער אלערהײליגסטער ערקלערט, אז קריסטען טארען די יודען נישט פערטיליגען, ווײל... זײ, די יודען, מוזען בלײבען פאר די קומענדיגע דורות און דאן דערווײזען דער וועלט דעם אמת פון קריסטענטום, איבערגעהענדיג צו דער הײליגער קירך! —

אט דער גרויסער צוועק האט אבער נישט אויסגעשלאסען קײן דערווײליגע רדיפות. דעם פראנצויזישען צורר היהודים פיליפ אויגוסט מאכט אינאצענץ א שארפען אויסרײד פאר זײן יודענפרײנדשאפט (1205): „צו זײנע אויערן איז געקומען", אז אין פראנקרײך מעגען יודען בעזיצען אונבעוועגליכע גיטער, האלטען קריסטליכע דינערשאפט און אפילו אויפבויען נײע שוהלען, וואס זענען העכער פון די שכני־שע קירכען *). אויסער דעם איז די יודען נישט פערוועהרט, זיך צו ווײזען אין די גאסען אין די טעג פון פסחא. אין זעלביגען יאהר האט דער הײליגער פיהרער שארף געמוסר'ט פאר זײן צו־ווײכער בעציהונג צו יודען אויך דעם קעניג פון קאסטיליען, אלפאנזא, און שפעטער מיט דרײ יאהר האט אזא בריעף בעקומען דער גראף פון נעווערס. די יודען — שרײט דער פויפסט אוים אין דעם בריעף — דארפען פון קריסטליכע פירשטען נישט בעשיצט, נאר פערשקלאפט ווערן; זײ

*) דאס איז געווען אין דער צײט, ווען די יודען זענען ארויסגעטריבען געווארען פון אלע פראנצויזישע פראווינצען, און פיליפ־אויגוסט האט זײ ערלויבט זיך צו בעזעצען אין זײן לאנד, פון וואנען ער אלײן האט זײ פריהער פערטריבען.

דארפען, ווי דער ברודער-מערדער קין, מיט אייביגער שאנד בעדעקט זיין און אייביג ארומוואנדערן פון ארט צו ארט. עס איז דעריבער א פערברעך, צו לאזען די יודען וואוינען ביי זיך, צו לאזען זיי האנדלען און האבען בעציהונגען מיט קריסטען און נישט צו נעהמען פון זיי קיין מעשר (צעהנט-חלק פון פערדיענסט) פאר די דיענער פון דער קירך.

אין דעם פערביטערטען צארן פון אינאצענץ III געגען יודען איז געווען א געוויסער קערן פון שרעק פאר זייער שעדליכער ווירקונג בנוגע צו דעם קריסטליכען גלויבען, און אין דער הינזיכט האט איהם זיין אינסטינקט נישט אינגאנצען אפגענארט. יודען האבען באמת גע-חירקט אויף זייערע קריסטליכע שכנים און געוועקט אין זיי פערשיע-דענע געדאנקען, און אין דער שטארקער בעוועגונג געגען פויפסט פון די „אפיקורס'ישע" אלביגנעזער האט דער יודישער איינפלוס גע-שפיעלט נישט קיין קליינע ראליע. א סך פון אט די דרום-פראנצויזישע „אפיקורסים" האבען אפילו אפען געזאגט: „דאס געזעץ פון די יודען איז העכער און פאלקאמער, איידער דאס געזעץ פון די קריסטען". אינאצענץ האט דעריבער די יודען פון דרום-פראנקרייך געררופ'ט צו-זאמען מיט זיינע געגנער, און ווען ער האט ענדליך בעזיגט אלע פירשטען פון די פראנצויזישע פראווינצען, האט ער זיי, אונטער די שרעקליכסטע שטראפען, געצוואונגען צו שווערן, אז זיי וועלן די יודען קיינע פרייהייטען נישט געבען.

איינער פון די דאזיגע בעזיגטע הערשער איז געווען אויך דער גראף ראגער פון בעזיער, וועלכער האט ארויסגעוויזען יודען פערשיע-דענע חסדים און איז אויך געווען פערדעכטיג אין סימפאטיע צו די אלביגנעזער. דא האט די קרייץ-מחנה פון דעם הייליגען פאטער, אונטער דער אנפיהרונג פון דעם בלוט-דורשטיגען נזיר ארנאלד, איינגעריכטעט א אמת'ע בלוט-באד. „מיר האבען נישט געשוינט — שרייבט דער אכזריות'דיגער נזיר אין זיין בעריכט צום פויפסט — קיין שטאנד, קיין געשלעכט, קיין עלטער — כמעט צוואנציג טויזענד מענשען זענען אומגעקומען פון אונזער שווערד. נאך דער גרויסער שחיטה איז די שטאדט אויסגערויבט און פערברענט געווארען און די געטליכע נקמה האט זיך דא ארויסגעוויזען אויף א וואונדערבארען אופן". אין דער שחיטה זענען נישט געשוינט געווארען אפילו רעכט-גלויביגע קאטוילע, און אויף דער פראגע פון די קרייץ-סאלדאטען, ווי אזוי זיי זאלען אונטערשיידען צווישען א רעכט-גלויביגען און א'נ-

אפיקורס (א אלביגנזער), האט זיי ארנאלד געענטפערט: „איהר הרג'עט כסדר — גאט וועט זיך שוין די זייניגע ארויסגעפינען". בײ אזא בעציהונג צו מענשליכע לעבענס בכלל האט שוין, נאטירליך, וועגען שוינען די יודען קיין רייד נישט געקענט זיין: ביז צוויי הונדערט יודען זענען געטויט געווארען, און מאסען האבען די בלוט-מענשען געפאנגען און פערקויפט.

נאך די אלע נצחונות פון דער פויפסטליכער הייליגקייט האט זיך אנגעהויבען א אלגעמיינע אויסראטונג פון דער אפיקורסות: יעדער שפור פון פרייען געדאנק איז דערשטיקט געווארען — דאס דענקען בכלל איז געווארען א זינדיגע זאך; די תלמידים פון דעם אפיקורס, וואס האט געלייקענט אין דער הייליגקייט פון רוים און פון פויפסט, האט מען לעבעדיגערהייד פערברענט. אויף אלערליי פילאזאפישע שריפטען, וואס האבען זיך געפונען אין דעם אוצר פון דער קריסטליכער סכאלאסטיק — צווישען זיי אויך די ווערק פון ר' שלמה בן גבירול — איז ארויפגעלעגט געווארען א שווערער חרם, און די יודען פון שפאניען און דרום פראנקרייך זענען געבליבען כמעט די איינציגע טרעגער פון ליכט און וויסען פאר גאנץ אייראפא. די קירך האט זיי אבער נישט אפגעלאזען. אויף דעם קירכען-קאנגרעס אין אוויניאן (1209) זענען ווידער אויסגעארבייט געווארען נייע גזירות פאר יודען; לויט איינער פון זיי האבען יודען נישט געטארט ארבייטען אום זונטאג און אין די קריסטליכע יום-טובים און אין די קריסטליכע פאסט-טעג האבען זיי נישט געטארט עסען קיין פלייש. —

אין ענגלאנד זענען די יודען צו יענער צייט אויך געווען ארום-גערינגעלט פון אלע זייטען מיט שונאים, און אט די אלגעמיינע ארומיגע רדיפות האבען בעוואויגען גאנצע דריי-הונדערט רבנים פון פערשידענע שטעדט אין פראנקרייך און ענגלאנד, אויסצעוואנדערן קיין ארץ-ישראל (1212). דארט זענען זיי פריינדליך אויפגענומען געווארען פון סולטאן אלאדיל, און זיי האבען פערשפרייט איבער'ן גאנצען מזרח א נעץ פון ישיבות, וואו זיי האבען פערפלאנצט דעם תוספי'סטישען לעהר-סיסטעם מיט זיין פלפול'דיגער שארפזיניגקייט.

אונטער דער צייט האט זיך פאר די יודען פון אייראפא אנגעהויבען א נייער שטורם. דער אלמאהאדישער פירשט מחמד אל-נזיר פון צפון-מערב אפריקא האט אויסגערופען א הייליגען קריג פאר דער אויבער-הערשאפט פון איסלאם איבער דער פירענעאישער האלב-

איינזעל, און אין ניבען האט זיך א האלבער מיליאן מחמר׳נישע קריגער שוין געפונען אין אנדאלוזיען. דאס האט ארויסגערופען א נייעם קרייץ-צוג פון דער גאנצער קריסטליכער וועלט און די אנגעקומענע צעווילדעטע מחנות, אונטער דער אנפיהרונג פון דעם אויבען דערמאנטען ארנאלד האבען זיך קודם כל ארויפגעווארפען אויף די יודען פון דער רייכער קאסטילישער הויפטשטאדט, טאלעדא (יוני 1212). צום גליק האט אלפאנסא זיך אנגענומען פאר יודען, און זיי האבען קיין סך נישט געליטען.

מיט א קורצע צייט שפעטער האט אינאצענץ געלאזען צוזאמענרופען א אויסערגעוועהנליכע קירכען-פערזאמלונג, וואס האט די מאכט פון רוים נאך פערברייטערט און גאנץ אייראפא איינגעשלאסען אין די ראהמען פון גייסטיגער קנעכטשאפט. יודען האבען פערשטאנען, אז די פערזאמלונג וועט זיי קיין גוטס נישט ברענגען און געפרובט זיך משתדל זיין פריהער; דאס האט אבער נישט געהאלפען, און דער קאנגרעס האט אנגענומען פיער בעשלוסען געגען יודען. די שווערסטע פון די דאזיגע בעשלוסען זענען געווען די, אז יודען דארפען יעהרליך איינטראגען א גרויסען שטייער פאר דער קירכע, אויסער דעם געוועהנליכען מעשר, און אז זיי טארען זיך נישט קליידען גלייך מיט די קריסטען, ווייל די גלייכע קליידונג פיהרט צו געמישטע חתונות צווישען „גלויביגע" מיט „נישט-גלויביגע". אגב, האבען די הייליגע פון דער קירכע זיך דא כלומר׳שט אנגענומען פאר דעם געזעץ פון דער תורה, וואס פערבאט יודען צו זיין אויסערליך גלייך מיט די נישט-יודישע (געצענדינערישע) פעלקער, און דערפון איז ארויסגעקומען דער רשעות׳דיגער אויפטו, אז יודישע קינדער דארפען פון צוועלפטען לעבענס-יאהר אן טראגען אין זייער קליידונג איין שטיק (לאטע) פון אבעזונדערע פארב, די מענער אויף די היט און די פרויען — אויף די שלייערס (30 נאוועמבער 1215). דאן האט זיך אנגעהויבען א סדרה פון שטאנדען-פערזאמלונגען און מיניסטערשע זיצונגען, וואס האבען זיך ספעציעל בעשעפטיגט מיט דעם ערפינדערישען „יודען-צייכען": בעשטימט זיין פארב, פארם, לענג און ברייט און אזוי ווייטער.

און די שענדליכע יודענפרעסער האבען זייער צוועק דערגרייכט: דער „צייכען" האט דעם יודען געמאכט צו שאנד און שפאט אין די אויגען פון דער גאנצער קריסטליכער בעפעלקערונג; האט זיך א יוד

בעוויזען אין נאס, זענען איהם הונדערטער שקצים בעפאלען, געלאכט פון איהם, פערוואָרפען איהם מיט בלאָטע, געשלאָגען און אָפט אויך דער׳הרג׳עט. די קריסטען האָבען זיך בכלל צוגעוועהנט פון דעמאָלט אָן צו קוקען אויף יודען, ווי אויף נידריגע בעשעפעניסען, וואָס פערדיענען קיין אכטונג און קיין מיטלייד נישט, און דאָס האָט געווירקט אויך אויף די אונגליקליכע גופא: זיי האָבען פערלוירען יעדען שפור פון זעלבסטאכטונג און נאַטירליכען שטאָלץ. פעראכט און בעליידיגט פון אלעמען און אָהן אַ שום צוטריט צו די העכערע קרייזען פון דער קריסטליכער געזעלשאפט, האָבען די יודען פערנאכלעסיגט זייער אויסערליכען אויסזעהן, פערלוירען יעדען געפיהל פון שענהייט און געשמאַק און בעקומען אינגאנצען אַ פּנים פון טרויעריגע און דערשלאָגענע.

נאַטירליך, איז די גזירה נישט אַזוי שנעל דורכגעפיהרט געוואָרען און די יודען האָבען זיך מיט אַלע מעגליכקייטען געוועהרט געגען דעם געצוואונגענעם שאנדפלעק. בעזונדער האָבען געאַרבייט אין דעם די קהלות פון שפאַניען און דרום-פראנקרייך, וואו יודען האָבען נאָך דערווייל פערנומען פערשידענע אָנגעזעהענע פּאָסטענס (פון דיפּלאָמאַטען, שאַץ-מייסטער׳ס, לייב-דאָקטוירים א. א. וו.); זיי האָבען זיך דערשלאָגען צו דעם נאָכפאָלגער פון אינאָצענץ III, האָנאָריוס III, און ביי איהם געפּועל׳ט, אַז די בישאָפען זאָלען קוקען אויף דעם ענין צווישען די פינגער. אין אַראַגאָניען ווידער האָט זיך וועגען דער גזירה שטאַרק משתדל געווען דער בעריהמטער לייב-דאָקטאָר פון קעניג, יצחק בנבנישתי, וועלכער איז געווען שטאַרק געליעבט פון אלעמען און האָט אַפילו בעקומען אַ אייגענהענדיגען דיפּלאָם פון פּויפּסט; אין זיין זכות האָט מען אַלע איבריגע יודען אויך נישט געצוואונגען צו טראָגען דעם שאַנד-צייכען. דער זעלביגער פּויפּסט האָנאָריוס האָט, איבריגענס, זיך אויך בעצויגען צו יודען מיט אַ טיפען חשד, און ער האָט געזוכט צו ווירקען אויף די קריסטליכע הערשער, זיי זאָלען נישט אנפערטרויען יודען קיין דיפּלאָמאַטישע שליחות׳ען.

אין ענגלאַנד זענען יודען פון דעם שאַנד-צייכען נישט בעפרייט געוואָרען — דאָס האָבען זיי געהאַט צו פערדאַנקען דעם אַכזריות׳דיגען ערצבישאָף פון קענטערבורי לאַנגטאָן. ער האָט זאָגאַר די רדיפות געגען יודען נאָך פערמעהרט און פערשטאַרקט, און ווי עטליכע היסטאָריקער ווילען האָבען זאָל דאָס האָבען געווען אַ נקמה פון יודען

דערפאר, וואס אין דעם זעלביגען יאהר האט זיך א דיאקאן מגייר געווען (נאטירליך, איז ער פערברענט געווארען אויפן שייטערהויפען). די דאזיגע רדיפות האבען נישט אויפגעהערט אויך פאר דער צייט פון דעם אויפגעקלערטען און פרייזיניגען קייזער פרידריך II, וועלכער האט געהאט ביי זיך אין הויף יודישע געלעהרטע אלס איבערזעצער פון אראבישע וויסענשאפטליכע ווערק (אויף לאטיניש).

נאך טרויעריגער איז געווען די יודישע לאגע אין דרום-פראנקרייך. דא זענען איבערגעריסען געווארען אלע פערשימעלטע גזירות פון די אלטסטע צייטען, און אין דער גאנצער וואך, למשל, פון פסחא האבען יודען זיך נישט געטארט וויזען אין גאס. אט די אלע צרות זענען נאך אבער אלץ נישט געווען דאס לעצטע ווארט פון דער קירכליכער ער-פינדערישקייט אויף דעם געביעט פון פערביטערן דאס יודישע לעבען. דער גיהנום-קוואל האט זיך געעפענט פאר יודען פון גאנצע פיער זייטען: פון פויפסט גרעגאר IX אין רוים, פון קעניג לודוויג IX (דער הייליגער) אין פראנקרייך, פון קעניג פערדינאנד III אין קאסטיליען און ענדליך פון דעם דאמיניקאנער-גענעראל רײמונד דע פעניאפארטע, *) וועלכער האט דורכאוים געוואלט בעגליקען די נשמות פון אלע יודען און מחמד'נער.

אין יענער צייט האט זיך די מאכט פון רוים פערשפרייט אויך איבער די לענדער ביי די ברעגעס פון דונאי און טעאיס. אין אונגארן האבען די יודען גאנץ פריה איינגעוואנדערט פון ביזאנ-טיען און פון דער כאזארישער מלוכה, און הגם די מאדיארען זענען שוין דעמאלט געווען האלבע קריסטען, האבען זיי דאך זיך בעצויגען טאלעראנט צו יודען, ווי צו די געצענדינער און מחמד'נער, וואס האבען געלעבט אין דעם לאנד. יודען האבען דא פון די אלטסטע צייטען געהאלטען אין ארענדע פערשיעדענע מלוכה-שטייערן און האבען בכלל פערנומען זעהר אנגעזעהענע מלוכה-פאסטענס. דאס האט זיך געצויגען ביז דער צייט פון פויפסט גרעגאר IX, וועלכער האט געצוואונ-גען דעם אונגארישען קעניג אנדרעאס, צו דערוויטערן יודען פון יעדען עהרען-פאסטען. אנדרעאס האט געפרובט אין אנהויב זיך נישט

*) דאמיניקאנער און פראנציסקאנער — דאס זענען נעמען פון צוויי אלט-קאטוי-ליטע מאנאכען-ארדענס.

שטארק רעכנען מיט דער גזירה, דאן האט דער פויפסט ארויפגעלעגט אויף איהם א שווערען חרם, און דער קעניג האט געמוזט געבען א פייערליכע הבטחה (1233), אז ער וועט יודען און מחמד'נער נישט צולאזען צו קיין שום אמט, נישט לאזען זיי האבען קריסטליכע לייב-אייגענע, חתונה האבען מיט קריסטען און ענדליך אויך — זיי צווינגען צו טראגען דעם שאנד-צייכען. די זעלביגע שבועה האבען געמוזט געבען דער קעניג פון סלאוואניען און אלע איבריגע פירשטען פון לאנד.

אט די אלע רדיפות פון אויסווענינ האבען נישט געקענט בלייבען אהן א טיעפער ווירקונג אויף דעם אינווענינסטען יודישען לעבען, און דאס האט זיך באלד ארויסגעוויזען אין זעהר א שארפער פארם. דאס פערשטארקטע רעליגיעזע געפיהל האט זיך מיט אמאל אנגעהויבען ארומצוזימען פון אלע מעגליכע שלעכטע ווירקונגען, און דא האט עס זיך אנגעשטויסען אן דעם נייעם שטראם אין יודענטום, וואס האט זיך געצויגען פון רמב"ם'ס ווערק. דער לעצטער האט, ווי ס'איז שוין אויבען אנגעוויזען געווארען, אין א סך הינזיכטען אבגעטרעטען פון דער יודישער מסורה און בכלל פערבויגען נישט וועניג ביבלישע און תלמודישע שטעלן, וועלכע האבען זיך נישט געלאזען איינגפאסען אין די ראהמען פון דער אריסטאטעלישער פילאזאפיע. דאס האט אין די ארטאדאקסיש-רבני'שע קרייזען ארויסגערופען א שטארקען שטורם נעגען יעדען מין פילאזאפיע איבערהויפט. אויף דעם באדען איז ענט-שטאנען א פערביטערטער קולטור-קאמפף מיט צוויי פיינדליכע לא-גערן, וואס האבען זיך קאנצענטרירט ארום דעם נאמען פון פערשטאר-בענעם דענקער: מיימוניסטען און אנטי-מיימוניסטען. די לעצטע, בעזונדער יענע פון זיי, וועלכע האבען נאך געדענקט דעם רמב"ם, האבען אפילו נישט געוואגט צו רידען שלעכטס אויף איהם אליין און צו צווייפלען אין זיין עהרליכקייט און פרומקייט; זיין ווירקונג אבער האבען זיי אנערקענט פאר שעדליך, ווייל די מיינונגען, וואס ווערן ארויסגעזאגט אין זיינע ווערק, זענען סותר די טראדיציאנעלע יסודות פון יודענטום.

אנגעהויבען האט זיך איינענטליך דער אידעען-קאמפף גלייך נאכ'ן רמב"ם'ס טויט. נאך אין יאהר 1205 האט א געלעהרנטער יונגערמאן פון טאלעדא, מיט'ן נאמען ר' מאיר בן טודרוס הלוי אבולעפיא, אנגעשריבען א עפענטליכען בריעף צו די „חכמי לוניל" (די געלעהרנטע פון ליונעל), אין וועלכען ער האט זיי אויפמערקזאם

געמאכט, אויף די „אפיקורסי'שע שטעלן אין „ספר המדע" פון רמב"ם'ס „משנה תורה". דער בריעף האט אבער קיין ערפאלג נישט געהאט, און דער אנגעזעהענער גדול ר' אהרן בן משולם האט דעם אנפאלער הארב אבגעענטפערט פאר דער חוצפה, זיך צו טשעפען צו אזא ריזע, ווי דער רמב"ם. דער בעריהמטער ר' ששת בנבנישתי פון בארצעלאנא האט אויך חוזק געמאכט פון דעם יונגען פאנאטיק, און געשריבען: „מ'רופט איהם בעלייכטער (מאיר), ווערענד ער בלאנדזשעט גאר אין דער פינסטער". געוואונען פאר זיך האט אבולעפיא נאר עטליכע רבנים פון צפון פראנקרייך, צווישען זיי איינער פון די בעלי התוספות, ר' שמשון פון סאן. דערמיט האט זיך דערווייל דער טומעל פערענדיגט, און דעם רמב"ם'ס אידעען האבען זיך פאר דער צייט שטארק פערשפרייט אין גאנץ שפאניען און דרום פראנקרייך. כמעט אלע בעדייטענדע יודישע פערזענליכקייטען אין די לענדער זענען בעהערשט געווארען פון דער ראציאנאליסטישער פארשונגסמעטאדע, און האבען אנגעהויבען זיך בעציהען שטרענג-קריטיש צו אלע דאגמען און געבאטען פון יודענטום. נאטירליך, האט עס געמוזט פיהרען צו א געוויסער קאלטקייט בנוגע צום אבהיטען די דאזיגע געבאטען, און א סך האבען אנגעהויבען שטארק מקיל זיין אין זאכען, וואס זענען ביז דאן געווען זעהר פערהייליגט — עס איז זאגאר דערגאנגען ביז חתונה-פערבינדונגען מיט קריסטליכע אדער מחמד'נישע פרויען.

דאס האט ענדליך שטארק אויפגעטרייסעלט די ארטאדאקסישע קרייזען, און באלד האט זיך צופלאקערט א הייסער און פערביטערטער קאמפף. עס האט זיך געפונען א שטרענג-פרומער תלמודישער געלעהרטער, מיט'ן נאמען ר' שלמה בן אברהם פון מאנפעליע, וועלכער האט דער ערשטער גענומען אויף זיך מקנא צו זיין קנאת ד' צבאות און איינמאל פאר אלע מאל פערניכטען די פערשאלטענע פילאזאפיע. ער האט צוגענומען צו זיך נאך צוויי תלמודישע געלעהרטע, ר' יונה בן אברהם גערונדי און ר' דוד בן שאול, און צוזאמען האבען זיי אויסגערופען א חרם (אנהויב 1232) איבער יענע אלע, וועלכע לערנען די פילאזאפישע טיילען פון רמב"ם'ס ווערק, בעשעפטיגען זיך מיט וויסענשאפטליכע חקירות וועגען גאט און גלויבען און טייטשען בכלל אויס די תורה און דעם תלמוד נישט אין פשטות. אויף דעם חרם האבען זיך געחת'מעט נאך פיעל רבנים פון צפון-פראנקרייך, צווישען זיי אויך דער בעריהמטער ר' יחיאל פון פאריז.

דערמיט אָבער האָט זיך דאָס פייער נאָר פונאַנדערגעקאָכט . דערוויסענדיג זיך פון דעם חרם , האָבען די מיימוניסטען פון דרום־פראַנקרייך אויפגעהויבען א גאַנצען שטורם . זיי האָבען אין דעם שריט געזעהען אין א שענדליכע בעליידיגונג פאר'ן נאָמען פון דעם גרויסען דענקער און געזעצלעהרער , אין די געפאַהר פון א שרעקליכער שפּאַלטונג , און די דריי גרויסע דרום־פראַנצויזישע קהלות : בעזיער , ליונעל און נאַרבאָנאַ האָבען מבטל געווען דעם חרם פון ר' שלמה'ן מיט זיינע חברים. די קהלה פון מאָנפּעליע גופא האָט זיך אויך צוטיילט אויף צוויי פּאַרטייען : די געבילדעטע זענען געווען געגען ר' שלמה'ן און דער פּרומער המון—פאר איהם . דאָ איז עס אפילו דערגאַנגען צו געשלעגערייען , און באַלד האָט זיך די מחלוקת פונאַנדערגעטראָגען איבער אלע קהלות פון קאַטאַלאָניען , אַראַגאָניען און קאַסטיליען . די מחלוקת איז פון ביידע זייטען געפיהרט געוואָרען מיט א פערביטערטער ליידענשאַפטליכקייט , און דאָס ערגסטע דערביי איז געווען דאָס , וואָס ביידע צדדים האָבען זיך געשטיצט אויף אלטע אויטאָריטעטען .

אין לאַגער פון די מיימוניסטען האָבען זיך בעזונדער אויסגעטיילט די געשטאַלטען פון צוויי בעריהמטע פערזענליכקייטען : ר' דוד קמחי און דער יונגער ר' משה בן נחמן . דער ערשטער, אלס העברעאישער שפּראַך־פאָרשער און ביבעל־ערקלערער, איז געווען איינער פון די היציגסטע פערעהרער פון רמב"ם , און די אנטי־מיימוניסטען פון צפון־פראַנקרייך האָבען אויף איהם אויסגערופען א בעזונדער חרם — פאר זיין מיימוניש־פילאָזאָפישען פירוש אויף דער וויזיע פון יחזקאל הנביא און פאר זיין ערקלערונג , אז ווען משיח וועט קומען, וועט דער תלמוד בטל ווערן . אין דעם קאַמפּף געגען די אנטי־מיימוניסטען איז אַלוּאָ דער רד"ק פערזענליך פעראינטערעסירט געווען , און ער האָט אליין, אונטערגענומען א רייזע קיין שפּאַניען , כדי צו בעקומען אויף זיין צד די דאָרטיגע קהלות .

די צווייטע טאָן־געבענדע פערזענליכקייט אין דעם קאַמפּף , ר' משה בן נחמן (דער רמב"ן , געב. 1125 , געשט. 1370) פון געראָני , האָט געפּרובט שטילען די צורייצטע ליידענשאַפטען און רופען צו א ערנסטער איבערלעגונג . ער אליין איז שטרענג געשטאַנען אויף דעם באָדען פון דער מסורה און יעדער מאמר פון תלמוד און אפילו פון די שפּעטערדיגע גאונים (שוין נישט רעדענדיג וועגען די הייליגע שריפטען) איז געווען פאר איהם הייליג און אונבעריהרבאר ; לויט דער

בעשעפטיגונג אַ דאָקטאָר און בכלל אַ מענש מיט ברייטע אַלגעמיינע קענטעניסען, האָט ער דאָך געקוקט מיט פעראַכטונג אויף דער גריכישער פילאָזאָפיע, און אין דער צייט, ווען דער רמב"ם האָט איבערהויפּט געזוכט אַלץ קלאָר צו מאַכען אין יודענטום, אַלץ אונטערצוואַרפען דער קריטיק פון דעם ריינעם מענשליכען פערשטאַנד, — האָט דער רמב"ן גראָד די קבלה גערעכענט פאַר דאָס הייליגסטע און העכסטע פון דער יודישער ענטפלעקונג. דער רמב"ן האָט געגלויבט אויך אין רוחות און שדים, וואָס דער רמב"ם האָט גערעכענט פאַר געצענדיענסט; ביי דעם אַלעם איז אָבער דער רמב"ן דאָך געווען פיעל טאָלעראַנטער פון די צפון-פראַנצויזישע רבנים. צו דער צייט, ווען דער חרם איז אויסגערופען געוואָרען אויף די מיימוניסטען, האָט דער יונגער, נאָר זעהר אַנגעזעהענער גאון פון געראָנאַ (דער רמב"ן) זיך געשטעלט אויפן צד פון די חרם-אויסרופער: ר' שלמה פון מאָנפעליע און זיין פעטער ר' יונה, און זיך געווענדעט מיט אַ בריעף צו די קהלות פון אַראַגאָניען, נאַוואַרראַ און קאַסטיליען, אין וועלכען ער האָט זיי אויפגעפאָדערט, זיך נישט צו לאָזען פערפיהרען פון די „פאַלשע" מיימוניסטען.

די טעהרסטע קהלות פון שפּאַניען האָבען זיך אָבער יאָ געלאָזען „פערפיהרען". דער לייב-אַרצט פון אַראַגאָנישען קעניג, בחיאל אבן-אלקאָנסטאַנטיני, זיין ברודער שלמה, מיט נאָך צעהן אַנגעזעהענע פיהרער פון דער קהלה אין סאַראַגאָסאַ האָבען אויפגערופען אַלע אַראַגאָנישע קהלות, זיך צו פעראייניגען מיט זיי אין קאַמפף געגען יענע, וואָס האָבען געוואַגט אַרויסצוטרעטען געגען דער גרויסקייט פון רמב"ם, „וועלכער האָט אונז אַרויסגעצויגען פונ'ם תהום פון אונוויסענהייט, פערבלענדעניש און נאַרישקייט". אויף דעם אויפרוף האָבען זיך אָבגערופען די פיער קהלות: הוסעקאַ, מאָנזאָן, קאַלאַטאַיוד און לערידאַ, וועלכע האָבען זיך פעראייניגט מיט די מיימוניסטען. דער ענטשיידונגס-פּונקט פון דעם קאַמפף איז אָבער געלעגען אין דער טאָנגעבענדער טאָלעדאָ, און גראָד דאָ איז די שטימונג געווען מעהר פאַר ר' שלמה'ן, ווי געגען איהם. דער אויבען-דערמאָנטער ר' מאיר אַבולעפיאַ האָט אין זיין בריעף צום רמב"ן פאַראויס פערזיכערט, אַז די גדולים פון טאָלעדאָ זענען צופריעדען מיט'ן חרם, וואָס איז אויסגערופען געוואָרען אויף יענע, „וועלכע שטיצען זיך אויף זייער פערשטאַנד און זאָגען, אַז גאָט פאָדערט גאָרנישט קיין אויסערליכע

מעשים, נאָר בלויז אינערליכע פערטיעפונגען אי׳ם גייסט פון דער פילאָזאָפיע״. אין דעם בריעף דראָהעט ער זאָגאר, אַז ער מיט זיינע חברים וועלן זיך אינגאַנצען אָבזונדערן פון די פערברעכערישע מיימוניסטען און מיט זיי מעהר קיין מגע ומשא נישט האָבען, — ווי מיט אָבגעריסענע טיילען פון דער אומה. דאָס האָט דעם רמב״ן אַרויפגעבראַכט אויפן רעיון די מורא פאַר אַ נייער שפּאַלטונג אין יודענטום, און ער האָט פאָרגעלעגט אַ אויסוועג, וואָס האָט געזאָלט צופריעדענשטעלן ביידע צדדים. דער פאָרשלאָג איז בעשטאַנען אין דעם, אַז דעם חרם פון רמב״ם׳ס הלכי׳שע ספרים, צווישען זיי אויך דעם עטיש־פילאָזאָפישען ספר המדע, זאָל מען אָראָבנעהמען, דען „ווער עס שיידט זיך אָב פון רבי׳ס (רמב״ם׳ס) ספרים איז, ווי ער וואָלט זיך אָבשיידען פון לעבען״; דאַגעגען זאָל פערבאָטען ווערן צו לעהרנען „קאָמפּאַניעס־וויז״ (עפענטליך) דעם „מורה נבוכים״. און דערביי זאָל מען אויך קיין זעהר האַברע מיטלען נישט אָנווענדען, נאָר ווירקען מיט גוטען: „ווער ס׳וועט וועט פאָלגען אין ווער נישט — נישט; מ׳קען דאָך נישט צווינגען אַלע יודען, זיי זאָלען זיין חסידים און צדיקים״.

די דאָזיגע פּשרה האָט קיינעם פון די קעמפּפענדע צדדים נישט בעפריעדיגט — צו טיעף איז געוועזען דער אָבגרונד צווישען דעם רמב״ם׳ס יודישקייט און דאָס יודישקייט פון דער מסורה, אום זיי זאָלען נאָך קענען אויף וועלכען ס׳איז אופן קומען צווישען זיך צו אַני־אויסגלייך. איינער פון די מעהר בעוואוסטזיניגע צווישען די אַנטי־מיימוניסטען, דער פירשט (נשיא) פון קאַסטילישען יודענטום און לייב־אַרצט פון קעניג ר׳ יהודה בן יוסף אבן אַלפאַכר, האָט דעם געדאַנק זאָגאַר אָפען און דרייסט אַרויסגעזאָגט. אַלס טאָן־געבענדע און איינפלוסרייכע פערזענליכקייט, האָט דער ר׳ יהודה אַלפאַכר זיך געהאַלטען די ערשטע צייט פון דער ווייטען און נישט אַרויסגעזאָגט קיין בעשטימטע מיינונג וועגען דער פראַגע; דאַן האָט זיך דער אַלטער ר׳ דוד קמחי געווענדעט צו איהם מיט אַ הייסען בריעף (ער האָט זיך געלאָזען אַליין פאָהרען צו איהם פון דרום־פראַנקרייך, נאָר אין וועג איז ער קראַנק געוואָרען), אין וועלכען ער האָט איהם אויפגעפאָדערט, אַרויסצוזאָגען זיין מעכטיג וואָרט וועגען דער ברענענדיגער מחלוקה און איינמאָל פאַר אַלע מאָל אַ סוף מאַכען מיט די ווילדע מעשים פון די פינסטערע „פאַנאַטיקער״. און אבן אַלפאַכר האָט זיין

ווארט ארויסגעזאגט; דאס איז אבער געווען א הארטער קלאפ נישט פאר די פאנאטיקער, נאר פאר די פריינזיניגע מיימו-ניסטען. אין זיין שארפען ענטפער דעם רד״ק שרייבט ער: בן מיימון האט געוואלט צונויפבינדען די תורה מיט דער גריכישער פילאזאפיע און געמיינט, אז זיי וועלן ביידע הויזען צוזאמען; דאס קען אבער נישט זיין — די תורה קען זיך נישט פערבינדען מיט דער פילאזאפיע, וואס שטיצט זיך אפט אויף סאפיסטישע פשט׳לעך. דא ווייזט ער אן אויף א סך פאקטען פון דער תורה, וואס דער „מורה נבוכים" ער-קלערט זיי „על פי שכל" אזוי, אז מ׳קען זיי יא אנגעהמען און נישט אננעהמען, און קומט צו צו דעם בעשלוס, אז ביי דעם גאנצען כבוד, וואס ער פיהלט צו דעם גרויסען גייסט, צו דעם טיעפען דענקער און מחבר פון „משנה תורה", זעהט ער דאך א סך שעדליכעס אין זיינע פילאזאפישע ווערק. „א תורה האט אונז געגעבען — שרייט אויס אבן אלפאכר — משה (רבינו), און איהר ווילט דעם רבי׳ן משה (בן מיימון) ז״ל אויפהויבען העכער פון די נביאים... אין „מורה" זענען נישט אלע שטעלן גלייך: אנדערע זענען גוט, אנדערע זענען אבער שעדליך. הלואי וואלט דער ספר (מורה נבוכים) אינגאנצען נישט געשאפען, נישט איבערזעצט און נישט געלייענט געווארען... דער ערשטער שולדיגער איז ר׳ שמואל אבן תבון; ער האט איהם איבערזעצט אויף העברעאיש און אויף אזא אופן פערשפרייט צווישען המון אזעלכע מיינונגען, וואס זענען בעשטימט נאר פאר יחידי סגולה..."

נאך דעם אלעמען איז די שטימונג פון דער מעהרהייט צווישען פאלק און די רבנים דאך געווען אויף דער זייט פון די מיימוניסטען, און ווען דער אויפגערייצטער ר׳ שלמה האט געזעהען, אז די צאהל פון זיינע מיינונגס-חברים ווערט אלץ קלענער, האט ער זיך בעשלאסען אויף א שענדליכער עובדא. דאס איז געווען אין דער צייט, ווען גרעגאר IX האט איינגעארדענט אינקוויזיציאנס-געריכטען אין אלע גרעסטע שטעדט פון דרום-פראנקרייך, צו משפט׳ען די פערדעכטיגע אין אפיקורסות; אט די בלוט-געריכטען זענען אוועקגעשטעלט געווארען אונטער דער השגחה פון די אכזריות׳דיגע דאמיניקאנער און צו זיי האט זיך דער צוהיצטער קנאי געווענדעט נאך הילף אים קאמפף מיט די מיימוניסטען. ר׳ שלמה מיט זיין חבר ר׳ יונה זענען געקומען צו די דאמיניקאנער און האבען געזאגט צו זיי: איהר פערברענט אייערע אפיקורסים, פערפאלגט-זשע אויך אונזערע. די מעהרסטע יודען פון פראוואנס (דרום-פראנקרייך)

זענען אנגעשטעקט מיט די אפיקורסישע ווערק פון ר׳ משה בן מיימון. ווען איהר וועט אט די ווערק עפענטליך און פייערליך פערברענען, וועט דאס די יודען אבשרעקען". דערביי האבען זיי פארגעלייענט פאר די דאמיניקאנער געוויסע שטעלען פון ספר המדע און מורה נבוכים, פון וועלכע די בעגרענעצטע מאנאכען זענען פערציטערט געווארען, און דאס איז, נאטירליך, גענוג געוועזען פאר די היילינגע דיענער פון דער קירך, זיך אנצוהאפען אן דעם פארשלאג. די שרעק פון דער קירך איז נאך גרעסער געוועזען דערפאר, וואס דער „מורה" איז שוין דעמאלט געוועזען איבערזעצט אויך אויף לאטיניש, און דאס האט דעם גורל פון די „שעדליכע" ווערק נאך צוגעאיילט: די שלוחים פון דער אינקוויזיציע האבען זיך גלייך ארויסגעלאזען איבער אלע יודישע הייזער פון מאנפעליע, און אלע געפונענע עקזעמפליארען פון „ספר המדע" און „מורה" זענען דערנאך עפענטליך פערברענט געווארען. אויף ר׳ יונה׳ס פערלאנג איז דאס זעלבע פארגעקומען אויך אין פאריז: אויך דא האט מען דעם רמב״ם׳ס ספרים צונויפגעזאמעלט אין גאס און אנגעצונדען — ביי א אלטאר-ליכט פון א דערבייאיגער קירך.

אט די שענדליכע מסירה האט ארויסגערופען א געוואלדיגע אויפרעגונג אין אלע קרייזען פון דער יודישער וועלט. אין גאנץ דרום-פראנקרייך און שפאניען האט אויסגעבראכען א שטורם פון צארן און כעס נעגען דעם אונגעלומפערט-פערברעכערישען קנאי מיט זיינע חברים, וואס האט פעראייניגט די פריהערדיגע נעגנער און אנהענגער. פון אלע זייטען האבען זיך געשאטען קללות און זלזולים אויף די קעפ פון די „מוסרים", און די פריהערדיגע הייסע אנהענגער פון ר׳ שלמה׳ן (אויך ר׳ מאיר אבולעפיא) זענען פון חרפה איינגאנצען אנטשוויגען געווארען. די מיימוניסטען ווידער האבען איצט אין איין אטעם גע-ווארפען פיילען פון פייערדיגע בריעף און גיפטיגע סאטירען אין די רייהען פון די בעשולדיגטע, און דאס האט ווייטער געבראכט צו עקס-צעסען פון דער צווייטער זייט: עטליכע איינפלוסרייכע מיטגליעדער פון דעם מיימוניסטישען צד האבען פאר דעם זעלביגען אינקוויזיציאנס-געריכט בעשולדיגט די קנאים אין פאלש עדות-זאגען געגען רמב״ם׳ס ווערק, און דאס געריכט האט ביז צעהן אנגעקלאגטע געלאזען אויס-שניידען די צינגער פון מויל (איינער פון די דעמאלטיגע סאטיריקער האט געלייענט איבער די בעשטראפטע דעם פסוק: שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ, ד. ה. זיי האבען געווענדעט זייערע מיילער

זעגען הימעל, איצט וואלגערט זיך זייער צונג אויף דר׳ערד.

געענדיגט האט זיך דער קאמפף מיט׳ן פאלשטענדיגען נצחון פון די מיימוניסטען. וואס מיט ר׳ שלמה׳ן איז געווארען — איז נישט בע־קאנט; דאגעגען האט ר׳ יונה עפענטליך אויסגעדריקט א טיעפע חרטה איבער זיינע מעשים; ער האט גענומען אויף זיך א שווערע תשובה, און וואנדערנדיג פון שטאדט צו שטאדט, האט ער זיך אומעטום מתודה געווען און פאר אלע אויסגערופען: „משה (בן מיימון) איז אמת און זיין תורה איז אמת, נאר מיר זענען פאלש״. — צווישען די קעמפ־פענדע צדדים האבען זיך, איבריגענס, געפונען אויך אזעלכע, וואס האבען געזוכט צו פערהיטען די שלעכטע ווירקונג פון רמב״ם׳ס חקירות מיט אנ׳אנדער, פונקט אנטקעגענגעזעצטער ווירקונג; אזוינער איז געווען דער אנגעזעהענער תוספ׳יסט ר׳ משה פון קוצי. א בעריהמטער און טיעף-געלעהרגטער תלמודישער געזעצקענער (ער האט מחבר געווען א מין קאדעקס לויט׳ן זין פון דער מסורה, מיט׳ן נאמען „ספר מצוות גדול״, קורץ: סמ״ג), האט ער זיך בעזונדער אויסגעצייכענט אלס בעליעבטער דרשן, און דאס האט ער אויסגענוצט אויף צו פער־שטארקען דעם יודישען רעליגיעזען געפיהל. ער איז ארומגעפאהרען פון שטאדט צו שטאדט איבער גאנץ דרום-פראנקרייך און שפאניען, און מיט זיינע הארציגע דרשות געפלאנצט אין די יודישע הערצער פרומ־קייט, עהרליכקייט און גוטע מענשליכע מדות. אונטער דער ווירקונג פון די דאזיגע דרשות האבען א סך לייכטזיניגע און לייכטגלויביגע יודען אנגעהויבען שטרענגער אבצוהיטען די געבאטען פון דער תורה און פיעל האבען זיך אפילו אבגעטיילט פון זייערע קריסטליכע אדער מחמד׳נישע פרויען.

ר׳ משה איז געשטארבען אין יאהר 1260; זיין צייט-חבר ר׳ יצחק פון קארבייל האט ארויסגעגעבען א פערקירצטע אויסגאבע פון דעם גרויסען ספר מצוות (סמ״ג), אום איהם צו מאכען מעהר צוגענגליך פאר די ברייטע שיכטען פון פאלק. אט די פערקירצטע אויסגאבע האט בעקומען דעם נאמען „ספר מצוות קטן״ אדער אבגעקירצט: סמ״ק.

צעהנטעם קאפיטעל.

די אויפבליהונג פון דער קבלה.

צו די כאראקטעריסטישע ערשיינונגען אינ'ם יודישען גייסטיגען לעבען פון יענער צייט דארף מען צורעכנען אויך די שטארקע אויפבליהונג פונ'ם יודישען מיסטיציזם, פון דער קבלה. דאס איז געווען ווי א מין רעאקציע געגען דער ממשלה פונ'ם טרוקענעם ראציאנאליזם, וועלכען אלערליי יודישע און נישט-יודישע פילאזאפען האבען אריינגעפיהרט אין די ספערען פון יודישען שאפען און דענקען. דער סיסטעם פון חקרה'נען זיך, פון צוגליעדערן יעדער זאך מיט'ן קאלטען שכל, האט איבערהויפט „נישט בעפריעדיגט דאס רעליגיעזע געוויסען פון יענע הארציג-גלויביגע, וועלכע האבען געזוכט אין יודענטום נעהרונג נישט פאר'ן פערשטאנד, נאר פאר'ן געפיהל, וועלכע האבען געזוכט זעלבסטפערגעסונג און נישט זעלבסטבעוואוסטזיין"; געטריבען פון די „אויפגעקלעהרטע" מיימוניסטען, זיך צו פערטיעפען אין די אייביגע פראגען פון גאט און וועלט, האבען אט די עקזאלטירטע און מיסטיש-געשטימטע נאטורען דעריבער געשאפען פאר זיך א גאנץ בעזונדערע טעאזאפיע (גאט-קלוגהייט, גאט-לעהרע) — אזעלכע, וואס שטיצט זיך נישט אויף קיין לאגישע הנחות, נאר אויף פאנטאסטישע בילדער און פארשטעלונגען. דערביי האבען זיך די פארשטעהער פון דער לעהרע נישט אבגעריסען פון דער טראדיציע, נאר פערקעהרט: איינגעפאסט

אַלע זייערע מיסטישע בעגריפען אין פסוקים פון די הייליגע שריפטען *),
אגדות פון תלמוד און מדרש און איבערהויפט אין די טעקסטען פון די
עַלטערע קבלה-ספרים (ספר יצירה א. נ. א.) , וואָס האָבען זיך שוין
געפונען אין דער יודישער רעליגיעזער ליטעראטור .

די קבלי'סטישע טעאָזאָפיע אין אָנהויב פון דרייצעהנטען יאָהר-
הונדערט האָט ארויסגעשטעלט דעם פאָלגענדען אידעען-גאַנג : גאָט איז
העכער פון אַלץ — אפילו אויך פון זיין און דענקען . זאָגען פון דער
גאָטהייט , אַז זי רעדט , דענקט , וויל , טוט , בעוועגט זיך און אַזוי
ווייטער , הייסט בעגרענעצען איהר מהות און זי איז פאַקטיש א ו נ ב ע -
ג ר ע נ ע צ ט , ווייל — פאָלקאָם . אויב עס לאָזט זיך יאָ מיט עפּעס
בעשטימען דער מהות פון גאָט , איז עס בלויז דערמיט גופא , אַז ער
איז א ו נ ב ע ג ר ע נ ע צ ט , אַז ער איז אַ „א י ן ס ו ף” (אונענדליך) ד. ה.
אַ וועזען אָהן שום ממשות'דיגע אייגענשאַפטען , וואָס איז פערהוילען פון
דעם מענשליכען גייסט און לאָזט זיך בעצם נישט בעגרייפען . ווי אַזוי-
זשע איז צו אונז אויף אַזאַ אופן דערגאַנגען די מציאות פון דער
גאָטהייט ? דורך דער יצירה ; דורך דעם , וואָס איז דאָ , וואָס עקסיס-
טירט — דורך דער וועלט . אָט די נידעריגע , מאַטעריעלע וועלט מיט
אַלע איהרע שלעכטקייטען און חסרונות האָט אָבער פון דעם „אין סוף”
אַליין נישט געקענט בעשאַפען ווערן — דאָס אונבעגרענעצטע , אַבסאָלוט-
פאָלקאָמע האָט נישט געקענט אונמיטעלבאַר ארויסברענגען אַ יצירה ,
וואָס איז בעגרענעצט און נישט פאָלקאָם . וואָס דען ? דער אין סוף ,
דאָס אונענדליכע ליכטפולע וועזען האָט אויסגעשטראַהלט פון זיך איין
גייסטיגען מהות , איין כ ח (קראַפט) , און איהם מיטגעגעבען אַ טייל
פון זיין פאָלקאָמער אונענדליכקייט . אָט די אויסגעשטראַהלטע קראַפט
איז , הייסט עס , נישט ג ל י י ך צו דעם אין סוף , נאָר ע ה נ ל י ך צו
איהם , ד. ה. זי האָט צוזאַמען מיט איהר אונבעגרענעצטקייט אויך איין

---

*) עס האָט געהייסען , אַז יעדער פסוק פון דער תורה קען אויסגעטייטשט
ווערן אויפן פשוט'ען אופן (פ ש ט) , אויפן אופן פון אידעעלע אַנדייטונגען (ר מ ז) ,
דורך צונויפפלעכטען מיט תלמודישע הלכות אָדער אגדות (ד ר ש) , און דורך דער
העכסטער פאָרם , וואָס ווערט איבערגעגעבען מוגדליך נאָר געצעהלטע הייליגע אין
יעדען דור , — די פאָרם פון ס ו ד , פון געהיימע בילדער , צונויפשטעלונגען און
בעגריפען (צרופים) .

בעגרענצטע זייט. אזוי איז ענטשטאנען די ערשטע ספירה (לויט דער טערמינאלאגיע פון די מקובלים; פון לשון ספר-צעהלען אדער פון דעם גריכישען ווארט ספערע), וועלכע האט פון זיך ווידער אויסגעשטראהלט א צווייטע, די צווייטע — א דריטע און אזוי כסדר ביז צעהן ספירות.

די דאזיגע צעהן כחות בילדען אי צווישען זיך, אי בנוגע צום אין סוף איין שטרענגע איינהייט, זיי שטעלן נאר פאר פערשידענע זייטען (פרצופים, געשטאלטען) פון איין און דעם זעלבינגען וועזען, אזוי ווי דאס פייער, למשל, ווייזט זיך ארויס אין פלאם, ליכטיגקייט און פונקען. די צעהן ספירות, וועלכע שיידען זיך אונטער איינע פון דער אנדערער, ווי די פערשידענע קאלירען פון איין פייער, קענען אויף אזוי פיעל אונענדליך ווירקען, אויף וויפיעל דער אין סוף איז משפיע אויף זיי פון זיין אונענדליכקייט. די אלע שטעלן פון דער תורה, וועלכע שילדערן גאט, ווי א וועזען, וואס בעוועגט זיך, רעדט, פיהלט דעם ריח פון קרבנות א. א. וו., בעציהען זיך אלזא נישט אויף דעם אין סוף אליין, נאר אויף די ספירות. די לעצטע, וועלכע האבען אין זיך עטוואס קערפערליכעס, האבען, לויט'ן ווילען פון אין סוף, בעשאפען די קערפערליכע וועלט און פיהרען זי; אלע זאכען, נישט בלויז די ארטען (מינים), נאר אויך די איינצעלנע זאכען אין דער נידריגער וועלט האבען דעריבער זייער פארבילד, זייער טיפוס אין די העכערע וועלטען און בעזיצען ממילא שוין אויך העכערע בעדייטונגען.

לויט זייערע ווירקונגען ווערן די צעהן ספירות איינגעטיילט אין דריי קאטעגאריעס. די ערשטע, העכסטע, ווירקט אויף דער וועלט פון גייסט (עולם האצילות). אין איהר געהען אריין די ספירות: קרוין (כתר), חכמה (די שאפענדע, ריינע) און פערשטאנד (בינה); פון די דריי ספירות קומען ארויס: די געטליכע קראפט, די העכסטע ערקענטנישען, די תורה, די מלאכים און די נבואה. אין דער צווייטער קאטעגאריע געהען אריין די ספירות: גנאד (חסד), גערעכט (דין) און שענקייט (תפארת); זיי זענען משפיע אויף די נשמות און האבען אין זייער רשות די מאראלישע הנהגה פון דער בריאה. די דריטע קאטעגאריע איז שוין משפיע אויף דער פאקטישער, ממשות'דינער וועלט; זי נעהמט אריין די ספירות: איביגע-שטארקייט (נצח), פראכט (הוד), פונדאמענט און הערשאפט (יסוד). די

צעהנטע ספירה איז די השגחה (מלכות), די שכינה, וואס רוהט אויף דעם יודישען פאלק און בעשיצט איהם. א דאנק די ספירות ווערט דער אין סוף צוגענגליך פאר אונזערע חושים, און דורך די אונזיכטבארע „צנורות" (קאנאלען), וועלכע ציהען זיך פון זיי, האבען מיר אויף דער וועלט דאס אלץ, וואס מיר זעהען.

זעהר א הויכע בעדייטונג האט די מענשליכע נשמה — זי שטאמט פון די העכסטע וועלטען און שטעהט אין א אונמיטעלבארער פערבינדונג מיט אלע ספירות. דאס גיט איהר די מעגליכקייט אויסצופועל'ן פאר זיך א גרויסען שכר, אויב זי איז ריין און הייליג, און פערקעהרט אויך, ארויפצוציהען אויף זיך א גרויסע שטראף. אין דער גאנצער וועלט-ארדנונג ווידער בכלל פערנעהמט די יודישע אומה א בעזונדער פלאץ; זי ציהט אראב אויף דער וועלט אלע צנורות פון גנאד און נייסט און בארימהערציגקייט. דאס טוט זי אויף מיט איהר ענטפלעקונג, מיט איהרע תרי"ג (613) מצוות, וועלכע בילדען אויף אזא אופן דעם איינציגען וואונדער-מיטעל צו דערהאלטען די וועלט און האבען א טיעף-מיסטישע בעדייטונג. אזא בעדייטונג האבען געהאט די קרבנות אין בית המקדש — זיי האבען לעבעדיג געהאלטען די פערבינדונג צווישען דער נידריגער וועלט מיט די העכערע ספערען, מיט די ספירות. דעם זעלביגען צוועק האבען אויך די תפילות: יעדעסווארט, יעדער אות פון דער תפילה איז בעשטימט פאר אנ'אנדער ספירה, און יעדע בעוועגונג ריהרט אן אנ'אנדער פונקט אין די „עולמות העליונים" (העכערע וועלטען).

אויסער די דאזיגע אלע הנחות, וואס האבען געמוזט פערשטארקען דעם פרעסטיזש פון דער קבלה אין די קרייזען פון דער יודישער ארטאדאקסיע, האט די נייע מיסטישע טעאזאפיע אריינגעבראכט אין יודענטום נאך א איבערגענומענעם אבערגלויבען פון די מזרח-פעלקער, די אמונה אין ג ל ג ו ל י ם. אין דער צייט, ווען די ריינע נשמות שוועבען גלייך נאכ'ן מענשענ'ס טויט אוועק אין די געטליכע הויכע וועלטען, בלייבט די נשמה פון דעם זינדיגען געשטארבענעם אויף דר'ערד, וואנדערט ארום א לאנגע צייט, בעזעצט זיך אין קערפער פון אנ'אנדער מענשען (אדער א חיה, א בהמה א. א. וו.) און האט נישט קיין „תקון" פריהער, איידער זי קויפט נישט אויס איהרע זינד.

אזוי האט די קבלה ארומגענומען אלע זייטען פונ'ם רעליגיעזען

שאפען און אויף אלץ נעגעבען א אויספיהרליכע, חאטש נישט קיין קלארע, תשובה. דער ערשטער פערטרעטער פון דער נייער ריכטונג אין דרייצעהנטען יאהרהונדערט זאל האבען געוועזען א געוויסער ר' עזריאל פון געראנא, דאס קליינע אראגאנישע שטעדטיל, וואס איז איבערהויפט געווארען ווי א מין נעסט פאר דער קבלה אויף א לאנגער צייט. אט דער ר' עזריאל האט נאך געפרובט זיך צוחנפה'נען צו דער פילאזאפיע און זי געווינען פאר זיך, דאגעגען האט אנ'אנדער קבלי'סט, מיט'ן נאמען ר' יעקב בן ששת גערונדי, אויך פון געראנא (1243), שוין פערהאסט די גאנצע פילאזאפיע און זי פערשאלטען.

כדי צוצוגעבען זייערע מיסטישע אידעען א גרעסערן אויטאריטעט אין די אויגען פון דעם יודישען עולם, האבען די קבלים'טען פון דער עפאכע זיך בענוצט מיט דער אמאליגער פסעוידאגראפיע: זיי האבען אויף זייערע ווערק ארויפגעשטעלט נעמען פון פערזאנען, וועלכע זענען שוין פון הונדערטער יאהרען פערהייליגט געוועזען ביי יודען. אזוי האט איין מקובל פון דער צייט אנגעשריבען א קבלי'שען ספר, אונטערן נאמען „הבהיר" (גלאנץ), און איהם צוגעשריבען דעם אויטאריטעטען תנא ר' נחוניא בן הקנה. אומזיסט האבען אזעלכע תלמודי'שע גדולים, ווי ר' מאיר בן שמעון פון נארבאנא און ר' משולם בן משה פון בעזיער געווארענט זייערע קהלות פון די פאלשע איינבילדונגען, וואס די קבלים'טען פון געראנא פערשפרייטען אונטער פער־הייליגטע נעמען, — אט די פאלשע איינבילדונגען האבען בעפריעדיגט א דרינגענדע בעדערפניש פון טויזענדער יודישע געמיטער, און די קונציג־געשאפענע נייע ווערק פון כלומר'שט אלטע מחברים זענען פון טאג צו טאג מעהר פערשפרייט און פערהייליגט געווארען.

א שטארקער נצחון פאר דער נייער לעהרע איז געוועזען דאס, וואס זי האט געוואונען פאר זיך דעם רמב"ן. אט דער קלארער שארפער גייסט, וואס האט אריינגעבראכט אזוי פיעל ליכט און קלאר־קייט אין די פערדרונקעלטע שטעלן פון דער תלמודישער דיאלעקטיק, — האט זיך אינגאנצען אריינגעווארפען אינ'ם תהום פון דער פאנטאסטישער הימעל־וועלט, און דאס האט שוין צוגעצויגען אויף דער זייט פון די מקובלים נאך פיעל אנדערע אנגעזעהענע חכמים און רבנים, וועלכע האבען זיך נישט געקענט אנטקעגענשטעלן דעם אויטאריטעט פון גרויסען רמב"ן.

אויף אזא אופן זענען ענטשטאנען גאנצע דריי פארטייען אין

יודענטום : פילאזאפיש-אויפגעקלעהרטע , תלמודיסטען און קבלי'סטען . די ערשטע האבען זיך געהאלטען ביים רמב"ם'ס ווערק און זענען אפילו אוועק נאך פיעל ווייטער פון איהם בנוגע צו א סך אנגענומענע בעגריפען פון דער יודישער מסורה ; די תלמודיסטען האבען זיך אינגאנצען דערווייטערט פון אלע חקירות וועגען „מה למעלה און מה למטה" (וואס אויבען און וואס אונטען , מעטאפיזיק), זיך פערנומען מיט דעם הלכי'שען טייל פון תלמוד אדער מיט די תלמוד'ישע אגדות, אין וועלכע זיי האבען אויך אריינגעלעגט געוויסע כונות — אויף זייער שטייגער ; דאן ענדליך די קבלי'סטען , וועלכע האבען צום סוף פון דרייצעהנטען יאהרהונדערט שוין אויסגעמאכט א בעדייטענדע פארטיי ; צווישען זיי מיט די תלמודיסטען זענען אין אנהויב קיין גרויסע רייבונגען נישט פארגעקומען , שפעטער איז אבער דער תהום צווישען די צוויי פארטייען זיך אויך שטארק פונאנדערגעוואקסען , און די ביידע ווידער זענען ארויסגעטרעטען געגען די אפיקורסים-מיימוניסטען .

ווייניגער פרוכטבאר איז געווען אין יענער צייט די טעטיגקייט פון דעם יודישען גייסט אויף דעם געביעט פון דער פאעזיע . די סאטירישע ליעדלעך און עפיגראמען , מיט וועלכע די מיימוניסטען און די אנטי-מיימוניסטען האבען זיך איינע די אנדערע דורכגעווערטעלט , זענען געווען די לעצטע שטראהלען פון דער נייע-העברעאישער פאעזיע , וואס איז געוואקסען און האט זיך ענטוויקעלט אין'ם משך פון גאנצע דריי הונדערט יאהר . אין די דאזיגע גערייםטע פונקען האט זיך גאנץ זעלטען געפיהלט דער הויך פון עכט-דיכטערישער שענקייט , און די פערפאסער אליין האבען שוין אויך געקוקט אויף זיך בלויז , ווי אויף איבערגעבליעבענע זכרונות פון „די גוטע אלטע צייטען". צו די דאזיגע לעצטע פערטרעטער פון דער נייע-העבראישער פאעזיע האבען אנגעהערט ר' יהודה אלחריזי , ר' יוסף בן סבארה און ר' יהודה בן שבתי . זייערע שאפונגען טראגען אלע אויף זיך כמעט איין און דעם זעלביגען שטעמפעל ; דאס זענען סאטירישע ראמאנען אויסגעמישט מיט רעטארישע איבערטרייבונגען און אלגעמיינע חקירות . אלחריזי האט איבערזעצט א בעדייטענדע צאהל רעליגיעז-פילאזאפישע און עטישע ווערק פון אראביש אויף העברעאיש און דערצו האט ער געשאפען אויך עטליכע אייגענע , מעהר וועלטליכע ספרים , פון וועלכע דער בערירהמטסטער איז דער „תחכמוני" , א פליסיגע שילדערונג פון אלערליי לעבענס-בילדער און געשעהענישען אין גערייםטער פראזא .

ענהליך צום „תחכמוני" איז דער ראמאן „שעשועים" (אונטערהאל־טונג) פון ר' יוסף בן סבארה. דער דריטער, ר' יהודה בן שבתי, האט אנגעשריבען א וכוח צווישען חכמה און עשירות און א סאטירי־שען ראמאן, אונטערן נאמען „דער ווייבער־פיינד". נאהנט צו די דריי איז געשטאנען ר' אברהם בן חסדאי פון בארצעלאנא, דער הייסער אנהענגער פון בילדונג און אויפקלערונג, וועלכער האט צו דעם צוועק איבערזעצט פון אראביש א רעליגיעז־מאראלישען שמועס, מיט'ן נאמען „בן המלך והנזיר" (דער פרינץ און דער אסקעט).

מעהר איבערזעצער, ווי אריגינעלער דיכטער איז געווען אויך ר' ברכיה בן נטרונאי הנקדן פון דרום־פראנקרייך. ער האט געוואלט אויפלעבען די אלט־העברעאישע פאבעל־דיכטונג, און אזוי ווי ער אליין איז נישט אימשטאנד געווען צו שאפען אייגענע דראמאטישע טיער־געשפרעכען, האט ער איבערגעזעצט א מאסע משלים פון דעם אינדישען בידפיי, דעם גריכישען עזעפוס און דעם אראבישען לוקמאן; אט די שען געפארמטע פאבעלן האט ער ארויסגעגעבען אין איין זאמ־לונג, אונטערן נאמען „משלי שועלים". ר' ברכיה האט זיך בעשעפ־טיגט אויך מיט פילאזאפישע פראגען און איבערגעלאזען א פערקירצטע איבערזעצונג פון ר' סעדיה גאונ'ס „האמונות והדעות".

אנ'אנדער פאבעל־דיכטער, ר' יצחק אבן־סאהולא פון צפון שפאניען, האט אנגעשריבען א ווערק, מיט'ן נאמען „משל הקדמוני", וואו ער בעמיהט זיך צו דערווייזען, אז די העברעאישע פאעזיע איז נישט ארימער פון דער אראבישער. די לעצטע האט, איבריגענס, איינגעשלונגען אויך נישט ווייניג יודישע כחות, און איינער פון די בעריהמטעסטע אראבישע ליעבעס־דיכטער אין דער עפאכע איז געווען אבו־איסחאק איבראהים איבן־סאהאל פון סעוויליא (1211 — 1250). די אראבער האבען זיך נישט געקענט אפ־לויבען פון זיינע הארציגע שענע ליעדער, און אין דער צייט, ווען פאר'ן קאראן האט מען געצאהלט צעהן גאלד־רענדליך, האט מען פאר אנ'עקזעמפליאר פון איבן־סאהאל'ס ליעדער־זאמלונג געצאהלט צוועלף די זעלבינע מטבעות. דער געריהמטער אראבישער דיכטער איז געווען אויך פארשטעהער פון דער יודישער קהלה אין סעוויליא, און ווי אייניגע היסטאריקער ווילען האבען, איז ער געווען פון די, וואס האבען אנגענומען דעם איסלאם אין דער צייט פון די אלמאהא־דישע שמד־רדיפות.

צוזאמען מיט'ן אונטערגאנג פון דער העברעאישער פאעזיע זענען אנגעקומען די לעצטע צייטען אויך פאר דער שפראך- און ביבעל-פארשונג. ר' דוד קמחי איז געווען דער לעצטער פערטרעטער פון די פשוט'ע ביבעל-ערקלערער און גראמאטיקער. דער רמב"ן האט אפילו אויך געשריבען א פירוש אויף דער תורה און דא ארויסגעוויזען א שטארקען שפראך-געפיהל, דאס איז אבער געווען פאר איהם נישט קיין צוועק פאר זיך, נאר א מיטעל אבצושלאגען די אויסטייטשונגען פון אנדערע.

עלפטעם קאפיטעל.

די שרעקליכע רדיפות און די וכוחים איבער'ן תלמוד.

אין דער צייט פון די אינוועניגסטע ארומרייסעני שען צווישען די פערשידענע שטרעמונגען אין יודענטום האבען די יודען-פערפאלגונגען מצד דער קירך אנגענומען א שרעקליכען האראקטער. ווי א אנשטע-קענדע קראנקהייט האט זיך די שנאה צו יודען איבערגעטראגען פון איין ארט אין אנדערן, און פון יאהר צו יאהר איז זי געווארען בלוטי-גער און אכזריות'דיגער. אינאצענץ האט געוואלט אראבדריקען די יודען ביז דער סאמע ניעדריגסטער שטופע; ער האט געוואלט, אז זיי זאלען טראגען אויף זיך די לאסט פון אלע געזעלשאפטליכע שטאנ-דען. פירשטען, גייסטליכע, בירגער און פויערן — אלע זאלען מיט זייער משא צוזאמענפרעסען דעם הייפעל יודען און איהם אויף אזא אופן פערמאוס'ען, דערדריקען. דאס פראסטע פאלק האט אבער פון קיינע גרענעצען נישט געוואוסט; אט די אליין פערראכטע און געפלאגטע האבען מעהר נישט גענדארפט, ווי בעקומען א גאנצען קלאס מענשען טיעף אונטער זיך. פאר דעם המון איז דער יוד געווארען א ווילדע בעשעפעניש, וואס קיינער נעהמט זיך דערפאר נישט אן און מ'קען עס אהן שום געוויסענסביסע בע'עולה'ן און דערשלאגען. די שענדליכסטע פערברעכענס זענען ארויפגעווארפען געווארען אויף יודישע קעפ, און דער צעווילדעטער המון האט שטענדיג געגלויבט און געפונען זיינע קרבנות. דער בלוט-בלבול איז וואס וויימער געווארען אלץ אפטער און זיכערער, און מיט דער צייט האבען שוין אנגעהויבען גלויבען אין

איהם אפילו די מעהר געבילדעטע קרייזען. צווישען לוירא און בישאָפּסהיים (אין באדען) האט מען געפונען דעם קערפּער פון א נעהרג'עטען קריסט. ווער-זשע איז דער מערדער געווען? פערשטעהט זיך: יודען, און הונדערטער יודישע מענער, פרויען און קינדער ווערן אהן א שום חקירה ודרישה געטויט פון קריסטליכע הענד. דערנאָך ערשט פערפיהרט מען כלומר'שט א פּראָצעס נעגען אכט אנגעזעהענע געלעהרטע יודען און מ'פערמשפּט זיי צום פערברענען (2—3 יאנואר 1235); דערביי זענען נאטירליך נאכמעהר יודישע הייזער צורויבט און צושטערט געוואָרען. די אונגליקליכע פון די שכני'שע ערטער לויפען צום פּויפּסט בעטען רחמים, און ער לאָזט ארויס א בוללע (היילינען בעפעהל), וואס פערבאָט צו-אכזריות'דיגע ארויסטרעטונגען געגען יודען (3 מאי 1235); דאס פאָלק גלויבט אָבער דעם פערטרעטער פון הימעל אויך נישט: אויב ער שטעלט זיך איין פאר די „פערשאָלטענע" יודען, מסתמא האבען זיי איהם אונטערגעקויפט מיט געלד. אזוי איז די אונמענשליכע בעציהונג צו דעם „גאט-פערשאָלטענעם" שטאם ביסליכווייז איינגעזויגען געוואָרען אי'ם בלוט פון דער גאנצער קריסטליכער וועלט, און אפילו די בעסטע און איידעלסטע נאטורען האבען זיך פון דעם עלעמענטארען געפיהל נישט געקענט בעפרייען. און דאס איז אין דער צייט געווען, ווען יודען זענען געווען כמעט די איינציגע פערטרעטער פון גייסט און האנדעל אין גאנץ איראָפּא; ווען נאר זיי אליין האבען געפפלעגט און ענטוויקעלט פערשידענע געביעטען פון דער וויסענשאפט (בעזונדער פילאָזאָפיע און מעדיצין) און זיי צוגענגליך געמאכט פארדע ר קריסטליכער וועלט; ווען זיי די איינציגע האבען פערזעהען די האנדעלס-פלעצער מיט סחורה און דעם ביכער-מארק מיט די שענסטע שאפונגען פון דעם מענשליכען גייסט!

די בעציהונג פון דער מיטעלאלטערליכער וועלט צו יודען לאָזט זיך בעזונדער בולט אילוסטרירען מיט דעם פערהאלטען זיך צו זיי פון דעם געבילדעטען דייטש-רוימישען קייזער פרידריך II, דער געניאלסטער און פערהעלטניסמעסיג פרייזיניגסטער מאנארך פון יענעם יאהרהונדערט. מעהר סיציליאנער, ווי גערמאנער, האט ער ליעב געהאט די וויסענשאפט און מיט א ברייטער האנד געשטיצט איהרע טרעגער. גרינדענדיג די אוניווערזיטעט אין נעאפּאל האט ער געלאָזען איבערזעצען פון אראביש מאסען פילאזאפישע און אסטראנאמישע ווערק, און זיך דערביי בענוצט מיט יודישע געלעהרטע. מיט דעם בעריהמטען

געלעהרטען ר׳ יהודה בן שלמה אבן-מתקה פון טאלעדא איז דער קייזער געשטאנען אין א בריעפליכען פערקעהר, און אויף זיין פערלאנג איז אבן-מתקה זאגאר געקומען קיין איטאליען. אנ׳אנדער יודישע בעריהמטהייט, ר׳ יעקב אנאטאלי פון דרום-פראנקרייך האט פרידריך אראבגעבראכט ספעציעל קיין נעאפאל און איהם בעשטימט א פירשטליכע יעהרליכע פענסיע, אום ער זאל קענען אונגעשטערט ארבייטען איבער דער איבערזעצונג פון פערשיעדענע ווערק. פרידריך האט זאגאר אליין שטארק ליעב געהאט דעם רמב״ם „מורה נבוכים״ און איהם מיט פערגניגען געלעהרנט.

ביי אזא פערהאלטען זיך צו יודישע וויסענשאפטליכע כחות וואלט דאך נאטירליך זיין, ווען דער קייזער וואלט זיין נישט שלעכט געשטימט אויך צו יודען אין אלגעמיין; דאס איז אבער דער פאל נישט געווען. א פערביטערטער געגנער פון קריסטענטום און בעזונדער פון דער פויפסטליכער הייליגקייט, איז פרידריך פון דעסטוועגען געווען נישט וועניגער יודענפיינד, ווי לודוויג „דער הייליגער״. אין זיין הויפטשטאדט פאלערמא האט ער די יודען פערשפארט אין א געטא, און אין אלגעמיין האט ער בנוגע צו יודען אבגעהיט אלע קירכליכע בעגרענעצונגען און גזירות.

עטוואס בעסער איז געווען די יודישע לאגע אין עסטרייך. דא האט די ממשלה אנערקענט די בעדייטונג פון דעם יודישען האנדעל פאר׳ן וואוילשטאנד פון לאנד, און בעשטימט זאגאר יודען פאר הויכע מלוכה-בעאמטע. לויט א בעפעהל פון עסטרייכישען הערצאג פרידריך I (1244) איז די קריסטען אונטער טויט-שטראף פערבאטען געווארען צו טויטען א יודען; דערביי האט דער הערשער בעשטעטיגט דעם געזעץ, אז קיין פראצעס קען נישט פערפיהרט ווערן געגען א יודען אויף דעם סמך פון בלויזע קריסטליכע עדות; יודען האבען דא אפילו בעקומען אייגענע געריכטען, און זייערע שוהלען און בית-עולם׳ס זענען געאכט געווארען אויך פון דער קריסטליכער בעפעלקערונג. דאס פראצענט נעהמען איז יא בעגרענעצט געווארען, דערפאר האט אבער דער הערצאג געגעבען יודען א סך הנחות אין מסחר און שטארק בעוואהרנט זייערע תביעות; מיט צוויי צעהנדליג יאהר שפעטער האבען די אלע הנחות געגאלטען אויך פאר אונגארן, בעהמען, גרויספוילען, מעהרען, טהירינגען און דערנאך אויך פאר שלעזיען.

אַט די יודענפרייַנדליכע מלוכה־פירונג פון דעם קלייַנעם עסט־רייַכישען הערצאָג האַט שטארק בעאונרוהיגט דעם טעלטיגען קייַזער (פרידריך II), און ער האַט בעפוילען דעם ערשטען, צו דערוויַיטערן יודען פון אַלע מלוכה־פּאָסטענס און בכלל זיך צו בעגעהן מיט זייַ שטרענג לויט די קאַנאָנישע געזעצען. מיט אַ בעזונדער בעפריעדיגונג בעטאָנט דער פרייַזיניגער מאָנאַרך דעם זאַץ, אַז די יודען דאַרפען אומעטום בעהאַנדעלט ווערן, ווי קאַמער־קנעכט פון קייַזער, און אין דער צייַט, ווען אין שפּאַניען האַט די מאַכט זיך נישט ווייסענדיג גע־מאַכט פון דעם שאַנד־צייַכען און פערגעסען אָן איהם, האַט פרידריך געצוואונגען אַלע יודען פון זיין מלוכה איהם צו טראָגען. צו די גזירות זענען נאָך צוגעקומען אונגעוועהנליך שווערע שטייַערן, וואָס יודען האָבען געהאַט בעזונדער צו צאָהלען, און דאָס האָט אויך נישט ווייניג מיטגעווירקט, צו פערשטאַרקען אין דער בעפעלקערונג די פעראַכטונג צום יודישען מיטבירגער.

דאָס איז געווען אין רוהיגע צייַטען; אין אונרוהיגע, ווען די בלוטיגע אינסטינקטען האָבען זיך צושפּיעלט, האָבען יודישע לעבענס אינגאַנצען קיין ווערט נישט געהאַט. די מחנות פון דעם נייַעם קרייַץ־צוג האָבען זיך, ווי צורייַצטע וועלף, אַרויפגעוואָרפען אויף די יודי־שע קהלות אין פראַנקרייַך; אנזשו, פּאָאַטו, באָרדאָ, אַנגולעם און נאָך אַנדערע שטעדט—אומעטום זענען די יודען געצוואונגען געוואָרען צום שמד; און ווען די „ווילדע עקשנים" האָבען זיך אויך דאָס מאָל אָבגע־זאָגט פון דעם „אמת׳ען גלויבען", האָבען די קרייַץ־פאָהרער זיי צוטרע־טען מיט זייערע פערד, אויפגעשניטען די בייַכער פון זייערע פרויען, דערהרג׳עט זייערע ברוסט־קינדער, נישט געלאָזען בעגראָבען זייערע הרוגים, פערברענט זייערע הייַזער, צורויבט דאָס האָב און גוטס, חרוב געמאַכט די שוהלען און געשענדעט די הייליגסטע ספרים. מעהר ווי דרייַ טויזענד יודישע נפשות זענען אין דעם זומער אומגעקו־מען (1236) און איבער פינף הונדערט האָבען זיך געשמד׳ט.

די איבערגעבליבענע קהלות האָבען ווידער געפרובט בעטען רחמים בייַם פּויפּסט, און ער האָט ווידער צושיקט אַ ערקלערונג, אַז די קירך הייסט נישט פערטיליגען די יודען און נישט אָבשמד׳ען זיי איבער געוואַלט (סעפּטעמבער 1236); אַזעלכע ערקלערונגען האָבען אָבער קיינעם נישט איבערצייַגט — האָט דאָך די זעלביגע קירך אַרויס־געגעבען אַלערלייַ גזירות און בעגרענצונגען פאַר די „גאָט־פערשאָלטענע"

יודען! פאר יודען איז נאר איין איינציג מיטעל געבליבען, זיך צו ראטעווען פון די פאנאטישע בלוט-מענשען — דאס געלד. דערמיט האבען די יודען פון ענגלאנד אונטערגעקויפט דעם קעניג הײנריך III אין געפועל'ט ביי איהם, ער זאל דורך ספעציעלע העראלדען אנזאגען אין אלע זייטע לענדער, אז קיינער זאל די יודען נישט טשעפען און נישט בע'עולה'ן. דאס דאזיגע מיטעל איז אבער געווען א צוויישנייטיגער מעסער; כדי צו קענען אויסהאלטען די שווערע שטייערן, האבען די יודען געמוזט ארויספרעסען פון דער קריסטליכער בעפעלקערונג זעהר גרויסע פראצענטען, און דאס האט, נאטירליך, ווידער פערגרעסערט די אייביגע שנאה צו יודען און געבראכט צו נייע ווילדע אויסברוכען. לודוויג IX האט אפילו בעגרענעצט דעם פראצענט-מסחר און גאנץ אפט האט ער הונדערטער יודישע חובות פון קריסטען אינגאנצען קאסירט; ווען דער זעלביגער קעניג האט אבער געפרובט אינגאנצען פערבאטען פראצענט, האבען די צונויפגערופענע בארא נען ערקלערט, אז די פויערן און סוחרים קענען פאר קיין פאל נישט אויסקומען אהן הלואות, און אויב שוין יא דולדען פראצענטניקעס איז שוין בעסער יודישע, ווארום די קריסטליכע זענען נאכמעהר אכזריות'דיג און פרעסען ארויס פון זייערע בעלי חובות נאך גרעסערע פראצענטען.

ביי אזא פערפאלגונג פון דער גאנצער ארומיגער וועלט און ביי אזעלכע העלישע פערפאלגונגען איז נאך פון דעסטוועגען געבליבען איין ווינקעל, וואו דער יוד האט זיך געפיהלט פריי און געהויבען, וואו ער האט פערגעסען אן אלע צרות — דער בית מדרש. פערטיפט אין דעם הלכי'שען לאבירינט פון תלמוד אדער אין זיינע הארציג-קינדישע אגדות, האט דא דער יוד זיך ארויסגעטאן פון דער וואלעדיגער וועלט, מיט איהר גיפטיגער רשעות, מיט איהרע גיהנם-יסורים. פרינצען, אויסדערוועהלטע קינדער פון א אויסדערוועהלטען שטאם, מענשען פון גייסט און געדאנק — אזעלכע זענען אין די פיער וואנט פון בית-מדרש געווארען די אייביג-בעליידיגטע, אייביג-גערודפ'טע. לעזען א שווערע שטעלע אין תלמוד, בעלייכטען עטוואס אדער אויפטאן עטוואס נייעס — דאס איז גליק געוועזן, און דאס וויכטיגסטע, הייליגסטע און ליעבסטע פון אלע בעשעפטיגונגען איז געוועזן לערנען תורה, לערנען תלמוד (גמרא). ווי דאס קינד האט נאר אנגעהויבען פלאפלען, האט מען עס גלייך (מיט ארומגעוויקעלטע אויגען — עס זאל נישט זעהען קיין אונרייניע זאך) אוועקגעפיהרט אין בית

מדרש אָדער אִין חדר, און דער טאָג, ווען דאָס קִינד האָט אָנגעהויבּען לערנען חומש אָדער גמרא, אִיז אַ פייער־טאָג געווען פאַר דער גאַנצער משפּחה. דער אָנגעזעהענסטער שטאַנד אִיז געווען דער פון דִי „לומדים" (תלמודִיש געלעהרנטע), און אויבּ דִי לעהרע אִיז אפִילוּ געווען זעהר איינזייטִיג, האָט זִי אָבּער דערפאַר געהאַט אִין זִיך אַ סך הייליגעס, אִידעאַלעס.

אִין דעם ווינקעל האָט מען אָבּער דִי יודען אויך נִישט געלאָזען רוהִיג לעבּען, אויך פון דאַנען האָט מען זיי געוואָלט פערטרייבּען. דִי אִינקוויזִיציאָנע דערצו האָט געשטאַמט פון אַ געטויפטען יודען, דאָנִין, וועלכער האָט אויפגערייצט אִי דִי וועלטלִיכֶע, אִי דִי גייסטלִיכֶע מאַכט געגען זיינע געוועזענע גלויבּענס־בּרִידער. ער האָט אַלס תלמודִישער געלעהרטער (אִין לאַראָשעל, צפון פראַנקרייך) זִיך שאַרף אַרויסגעזאָגט געגען געווִיסע תלמודִישע שטעלען און געגען דער מסורה בּכלל; דאָס האָט אויף אִיהם אַרויפגעצויגען דעם כּעס פון דִי יודִישע גדולים, און זיי האָבּען אויסגערופען אויף אִיהם אַ חרם. דאַן האָט זִיך דאָנִין געשמד'ט און אָנגענומען דעם נאָמען נִיקאָלאַי; דאָס אִיז אִיהם אָבּער ווענִיג געווען. ער האָט זִיך דורכאויס געוואָלט נוקם זיין אִי אָן תלמוד, אִי אָן דִי רבּנים, און נאָכדעם ווִי זיין יודענפיינדלִיכֶע אַגִיטאַציע האָט שוין געבּראַכט צו אַכזריות'דִיגע יודִישע שחיטות, האָט ער זִיך אַוועקגעלאָזען צום פּויפּסט גרעגאָר IX און פער'מסר'ט פאַר אִיהם דעם תלמוד. דער נייער קרִיסט האָט ערקלערט דעם פאָטער פון דער קִירך, אַז דער תלמוד אִיז פול מִיט פאַלשקייטען, גאָט־לעסטערונגען און בּעזונדער בּעליידִיגענדע שטעלען געגען דעם נוצרי און זיין מוטער. אַזעלכע תלמודִישע מאמרים געגען קרִיסטענטום אָדער געגען קרִיסטען האָט נִיקאָלאַי־דאָנִין צוזאַמענגעקלִיבּען בּיז פִינף־און־דרייסִיג, און אויף דעם יסוד אִיז אויפגעשטעלט געוואָרען אַ שווערער בּעשולדִיגונגס־אַקט נִישט בּלויז געגען תלמוד, נאָר געגען אַלע יודען. דער פּויפּסט האָט גלייך פונאַנדערגעשִיקט בּרִיעף צו דִי בּישאָפען פון פראַנקרייך, ענגלאַנד, קאַסטִיליען, אַראַגאָניען און פּאָרטוגאַל און זיי בּעפוילען, צו בּעפעלען דִי יודען אִין אַ בּעשטִימטען שבּת'דִיגען פרִיהמאָרגען, ווען זיי זענען אַלע פערזאַמעלט אִין דִי שוהלען, און קאָנפִיסקִירען אַלע עקזעמפּליאַרען פון תלמוד. דִי קאָנפִיסקִירטע עקזעמפּליאַרען האָבּען געדאַרפט צוגעשטעלט ווערן דִי דאָמִינִיקאַנער און פראַנצִיסקאַנער, — דִי זעלבּיגע, וועלכע

האבען געהאט אין זייער מאכט די אינקוויזיציע איבער ביכער און איבערצייגונגען; זיי האבען געדארפט נאכזעהען די אנגעגעבענע שטעלען, און אים פאל, אויב די בעשולדיגונג וועט זיך בעשטעטיגען, — פערברענען די עקזעמפלארען אויף א עפענטליכען שייטערהויפען.

אין שפאניען און ענגלאנד האט מען זיך מיט דעם בעפעהל גאר נישט גערעכענט; נאר אין פראנקרייך, וואס האט זיך געפונען אונטער דער הערשאפט פון „הייליגען" לודוויג IX, האבען די גייסטליכע זיך אנגעכאפט אן דעם נייעם אויפטו. עס איז פערפיהרט געווארען א פראצעס געגען תלמוד, און אויפן בעפעהל פון קעניג איז פארגעקומען א עפענטליכער וכוח איבער די אנגעגעבענע ציטאטען צווישען ניקאליי-דאנין און פיער רבנים. די רבנים זענען געוועזען ר' יחיאל פון פאריז, ר' משה פון קוצי, ר' יהודה בן דוד פון מעלון און ר' שמואל בן שלמה פון שאטא טיערי; פון זיי איז ר' יחיאל געוועזען דער הויפט-רעדנער. דער וכוח איז פארגעקומען אין דער לאטיינישער שפראך, אין קעניגליכען הויף, ביי דער אנוועזענהייט פון א מאסע בישאפען, דאמיניקאנער און דער קעניגין-מוטער בלאנש (25 יוני 1240).

דאנין, ווי א געוועזענער תוספי'סט, האט געפאדערט א שבועה פון ר' יחיאל'ן, אז ער וועט ענטפערן לויט זיין פערשטאנד און געוויסען און נישט מיט קיין צווייזייטיגע פלפול'דיגע פשט'לעך; אויף דעם האט ר' יחיאל געענטפערט, אז ער האט נאך אין זיין לעבען נישט געשוואוירען און ער וויל איצט אויך נישט דערמאנען אומזיסט גאט'ס נאמען. דערנאך האט זיך אנגעהויבען דער וכוח, און ר' יחיאל האט, ערשטענס, ערקלערט, אז דער תלמוד איז די נשמה פון דער יודישער אומה און זי וועט זיך אפילו לאזען אומברענגען פאר איהם; דאן וואס ס'געהערט צו די אנגעגעבענע שטעלען, בעציהען זיי זיך אינגאנצען נישט צו קריסטען און צום נוצרי, ווארום עס זענען דאך געוועזען שוין א סך קריסטליכע געלעהרטע, וואס האבען גוט געקענט דעם תלמוד און קיינער פון זיי האט אין איהם קיין בעליידיגונג פאר'ן קריסטענטום נישט געפונען. אט די טענות האבען אין א געוויסער מאס געווירקט אויף איינעם פון די איינפלוסרייכע בישאפען, און די עקזעמפלארען האבען שוין געזאלט אומגעקעהרט ווערן צוריק; איז אבער צום אונגליק אט דער בישאף געשטארבען גלייך נאכדעם, און זיינע איבערגעבליבענע חברים האבען דאס אויסגעטייטשט, ווי א שטראף פון גאט

פאר זיין יודענפריינדשאפט. דאן האט מען לויט א בעפעהל פון קעניג־ צונויפגענומען אלע קאנפיסקירטע תלמוד־עקזעמפליארען, זיי אוועקגעפיהרט (איף פיער און צוואנציג וועגענער) אויף א אפענעם פלאץ אין פאריז און פערברענט (1242). דאס איז געווען א שרעקליכער קלאפ פאר דער גאנצער אומה, און צוויי יונגע געלעהרטע האבען געשאפען הארצ־ רייסענדע קינות איבער דעם פאלקס־אונגליק.

נאטירליך, האבען זיך געצעהלטע עקזעמפליארען פון תלמוד פארט דערהאלטען ביי די פראנצויזישע יודען, און זיי האבען געפרובט לעהר־ נען אין זיי בגנבה. דאס האט ארויסגערופען נייע רעפרעסיעס און אין עטליכע יאהר ארום איז ווידער איינגעארדענט געווארען א שייטער־ הויפען פאר׳ן פערארורטיילטען תלמוד.

אזוי האבען די גזירות מיט די פערפאלגונגען נישט אבגעלאזען אפילו אויף א קורצער צייט די אונגליקליכע קינדער פון דעם אויסדער־ וועהלטען שטאם. בעזונדער האבען זיך די רדיפות פערשטארקט אין דייטשלאנד; ווען די מאנגאלישע און טאטארישע מחנות האבען זיך אריינגעריסען אין אייראפא און פערשקלאפט רוסלאנד מיט פוילען, האט מען די יודען אין דייטשלאנד בעשולדיגט, אז זיי האבען געשטיצט די ווילדע אנפאלער, כדי זיך נוקם צו זיין אן די קריסטען. ס׳זענען, אמת, געווען יודישע קריגער אין די רייהען פון די מאנגאלען, די אונאבהענגיגע יודישע שבטים פון לאנד כאראזאן אדער די יודען פון הינטער די קאספישע בערג; יעדענפאלס אבער האבען די אייראפעאישע יודען מיט זיי קיינע פערבינדונגען נישט געהאט, און דא האט דער המון זיך שוין נוקם געווען אן די כלומר׳שטע „פעררעטער".

נישט גערוהט האט אין דער צייט אויך די קירך אליין. זי האט געווארפען אנ׳אויג אויף דעם לעצטען בכבוד׳יגען ווינקעל, וואס איז פאר יודען געבליבען אין דער קריסטליכער געזעלשאפט, — די מעדיצין. כמעט יעדער פירשט האט געהאט זיין יודישען לייב־דאקטאר, וועלכער האט געקענט מעהר אדער וועניגער ווירקען אויף איהם לטובת די פער־ פאלגטע און גערודפ׳טע. דאס האבען די פערטרעטער פון דער קירך נישט געקענט פערטראגען, און אויף זייער פערזאמלונג אין בעזיער (1246) איז אנגענומען געווארען א בעשלוס, אז קיין קריסט טאר זיך נישט לאזען היילען פון א יודישען דאקטאר. דאס איז געווען דער דאנק פון די קריסטליכע איידעל־לייט פאר דער עשירות, וואס יודען האבען אריינגעבראכט אין דער דעמאלטיגער מעדיצין־ליטעראטור; פאר אלץ,

וואס זיי האבען אויף דעם געביעט אויפגעטאן. צום גליק פון די יודישע מעדיקער, האט די בעשטימונג זיך נישט אזוי לייכט געלאזען דורכפיהרען אין לעבען. דער פינסטערסטער קריסט האט אויך פערגעסען אן אלע פרומקייטען, ווען עס האט זיך געהאנדעלט נישט וועגען דער נשמה, נאר וועגען זיין לייב, און דעם „היילינגען" לודוויג'ס ברודער אפילו, גראף פון פאאטו און טולוז, ווען ער האט געליטען אויף די אויגען, האט ער זיך כמעט איינגעבעטען ביי דעם יודען אבוהם פון אראגאניען, ער זאל קומען איהם היילען. אין מאנפעליע פלעגען יודען שטענדיג גערופען ווערן אלס פערהערער ביי דעם מעדיצינישען עקזאמען און אנדערע פון זיי האבען פערנומען אויך פראפעסאר־שטוהלען.

שרעקליך איז געווען אין דער צייט די לאגע פון די יודען אין ענגלאנד; דער קעניג, היינריך III, האט אפילו ערלויבט יודען פון אנדערע לענדער, זיך צו בעזעצען אין ענגלאנד און בעשטימט פאר אלע קהלות איין רב הכולל מיט ברייטע פאלמאכטען; דער לעצטער איז אבער פאקטיש געווען נישט מעהר, ווי א שטייער־אויפזעהער פון קעניג. ער האט געמוזט אנפילען די קאסע פון דעם לייכטזיניגען און פערשווענדערישען הערשער — פון יודישע אבצאהלונגען. יודען זענען געווען פאר דעם קעניג, ווי א אפענע קאסע, וואס נעהמט זיך קיינמאל נישט אויס, און איינמאל האט ער זאגאר געלאזען צונויפרופען א ספעציעלען יודישען פארלאמענט, וואס האט געהאט אויסצוגעפינען נייע קוועלן פאר א אונגעהויערער סומע געלד. און דאס געלד האט געמוזט איינגעטראגען ווערן — פאר דעם זענען די אנגעזעהענסטע יודען פעראנטווארטליך געווען מיט זייערע ווייבער און קינדער. שפעטער, ווען די קהלות זענען פון דעם רויבערישען קעניג שוין אינגאנצען אויסגעזויגט געווארען, האט ער זיי ערשט פערקויפט זיין ברודער, וועלכער האט זיי ווידער געדריקט און ארויסגעפרעסט פון זיי דעם לעצטען גראשען. צו די רויבערישע אפעטיטען פון די וועלטליכע הערשער זענען נאך צוגעקומען די גייסטליכע מיט זייערע קירכליכע רדיפות. זיי האבען אויסגעפועל'ט ביים קעניג א געזעץ, אז די יודען טארען נישט אויפשטעלען קיין נייע שוהלען און בתי־מדרשים, טארען נישט צו הויך שרייען בעת'ן דאווגען און מוזען אהן א שום תירוץ טראגען דעם „יודענצייכען".

אט די דאפעלע אכזריות'ען האבען אויף אזוי פיעל פערביטערט דאס לעבען פון די ענגלישע יודען, אז איינער פון די הויפט־רבנים מיט נאך עטליכע פערטרעטער פון די קהלות האבען זיך געפרובט

ווענדען צום קעניג א'ם נאמען פון די לעצטע און איהם בעטען, ער זאל ערלויבען די יודען אויסצעוואנדערן פון לאנד. די בקשה איז אבער נישט אנגענומען געווארען, און די אונגליקליכע האבען געמוזט פערבלייבען אין זייער גיהנם, אבגעבען דעם לעצטען פערהארעוועטען גראשען און וואלגערן, כדי כסדר אנצופילען דעם אויסגעפרעסטען שוואם. אין א משך פון זיבען יאהר האבען די ענגלישע יודען איינגעטראגען אין הענריק'ס קאסע איבער 422,000 (פיער-הונדערט-צוויי-און-צוואנציג טויזענד) פונט שטערלינג, און דער איינציגער אהרן פון יארק האט דעם קעניג אין דער צייט איבערגעגעבען ביז דרייסיג טויזענד זילבער-מארקען און דער קעניגין צוויי-הונדערט גאלד-רענדלעך.

ווען מ'בעטראכט די אלע צרות און פערפאלגונגען, וואס יודען האבען געהאט אויסצושטעהן אין ענגלאנד, פראנקרייך און דייטשלאנד, מוז מען אנערקענען די לאגע פון די שפאנישע יודען פאר א גליקליכע. אין קאסטיליען האט דעמאלט געהערשט אלפאנזא X (1284 — 1225), וועלכער האט ווירקליך ליעב געהאט די וויסענשאפט און דערצו אויך פערשטאנען אבצושאצען די יודישע פערדיענסטען פאר דער מלוכה. ווען ער האט זיך געשלאגען פאר סעווילא, האבען זיך אין זיין מחנה געפונען א סך יודען, און נאכדעם ווי ער האט דאס לאנד איינגענומען, האט ער די יודישע קריעגער אוועקגעשענקט א גרויסע שטרעקע ערד, וואס האט בעקומען דעם נאמען יודישער דארף (אלדעא דע לאס יודיאס). אין סעווילא גופא האט אלפאנזא איבערגעגעבען די יודען דריי מחמד'נישע מאשען, וועלכע זיי האבען איבערגעמאכט פאר שוהלען, און א גרויסער טייל פון שטאדט, ארומגעצוימט מיט א געמויערטער וואנט, האט אנגעהערט אינגאנצען צו יודען.

אויס דאנקבארקייט פא״ די בעוויזענע חסדים האט די קהלה פון סעווילא אונטערגעטראגען דעם קעניג א קאסטבארען, קינסטליך אויסגעארבייטען שליסעל מיט א אויפשריפט אויף העברעאיש און שפאניש: מלך מלכים יפתח, מלך הארץ יבא (דער מלך איבער אלע מלכים וועט עפנען. דער מלך פון לאנד וועט אריינטרעטען). אלפאנזא האט יודען אנפערטרויט די פעראנטווארטליכסטע פאסטענס פון דער מלוכה; זיין פינאנץ-מיניסטער איז געווען דער געבילדעטער און תלמודיש-געלערנטער דון מאיר דע מאליאה, פון וועלכען דער פאסטען מיט'ן טיטול „אלמאקסאריף" איז איבערגעגאנגען בירושה צום

זוהן דון צאג (יצחק). די פינאנץ-פערוואלטונג איז בכלל א לאנגע צייט געלעגען אין יודישע הענד, און דערצו זענען די יודען דא אויך, ווי אומעטום, געוועזען די איינציגע פערמיטלער אויף די געביעטען פון מעדיצין, אסט-אנאמיע און פילאזאפיע. אלפאנזא האט געהאט א יודי-שען לייב-דאקטאר, דון יהודה בן משה הכהן, וועלכער איז צוגלייך געוועזען אויך אסטראנאם און אסטראלאג פון קעניגליכען הויף. אנאנדער בערייטענדער יודישער אסטראנאם, דער שוהל-חזן דון צאג (יצחק) איבן-סעיד, האט אויפן קעניג'ס פערלאנג צונויפ-געשטעלט די בעריהמטע טאבעלן (אלפאנזינישע טאבעלן), מיט וועל-כע די פאלמענער האבען זיך בענוצט ביז די אסטראנאמישע ענטדע-קונגען פון דער נייער צייט. אין אלפאנזא'ס הויף האט זיך געפונען נאך א יודישער נאטור-פארשער, מיט'ן נאמען שמואל הלוי, וועל-כער האט ערפונדען דעם וואסער-זייגער. נאטירליך, האבען די פער-טרעטער פון דער קירך נישט אזוי לייכט געקענט פערטראגען אזא בעציהונג צו יודישע געלעהרטע און דער פויפסט ניקאליי III האט דעם קעניג ארייגגעשיקט א שארפען מוסר-בריעף.

נאך דעם אלעמען וואלט פון דעסטוועגען דאך נישט ריכטיג זיין צוצושרייבען דעם קעניג אלפאנזא בעזונדער פריינדליכע געפיהלען צום יודישען כלל. אין דעם בעריהמטען קאדעקס פאר אלע פעלקער פון זיין מלוכה, וואס ער האט געשאפען אין דער קאסטילישער שפראך (1257 — 66), פערנעהמען די יודען א בעזונדער קאפיטעל, און דארטין שטעהט געשריבען: „האטש די יודען גלויבען נישט אין קריסטוס'ען, ווערן זיי דאך געדולדעט אין אלע קריסטליכע לענדער, כדי צו דיענען אלס אייביגע עראינערונג אן יענעם שטאם, וואס האט קריסטוס'ען געקרייציגט". אין דעם קאדעקס זענען אריינגענומען געווא-רען אלע בעשרענקונגען פאר יודען נאך פון די אמאליגע ביזאנטינער און וועסטגאטען, און אפילו דער „יודענצייכען" איז דא אויך נישט אויסגען געבליעבען. עס האט געהייסען, אז יעדער יוד (אויך פרויען) מוז טראגען אויף דער קאפ-בעדעקונג א לאטע פון א בעשטימטער פארב, אונטער דער שטראף פון צעהן שמיץ פאר די, וואס וועלן עובר זיין אויף דעם געבאט. יודען האבען אויסער דעם נישט געטארט עסען מיט קריסטען צוזאמען, זיך וואשען אין גאס אינ'ם הייליגען פריי-טאג און אויך קיינעם נישט קרייציגען אין דעם טאג — דער „קלוגער" העררשער האט פעסט געגלויבט, אז די יודען קרייציגען

יעדעס יאהר א קריסטליך קינד און טרינקען זיין בלוט, האט דער פויפסט אליין, אינאָצענץ IV, האט דעם בלבול אָבגעלייקענט.

דאס איינציגע, וואס אלפאָנזאָ׳ס קאָרעקס האט די יודען איבערגע־לאָזען, איז געווען דער פערבאט, נישט צו שענדען יודישע שוהלען און אנדערע הייליגקייטען, נישט אבצושמד׳ען קיין יודען איבער געוואלט, נישט צוצוציהען א יודען צום געריכט אין די יודישע פייער־טעג און צו לאָזען די יודען שווערען ביי א ספר תורה אהן די בעלייבדי־גענדע צערעמאָניעס, וועלכע זיי האבען געהאט דערביי אויסצואיבען אין דייטשלאנד און אין אנדערע לענדער.

די אלע אויפטועכצען פון דעם זיעבענטייליגען קאָרעקס האבען נאָך דערוויילע איינענטליך קיין פראקטישע בעדייטונג נישט געהאט, און אלפאָנזאָ אליין האט בנוגע צו יודען עובר געווען אויף א סך פון זיינע פעראָרדנונגען; וואס וויטער אָבער איז די נייע געזעצען-זאמלונג אלץ מעהר איינגעפיהרט געוואָרען אין לעבען, און אין דער שפאנישער אמעריקא האבען די דאָזיגע רשעות׳דיגע געזעצען געגאלטען ביז דער נייעסטער צייט.

אין דעם שכני׳שען אראַגאָניען איז די יודישע לאגע נאָך פיעל ערגער געווען. דאָ האבען יודען געהאט א סך צו ליידען פון די דאָמי־ניקאנער, וועלכע האבען דורכאויס געוואָלט אָבשמד׳ען אלע יודיש־ און מחמד׳ניש-גלויביגע פון לאנד. צו דעם צוועק דאט מען אין די דאָמי־ניקאנישע שולען געלערנט העברעאיש און אראביש, און באלד איז פון די שולען אויסגעוואקסען איין תלמיד, וואס האט די דאָזיגע גרויסע ישועה פאר׳ן קריסטענטום געגלויבט צו דערנעהנטערן מיט זיינע דרשות. דאס איז געווען דער דאָמיניקאנער פאבלא חריסטיאני, א גע־שמד׳טער יוד, וועלכער האט דער ערשטער גענומען פיהרען א מיס־יאָנערישע אגיטאציע צווישען יודען. ער איז ארומגעפאָהרען פון קהלה צו קהלה און אומעטום אויפגעפאָדערט די יודען, זיי זאָלען זיך מיט איהם מתוכח זיין וועגען דעם קריסטליכען משיח. נאטירליך האבען יודען זיך נישט זעהר געאיילט צו דערפילען זיין מיסיאָנערישען פערלאנג און די אגיטאציאָנס-רייזע האט קיין גרויסע נוצען נישט געבראכט. דאן איז דער דאָמיניקאנער-געגעראל פעניאפארטע געפאלען אויף אנ׳-אנדער מיטעל; ער האט געצוואונגען עטליכע יודישע גדולים ארויסצוטרעטען אין א עפענטליכען וכוח וועגען קריסטענטום מיט דעם משומד כריסטיאני, גלויבענדיג, אז ווען אזא אויטאָריטעט, ווי דער

רמב"ן, למשל, וועט זיך אפשמד'ען, ווען איהם אלע יודען נאכטאן און ענדליך דאך בעגליקען זייערע „פערבלאנזשעטע" נשמות. אזוי זענען די אנגעזעהענסטע יודישע קעפ פון אראגאניען, מיט'ן רמב"ן בראש, געררופען געווארען צום קעניג קיין באַרצעלאָנאַ, וואו ס'איז פארגעקומען דער פייערליכער וכוח. דער רמב"ן האט פאראויס ערקלערט, אז ער פאדערט פאר זיך פאלשטענדיגע רעדע-פרייהייט, וואס דער קעניג האט איהם געגעבען, און ווען פעניאפארטע האט דערביי בעמערקט, אז אט די געשענקטע רעדע-פרייהייט ערלויבט נאך ניט צו לעסטערן דאס קריסטענטום, האט דער רמב"ן זיך שטאלץ ארויסגערופען: „איך ווייס אויך, וואס טאקט איז". דאן האט זיך אנגעהויבען דער וכוח, וואס האט געדויערט פיער טאג (פון 20-טען יולי אן) אין דער אנוועזענהייט פון גאנצען הויף, פיעל הויכע גייסטליכע, ריטער, פאלקסמאסען און יודען. דער רמב"ן האט גלייך אין אנהויב קאנצענטרירט דעם וכוח און איהם אוועקגעשטעלט אויף דריי הויפט-פונקטען, וועלכע ער האט אייני-ציגוויז בעהאנדעלט. ווען חריסטיאני האט געפרובט בעווייזען פון תלמודי'שע אגדות די הייליגקייט פון דעם קריסטליכען משיח, האט דער רמב"ן איהם שארף ערקלערט, אז די אגדות זענען ניט מעהר ווי פרייע שאפונגען, אין וועלכע יודען זענען ניט מחויב צו גלויבען. חריסטיאני האט זיך אבער שטארק געהאלטען ביי זיינע אגדות; דאן האט דער רמב"ן פשוט ערקלערט: אלע נביאים האבען אונז פארגעזאגט, אז נאך משיח'ס קומען וועט זיך אנהויבען א צייט פון הויכער מאראל און געהויבענער מענשליכקייט; אז דעמאלט וועלן אלע קריעגערייען אויפהערן און קיין בלוט-פערגיעסען וועט מעהר ניט געדאלט ווערן, און דא זעהען מיר, אז זינט קריסטום איז ערשיע-נען איז די וועלט, פערקעהרט גאר, פול געווארען מיט גזילות און רציחות און מלחמות. —

די שטאלצע און פרייע האלטונג פון רמב"ן האט ארויפגעווארפען א שרעק אויף די יודען. זיי האבען איהם געבעטען, ער זאל איבער-רייסען דעם וכוח אינמיטען און ניט אויפרייצען מעהר די שוין אזוי אויך אויפגערייצטע קריסטען; דער קעניג האט אבער דורכאויס פערלאנגט, דער וכוח זאל געענדיגט ווערן, און דאן האט ער זיך אין א פריוואט-געשפרעך אויסגעדריקט וועגען רמב"ן, אז ער האט נאך קיינמאל ניט געזעהען א מענשען פערטיידיגען א אונגערעכטע זאך מיט אזוי פיעל גייסט. דעם קומענדיגען שבת איז פעניאפארטע צוזאמען מיט'ן קעניג

געקומען אין דער יודישער שוהל און ווידער בענייט דעם וכוח מיט'ן רמב"ן; אויך דאס מאל אבער האט דער רמב"ן בעזיעגט זיינע געגנער און דער קעניג האט איהם אפילו געשענקט א עהרען-צייכען.

פעניאפארטע האט פון דעסטוועגען נאך אלץ נישט פערלוירען זיין האפנונג אבצושמד'ען די יודען, און ער האט ווידער ארויסגעשיקט א גאנצע מחנה מיסיאנערען, וועלכע האבען זיך אומעטום אריינגעלאזען אין וכוחים מיט יודען. דאס איז פאר די לעצטע א נייע גזירה געוועזען: זיי האבען לויט א בעפעהל פון קעניג געמוזט אויסהערען די „דרשנים", געבען זיי די ספרים, וואס זיי האבען פערלאנגט און אפילו דעקען די קאסטען פון די דאזיגע וכוחים. ווען אט די אלע מיטלען האבען ווידער נישט געווירקט, האבען זיך די דאמיניקאנער גענומען צום תלמוד אויפן שטייגער פון דעם בעריהמטען דאנין. זיי האבען זיך געווענדעט צום פויפסט קלעמענס IV' מיט א מסירה אויפן תלמוד, און ער האט בעפוילען צו קאנפיסקירען אלע תלמוד-עקזעמפליארען און זיי פערברענען; דער קעניג האט אבער די גזירה פערלייכטערט. ער האט געהייסען נאכזוכען די אנגעגעבענע בעליידיגענדע שטעלען פון תלמוד און אויב זיי זענען ווירקליך בעליידיגענד פאר'ן קריסטענטום — זיי אויסמעקען. דאס איז געווען די ערשטע דאמיניקאנישע צענזור איבערן תלמוד אין שפאניען.

די שנאה פון די פערביטערטע דאמיניקאנער האט געטראפען אויך דעם רמב"ן פערזענליך. דער לעצטער האט פערעפענטליכט א העברעאישען בעריכט פון דעם וכוח אין בארצעלאנא, וואו ער האט אויספיהרליך איבערגעגעבען זיינע תשובות אויף די טענות פון די געגנער. דאס האט די בעזיעגטע דאמיניקאנער אויפגעקאכט, און זיי האבען איהם פערמסר'ט פאר'ן קעניג, אז ער פערשפרייט שלעכטע מיינונגען וועגען קריסטענטום. דער קעניג האט דאן צונויפגערופען א אויסערגעוועהנליכע קאמיסיע, וואס האט ארויסגעפאדערט דעם אנגעקלאגטען זיך צו פערטיידיגען. דער רמב"ן האט מודה געוועזן, אז אין זיין בעריכט געפינען זיך ווירקליך שטעלען געגען דער קריסטליכער אמונה, אבער נישט מעהר און נישט קיין אנדערע, ווי יענע, וואס ער האט עפענטליך אויסגעדריקט בעת'ן וכוח אין דער אנוועזענהייט פון קעניג און אלע זיינע איצטיגע שופטים. אט די טענה האט די קאמיסיע אין א געוויסער מאס אנגענומען, און זי האט פערמשפ'ט דאס ווערק צום פערברענען און דעם רמב"ן אליין בלויז אויף צוויי יאהר

גלות פון אראגאניען. די דאמיניקאנער האבען זיך אבער מיט דעם אורטהייל נישט בעפרידיגט, און זעהענדיג, אז דער קעניג איז צום רמב״ן בכלל גוט געשטימט, האבען זיי זיך געווענדעט וועגען דעם מיט א אנקלאגע צום פויפסט. און דאס האט געווירקט: דער קעניג האט זיך דערשראקען פאר דעם הארבען מוסר פון פויפסט, און דער זיעבעציג־יעהריגער רמב״ן האט געמוזט פערלאזען אראגאניען אויף אייביג. אויסגעוואנדערט האט ער קיין ארץ ישראל, וואוהין עס האט איהם שוין לאנג געצויגען, און אנקומענדיג אהין האט ער דארט געפונען א שרעקליכען חורבן. דאס איז געווען עטליכע יאהר נאך די ווילדע אנפאלען פון די מאנגאלען און טאטארען אויפ׳ן גאנצען מזרח (1260), פון וועלכע דאס הייליגע לאנד האט אמשטארקסטען געליטען. „וואס הייליגער א ארט איז, שרייבט דער רמב״ן אין זיין בריעף פון ארץ ישראל, אלץ גרעסער איז זיין חורבן; ירושלים איז מעהר פערוויסט פון די שכני׳שע שטעדט און די — פון גליל״. ווען די מאנגאלען זענען פערטריעבען געווארען פון פאלעסטינא האבען זיך אין ירושלים געפונען צוויי טויזענד מחמד׳נער און עטליכע הונדערט קריסטען, און יודען בלויז צוויי אדער דריי משפחות,—די איבריגע זענען אלע אויסגעטויט געווארען.

דער רמב״ן איז אבער נישט פערצווייפעלט געבליעבען; ער האט זיך גענומען שאפען צוריק א יודישען כלל-לעבען אינ׳ם לאנד פון דער יודישער פערגאנגענהייט. ער האט ארגאניזירט קהלות, אויפגעבויט שוהלען און געגרינדעט א בעדייטענדע ישיבה, וואס איז מיט דער צייט געווארען א אנגעזעהענער גייסטיגער צענטר פאר׳ן גאנצען מזרח. עס האבען זיך צונויפגעזאמעלט הונדערטער תלמידים ארום דעם פערטריעבענעם שפאנישען גדול און ער האט פאר זיי נייע האריזאנטען געעפענט, נייע געביעטען פון דענקען און שאפען.

אין דער צייט איז דעם רמב״ן׳ס השפעה פארטגעזעצט געווארען אויך אין דעם לאנד, פון וואנען ער איז געקומען, א דאנק דער טעטיגקייט פון זיינע דארטיגע תלמידים. זיי זענען פעסט געשטאנען אויף דער וואך פון דעם יודישען גייסט, פון דער יודישער קולטור, אין דער צייט, ווען די מאטעריעלע יודישע לאגע איז וואס ווייטער געווארען אלץ ערגער און פינסטערער. יודען זענען געווארען דער „שעיר לעזאזל״ פאר אלעמענס זינד און האבען מיט זייער בלוט דורכגענעצט די ערד פון גאנץ אייראפא. בערך דער אנארכיע, וואס האט

אויסגעבראכען אין דייטשלאנד נאכ'ן טויט פון קייזער פרידריך II, זענען טויזענדער יודען געפאלען, און ס'האבען זיך געפונען הונדערטער דייטש-קריסטליכע פאמיליעס מיט דעם שטאלצען טיטול יודענבראטער (יודענבראטער), צום אנדענקען פון די „גאט-פערשאלטענע", וועלכע זיי האבען אין שפאס פערברענט. און די קירך פון איהר זייט האט אויך נישט געשוויגען — זי האט ערקלערט, אז די יודען-לאטע איז ווייניג, נאר יעדער יוד מוז טראגען א בעזונדער מין הוט (מיט שפיצען און הערנער), וועלכען די גאסען-שקצים זאלען לחלוטין נישט קענען רוהיג פערבייגעהן (אויפן וויענער קירכען-קאנגרעס, 1264). —

א געזעץ אין דעם זעלביגען זין האט ארויסגעגעבען אויך לודוויג דער היילינגער. ער האט בעפוילען, אז יעדער יוד זאל טראגען אויפן אויבער-מאנטעל א געלע טוכענע אדער לעדערנע לאטע אין דער געשטאלט פון א ראד אי אויפן ברוסט, אי אויפן פלייצע, „כדי די פער-אכטעטע זאלען דערקאנט ווערן פון אלע זייטען".

אין אנ'אנדער לאנד האבען זיך געפונען די יודען אין אונגארן און פוילען. די דאזיגע האלב-ווילדע קריגערישע פעלקער האבען אהן יודען פשוט נישט געקענט אויסקומען; די לעצטע, מיט זייערע אינדוס-טריעלע פעהיגקייטען און פראקטישער געשיקליכקייט, האבען פערשטא-נען אויסצונוצען די אונגעהויערע נאטירליכע עשירות פון די לענדער ארום דונאי און ווייכסעל און פון ביידע זייטען קארפאטען, און דאס האט די לענדער גרויס און שטארק געמאכט. די אלע השתדלות'ען מצד דער קירך ארויסצורייסען פון יודישע הענד די הויכערע מלוכה-פאסטענס און די ארענדע פון פערשידענע שטייערן, — האבען דא דעריבער קיין ערפאלג נישט געהאט, ווייל די מלוכה האט איינפאך נישט געהאט, מיט וועמען צו פערבייטען די אפגעזאגטע יודען, נישט ברענגענדיג דערביי דאס לאנד צו א פאלשטענדיגער ירידה. דער אונגארישער קעניג בעלא IV האט כמעט אלע שטייערן פון לאנד איבערגעגעבען יודישע ארענדאטארען נאכדעם, ווי דאס לאנד איז שרעקליך פערארימט געווארען צוליעב דעם אנפאל פון די מאנגאלען. דער זעלביגער קעניג האט איינגעפיהרט פאר די יודען פון זיין לאנד די געזעצען פון דעם עסטרייכישען הערצאג פרידריך I, וועלכע האבען נישט בלויז געשיצט די יודישע רעכטען, נאר אפילו זיי פערברייטערט און פערגרעסערט. דאס טליך האט שטארק בעאונרוהיגט דעם פאטער

פון דער קירך, און ער האט אראבגעשיקט אין די קארפאטען-לענדער א גאנצע מחנה ראמיניקאנער און פראנציסקאנער, וועלכע האבען „ערצויגען" די דארטיגע פעלקער און איינגעפלאנצט אין זיי אלע שענע מדות פון דעם ריינעם גלויבען. נאטירליך, האבען די יודען איצט שוין נישט געקענט מעהר בלייבען אהן א בעזונדער השגחה, און די צוזאמענגערופענע קירכען-פערזאמלונג, אונטער'ן פארזיץ פון פויפסט-ליכען שליח, האט אויסגעארבייט א גאנצע רייהע בעגרענצונגען פאר יודען אין אונגארן, פוילען, דאלמאציען, קראאטיען, סלאוואניען, לאראמעריען און גאליציען. זיי איז פערבאטען געווארען יעדער מין ארענדע פון שטייערן, „וויל ס'איז געפעהרליך, אז יודען זאלען וואוינען צוזאמען מיט קריסטליכע פאמיליעס און פערקעהרען מיט זיי פריינדליך אין די הויפען און די הייזער", אויך די געלע לאטע האבען די הייליגע נישט פערגעסען ארויפצופרעסען אויף דער יודישער ברוסט — טאמער וועט מען, חס ושלום, דעם יודען נישט דערקענען.

צום גליק פון די אונגארישע און פוילישע יודען האבען די דאזיגע געשריבענע פעראָרדנונגען דערוויל קיין גרויסען בעדייטונג נישט געהאט, און די הערשענדע בעפעלקערונגען האבען א לאנגע צייט נאך זיך אבגעזאגט צו פערשטעהן דעם טיעפען שכל פון די קירכליכע קרושים, לויט וועלכען מ'טאר קיין טרונק וואסער נישט געבען א יודען, וואס האט נישט קיין געלע לאטע אויף'ן מאנטעל, — אין קליין פוילען האבען יודען, אויסער די גייסטליכע, געהאט געגען זיך אויך די ארבייטער-צעכען און מאגיסטראטען, וועלכע זענען בעשטאנען פון איינגעוואנדערטע דייטשען. די לעצטע, וואס האבען זיך בעשעפטיגט מיט מסחר און מלאכה, האבען געזעהען אין יודען געפעהרליכע קאנ-קורענטען און געוואלט פון זיי פריי ווערען; די מלכים פון לאנד האבען אבער געשיצט די יודען און זיי ערקלערט פאר א פריוויליגירטען גע-זעלשאפטליכען שטאנד, וואס געפינט זיך אונטער דער בעזונדער השגחה פון מלך אליין, אזוי אז נישט די גייסטליכע, נישט די וועלט-ליכע מאכט האט דאס רעכט יודען צו משפט'ען אדער צו בעשטרא-פען.

דער ערשטער פון די פוילישע מושלים, וואס האט זיך אזוי בעצויגען צו יודען, איז געווען באלעסלאוו דער פרומער, דער דוכס פון קאליש, אין זיין צייט האבען קיין פוילען איינגעוואנדערט מאסען יודען פון די שכני'שע לענדער, וואו עס האבען געווילדעוועט

די קרייז-פאהרער און אלערליי אנדערע בלוט-מענשען; דאס האט געבראכט צו פערשידענע רייבונגען צווישען דער יודישער און דער ארטיגער בעפעלקערונג, און דער דוכס האט זיך גלייך געחאפט אויף דעם, אז די בעציהונגען פון יודען צו דער מלוכה און צו די איבריגע איינוואוינער מוזען קלאר און גענוי רעגולירט ווערן. דאן האט ער ארויסגעגעבען פאר די יודען פון זיין מלוכה א ספעציעלען סטאטוט, וואס האט זיי אוועקגעשטעלט אין א פריווילעגירטער לאגע מיט א פאלשטענדיגער אינערליכער זעלבסט-פערוואלטונג (1264).

א ענליכע ערשיינונג איז פארגעקומען אויף דער פירענעאישער האלב-אינזעל. דא איז די קירך אויך הינטערשטעליג געבליבען מיט איהרע גזירות און רדיפות צוליעב דעם, וואס די בעפעלקערונג איז געווען געמישט פון קריסטען, מחמד'נער און יודען. דערצו איז דא נאך צוגעקומען דער פאקט, וואס די יודען האבען פערנומען כמעט דעם אנגעזעהענסטען פלאץ אינ'ם קולטור-לעבען פון לאנד און געקענט לייכט אנטקעגענווירקען אלע אנפאלען מצד די קירכליכע פאנאטיקער. אלפאנס („דער קלוגער") אליין, חאטש ער האט זיי אין זיין קאדעקס אויסגעשלאסען פון יעדען קולטורעלען און געזעלשאפטליכען פאסטען, האט דערווייל כמעט די בעדייטענדסטע פונקציעס פון זיין מלוכה אנפערטרויט יודען. נאר איין מאל האט זיך דער קעניג פערבייזערט אויף זיין יודישען אלמאקסאריף און דערביי האט ער זיין צארן אויסגעגאסען אויף אלע יודען פון זיין מלוכה. דאס איז פארגעקומען אויף דעם פאלגענדען אופן: דער אינפאנט (קרוין-פרינץ) דאן סאנטשא איז געווען פיינדליך געשטימט געגען קעניג, און איינמאל האט ער דעם יודישען שאצמייסטער דון צאג געצוואונגען, איהם ארויסצוגעבען די עפענטליכע געלדער. פאר דער שוואכקייט האט אלפאנס געלאזען דון צאג'ן שמיערען אין קייטען און איהם פייניגען דעם פרינץ אין די אויגען. דער לעצטער האט געבעטען רחמים ביים פאטער פאר דעם אונשולדיגען שאץ-מייסטער; דאס האט דעם צורייצטען הערשער נאכמעהר אויפגעבראכט און דעם פיינדליכען זוהן אויף צו-להכעיס, האט ער געהייסען טויטען דעם פערמשפט'ען און קאנפיסקירען זיין פערמעגען (1280). נאכדעם האט ער געלאזען איינשליסען אין געפענגניש אלע קאסטילישע יודען און אויף אזא אופן ארויסגעפרעסט פון זיי א גרויסע סומע געלד.

אט די געוואלט-מעשים האבען אלע שיכטען פון פאלק אויפגעשטעלט אויף דער זייט פון קרוין-פרינץ, און אין גיכען איז ער גע-

ווארען הערשער פון לאנד. דער נייער קעניג האט רעגולירט די יודישע שטייערן; ער האט אנשטאט דעם קאפ-שטייער, וואס יעדער יוד האט ביז אהער געמוזט אבצאהלען צום אנדענקען פון ישו׳ם טויט, בעשטימט איין אלגעמיינע סומע פאר יעדער פראווינץ, און די יודישע פארשטעהער האבען שוין די סומע אליין איינגעטיילט צווישען די קהלות. בסך הכל האבען די אכט הונדערט און פופציג טויזענד יודען פון קעניגרייך קאסטיליען געהאט אריינצוטראגען יעהרליך אין דער מלוכה-קאסע 2,780,000 מאראוועדי׳ס (ארום 2 מיליאן רובעל). אויף דעם זענען געווען אכציג יודישע קהלות, פון וועלכע די בעדייטענדסטע איז געווען טאלעדא מיט איהרע צוויי און זיעבעציג טויזענד יודען.

נישט שלעכט האט זיך יודען דעמאלט געלעבט אויך אין קעניג-רייך פארטוגאל, אונטער אלפאנזא III און דיניז. יודען זענען דא פריי געווען פון דעם מעשר פאר דער קירך און פון דעם שענד-ליכען „צייכען" און די אנגעזעהענע פון זיי האבען פערנומען בעדייטענ-דע פאסטענס. דאס האט געבראכט צו שארפע סכסוכים צווישען דער וועלטליכער און דער קירכליכער מאכט, און געענדיגט האט זיך עס דערמיט, אז דיניז האט כלומר׳שט איינגעפיהרט די קירכליכע גע-זעצען, אבער נישט מעהר, ווי אויפ׳ן פאפיער.

צוועלפטעס קאפיטעל.

די ווייטערדיגע ענטוויקלונג פון דער קבלה.

אויב די מאטעריעלע לאגע פון די שפאנישע יודען איז בכלל נישט פיעל בעסער געווען פון דער יודישער לאגע אין עטליכע אנדערע לענדער (פוילען, אונגארן), זענען זיי אבער קולטורעל נאך אלץ געשטאנען בראש פון גאנצען יודענטום. דא האט נאך אלץ אמשטארקסטען פולסירט דאס גייסטיגע לעבען, און די בעדייטענדסטען אויסדריקען פון דעם יודישען שאפען און דענקען זענען פון דאנען פונאנדערגעטראגען געווארען אין אלע טיילען פון דער דיאספארא.

די בעדייטענדסטע פערזענליכקייט פון שפאנישען יודענטום פאר דער עפאכע איז געווען ר׳ שלמה בן אדרת פון בארצעלאנא (1245—1310) אדער, ווי ער איז בעקאנט אונטער דעם פערקירצטען נאמען: דער רשב״א. א מענש מיט א שארפען און קלארען פערשטאנד און מיט א טיעף איניערליכען, פעסטען גלויבען, האט ער זיין גאנצע טעטיגקייט געווידמעט דעם שטודיום פון תלמוד; ער האט זיך ערווארבען א אונגעוועהנליכע בקיאות אין דער גאנצער תלמודישער געזעצגעבונג, און בעהערשענדיג דעם דאזיגען אונגעהויער-פערוויקעלטען מאטעריאל מיט זיין גאונישען קאפ, האט ער אין איהם אריינגעבראכט ליכט און לעבען. ווי א תלמיד פון רמב״ן איז ר׳ שלמה נישט ווייט געווען אינגאנצען פון דער אויבערפלעכליכער פילאזאפיע, און אויך די קבלה האט ער שטארק פערהיילינגט; ער האט אבער געראטען,

צו זײַן זעהר פאַרזיכטיג מיט די אַלע למודים און זײַ נישט צו פער־שפּרײַטען צווישען המון.

פיערציג יאָהר האָט דער רשב״א פערנומען דעם רבנות־שטוהל אין באַרצעלאָנאַ, און פאַר דער צײַט איז זײַן אויטאָריטעט איבערגעוואַקסען נישט בלויז די גרענעצען פון שפּאַניען, נאָר פון גאַנץ אײַראָפּאַ, אַזיען און אַפריקא. די קהלות פון דײַטשלאַנד און פון ארץ ישראל, אַ פּערוואָרפען שטעדטיל אין צפון אַפריקא און די גרעסטע געמײַנדעס פון בעהמען און איטאַליען, — אַלע האָבען זיך מיט זײַערע שאלות געווענדעט צו דעם גרויסען געזעצלעהרער אין שפּאַניען, און ער האָט קײַן אײַנציגע שאלה נישט געלאָזען אָהן אַ קלאָרען ענטפער.

אַלס תלמודישער געלעהרטער איז דער רשב״א געווען נישט אײַנער אין זײַן צײַט; אין שפּאַניען גופא האָט געלעבט ר׳ אהרן הלוי, וועלכער האָט אויך געהאַט גרויסע פערדיענסטען פאַר זײַן טעטיגקײַט אויף דעם געביעט פון דער יודישער הלכה. דער מנהיג הדור איז אָבער געווען דער רב פון באַרצעלאָנאַ, ווײַל ער האָט מעהר פון אַלע זײַנע צײַט־חברים זיך אײַנגעשטעלט פאַר׳ן יודענטום און עס געשיצט געגען יעדען אַנגריף פון אינוועניג, ווי פון אויסוועניג. דער רשב״א האָט אָפט געפיהרט וכוחים מיט קריסטליכע טעאָלאָגען וועגען די יסודות פון דער קריסטליכער אמונה און ווען דער געלעהרנטער דאָמיניקאַנער רײַמונד מארטין האָט אַנגעשריעבען צווײַ ביכער געגען יודענטום, האָט דער רשב״א איהם אָבגעענטפערט מיט אַ קלײַנער בראָשור, אין וועלכער ער האָט אײַנס נאָך אײַנס אָבגעשלאָגען אַלע טענות פון די יודישע געגנער.

אין דער צײַט האָט צוריק אויפגעלעבט דער אַלטער קאַמפּף צווישען בילדונג און פרומקײַט, און דאָס מאָל האָבען שוין די קבלי׳סטען אויך זײַער וואָרט געזאָגט. עס האָט זיך פונאַנדערגעקאָכט די אַלטע פראַגע וועגען רמב״ם׳ס פילאָזאָפישע ווערק, צי זענען זײַ שעדליך פאַר דער אמונה, צי נישט, נאָר אַנשטאָט שפּאַניען און פראַנקרײַך, זענען איצט אַרויסגעטרעטען די קהלות פון דײַטשלאַנד און איטאַליען. די דײַטשע יודען, וועלכע האָבען ביז אַהער קײַן אַהנונג נישט געהאַט פון די אַלע פילאָזאָפישע חקירות און פּשט׳לעך וועגען גאָט און וועלט, זײַענדיג אינגאַנצען פערזונקען אין דעם שטודיום פון דער יודישער הלכה, — האָבען איצט איבערגעלעבט דאָס אײַגענע, וואָס די פראַנצויזישע תוספי׳סטען מיט פופציג יאָהר צוריק, גערודפ׳ט און געפּײַניגט

פאר דער אמונה, האבען די גדולים פון דייטשען יודענטום אנגעהויבען קרום צו קוקען אויף אלע יודישע פילאזאפען און אויף דער פילאזאפיע בכלל, וואס זוכט צו ערקלערן יעדער זאך „על פי שכל" און גראבט דערמיט ממילא אונטער די יסודות פון דער אמונה. אט די שטילע אונצופרידענהייט איז שטארק פונאנדערגעבלאזען געווארען פון א הייסען מקובל און תלמודיסט, מיט׳ן נאמען ר׳ שלמה פעטיט. אליין א פערביסענער שונא פון יעדער מין בילדונג און חקירה, האט דער דאזיגער קנאי געוואלט דורכאויס פערטרייבען דעם רמב״ם פון דער יודישער גאס, און צו דעם צוועק איז ער געפאהרען פון לאנד צו לאנד און פון קהלה צו קהלה קלייבען חתימות פון גדולים אויף א נייעם חרם. אויף אזא אופן האט דער איראפעאישער מקובל זיך דערשלאגען קיין ארץ ישראל, און דארט (אין עכו) איז איהם ענדליך געלונגען צו פערווירקליכען זיין אידעאל: די רבנים פון ארץ ישראל האבען אויך איינגעזעהען די שעדליכקייט פון דער געפעהרליכער פילאזאפיע און דער חרם איז אויסגערופען געווארען. עס האבען זיך זאגאר געפונען פאנאטיקער, וועלכע האבען אופן רמב״ם מצבה אויפגעקריצט די ווערטער: „משה בן מיימון איז אנ׳אפיקורס און ליגט אין חרם".

מיט די מעשים האט זיך די מהלוקת ערשט פונאנדערגעקאכט. ווען דעם רמב״ם׳ס אייניקעל ר׳ דוד, דער נגיד פון עגיפטען האט זיך דערוואוסט פון דער בעליידיגענדער אגיטאציע געגען דעם נאמען פון זיין גרויסען זיידען, האט ער צונויפגענומען ארום זיך די אנגעזעהענסטע פארשטעהער פונ׳ם מזרח׳ישען יודענטום און זיי האבען אויסגערופען א געגען-חרם איבער אלע, וואס שענדען דעם נאמען פון גרעסטען יודישען דענקער אדער פון זיינע ווערק. ר׳ שלמה האט זיך דעמאלט ווידער אוועקגעלאזען קיין איראפא און בעניים אין די רבני׳ש׳ע קרייזען זיין שארפע אגיטאציע געגען רמב״ם. איצט האט זיך איהם ווידער איינגעגעבען צו בעקומען אויף זיין צד כמעט אלע יודישע גדולים פון דייטשלאנד, און ער האט זיך געלאזען צוריק קיין פאלעסטינא דורך איטאליען; דא האט ער אבער בעגעגענט א שטארקען ווידערשטאנד. די איטאליענישע קהלות האבען דעמאלט גראד אנגעהויבען אויפבליהען און אויפלעבען נאכדעם, ווי זיי האבען אין דעם משך פון עטליכע יאהרהונדערט נישט ארויסגעוויזען קיין שפור פון א גייסטיגען לעבען. עס איז געוועזען, ווי א מין איראניע פון דער געשיכטע: די נאהנטסטע שכנים פון פעטרוס׳עס שטוהל, די יודען אין די איטאליענישע פראווינצען, האבען נישט געוואוסט פון קיינע קאנאנישע גזירות

און בעגרענצונגען! דער קעניג פון סיציליען האט געהאט א יודישען לייב-דאקטאר, פאראדזש איבן-שלמה, וועלכער איז אלס געלעהרטער (אונטערן נאמען פאראגוט) געוועזען בערי‌הםט אויך אין די קריסטליכע קרייזען; דער פויפסט אליין זאגאר האט עובר געווען אויף דער קירכליכער גזירה, זיך נישט צו לאזען היילען פון א יודען, און האט זיין איינענעם הייליגען גוף אנפערטרויט דעם יודישען דאקטאר יצחק בן מרדכי, וועלכער האט געטראגען דעם טיטול מאעסטרא גאיא. יודען האבען זיך דא בכלל זעהר היימיש געפיהלט אין דעם לעבעדיגען האנדעל, ווי אין דער בליהענדער קולטור פון לאנד, און זייערע גייסטיגע פיהרער זענען גאנץ ווייט געוועזען פון רעליגיעזען פאנאטיזם.

איינע פון די טאן-געבענדע יודישע פערזענליכקייטען איז דא געוועזען דער דאקטאר הלל פון ווערנא. ער האט זיך בעזונדער ווארים איינגעשטעלט פאר'ן רמבם'ס כבוד און פארגעלעגט צונויפצורופען א ספעציעלען רבנים-צוזאמענפאהר פון גאנצען מזרח, וואס זאל ארויסטראגען א בעשטימטען און שארפען אורטייל וועגען אלע מעשים פון ר' שלמה'ס צד. דאס איז אבער שוין נישט נויטיג געוועזען נאכדעם שארפען חרם, וואס די אנגעזעהענסטע יודישע פארשטעהער פון די מזרח-לענדער האבען אויסגערופען אויף די בעליידיגער פון רמב"ם.

אין יענער צייט האבען די יודישע קהלות אין דייטשלאנד געהאט אויסצושטעהן שווערע רדיפות און פערפאלגונגען. דא האבען זיך איבערגעחזר'ט די צרות פון די ענגלישע יודען אין די צייטען פון היינריך III, נאר מיט מעהר גראבקייט און אכזריות. דער פלוצלינג אויפגעקומענער קייזער רודאלף פון האבסבורג האט זיך שטארק גענויטיגט אין געלד, כדי צו בעפעסטיגען די מאכט פון זיין דינאסטיע, און דאס האט ער אהן א אויפהער ארויסגעפרעסט פון זיינע יודישע אונטערטאנען — אמאל פאר דעם פרייז פון געוויסע הנחות און אמאל אונטער דער מורא פון שווערע גזירות און בעשולדיגונגען. רודאלף האט בעשטעטיגט פאר די רעגענספורגער יודען א גאנצע רייהע פון זייערע אלטע פריווילעגיעס, און אין א קורצער צייט ארום האט ער פערבאטען יודען זיך צו בעווייזען אין גאס אין די טעג פון פסחא, „אום נישט צו בעליידיגען דעם קריסטליכען גלויבען". פאר די עסטרייכישע יודען האט רודאלף בעפעסטיגט דעם בעריהמטען סטאטוט פון הערצאג פרידריך I, וואס האט די יודען געשיצט פון יעדער מין

נגישה מצד דער קריסטליכער בעפעלקערונג און זיי געשענקט א סך פריוויליגיעס; דאגעגן האט ער עפענטליך פערבאטען צו בעשטימען יודען אויף וועלכען ס'איז פאסטען. רודאלף האט עטליכע מאל בעשטעטיגט די פויפסטליכע בוללעס וועגן דער פאלשקייט פון „עלילת דם", און בכלל אוועקגעשטעלט די יודען אונטער זיין פערזענליכער שוץ; פון דעסטוועגן איז די צייט פון זיין הערשען נישט אריבער אהן פאגראמען און יודען-שחיטות. ביי איינעם אזא פאגראם, וואס איז ארויסגערופען געווארען א דאנק דעם זעלביגען אבגעלייקענטען בלוט-בלבול, זענען צעהן יודען געטויט און א מאסע יודישע הייזער צורויבט געווארען (מיינץ 1283). אין דעם זעלביגען טאג זענען אין באכראך אומגעקומען פון דעם צעווילדעטען המון נאך זעקס און צוואנציג יודען, און מיט איינע צוויי יאהר שפעטער האט די מינכענער יודישע קהלה מקריב געווען נאך א גרעסערע צאהל לעבענס. דא האט זיך דער המון אויך צעבושעוועט איבער א בלוט-בלבול און דערשלאגען צעהנדליגער יודען, און ווען די אונגליקליכע האבען זיך געפרובט פערקלאפען אין א שוהל, האבען די פערשכורט'ע מערדער געבראכט ברען-מאטעריאל און פערברענט די שוהל מיט הונדערט אכציג לעבעדיגע נפשות. אזא בלוטיגע סצענע האט זיך אבגעשפיעלט אויך אין אבערוועזעל, וואו איבער פיערציג יודען זענען אומגעקומען (1280).

אט די אונערטרעגליכע לאגע האט געבראכט דערצו, אז גאנצע קהלות האבען בעשלאסען אויסצעוואנדערן פון דעם פערשאלטענעם לאנד. בראש פון די אויסוואנדערנדע קהלות איז געשטאנען דער בערימטער תלמודישער געלעהרטער ר' מאיר פון ראטענבורג (מהר"ם מרוטנבורג, 1220—1286), וועלכער איז געווען פערעכענט פאר א קדוש. די אונגליקליכע האבען זיך געלאזען קיין ארץ-ישראל, פערפיהרט פון עפעס א פאלשער האפנונג וועגן א משיח, וואס זאל האבען דארט ערשיינען אויסצולייזען דאס פאלק ישראל.

און אינ'ם מזרח איז פאר יענער צייט ווירקליך פארגעקומען עטוואס בעזונדערעס, מערקווירדיגעס, האטש עס לאזט זיך דערביי נאטירליך, גאנץ ווייניג רעדען וועגן א משיח. די מאנגאלען האבען געגרינדעט א גרויסע מלוכה אין פערסיען, וואס האט זיך געצויגען פון טייך פרת ביז'ן קאספישען ים, און אט האט איינער פון די מאנגאלישע הערשער שטארק דערהויבען זיין יודישען לייב-ארצט סעד אבראולא. דער לעצטער איז געווען א מענש מיט ברייטע קענטעגישען, מיט א

קלארען פאליטישען פערשטאנד און מיט זעהר א שענער געשטאלט; ער האט דעריבער שטארק נושא חן געווען ביים גרויס-כאן, וועלכער האט איהם געמאכט פארן פאקטישען פיהרער פון דער גאנצער מלוכה.

עס קען אלזא זיין, אז די פערנעבעלטע ידיעות וועגען דעם „גרויסען שר" האבען עס אויפגעמונטערט די דערשלאגענע דייטשע יודען צו פערלאזען זייער פאטער-לאנד. עס האט זיך אבער געפונען א משומד, וואס האט פערמסר'ט דעם גרויסען ר' מאיר מיט דער גאנצער מחנה אויסוואנדערער, און רודאלף האט אלס שטראף פאר דער שלעכטער כונה געלאזען ארייננזעצען דעם פערהיילינטען גאון אי'ם שלאס-טורעם פון עלזיסהיים (עלזאס, 4 תמוז 1286). אין געפענגע-ניש האט מען ר' מאיר'ן גאנץ וויך בעהאנדעלט, וויל פאקטיש איז ער געזעסען בלויז אלס משכון פאר די קייזערליכע „קאמער-קנעכט", זיי זאל נישט איינפאלען נאכאמאל זיך צו ווען ארויסגנב'נען פון לאנד און צונעהמען דערמיט ביים קייזער א בעדייטענדע הכנסה. ר' מאיר'ס געפענגעניש איז געווען נישט מעהר, ווי א מין הויז-ארעסט; ער האט געמעגט אננעהמען, וועמען ער האט געוואלט, לערנען מיט די תלמידים און בכלל אויסאיבען אלע רבני'שע פונקציעס, נאר דעם ארט נישט בייטען. די הייזער און פלעצער ווידער פון די אויסגעוואנדערטע יודען האט דער קייזער פאר זיך צוגענומען, אלס א ירושה פון זיינע קאמער-קנעכט.

די דייטשע יודען האבען געפרובט אנווענדען דאס אלטע מיטעל. זיי האבען דעם קעניג געגעבען צוואנציג טויזענד מארק און דערפאר געוואלט אויספועל'ן ביי איהם עטליכע זייטיגע הנחות און הויפטזעכליך ר' מאיר'ס פרייהייט; דער יודישער גדול האט זיך אבער אבגעזאגט פון אזא אויסלייזונג, כדי נישט צו ווייזען קיין וועג פון ארויספרעסען ביי יודען געלד דורך אזעלכע מיטלען. ער איז אלזא פערבליבען זיצען אין געפענגעניש ביז זיין טויט, און אויך דעמאלט האט רודאלפ'ס נאכפאלגער נישט געוואלט ארויסגעבען דעם קערפער פון גרויסען נפטר אינ'ם משך פון א לאנגער צייט. דאן האט זיך געפונען א רייכער פראנק-פורטער יוד, ר' אלעקסאנדער זיסקינד ווימפפען, וועלכער האט בעצאהלט דעם קייזער א אונגעהויערע סומע געלד, און דער מהר"ם איז געבראכט געווארען צו קבורה (אין מיינץ).

נאך אונגליקליכער פון די דייטשע יודען זענען געווען אין דער צייט די יודען אין ענגלאנד. די ערשטע יאהרען פון עדווארד דעם

ערשטענ'ס ממשלה זענען אריבערגעגאנגען געווים'ערמאסען בשלום , און
די יודישע בעפעלקערונג האט געליטען בלויז פון שווערע שטײַערן
אליין . דאן איז אבער פארגעקומען א פאל , וואס האט אינגאנצען
אונמעגליך געמאכט דאס יודישע לעבען אין דעם לאנד . ראבערט
רעדדינגזש , א איינפלוסרייכער בעריהמטער דאמיניקאנישער דרשן ,
וועלכער האט א לענגערע צייט געשטודירט די העבראישע שפראך און
איהר ליטעראטור , כדי צו קענען בעסער קעמפפען מיט דער יודישער
„עקשנות“ , — איז אליין „אראב פון וועג“ . ער האט אויף אזוי ווײַט
ליעב בעקומען דאס יודענטום , אז נישט קוקענדיג אויף דער אכזריות'-
דיגער שטראף , וואס האט איהם געדראהעט , האט ער זיך מגייר
געווען און חתונה געהאט כדת משה וישראל מיט א יודישער טאכטער
(1275) . אט דער פאקט האט די דאמיניקאנער אינגאנצען ווילד גע-
מאכט און זיי האבען אויסגעלאזען זייער גאנצען כעס צו די יודען פון
לאנד . עס האט זיך אנגעהויבען א סדרה פון שענדליכע בלוטיגע
רדיפות געגען די „פערשאלטענע פערפיהרער“ , אין וועלכע די הויפט-
ראליע האט געשפיעלט נישט דער קעניג , נאר די קעניגין-מוטער
עלעאנארא . בעאיינפלוסט פון דער קעניגין מיט איהרע דאמיניקא-
נישע יועצים האט דער פארלאמענט ארויסגעגעבען א סטאטוט וועגען
יודען , וואס האט זיי — ווי ס'דריקט זיך אוים א ענגלישער שריפט-
שטעלער פון יענער צייט — אוועקגעשטעלט כמעט אין איין לאגע מיט
די יודען אינ'ם אמאליגען מצרים , נאר אנשטאט די ציגעל , וואס
יענע האבען געדארפט אויסארבייטען פאר פרעה'ס פאלאצען , האבען
די ענגלישע „קאמער-קנעכט“ געמוזט ברענגען — גאלד .

דערצו האט זיך די פערביטערטע יודענפיינד באלד געמאכט א
געלעגענהייט , ארויסצוטרעטען מיט א שווערער בעשולדיגונג געגען די
ענגלישע יודען . עס האבען צירקולירט אין ענגלאנד פאלשע מטבעות ,
וואס פלעגען אריינגעפיהרט ווערן פון אויסלאנד אדער פאבריצירט
ווערן בגנבה אין לאנד גופא ; האט מען די בעשולדיגונג ארויפגעווארי-
פען אויף די אייביגע „שולדיגע“ , און אין איין טאג (17 נאוועמבער
1278) זענען אלע יודען פון ענגלאנד מיט די פרויען און קינדער
אריינגעזעצט געווארען אין געפענגעניש . ביים משפט האט זיך ארויס-
געשטעלט , אז אויסער א געוויסער צאהל יודען , זענען אין דעם ענין
פערמישט אויך מאסען קריסטען און אפילו עטליכע לאנדאנער ארים-
טאקראטען , דאס האט אבער די לאגע נישט געענדערט ; הונדערטער

יודען זענען פערמשפט געװאָרען צום הענגען און צו אַנדערע אַכזריות׳-ען, װערענד די קריסטען זענען אָבגעקומען מיט געלד-שטראָפען. דער אויסגאַנג פון דעם משפט איז געװען אַזוי שרעקליך פאַר יודען, אַז נאָך אַ צײַט לאַנג פלעגען די שכני׳שע קריסטען דראָהען די יודען מיט פער׳מסר׳ן און אויף אַזאַ אופן אַרויספרעסען פון די אונגליקליכע דעם לעצטען גראָשען. די זאַך איז ענדליך דערגאַנגען צום קעניג, און ער האָט בעפוילען, נישט אָנצונעהמען מעהר קיינע בעשולדיגונגען געגען יודען פאַר פאַלש-מינצערײַ.

אינ׳ם זעלבען יאָהר האָבען די דאָמיניקאַנער אויסגענוצט נאָך עטליכע „געלעגענהייטען". אין נאָטהאַמפּטאָן האָבען יודען, װי ס׳האָט געהייסען, „געקרייציגט" אַ קריסטליך קינד, און צװעהנדליגער יודען זענען געטויט געװאָרען מיט מיתות משונות (2 אַפּריל 1279); מיט עטליכע חדשים שפּעטער איז אַרויס אַ קלאַנג, אַז יודען האָבען געלעסטערט די קריסטליכע הייליגקייטען, און װידער זענען יודען געטויט און געפּייניגט געװאָרען: דערנאָך האָבען זיך די דאָמיניקאַנער גענומען צו זייערע פריהערדיגע דרשות"; די יודען זענען פון אַלע זייטען אַרומגערינגעלט געװאָרען מיט אַלערלײַ מיסיאָנערען און האָבען געמוזט מיט זיי זיך מתוכח זײַן; דער קעניג האָט זאָגאַר געלאָזען אויפשטעלען אַ ספּעציעלען בנין פאַר יודישע משומדים, און װען דאָס אַלץ האָט נישט געהאָלפען, האָט דער בעריהמטער פראַנציסקאַנישער געלעהרטער דונס סקאָטוס פאָרגעלעגט דעם קעניג, ער זאָל בעפוילען איבער געװאַלט אָבצורייסען די יודישע קינדער פון זייערע עלטערן און זיי ערציהען אין קריסטליכען גלויבען. פון די זעלביגע קרייזען איז אַװעקגעשיקט געװאָרען אויך אַ מסירה צום פּויפּסט אין רוים (האָנאָריוס IV), אַז די יודען בעגעהען זיך שלעכט מיט קריסטען, בענוצען זיך מיט שבת-גוים נויטען זיי, צו קניען פאַר דער תורה און צװינגען די משומדים זיך צוריק אומצוקעהרען צום יודענטום. אויף דער מסירה האָט זיך דער פּויפּסט אָבגערופען מיט אַ שטרענגען בריעף, װאָס האָט אַרויסגערופען נײַע רדיפות און בעגרענעצונגען (1286).

מיט אַ יאָהר שפּעטער האָט די קירכען-פערזאַמלונג אין עקסעטער בעשטעטיגט אַלע פריהערדיגע גזירות פאַר יודען, און אין פיערצעהן טאָג אַרום האָט דער קעניג װידער געלאָזען אײַנזעצען אין געפענגעניש אַלע ענגלישע יודען מיט די װײַבער און קינדער, בעפרײַענדיג זיי שפּעטער פאַר אַ אונגעהויערע סומע אויסלייז-געלד. די פאָרשטעהער

פון דער קירך האבען זיך אבער נאך אלץ נישט בערויגט, און אין יאהר 1290 האט דער קעניג בעפוילען ארויסצוטרייבען אלע יודען פון לאנד. זיי איז געגעבען געווארען א קורצער טערמין, צו פער-קויפען זייער האב-און גוטס און אבצוגעבען אלע קריסטליכע משכנות, וואס האבען זיך ביי זיי געפונען, און נאך דעם טערמין האט קיין איינציגער יוד — אונטער טויט-שטראף — נישט געטארט זיך געפינען אין די גרענעצען פון ענגלאנד. די אונגליקליכע האבען אפילו נישט אויסגעווארט די גאנצע צייט: זיי (16,511) האבען פערלאזען ענג-לאנד נאך פאר'ן בעשטימטען טערמין, איבערלאזענדיג הייזער און פלעצער, וואס האבען הונדערטער יאהרען אנגעהערט צו זייערע זיידעס און עלטער-זיידעס. די אכזריות האט שוין נאכ'ן אויסוואנדערן אויך נישט אויפגעהערט; איין שיפס-קאפיטאן האט הונדערטער פאמיליעס פון די אונגליקליכע צוגעפיהרט צו א זאמד-באנק און זיי דארט איבער-געלאזען פאר די חוואליעס פון ים, שרייענדיג פון זיין שיף אראב, אז משה וועט פאר זיי שפאלטען דאס וואסער און פיהרען דורך דער טריקעניש. — ווען דער קעניג האט זיך דערנאך דערוואוסט פון דער רציחה, האט ער דעם קאפיטאן געלאזען אויפהענגען; וויפיעל אבער אזעלכע רציחות זענען נישט ענטדעקט געווארען?

צוזאמען מיט די ענגלישע יודען האבען געמוזט אויסוואנדערן פון לאנד אויך די יודען פון גאסקאניע, וואס האט אנגעהערט צו דער ענגלישער קרוין. די דאזיגע יודען האבען געפרובט זיך בעזעצען אין פראנקרייך; זיי זענען אבער באלד פון דארטין אויך פערטריבען געווארען (1291).

אין דעם זעלביגען יאהר האבען אויך די יודען פון די מזרח-לענדער בעקומען א שטארקען קלאפ. א לאנגע צייט האבען זיך דא יודען געפיהלט זיכער און פעסט, א דאנק דער שטיצע פון סעד אבדאולאה, דעם מעכטיגען יודישען פיהרער פון דער גרויסער מאנגאלישער מלוכה. דער יודישער שטאאטסמאן האט איינגעפיהרט געזעצליכקייט און ארדנונג אין דער האלב-ווילדע אימפעריע פון חאן ארגון, פערפלאנצט דארטין קולטור און וויסענשאפט און אפילו פער-קניפט בעציהונגען מיט אייראפא. דערביי האט ער יודען, נאטירליך, בעזונדערע טובות געטאן און זיי איבערגעגעבען די בעדייטענדסטע פאסטענס, ווערענד די ארטיגע מחמד'נישע בעפעלקערונג, צו וועלכער דער חאן אליין איז אויך געווען פיינדליך געשטימט, איז דערוויטערט

געוואָרען פון יעדען אַנטהײל אין דער מלוכה-פיהרונג. דאָס האָט ארויס-גערופען אַ שטאַרקען צאָרן געגען דעם יודישען שני למלך און נאָכ'ן חאַן'ס טויט האָט אויסגעבראָכען אַ אויפשטאַנד, בעת וועלכען סעד אבּראולאה איז געטויט געוואָרען. דער מחמד'נישער המון האָט זיך אויך נוקם געוועזען אָן די יודישע בּעדריקער און אין באַגדאַד איז עס געקומען צו אַ בּעוואָפענטען קאַמפף צווישען יודען און מחמד'נער.

די צווייטע העלפט פון XII-טען יאָהרהונדערט, וואָס איז אַזוי רייך געווען אין פערגאָסען יודיש בּלוט און ביטערע יודישע טרערען, האָט אַ שטאַרקען שטויס געטאָן פאָראויס די לעהרע פון דער קבּלה. די לעצטע האָט איצט שוין בּעהערשט די אָנגעזעהענסטע פערזענליכ-קייטען פון דער יודישער אינטעליגענץ און פון דעם קליינעם שטעד-טיל גערוֹנאַ האָט זי זיך אריבּערגעקליבּען אין דער אריסטאָקראַטיש-רייכער טאָלעדאַ. דאָ האָט זי געוואונען פאַר זיך דעם טאָן-געבּער פון יודישען געזעלשאַפטליכען און גייסטיגען לעבּען אין גאַנץ קאַסטיל-יען ר' טודרוס בּן יוסף הלוי אַבּולפיאַ (1234—1305) און דערמיט איז איהר פּאָזיציע נאָך פעסטער און שטאַרקער געוואָרען. אַבּולפיאַ האָט פערנומען אַ אָנגעזעהענעם פּאָסטען אין קעניגליכען הויף, וואו ער איז שטאַרק בּעליבּט געווען, און די יודען האָבּען געקוקט אויף איהם, ווי אויף זייער נשיא. ווען דאָס שפּאַנישע קעניגס-פּאָר איז געפאָהרען זיך טרעפען מיט'ן קעניג פון פראַנקרייך (לודוויג דער שענער), האָט זיך אַבּולפיאַ געפונען אין זייער סוויטע און די דרום-פראַנצויזישע יודען האָבּען דעם יודישען שר פייערליך בּעגריסט. אָט דער געשעצטער אריסטאָקראַט און בּעגאַבּטער שטאַאַטסמאַן איז אָבּער געווען אַ ביטערער שונא פון יעדער מין חקירה און פילאָזאָפיע. ער האָט דעם רמבּ"ם נישט געקענט מוחל זיין זיינע לייכטקייטען בּנוגע צו שדים און רוחות און נאָך אַזעלכעס, און דאַגעגען האָט ער אין דער קבּלה געזעהען אַ געטליכע חכמה. די זעלבּיגע בּעציהונג צו דער קבּלה האָבּען ארויסגעוויזען אויך אַבּולפיאַ'ס צוויי זיהן לוי און יוסף, און בּאַלד האָבּען זיך ארום דער אריסטאָקראַטישער פאַמיליע גרופּירט די דריי בּערייטענדסטע קבּלים'טען פון דער עפּאָכע: ר' יצחק אבן-לאַטיף, ר' אברהם אַבּולפיאַ און ר' משה דע-לעאָן.

ר' יצחק אבן־לאטיף (אָדער אללאטיף) איז אַליין נאָך געשטאַנען אויף דעם באָדען פון דער פילאָזאָפיע, און ווי אַלע סכאָלאַסטיקער פון יענער צייט האָט ער אויך געזוכט צונויפצובינדען די לאָגישע חקירות מיט די סודות פון דער קבלה. גאַנץ אַנדערש איז געווען זיין צייט־חבר ר' אברהם אבולפיא פון סאַראַגאָסאַ (1260 — 1291). דאָס איז געווען אַ עקסצענטרישער קאָפ פול מיט ווילדע פאַנטאַזיעס, און דערצו אַ אונגעוועהנליך ריהרעווידיגע, בעוועגליכע נאַטור. דאָס גאַנצע לעבען פון דעם דאָזיגען מערקווירדיגען גייסט איז געווען אַ קייט פון אויפפאַלענדע געשעהענישען און איבערראַשענדע אַרויסטרעטונגען. צו צוואַנציג יאָהר האָט זיך אבולפיא אַוועקגעלאָזען זוכען דעם לעגענדאַרישען טייך סמבטיון, וואו ס'האָבען זיך געזאָלט געפינען די אַלטע עשרת השבטים. אַזוי איז ער געקומען קיין פּאַלעסטינאַ און פון דאָרט קיין גריכענלאַנד, וואו ער האָט זיך פערליעבט אין אַ מעדעל, גלייך מיט איהר חתונה געהאַט און גלייך טאַקי... איבערגעלאָזען אויף גאָט'ס בעראָט. ערשט אויפן דריי און דרייסיגסטען יאָהר קומט אבולפיא צוריק קיין שפּאַניען און פערטיעפט זיך מיט אַ אונגעוועהנליכער התמדה אין די קוועלען פון דער קבלה. דאָס האָט זיין פאַנטאַזיע אינגאַנצען צושרויפט, און ווי ער אַליין דריקט זיך אויס, איז ער פון דאַן אָן גאַנצע פופצעהן יאָהר אַרומגעגאַנגען אַ צוטראָגענער, ווי אין אַ וועלט פון כאַאָטישע בילדער און געשטאַלטען. איינס נאָר איז איהם קלאָר געוואָרען, אַז די פילאָזאָפיע, מיט וועלכער ער האָט זיך פריהער אַ סך בעשעפטיגט, איז נישט אימשטאַנד צו בעפריעדיגען דעם דאָרשט נאָך אַ קלאָרען, אַלזייטיגען אמת. איהם איז די עלעמענטאַרע קבלה אויך וועניג געווען — ער האָט געבענקט נאָך אַ נבואה־ליכטיגקייט, וואָס זאָל איהם פאַר איין מאָל אַלץ בעלייכטען. און נאָך אַ רייהע יאָהרען פון אָנגעשטרענגטער געהירען־אַרבייט און פאַנטאַסטישע געדאַנקען־בילדער האָט ער ענדליך אַליין אָנגעהויבען גלויבען אין זיינע כלומר'שט־נביאי'שע ענטפּלעקונגען. דערביי האָט ער ערפונדען אַ מין העכערע קבלה, וואָס שטיצט זיך אויף געהיימע צונויפשטעלונגען פון די ביבלישע אותיות (צרופים) און זייער צאָהל (גמטריות) און נאָך אַנדערע הייליגע פאָרמולעס.

פון דער „ענטפּלעקונג" בעגייסטערט און פול מיט כאַאָטישע פּלענער און געדאַנקען, פערלאָזט אבולפיא ווידער זיין פאָטערלאַנד און פאָהרט קיין איטאַליען. דאָ פּרובט ער אין

פערשיעדענע פארמען ארויס מיט זיין „ענטפלעקונג" (1279), און ענדליך פאלט איהם גאר איין א משוגע'נער געדאנק: ער וועט געהן צום פויפסט, מארטין IV, און איהם מאכען פאר א יודען. פאר דעם אויפטו איז ער אריינגעפאלען אין געפענגעניש און איהם האט געדראהעט טויט-שטראף; סוף כל סוף האט ער זיך אבער פון דאנען אויך ווי ס'איז ארויסגעדרעהט און איז אוועק קיין סיציליען, וואו ער האט זיך שוין אנגעגעבען נישט בלויז פאר א נביא, נאר אויך פאר א משיח. לויט זיין בשורה האט די גאולה געדארפט קומען אין יאהר 1290, און ס'האבען זיך געפונען נישט וועניג אזעלכע, וואס האבען געגלויבט אין דעם היילינגען אסקעט און זענען גרייט געווען, זיך צו לאזען מיט איהם קיין ארץ-ישראל. די פיהרער פון די קהלות זענען אבער געווען פיעל פארזיכטיגער; זיי האבען אוועקגעשיקט א בריעף צום בעריהמטען ר' שלמה בן אדרת פון בארצעלאנא און איהם אנגעפרעגט וועגען דעם שפאנישען משיח. דער רשב"א האט, נאטירליך, געווארנט די סיציליאנישע יודען פון אבולפיא'ס חלומות, און דער לעצטער האט געגען דעם זיך שטארק געוועהרט. מיט צארן און ביטערקייט שרייט אוים דער נישט אנערקענטער נביא און משיח: „די יודען זענען אונגלויביג; אנשטאט צו בערעכנען די אותיות פון גאט'ס נאמען, רעכנען זיי בעסער, וויפיעל געלד זיי האבען". פון סיציליען איז אבולפיא אוועק ערגעץ אין א שכני'שען לאנד, און מעהר זענען צו אונז פון איהם קיינע ידיעות נישט דערגאנגען.

אין דער זעלביגער צייט — און אפשר אונטער דעם איינפלוס פון דעם זעלביגען אבולפיא — זענען אין שפאניען אויך אויפגעטרעטען צוויי מיסטישע משיח-טרוימער, וואס האבען ארויסגערופען נישט קיין קליינעם טומעל. דאס זענען געוועזן צוויי יונגע לייט פון אילאן און אווילא, וועלכע האבען פלוצליגג אנגעהויבען צו זאגען נביאות וועגען דער נאהנטער גאולה. דאס האט ארויסגערופען א שטארקען גערודער אין דיביידע קהלות, און די מעהר געלאסענע האבען זיך ווידער געווענדעט צום רשב"א. דער לעצטער האט דאן ערקלערט, אז די ערשיינונג גופא איז פאר איהם אויך א אונערקלערבאר רעטעניש; פון דעסטוועגען געפינט ער דאך נישט פאר מעגליך צו אנערקענען די „וואהרזאגער" פאר אמת'ע געטליכע נביאים. אט די ווארנונג האט די נביאים נישט איבערגעשראקען און זיי האבען בעשטימט דעם טאג פון

דער גאולה אין יאָהר 1295. און דער המון האָט געגלויבט: אַ סך האָבען געפאַסט, תשובה געטאָן, צדקות געטײַלט און זיך רײַן געוואַשען פון אַלע זינד צו דעם גרויסען טאָג פון דער אויסלײַזונג. אין בעשטימטען טאָג האָבען זיך די גלויביגע, יום כּפּור׳דיג געקלײַדט, פערזאַמעלט אין שוהל און געוואַרט אויפן שופר של משיח; נאַטירליך, איז קײן זאַך נישט געשעהען, און ווי די לעגענדע דערצעהלט, זאָלען די אָבגעוואַרטע, אַרויסגעהענדיג פון שוהל, האָבען בעמערקט אויף די קלײדער קלײנע צלמים׳לעך. דאָס האָט אויף זײ שטאַרק געווירקט: אַ סך האָבען זיך געשמד׳ט און אַ סך זענען פון זינען אַראָב. וואָס מיט די צווײ נביאים איז געוואָרען — איז נישט בעוואוסט.

מיט אַ ווײַטערער ווירקונג אויף די קומענדיגע דורות און מיט אַ רײַכערער גײַסטיגער ירושה איז געווען די טעטיגקײַט פון דעם דריטען פון די טעאָרעטישע קבל׳יסטען אין יענער צײַט, ר׳ משה בן שם־טוב דע־לעאָן (1250—1305). עס איז שווער צו זאָגען עטוואָס בעשטימטעס וועגען דער דאָזיגער מערקווירדיגער פערזענליכקײַט; זיכער איז בלויז דאָס, אַז ער האָט אין אַ גרויסער מאָס בעזעסען די קונסט פון אויסדריקען — אָדער, ריכטיגער געזאָגט, פון נישט אויסדריקען — געדאַנקען אין אַ שענער, עטוואָס פערנעבעלטער פאָרם. אַ געבוירענער אַ שפּאַניער האָט ער זײַן גאַנצען לעבען געוואַנדערט אין דעם לאַנד פון קהלה צו קהלה און זיך מפרנס געווען פון זײַנע חבורים. אַזעלכע זענען געווען דער „ספר הרמון“, „ספר המשקל“, „שקל הקודש“ און „ספר הסודות“, וואו ער פּאָלעמיזירט מיט דער פילאָזאָפיע און פאַלט וואָס ווײַטער אַלץ מעהר אַרײַן אין׳ם טאָן פון דער זעהר גאַנגבאַרער קבלה. צווײ פון די ספרים ווידמעט ער די רײַכע אַבולפיאַ׳ס און ווערט דערפאַר פון זײ שטאַרק געשטיצט. דאָס איז אָבער דע לעאָנ׳ען ווייניג און ער פאַלט אויף דעם זעלביגען מיטעל, אויף וועלכען עס איז שוין געפאַלען אײן מקובל פאַר איהם: ער לאָזט אַרויס אַ גרויס ווערק, אַ מין קבל׳יסטישען מדרש אָדער אַ פּירוש אויף דער תורה, וואָס איז צוזאַמענגעשטעלט פון קונציגע, מיסטיש־אײַנגעהילטע מאמרים און בילדער, אונטערן נאָמען זהר (גלאַנץ, שײַן), און שרײַבט איהם צו דעם פערהײַליגטען תנא ר׳ שמעון בן יוחאי. דער לעצטער זאָל אָט דעם הײַליגען ספר האָבען געשאַפען אָין די דרײַצעהן יאָהר, ווען ער איז געווען בעהאַלטען אין אַ פערבאָרגענער מערה. דעריבער איז די שפּראַך פון דעם ספר נישט העברעאיש, נאָר

כאלדעאיש (אראמיש). אויף דער פראגע: פון וואנען האט זיך עס פלוצלינג גענומען אזא הייליג ווערק און פארוואס האט מען ביז אהער גארנישט געוואוסט פון איהם? — האט דער געשיקטער מחבר געענטפערט מיט דעם קלאנג, וואס ער האט ארויסגעלאזען, אז דער רמב״ן, זייענדיג אין ארץ־ישראל, האט דארטין געפונען דעם הייליגען כתב־יד און איהם איבערגעשיקט קיין שפאניען, וואו ער, דע־לעאן, האט זוכה געווען איהם צו בעקומען, כדי צו פערשפרייטען אין דער יודישער וועלט. די דאזיגע אלע עפעקטען האט דע־לעאן אזוי קונציג ארומגעארבייט, אז נאר וועניגע האבען געפועל׳ט ביי זיך צו צווייפלען אין זייער ריכטיגקייט, און כדי זיך איינגאנצען צו פערזיכערן האט דע־לעאן נאך איין קלייניגקייט אויפגעטאן: ער האט געלאזען דעם הייליגען תנא אליין (אין „זהר" גופא) פארזאגען, אז זיין געטליכע שאפונג וועט ענטפלעקט ווערן אין אנהויב פון זעקסטען טויזענד ד. ה. נאכ׳ן יאהר 1240 לויט דער קריסטליכער צייט־רעכנונג.

דער כלומר׳שטער מחבר פון זהר, בן יוחאי, טרעט דא ארויס, ווי א מין „הייליגע ליכט", וואס בעקומט דירעקטע ענטפלעקונגען פון די סאמע העכסטע הימעל־ספערען וועגען מענש, וועלט און לעבען. אין איין ארט פון זהר שרייט בן יוחאי אויס: „איך נעהם פאר עדות די הייליגע הימלען און די הייליגע ערד, אז מיר איז איצט ענטפלעקט געווארען דאס, וואס איז קיין שטערבליכען נישט ענטפלעקט געווארען, זינט משה איז צום צווייטען מאל ארויף אויפ׳ן בארג סיני; מיין ענטפלעקונג איז זאגאר נאך גרעסער, דען משה האט נישט געוואוסט, אז זיין געזיכט שטראהלט און איך ווייס דאס יא".

בנוגע צו דער יודישער מסורה איז די שטעלונג פון „זהר" א צווייזייטיגע: ער גיט צו דעם מינדסטען יודישען מנהג א מיסטישע, וועלט־ענדערנדע בעדייטונג, און פון דער צווייטער זייט בעציהט ער זיך גרינגשעציג צום תלמוד און צו דער גאנצער הלכי׳שער לעהרע, — נאטירליך, אין זעהר פערשטעלטע אנדייטונגען און רמזים. דער זהר פערגלייכט דעם תלמוד מיט א נידריגער שקלאפין אדער מיט א הארטען פעלזען, פון וועלכען ס׳לאזט זיך קיין זאך נישט ארויספרעסען, ווערענד די הארינטע קבלה איז ערנליך צו א רייכפליסענדען קוואל, פון וועלכען עס גיסט זיך לעבען, טוי און פרישקייט.

די ערשיינונג פון „זהר" האט ארויסגערופען שטוינען און איבערראשונג אין די קבלי׳סטישע קרייזען. פון אלע זייטען האט מען זיך

געווענדעט צו דעם גליקליכען בעזיצער פון דעם היילינען אוצר און
געפאָדערט קאָפּיעס, פאר וועלכע מ'האט איהם גוט בעצאהלט,—וואָס
ס'איז אפשר געווען זיין איינציגע כונה. איינמאל איז אפילו פאָרגעקו־
מען אַ אינצידענט, וואָס האט ענטדעקט דעם גאַנצען שווינדעל: ווען
דער מקובל ר' יצחק פון עכו (ארץ ישראל) איז געקומען קיין
שפאניען און געזעהען דעם היילינען ספר פון ר' שמעון בן יוחאי,
וועלכען דער רמב"ן זאָל כלומר'שט האבען ענטדעקט אין דער זעלבי־
גער שטאָדט,—איז ער נבהל ונשתומם געוואָרען. דען אויסער דעם,
וואָס ער איז דאָרטין געבוירען און ערצויגען געוואָרען, איז
ער געווען אויך פון רמב"ן'ס נאָהנטסטע תלמידים, און ביי דעם אלעם
האט ער פון אַזאַ מין „מציאה" קיינמאל נישט געהערט. אזוי צוגע־
דריקט צום וואַנט, האט דע־לעאָן פייערליך געשוואוירען, אז ער
האט ביי זיך אין דערהיים דעם אָריגינעלען כתב־יד פון ר' שמעון בן
יוחאי אליין, פון וועלכען ער מאַכט די קאָפּיעס. און אַ קורצער
צייט ארום איז ער געשטאָרבען; דאַן האבען זיך געפונען עטליכע
בעלנים, וועלכע האבען פאָרגעלעגט דער אָרימער אלמנה גרויסע
סומען געלד פאַר דעם אמת'ען כתב־יד און זי האט בתמימות ער־
קלערט, אז איהר מאַן האט אַזאַ מין כתב־יד קיינמאל נישט געהאַט
און דעם „זהר" האט ער אליין אויפגעשריבען „פון קאָפּ". אַט די
ענטדעקונג האט אַרויסגערופען אַ שטיקעל גערודער אין אַ ענגערן
קרייז, וואו מ'האט וועגען דעם נישט וועניג גערעדט; בכלל אָבער
איז די רעפּוטאַציע פון „זהר" שוין גענוג פעסט געווען און ער איז
אויך אויף ווייטער פערבליבען הייליג און פערגעטערט, ווי אַ
נביאי'שע ענטפלעקונג פון אַ געטליכען קדמון. אזוי האט זיך אין דער
נעדראַנקען־וועלט פון יודענטום אַריינגענב'עט אַ נייע ווערק, וואָס איז
געוואָרען די ביבעל פון דער קבלה און איהר וועג־ווייזער. אַ שטיקעל
מעלה האט דער „זהר" געהאַט: ער האט אין אַ געוויסער מאָס אָב־
געשוואַכט די טרוקענקייט פון דעם הלכי'שען שטודיום און איהם צוגע־
געבען פאַנטאַזיע, לירישע ווייכקייט, האַרציגקייט; דערפאַר האט ער
אָבער אויך פערפינסטערט דעם יודישען פערשטאַנד, איהם אַרומ־
גערינגעלט מיט אַלערליי שדים און רוחות און אין אַלגעמיין פערצויגען
דיווירקליכע וועלט מיט אַ מיסטישען נעבעל.

נאַטירליך, האט דער אַנדערער צד זיך נישט אַזוי שנעל אונ־
טערגעגעבען, און אויף וויפיעל די קבלי'סטען זענען וויים פערגאַנגען

אין זײערע מיסטישע שווערמערײַען , אויף אזוי פיעל און נאָך ווײַטער זענען די מיימוני'סטישע ראַציאָנאַליסטען אַוועק אין זײער פרײַהייט בנוגע צו די בעגריפען פון דער מסורה . אַנשטאָט די סודות , כונות און צרופים פון די מיסטיקער , האָבען די פילאָזאָפען אַרײַנגעלעגט פילאָזאָפישע חקירות און געדאַנקען אין די הײליגע שריפטען און אין תלמוד , און דערמיט לחלוטין אונטערגעגראָבען די בעדײַטונג פון אַלע מצוות און געבאָטען ; וואָרום אויב די דאָזיגע געבאָטען זענען נישט מעהר ווי פאָרשטעלונגען פון אַ געוויסען געדאַנק , איז דאָך שוין נישט וויכטיג די אויסאיבונג פון דעם געבאָט גופא , קוים איז דער געדאַנק אַליין קלאָר און פעסט . אַנדערע פון די ראַציאָנאַליסטען האָבען אפילו אָבגעלייקענט די נבואה פון משה רבינו און איהם אַוועקגעשטעלט אויף איין מדרגה מיט די געזעצגעבער פון אַלע איבריגע פעלקער .

דער טאָן-געבער פון די חוקרים איז געווען אַ געוויסער ר' לוי בן חיים פון ווילפראַנזש (1305 — 1240) . ער האָט אין יעדען וואָרט פון דער יודיש-רעליגיעזער ליטעראַטור אַרײַנגעלעגט אַן אַנדער פילאָזאָפישען פשט'ל , אויף דעם שטײגער פון די אַמאָליגע אַלעקסאַנדרינישע העלעניסטען . זײַענדיג אַליין זעהר אָרים האָט ר' לוי זיך געזוכט שוץ אין דעם דעראַײבינגען שטעדטיל פערפיניאַן בײַם דאָרטיגען גביר און למדן דון שמואל הסולמי אָדער סען עסקאַליטאַ , וועלכער איז זעהר געריהמט געוואָרען פאַר זײַן לומדות און פאַר זײַנע גוטע מדות . אין פערפיניאַן האָט דאַן געלעבט אַלס רב פון שטאָדט דער גײַסטרײַכער תלמודישער געלעהרטער דוןווידאַל מנחם בן שלמה המאירי , וועלכער איז אויך געווען אַ שטאַרקער ליעבהאָבער פון פילאָזאָפישע חקירות , חאָטש פון די אַלעגאָריעם אַליין האָט ער נישט קײן סך געהאַלטען .

נישט אומעטום אָבער האָט מען זיך אַזוי רוהיג בעצויגען צו די פרײַזיניגע חקירות . אין מאָנפעליעה , די פראַנצויזישע הײמאַט פון פשוט'ען אָרטאָדאָקסישען יודענטום , האָט זיך ווידער אָנגעהויבען רודערן געגען די פילאָזאָפען מיט זײערע חקירות , און ס'איז באַלד געקומען דערצו , עס זאָל זיך ווידער פונאַנדערקאָכען אַ פײַערדיגע מחלוקת . דער פאָרשטעהער פון די איצטיגע קנאים איז געווען ר' אבא מרי בן משה , מיט זײַן אַלגעמײנעם נאָמען : דאָן אַסטרוק דע ליונעל , אַ מענש פון אָנגעזעהענעם יחוס , וועלכער האָט געשפיעט אַ גרויסע ראָליע אין זײַן שטאָדט (מאָנפעליעה) . ער האָט

זיך געווענדעט מיט א בריעף צום אויטאָריטעטען רשב״א פון באר־צעלאָנא, אין וועלכען ער האָט איהם געשילדערט די גאנצע שעדליכ־קייט פון די חקרני׳שע און אלעגאָרישע ביבעל־אויסטייטשונגען און איהם אויפגעפאָדערט, שארף ארויסצוטרעטען געגען דער ערשיינונג. בן אדרת האָט זיך אפילו אין אנהויב אבגעזאָגט אריינצומישען אין ענינים פון פרעמדע קהלות; ביסליכוויז איז ער אָבער דאָך אריינגעצויגען גע־וואָרען אין דעם אלגעמיינעם טומעל און אויף זיין פערלאנג האָט דון שמואל הסולמי אויפגעהערט צו שטיצען דעם „אפיקורס״ לוי בן חיים. דאָס איז אָבער די קנאים וועניג געווען: זיי האָבען געוואָלט מיט א חרם פערבאָטען בכלל צו לערנען וויסענשאפטליכע ספרים (אויסער מעדיצינישע) אלע יונגע לייט, יונגער פון דרייסיג יאָהר. צו דעם צוועק האָט ר׳ אבא מרי געוואָלט געווינען פאר זיך אויך דעם אנגעזעהענעם ר׳ יעקב בן מכיר אבן־תבון פון מאָנפעליעה, וועלכער איז שטארק געשעצט געווען אין די יודישע, ווי אין די קריסטליכע קרייזען (זיין פאך־וויסענשאפט איז געווען מעדיצין; דערצו איז ער געווען טיעף געלערנט אויך אין מאטע־מאטיק און אסטראָנאָמיע, און גוט געוואוסט די יודישע ליטעראטור). דער לעצטער איז, חאָטש א דעקאן אין אוניווערזיטעט, דאָך גע־שטאנען אינגאנצען אויף דעם באָדען פון דער יודישער מסורה, און ר׳ אבא מרי האָט איהם געפרובט פארלעגען, ער זאָל זיך אויך אונטער־שרייבען אויף דעם דערמאָנטען חרם, אויף וועלכען עס זענען שוין געווען די חתימות כמעט פון אלע דרום־פראנצויזישע גדולים. דער אלטער בן מכיר (מיט׳ן אלגעמיינעם נאָמען דאן פראָפיאַט) האָט אָבער שארף פראָטעסטירט געגען אזא ווילדער בעגרענעצונג פאר דער וויסענשאפט, און באלד האָבען זיך ארום איהם גרופירט אלע פרייערע עלעמענטען, וואָס האָבען דעריבער בעקומען דעם נאָמען תבוני׳דען. אָט די פארטיי האָט געפאָדערט פרייהייט פאר דעם מענשליכען פאר־שונגס־גייסט און דערפיי האָט זי בעטאָנט, אז זי האָט נישט קיינע שלעכטע כונות געגען דער תורה. „אויב מ׳האָט אייך געזאָגט, — שרייבט ר׳ יעקב בן מכיר אין זיין פראָטעסט־בריעף צום רשב״א — אז ס׳זענען פערהאן צווישען אונז אזוינע, וואָס לייקענען אין די עקרים, האָט איהר געדארפט די זאך גוט נאָכפאָרשען און נישט זיך פערלאָזען אויף איין עדות״.

דער בארצעלאָנא׳ער גאון איז אָבער געווען מעהר גענויטיגט צום

צווייטען צד, צום צד פון די קנאים, צו וועלכען עס זענען פאר דער צייט שוין געהאט צוגעשטאנען די קהלות ארגענטיער, עה, אוויני-יאן און ליונעל. אין פערפיניאן האבען ביידע צדדים געוואלט בע-קומען פאר זיך די חתימה פון דעם זעהר אנגעזעהענעם ר׳ קלונימוס בן טודרוס, און ענדליך איז ער אריבער אויף דער זייט פון די קנאים. דערווייל איז ווידער די צאהל פון די תבוני׳דען אויך געוואק-סען און דאס האט געבראכט דערצו, אז דער רשב״א האט זיך נישט געאיילט מיט׳ן חרם: ער האט געפאדערט פריהער נישט ווייניגער, ווי צוואנציג חתימות פון גרויסע קהלות. און עס וואלטען זיך אפשר אזוי פיעל קנאי׳שע קהלות נישט געפונען, ווען נישט די נייע פערזענ-ליכקייט, וואס האט זיך אין דער צייט בעוויזען אויף דעם האריזאנט פון מערב-אייראפעאישען יודענטום.

דאס איז געוועזען ר׳ אשר בן יחיאל פון דייטשלאנד (געב. 1250, געשט. 1327). א תלמיד פון דעם בעריהמטען מהר״ם מרוטנבורג (ר׳ מאיר פון ראטענבורג), האט ר׳ אשר (דער רא״ש) זיך איינגעאיבט אין דעם שארפזיניגען לעהר-סיסטעם פון די תוספים׳טען; דערביי האט ער געהאט מעהר זין פאר ארדנונג און קלארקייט. נאך ר׳ מאיר׳ס טראגישען טויט (אין געפענגעניש) איז ר׳ אשר אוועקגע-שטעלט געווארען בראש פון דייטשען יודענטום; די שרעקליכע רציחות און רדיפות האבען איהם אבער נישט געלאזען ענטוויקלען קיין טעטיג-קייט. נאך די איבערגעלעבטע רציחות פון די קרייץ-צוגען האט זיך אין לאנד פונאנדערגעקאכט א בלוטיגער בירגער-קריעג, וואס האט ווידער איינגעשלונגען הונדערטער יודישע קרבנות. אינ׳ם שטעדטיל רעטינגען האט מען יודען בעשולדיגט אין שענדען די האסטיע און דאס האט געבראכט צו א נייעם קרייץ-צוג געגען די יודען פון אלע ארומיגע שטעדט, שוין נישט רעדענדיג וועגען רעטינגען גופא. דא זענען אלע מיטגליעדער פון דער קהלה פערברענט געווארען (אפריל 1298); דעם זעלביגען גורל האט געהאט ווירצבורג (יולי). אין נירנבערג האבען די יודען זיך געפרובט ראטעווען אין א פעסטונגס-שלאס און אפילו זיך שלאגען מיט געוועהר; זיי זענען אבער דאך בעזיגט און ביז איינעם אויסגעטויט געווארען (אויגוסט). בעת דער שחיטה איז אומגעקומען דער גאון ר׳ מרדכי בן הלל מיט זיין פרוי און פינף קינדער, און א סך פון די, וועלכע האבען מורא געהאט פאר זייערע קינדער, טאמער

וועלן זיי דעמנסיון נישט בייטשטעהן, — האבען פריהער זיי אין די פלאמען אריינגעווארפען און דערנאך זיך.

פון פראנקען און בייערן האבען זיך די צעווילדעטע בלוט-מחנות אריבערגעטראגען קיין עסטרייך, וואו זיי האבען פערניכטעט איבער הונדערט און פיערציג יודישע קהלות מיט א בעפעלקערונג פון מעהר ווי הונדערט טויזענד נפשות. די בלוטיגע באנדע וואלט זיכער פערטיליגט דאס גאנצע דייטשע און עסטרייכישע יודענטום, ווען דער בירגער-קריג וואלט זיך דערווייל נישט ענדיגען. דער אויסגעוועהלטער קייזער האט זיך גענומען צוריק אויפשטעלן די ארדנונג אין לאנד און די אלע, וואס האבען זיך בעטייליגט אין די שחיטות פון זיינע „קאמער-קנעכט“, זענען הארט בעשטראפט געווארען. דער קייזער האט אפילו ערלויבט די געצעהלטע יודען, וואס האבען זיך געשמד׳ט אונטער דער שרעק פון טויט, איבערצוגעהן עפענטליך צום יודענטום.

נאך די ראזיגע שחיטות און הריגות האט זיך דער רא״ש נעפיהלט נישט גוט אין דייטשלאנד, און ווי ס׳ווערט דערצעהלט האט דער קייזער גאר געפאדערט פון איהם די סומע אויסלייז-געלד פאר׳ן טויטען קערפער פון מהר״ם מרוטנבורג, פאר וועלכער ער האט ערב געווען. דאס האט געבראכט דעם רא״ש צו פערלאזען דייטשלאנד (1808) און ער האט א לאנגע צייט געוואנדערט מיט זיין ווייב און קינדער פון לאנד צו לאנד ביז ער האט זיך ענדליך דערשלאגען קיין טאלעדא (1805), וואו ער איז מיט פרייד און כבוד אויפגענומען געווארען פאר א רב.

דאס איז געווען נאך פאר דעם קולטור-קאמפף, וואס האט דערנאך אויסגעבראכען אין שפאניען און דרום-פראנקרייך. שוין דעמאלט אבער האט ער ארויסגעוויזען זיין שארפע התנגדות צו אלע מיני וועלטליכע למודים. דער פשוט גלויבענדער צדיק און תלמודישער גאון האט להלוטין נישט פערשטאנען, ווי אזוי א פרומער יוד קען אבגעבען צייט און מוח אויף צו ערלערנען „חכמות חצוניות“ אין דער צייט, ווען עס איז פערהאן אזא גרויסער תלמוד מיט אזוי פיעל נאך אנדערע הלכי׳שע קוועלן. שפעטער, ווען דער קאמפף האט אויסגעבראכען, איז דער רא״ש נאטירליך צוגעשטאנען צו די קנאים; ער איז אבער אוועק נאך וויטער פון זיי: פאר איהם איז וועניג געווען דער פערבאט זיך צו בעשעפטיגען מיט וויסענשאפט ביז

דרײַסיג יאהר, און שפעטער, און נאך דרײַסיג יאהר. מעג דען א יוד זיך אוועקזעצען און עוסק זײַן אין דברים בטלים? זײַן פלאן איז דעריבער געװען, צונויפצורופען א גרויסע אספה פון רבנים, וואס זאל בעפעלען אלע יודען צו לערנען אויסשליסליך נאר תורה און תלמוד. ווי דער פסוק זאגט אן: והגית בו יומם ולילה (דו זאלסט דיך פערטיעפען אין איהר (אין דער תורה) בײַטאג און בײַנאכט); ווילזשע איינער דורכאויס זיך פערנעהמען מיט חכמות חצוניות אויך, זאל ער עס טאן, „ווען ס'איז נישט טאג און נישט נאכט".

אט די פעסטע אמונה פון דעם דײַטשען גאון האט געמאכט א שטארקען אײַנדריק אויף די געמיטער פון די שפאנישע יודען. דער רשב״א אליין אפילו, וועלכער האט זיך ביז אהער אביסעל געוואקעלט אין דער דעה, האט מיט אמאל ערקלערט, אז ער איז גרייט אויסצורופען דעם פראיעקטירטען חרם, און אין'ם „שבת חזון" (תשעה באב 1305) איז אונטער פײַערליכע צערעמאניעס געלײַענט געווארען די שרעקליכע תוכחה געגען אלע יונגערע פון פינף און צוואנציג יאהר, וואס לײַענען וויסענשאפטליכע ספרים, אין אריגינאל אדער אין א העברעאישער איבערזעצונג. אין דעם חרם זענען ארײַנגענומען געווארען אויך אלע יענע, וואס טײַטשען אויס די תורה על פי שכל אדער לײַגען ארײַן אין איהר וועלכע ס'איז פילאזאפישע חקירות און כוונות. א אויסנאהם איז געמאכט געווארען נאר פאר דער מעדיצין, ווײַל דער תלמוד אליין האט גארנישט געגען דעם. דער טעקסט פון חרם, וואס איז אויסגערופען געווארען אויף פופציג יאהר, איז פונאנדערגעשיקט געווארען (מיט דער חתימה פון רשב״א און נאך זעקס און דרײַסיג פארשטעהער פון דער בארצעלאנא'ער געמײַנדע) אין אלע יודישע קהלות פון שפאניען, דרום-פראנקרײַך, צפון פראנקרײַך און דײַטשלאנד.

דערמיט האט זיך אבער דער שטרײַט נאך נישט געענדיגט. די תבוני'דען האבען זיך פריהער דערוואוסט פון דעם שריט, וואס דער רשב״א קלויבט זיך צו מאכען, און זיי האבען זיך מקדים געווען. דער אלטער ר' יעקב בן מכיר מיט נאך פיעל אנגעזעהענע פערזענליכקייטען פון מאנפעליע האבען אויסגערופען א געגען-חרם געגען יענע, וועלכע שטערען זייערע קינדער, זיך צו בעשעפטיגען מיט וויסענשאפט; בעליידיגען דעם אנדענקען פון גרויסען רמב״ם און לעסטערן בכלל א

גלויביגען מחבר פאר זיינע פילאזאפישע איבערצייגונגען. דער חרם איז אויך אויסגערופען געווארען זעהר פייערליך אין דער שטאדטישער שוהל, אין דער אנוועזענהייט פון דער גאנצער קהלה.

די אנהענגער פון קולטור און וויסענשאפט האבען בעקומען פאר זיך נאך א שטארקע קראפט אין דער פערזאן פון ר׳ ידעיה הבדרשי (פון בעזיער, 1280—1340). ער האט פערעפענטליכט א שענע זאמלונג פון עטיש-פילאזאפישע בעטראכטונגען אין דער געשטאלט פון ספר קהלת, אונטערן נאמען „בחינת עולם״, וואס איז זעהר בעליעבט געווארען, און אלס הייסער פערעהרער פון רמב״ם און אבן-עזרא האט איהם דעם רשב״א׳ס חרם שטארק אויפגעקאכט. ער האט זיך דעריבער געווענדעט מיט א שארפען בריעף צו דעם בארצעלאנא׳ער גאון, וואס לייענט זיך, ווי א שווערער בעשולדיגונגס-אקט. ר׳ ידעיה ערקלערט דרייסט, אז ער נעהמט זיך אן נישט פאר׳ן כבוד פון דער בעליידיגטער וויסענשאפט — זי איז געטליך און שרעקט זיך פאר קיין חרם נישט אב; איהם ארט נאר דער כבוד פון די דרום-פראנצויזישע קהלות, אויף וועלכע מ׳האט ארויפגעווארפען פאלשע בעשולדיגונגען. זייער איינציגע זינד איז די וויסענשאפט, מיט וועלכער זיי גיעבען זיך אב, און זי איז נישט קיין פרעמדע אין יודענטום, מיט איהר האבען זיך בעשעפטיגט אלע יודישע גדולים פון שפאניען און פראוואנס אינ׳ם משך פון פינף הונדערט יאהר, ווייל זי איז בעצם א נויטיגער טייל פון יודענטום גופא. און ווי קורצזיכטיג איז דער אויסנאהם פאר מעדיצין! ערשטענס, קען מען מעדיצין נישט גרינדליך ערלערנען אהן די איבריגע חכמות, און צווייטענס, קען די מעדיצין אליין אויך ברענגען צו כפירה און אפיקורסות. און ר׳ ידעיה ענדיגט זיין בריעף מיט דער פאדערונג, אבצורופען צוריק דעם חרם אויף דער וויסענשאפט און איהרע ווערק, דען עס וועט נישט העלפען; יודען וועלן זיך פון דער וויסענשאפט נישט שיידען „אזוי לאנג, ווי עס וועלן נאר זיין נשמות אין זייערע קערפער׳ס; און ווען אפילו עס וואלט קומען יהושע בן נון און דאס זאגען מיט זיין אייגענעם מויל וואלטען זיי איהם אויך נישט געפאלגט, ווייל זיי האבען פאר זיך דעם גרויסען לעהרער (רמב״ם) מיט זיינע ספרים; פאר זיין כבוד זענען זיי גרייט צו קעמפפען און פאר זיין לעהרע וועלן זיי זייער געלד און זייער לעבען מקריב זיין״.

דער פייערדיגער בריעף האט געמאכט א געוואלדיגען איינדריק אויפ׳ן רשב״א מיט זיינע יועצים, און זיי האבען אנגעהויבען רופען צו

שלום און צו אחדות. „הערט אויף, רבותי, זיך ארומצוקריגען, — בעט זיך דער רשב״א אין זיינע בריעף פון דער צייט — הערט אויף צו זידלען, צו דערוויטערן און צו אסר׳ן — אונז (בארצעלאנא׳ער) וועט גארנישט ארען, ווען מ׳וועט זיך מיט אונזער בעשטימונג (חרם) נישט שטארק רעכנען״. עס איז שוין אבער צו שפעט געווען; די ליידענשאפטען האבען זיך פונאנדערגעקאכט, פוןביידע זייטען זענען געווען בעליידיגטע, וואס האבען אויף זייער כבוד נישט געוואלט מוחל זיין און אין דער לופטען האט זיך געטראגען די געפאהר פון א שרעק־ליכער מחלוקת, וואס וואלט זיך געווים געענדיגט מיט א שארפער שפאלטונג אין יודענטום, — ווען עס וואלט נישט אנקומען פלוצלינג א גרוים אונגליק אויף די פראנצויזישע יודען.

דרייצעהנטעס קאפיטעל.

דער גירוש פון פראנקרייך.

גלייכצייטיג מיט דעם קולטור-קאמפף אין יודענטום האבען אויסגעבראכען שארפע סכסוכים צווישען דעם קעניג פיליפ (דער שענער) IV פון פראנקרייך און דעם פויפסט באניפאציוס VIII; עס האט זיך געהאנדעלט וועגען מאכט און געלד, מיט וועלכע די ביידע הערשער האבען זיך נישט געקענט איינטיילען. דאס האט נאך יודען נישט שטארק נוגע געווען און זיי האבען דערפון נישט געליטען; דאן האט אבער אויסגעבראכען א צווייטער סכסוך צווישען פיליפ'ן מיט'ן דייטשען קייזער אלברעכט, און דאס מאל האט עס געבראכט צו א שרעקליכען קלאפ פאר'ס גאנצע פראנצויזישע יודענטום; פיליפ האט אין שטרענגסטען סעקרעט בעפוילען זיינע בעאמטע, צו בעפאלען פלוצלינג אלע יודען פון דער פראנצויזישער מלוכה און זיי מיט די ווייבער און קינדער איינצוהעצען אין געפענגעניש (תשעה באב 1306). דארט האט מען די אונגליקליכע מודיע געווען, אז אין א חודש ארום טאר קיין איינציגער פון זיי נישט איבערבלייבען אויף דער פראנצויזישער ערד און אלץ, וואס זיי בעזיצען און פערמאגען (אויך די חובות פון קריסטען), געהט איבער צום קעניג.

די סיבה פון דער אונגעוועהנליכער אכזריות איז געווען נישט די שנאה צו יודען, נאר די שטארקע ליבע צו זייער פערמעגען, וואס איז דעם קעניג גראד זעהר נויטיג געווען. פיליפ'ס ארימקייט איז דערגאנגען ביז אזוי ווייט, אז „קיין הון אין טאפ, ווי ס'האט זיך געזונגען

אין א פאלקסלידעל, איז נישט זיכער געוועזן פון קעניג׳ס גאמעל״. דערצו איז אבער צוגעקומען נאך א אומשטאנד, וואס האט איהם געבראכט צו דעם בעשלוס; דער דייטשער קייזער אלברעכט, וועלכער האט מיט פיליפ׳ן געהאט פערשידענע חשבונות, האט איהם פלוצלינג ארויסגעשטעלט דריי שארפע פאדערונגען: ער זאל אוועקגעבען דער דייטשער קרוין די פראווינץ ארל, ער זאל איבערגעבען דייטשלאנד דעם דערנער-קראנץ פון ישו הנוצרי, וואס געפינט זיך אין א פראנצויזישער קירכע און... די פראנצויזישע יודען זאל ער איהם, אלברעכטען, אבגעבען, ווייל זיי זענען זיינע, זיי געהערן נאר איהם אליין, אלס נאכפאלגער פון די רוימישע מלכים. נאטירליך, האט אלברעכט נישט פערלאנגט די יודען אליין, נאר זיין טייל פון זייערע הכנסות, און דאס האט פיליפ׳ן שטארק געקרענקט. ער האט געפרובט נאכפארשען פריהער, צי די טענה פון דעם דייטשען קייזער איז יורידיש אויסגעהאלטען, און ווען זיינע יוריסטען האבען אנערקענט, אז די יודישע „קאמער-קנעכט״ געהערן ווירקליך צו דעם יורש פון די רוימישע מלכים, איז פיליפ געפאלען אויף דעם שכל, אוועקצונעהמען ביי זיינע יודען אלץ, וואס זיי פערמאגען, און דאן זיי, נאקעט און בלויז, אבגעבען אלברעכטען. און דער אויפטו האט זיך פאלשטענדיג איינגעגעבען: פיליפ׳ס משרתים האבען אהן רחמנות אוועקגענומען ביי די אונגליקליכע נישט בלויז זייער געלד און זייערע נחלאות, נאר אפילו — די קליידער פון לייב. גאנצע וועגענער מיט יודיש גאלד, זילבער, עדעלשטיינער און אנדערע קאסטבארקייטען האבען זיך פון אלע עקען לאנד געצויגען אין פיליפ׳ס פאלאץ, און די קליידער און איבריגע קלייניגקייטען זענען פערקויפט געווארען פאר גראשענס. פון דעם גאלד האבען די אונגליקליכע געפאנגענע בעקומען אלע גלייך צו א בעשטימטער צאהל מטבעות — אויף איין טאג צום לעבען.

צום בעשטימטען טערמין (סעפטעמבער 1306) האבען איבער הונדערט טויזענד יודישע נפשות פערלאזען דאס לאנד, וואו זייערע אור-אור-עלטערן האבען זיך בעזעצט נאך א צייט לאנג פאר דער רוימישער רעפובליק, ד. ה. איידער די פראנקען מיט׳ן קריסטענטום צוזאמען זענען ארייננעדרונגען אין פראנקרייך. די בעריהמטע פלעצער, וואו ס׳איז אמאל אזוי פיעל גייסט ענטוויקעלט געווארען, די ישיבות פון רש״י און די בעלי התוספות, די היסטארישע שוהלען

און בתי מדרשים, — אלץ איז פערקויפט אדער אוועקגעשענקט געוואָרען דעם ערשטען און בעסטען, און קיינעם איז גאָרנישט איינגעפאַלען זיך צו רעכנען מיט דער הייליגקייט פון די בנינים. איין פאַריזער שוהל האָט פיליפּ אוועקגעשענקט — זיין קוטשער, און וויפיעל ס'האָבען איינגעבראַכט די פערקויפטע יודישע נחלאות איז צו זעהן דערפון, וואָס אין דער פּראָווינץ אָרלעאַן אַליין האָט דער קעניג פאַר זיי בעקומען 337,000 פראנק.

דער שרעקליכער גירוש איז נישט אריבער אויך אָהן נאָכוועהעניש: פיעל האָבען זיך געשמד'ט, פיעל האָבען בלויז צוגעזאָגט זיך צו שמד'ען און האָבען דערנאָך דערפאַר אויפן שייטערהויפען מיט זייער לעבען בעצאָהלט. די פערטריבענע ווידער האָבען זיך צושטרייט איבער דער גאַנצער וועלט; אַנדערע האָבען זיך אוועקגעלאָזען קיין ארץ ישראל, די מעהרסטע אָבער זענען פערבליבען נעהנטער צו די גרענעצען פון זייער ליבער פראנקרייך: אין די פּראָווינץ-שטעדט, וואָס האָבען זיך געפונען אונטער דער אויבערהערשאַפט פון דייטשלאַנד און אין דער פּראָווינץ רוסיליאָן, וואָס האָט אַנגעהערט צום אראַגאָנישען קעניג. די אונגליקליכע האָבען געוואָלט אָבוואַרטען אויף בעסערע צייטען, און זיי האָבען זיך ווירקליך נישט גענאַרט; דער זעלביגער פיליפּ איז באַלד ווייכער געוואָרען און האָט ערלויבט געוויסע קאַטעגאָריעס יודען זיך אומצוקעהרען אין לאַנד.

חאַראַקטעריסטיש איז דער פאַקט, וואָס דער שטרייט צווישען די אויפגעקלעהרטע און די אָרטאָדאָקסען האָט זיך איבערגעטראָגען צוזאַמען מיט די פערטריבענע אין יענע ערטער, וואו דער טרויעריגער גורל האָט זיי פערוואָרפען. א טייל פון די תבוני'דען האָט זיך בעזעצט אין פערפּיניאַן, וואָס האָט זיך געפונען אונטער דער הערשאַפט פון דעם נישט זעהר יודענפריינדליכען מאַלאָרקי'שען קעניג, און ווען אַהין איז אָנגעקומען אויך דער בעריהמטער ר' אבא מרי, כדי זיך דאָרט צו בעזעצען, האָבען די משכילים אָנגעווענדעט זייער גאַנצען איינפלוס אין די הויכע ספערען, אום דאָס צו שטערן. דערפון האָט זיך דאָס פייער פונ'ם נייַ פונאַנדערגעקאָכט און ווידער האָבען די שפּאַנישע גדולים, דער רשב"א מיט'ן רא"ש, זיך געמוזט אריינמישען אין דעם ענין. פון זיי האָט דער לעצטער, ר' אשר, איצט נאָכמעהר צאָרן ארויסגעוויזען געגען די משכילים, וועלכע זענען נישט בעסער געוואָרען אפילו נאָך די שרעקליכע צרות, און

אזוי ווי דער רשב״א איז אין גיכען געשטארבען (1310) איז ער גע-בליעבען דער איינציגער אויטאריטעט אין אלע רעליגיעזע אנגעלעגענ-הייטען פון דעם יודישען לעבען פאר גאנץ מערב איירָאפא. צום ראֹ״ש זענען צוגעקומען זיינע זיהן און תלמידים, וועלכע זענען מיט איהם צוזאמען געקומען פונ׳ם פינסטערן דייטשלאנד, און זיי האבען ביסליכווייז ארויפגעלעגט זייער שטעמפעל — דעם שטעמפעל פון פיינ-ליך-פרומער, איינזייטיג-עהרליכער יודישקייט — אויף אלע יודען פון דער לעבענס-לוסטיגער, ליכטיגער פירענעאישער האלב-אינזעל. דער תלמוד האט אלעמען בעהערשט און אלע אנדערע חכמות פערדונקעלט; אלט און יונג האט זיך פערזונקען אין דעם פערוויקעלטען לאבירינט פון דער תלמודישער הלכה, און דער גרויסער רא״ש האט געלערנט, געפיהרט און דעם וועג געוויעזען.

אין דער צייט איז די מאטעריעלע לאגע פון שפאנישען יודענטום געוועזען נישט קיין שלעכטע. דער קעניג פערדינאנד IV (1295—1312) האט געהאט א יודישען שאצמייסטער מיט׳ן נאמען שמואל, וועלכער האט איהם געדיענט אויך פאר א דיפּלאמאטישען יועץ; צוליעב די סכסוכים צווישען קעניג און זיין מוטער איז אבער שמואל שטארק פערהאסט געוועזען פון דער לעצטער און זי האט זאגאר אונטערגעשיקט איינעם, וואס האט דעם שאצמייסטער געוואלט טויטען. שפעטער, ווען די וועלכיגע קעניגין האט איבערגענומען די הנהגה פון דער מלוכה, האט זי אויך געהאט א יודישען פינאנץ-פערוואלטער (דון משה 1312—3129). די לאגע האט זיך נישט געענדערט אויך פאר דער צייט פון רעגענט דאן יואן עמנואל (1319—1325), וועל-כער איז אליין געוועזען א בערימטענדער שריפטשטעלער און דיכטער. זיין יודישער ליעבלינג און יועץ איז געוועזען ר׳ יהודה בן יצחק אבן-וואקאר, וועלכער איז גאנץ ווייניג אבגעשטאנען פון רא״ש אליין בנוגע צו פאנאטישער פרומקייט. די וועלטליכע מיט דער גייסט-ליכער מאכט האבען דא אויף אזא אופן געבילדעט איין הארמאנישע שטימונג און דאס האט די אטמאספערע פון שפאנישען יודענטום נאכ-מעהר פערפינסטערט און פערווילדעט. אבן-וואקאר האט, למשל, פער-משפט א יודישען גאט-לעסטערער, איהם אויסצושניידען די צונג און א יודיש מעדעל, וואס האט געהאט קערפערליכע בעציהונגען מיט א קריסט, איהר אבצושניידען די נאז, — שטראפען, וואס האבען זיך גאנץ זעלטען פראקטיצירט אין דער ביז-דעמאלטיגער יודישער געזעצ.

געבונג. און דער ראש האט די משפטים נישט נאר בעשטעטיגט — ער האט ר' יהודה'ן פאר זיי קאמפלימענטען געמאכט און געדאנקט. —

ערגער האט זיך יודען געלעבט אין צפון-שפאניען און אין דרום-פראנקרייך. די יודען האבען אין אנהויב א געוויסע טרייסט געפיהלט, ווען לודוויג X האט מבטל געווען זיין פאטער'ס גזירה און זיי געבעטען, זיי זאלען זיך צוריק בעזעצען אין פראנקרייך. די פריהערדיגע (מיט נײן יאהר צוריק) ארויסגעטריבענע האבען זיך ערלויבט אפילו בעדינגונגען צו שטעלען: לודוויג האט זיי געמוזט פערזיכערן, אז קיינער וועט זיי נישט שטערן זיך צו בעזעצען, וואו זיי האבען געוואוינט פאר'ן גירוש; אז מ'וועט זיי אומקעהרען זייערע שוהלען, בית-עולם'ס און ספרים אדער שענקען פלעצער אויף דעם, און ענדליך, אז זיי וועלען קענען אויפמאהנען זייערע אלטע חובות פון די קריסטען. פון זייער זייט וויעדער האבען די יודען מסכים געווען צו טראגען דעם „ציילכען" פון א בעשטימטער פארב, און אזוי איז געשלאסען געווארען א פארמע-לער אבמאך צווישען די יודען און דעם קעניג אויף צוועלף יאהר, ד. ה. אז אויב ער וועט נאך דעם טערמין זיי וויעדער וועלען ארויס-טרייבען פון לאנד מעג ער עס טאן, נאר ער פערפליכטעט זיך, זיי וועגען דעם מודיע צו זיין מיט א יאהר פריהער. דאן האט לודוויג ארויסגע-לאזען א דעקרעט, אין וועלכען ער האט ערקלערט, אז זיין פאטער האט ארויסגעטריבען די יודען פון לאנד, ווייל ער איז פערפיהרט געווארען פון שלעכטע יועצים; און אזוי ווי די אלגעמיינע שטים פון פאלק פערלאנגט, אז די יודען זאלען זיך צוריק אומקעהרען אין לאנד, טוט ער נאך זיין גרויסען ווילען, וועלכער האט אויך פריהער פער-טריבען די יודען און דערנאך זיי צוריק אויפגענומען. דער הערשער נאך איהם, פיליפ V, האט די יודישע פריווילעגיעס נאך פערמעהרט און בעפעסטיגט; אינדירעקט האט ער אבער ארויסגערופען נייע אכזריות'ען און שרעקליכע יודען-שחיטות.

פיליפ'ן איז איינגעפאלען צו ארגאניזירען א נייעם קרייץ-צוג, כדי ענדליך פארט ארויסצורייסען דאס הייליגע לאנד פון די הענד פון די אונגלויביגע. די העכערע קרייזען האבען זיך פון דעם פלאן אויסגע-לאכט און אפילו דער פויפסט אליין, יאהאן XXII, האט זיך ארויס-געזאגט געגען איהם. דערפאר האט אבער דער המון זיך אויפגעכאפט ביי דעם געדאנק פון געהן קעמפפען געגען די אונגלויביגע. עס האט זיך געפונען א יונגער פאסטוך מיט א צוהיצטער פאנטאזיע, וואס האט ערקלערט

אז די הייליגע יונגפרוי האט זיך צו איהם בעוויזען און געהייסען זאמלען קרייץ-טרעגער. אט די „ענטפלעקונג" איז פון געוויסע גייסטליכע שטארק פונאנדערגעבלאזען געווארען און אין גיכען האט זיך א מחנה פון איבער פיערציג טויזענד פאסטוכער געלאזען מיט געזאנג און הייליגע פאהנען — אויסלייזען דעם הייליגען קבר (1320). דאס פאלק האט אין אנהויב מיט בעגייסטערונג געקוקט אויף דער אונגעוועהנליכער פראצעסיע, וואס האט זיך געצויגען פון שטאדט צו שטאדט, און ארויסגעוויזען די העלדען א שטארקע ליעבע; דאן האבען זיך אבער צוגעשלאסען צו זיי אויך אלערליי גנבים און רוצחים און עס האט זיך אנגעהויבען א סדרה פון יודישע שחיטות. אויפן גאנצען וועג פון אגען ביז טולוז האבען די פאסטוכער קיין איינציגען יודען נישט לעבען געלאזען; פינף הונדערט יודען האבען זיך פערבאריקאדירט אין דער פעסטונג ווערדון, און ווען זיי האבען געזעהן, אז זיי וועלן נישט אויסהאלטען דעם שטורם פון דער שטארקער מחנה, האבען זיי זיך איינע די אנדערע אויסגע'שחט'ען, כדי נישט אריינצופאלען אין די הענד פון דער צעווילדעטער באנדע. דערביי איז פארגעקומען א אינטערעסאנטער אינצידענט: די אונגליקליכע האבען אויסגעוועהלט דעם עלטסטען און אנגעזעהענסטען פון זיך פאר'ן „שוחט"; ער איז אבער צו שוואך געווען דערצו, און האט גענומען א יונגען מיטהעלפער, וועלכער האט ווירקליך אלע אויסגעשחט'ען, אויך דעם אלטען אליין; נאר אויף זיך אליין האט ער זיין האנד נישט געוואלט אויפהויבען — ער איז ארויס צו די זיעגער און זיי פארגעלעגט, זיך צו לאזען אבשמד'ען. יענע זענען אבער געוועזען גערעכטער און זיי האבען דעם פערדעטער אויף שטיקער צוריסען.

אין טולוז האט זיך די אדמיניסטראציע אנגענומען פאר יודען און אפילו ארעסטירט א סך פון דער מחנה פאר זייערע פריהערדיגע רציחות; דאס האט אבער נאר אויפגערייצט דעם קריסטליכען המון, וועלכער האט זיך אנגענומען פאר די „קדושים", און דערביי איז די גאנצע יודישע קהלה אומגעקומען. סך הכל זענען פון דעם פאסטוכער-צוג חרוב געווארען איבער הונדערט און צוואנציג יודישע קהלות אין פראנקרייך און צפון-שפאניען, און די איבערגעבליבענע זענען אויך צורויבט און שטארק פעראָרימט געווארען.

מיט איין יאהר שפעטער האט אנ'אנדער אונגליק איינגעשלונגען נייע טויזענדער יודישע לעבענס. דאס מאל האט זיך עס אנגע-

הויבען מיט א שענדליכען בלבול פון מצורעים (קרעציגע); די לעצטע פלעגען אין מיטעלאלטער בעהאנדעלט ווערן, ווי לעבעדיגע טויטע, און האבען געמוזט אויסשטעהן אונמענשליכע יסורים. דאס האט עטליכע פון זיי שטארק פערביטערט נעגען די געזונדטע און זיי האבען פערגיפטעט דאס וואסער פון אלע שטאדטישע ברונעמס, פון וואס עס זענען פיעל מענשען געשטארבען (1325). נאטירליך איז מען די זאך דערגאנגען און די בעשולדיגטע שרעקליך געפייניגט; דאן זענען זיי געפאלען אויף א אריגינעלען געדאנק: זיי האבען ערקלערט, אז יודען האבען זיי אנגערעדט צו פערגיפטען די ברונעמס.

און דאס איז געלונגען: אין פאלק האבען גלייך אנגעהויבען ארומגעהן פערשיעדענע ערקלערונגען צו דער משונה'דיגער בעשולדיגונג (אז יודען האבען זיך געוואלט נוקם זיין פאר זייערע קרבנות פון דעם פאסטוכער-צוג א. נ. א.) און געענדיגט האט זיך עס — מיט שחיטות און שייטערהויפענס. אין שינאן האט מען אנגעפילט א טיעפע גרוב מיט פייער און אריינגעווארפען אהין אכט יודישע מענער און פרויען, וועלכע האבען זיך זינגענדיג איבערגעגעבען דעם טויט אין די ארעמס; כדי נישט איבערצולאזען די קינדער אונטער דער געפאהר פון שמד, האבען די מוטער'ס פריהער זיי אין די פלאמען אריינגעווארפען, און אזוי זענען דעמאלט צוזאמען ביז פינף טויזענד יודישע נפשות פערברענט אדער דערשטאכען געווארען. דאס איז אבער נאך ווייניג געווען. פיליפ האט געוואלט אויך זיין קאסע אנפילען אויף דעם סמך פון דער בעשולדיגונג, חאטש ער האט שוין דעמאלט געוואוסט, אז זי האט לחלוטין קיין שום גרונד נישט געהאט. ער האט דעריבער ארויפגעלעגט אויף די פראנצויזישע יודען א מין קאנטריבוציע פון 150,000 פונט, וועלכע זיי האבען אליין איינגעטיילט צווישען די קהלות.

אינ'ם זעלביגען יאהר איז פארגעשטאנען א גרויסע געפאהר דער עלטסטער יודישע קהלה אין אייראפא, און דאס איז אויך געקומען אונערווארטעט. יודען האט זיך אין רוים געלעבט זעהר רוהיג זייט עטליכע יאהרהונדערטער, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואס פון דאנען האט זיך די יודישע שנאה פערשפרייט איבער דער גאנצער קריסטליכער וועלט. דא איז בכלל די גאנצע פינסטערניש פון מיטעלאלטערליכען קריסטענטום קיינמאל נישט אזוי געדיכט געוועזן, ווי אין די איבריגע לענדער, און דערצו האבען אין איטאליען פאר

דער צייט (אין אנהויב פון פירצעהנטען יאהרהונדערט) אנגעהויבען נייע ווינטען צו בלאזען — ווינטען פון גייסט, שענהייט און ליעבע; עס האבען זיך אנגעהויבען הערן די ערשטע קלאנגען פון א נ י ע ר מוזיק — פון דער מוזיק, וואס האט זיך שפעטער פונאנדערגעשפיעלט איבער גאנץ אייראפא און צושטעטערט אלע קייטען פון מענשליכער קנעכטשאפט און גייסטיגער פינסטערניש.

די יודען זענען נאטירליך נישט אבגעשטאנען פון דער אלגעמיינער שטימונג און עטליכע פון זיי האבען אפילו געשפיעלט נישט קיין אונבעדייטענדע ראליע אין דער אזוי גערופענער „אויפלעבונג". זיי האבען קודם כל אריינגעבראכט די יודישע גייסטיגע אוצרות אין די קרייזען פון דער גייסט-דורשטיגער קריסטליכער אינטעליגענץ, און דערביי האבען זיי אליין אויך ארויסגעוויזען א שטארקע עמפפינדליכקייט פאר די נייע שטרעמונגען און בעגריפען. דער קעניג פון נעאפאל האט געהאט ביי זיך א יודישען לעהרער, ביי וועלכען ער האט געלערנט די ביבעל אין אריגינאל, און זייענדיג אין דרום-פראנקרייך האט ער פון דארטין מיטגעבראכט מיט זיך א הויך געבילדעטען יודישען סאטיריקער, מיט'ן נאמען ר' קלונימוס בן קלונימוס (1284—1337). ער האט געקענט די אראבישע שפראך און אין דער יוגענד שוין איבערזעצט אין העברעאיש מעדיצינישע, אסטראנאמישע און פילאזאפישע ווערק. אין די שפעטערדיגע יאהרען האט ער געשריבען עטליכע אריגינעלע ווערק איבער פראגען פון מאראל אין דער פארם פון סאטירישע שילדערונגען. די אלגעמיינע שטימונג פון דער דאזיגער סאטירע איז מעהר א לייכטע, פרייזיניגע; דער דיכטער שילדערט, למשל, ווי גוט איהם וואלט געוועזען, ווען ער וואלט געבוירען ווערן א פרויענצימער: ער וואלט פערשפארט צו לערנען אזוי פיעל גמרות, פוסקים, חכמות און וואלט אויך פטור געוועזען פון דעם גאנצען בארג מצוות און דינים און חומרות און סיגים. דער לעזער קען אבער נישט אנווייזען די אמת'ע כונה פון דיכטער, איבער דעם צווייפעלהאפטיגען טאן. דאס זעלבע איז אויך מיט זיין שפאס „מסכת פורים", וואס איז א קינסטלערישע פאראדיע אויפן תלמוד.

מעהר דיכטעריש און בעגאבט איז געוועזען זיין עלטערער פריינד און פערעהרער ר' עמנואל בן שלמה הרומי (1265—1330), וועלכער האט געהאט דאס גליק אויפגענומען צו וו[illegible]ן אינ'ם קרייז פון דעם בעריהמטען דאנטע. ר' עמנואל איז געוועזען די ערשטע

וועלטליכע פערזענליכקייט אין דער יודישער ליטעראטור פאַר דער צייט פון גאַנצען מיטעל־אַלטער. גייסטרייך, שאַרפזיניג און לעבעדיגלייכט, האָט ר׳ עמנואל „פערוואַנדעלט דער צניעות׳דיגער, טיעף־פערדעקטער יונגפרוי פון דער העברעאישער מוזע אין אַ לייכט־אומגעהילטער טענצערין, וואָס וואַרפט כסדר בליקען אַרום זיך און מאַכט חנ׳דלעך״. ר׳ עמנואל איז שטאַרק בעאיינפלוסט געוואָרען פון זיין גרויסען איטאַליענישען צייט־חבר, דאַנטע, און האָט איינגעפיהרט די איטאַליענישע קונסט־פאָרם אין דער העברעאישער פאָעזיע. ער האָט אָנגעשריעבען אַ מאַסע קליינע נאָוועלען, עראָטישע ליעדער, דיאַלאָגען און הומאָריסטישע לויב־דרשות. אין איינער פון די נאָוועלען שילדערט עמנואל אַ סצענע מיט אַ העברעאישען גראַמאַטיקער. דער לעצטער, אַ שרעקליכער פעדאַנט, פיהרט מיט זיך אַ יונג שען ווייבעל, און דער דיכטער לאָזט זיך אַריין מיט׳ן מאַן אין אַ טיעפען וכוח וועגען דער גראַמאַטיק, כדי צו קענען דערווייל בעסער בעטראַכטען די בליהענדע שענהייט. און דער וכוח ענדיגט זיך מיט׳ן דיכטער׳ס דורכפאַל אין דער גראַמאַטיק, דערפאַר אָבער מיט זיין נצחון אין דער — ליעבע. עמנואל האָט אַפילו געפרובט נאָכאַהמען דעם גרויסען דאַנטע און אויך אָנגעשריעבען אַ פאַנטאַסטישע שילדערונג פון גיהנם און גן עדן; ער איז אָבער דאָ אויך געבליעבען בלויז סאַטיריקער, און וועהרענד דאַנטע האָט געשאַפען אַ געניאַלע „געטליכע קאָמעדיע״, איז זיין שילדערונג נישט מעהר, ווי אַ געוועהנליכע דיכטערישע הלצה איבער אַלע פאַלשקייטען און קאָמישע זייטען אינ׳ם לעבען פון דער מענשליכער (בעזונדער: יודישער) געזעלשאַפט. זיך אַליין לאָזט עמנואל מיט גרויס פּאַראַד אַריינפיהרען אין גן־עדן; דערביי לויפען אַלע אבות, נביאים, חכמים און צדיקים איהם אַנטקעגען און רופען אויס בעגייסטערט: „אָ, באַלד וועט פרעהליך ווערן — עמנואל איז געקומען!״

אזוי האָבען די יודען אַ לאַנגע צייט רוהיג געלעבט אויף דער איטאַליענישער ערד און אונגעשטערט זיך בעטייליגט אין אַלע צווייגען פון איהר געזעלשאַפטליכען און קולטורעלען לעבען; איצט איז אָבער אָט די יודישע מנוחה איבערגעריסען געוואָרען און זיי האָבען מיט אַמאָל דאָ אויך דערפיהלט אויף זיך די אייזערנע הערשאַפט פון דער קירך מיט איהרע דינער. אויפן פערלאַנג פון זיין שוועסטער, וועלכע האָט אַרויסגעלאָזען אַ קלאַנג, אַז יודען האָבען בעליידיגט אַ הייליגע פּראָצעסיע, — האָט דער פּויפּסט יאָהאַן XXIII בעפוילען, אַרויסצוטרייבען

אלע יודען פון דעם רוימישען געביעט. דאס האט ארויסגערופען א שטארקע צורודערונג אין די יודישע קרייזען און זיי האבען געשיקט א דעפוטאציע צום פויפסט קיין אוויניאן און צום קעניג פון נעאפאל; דער לעצטער האט דאן די יודען א טובה געטאן, און נאכדעם ווי דער פויפסט מיט זיין שוועסטער האבען בעקומען 20,000 דוקאטען, איז די בעשולדיגונג געגען יודען צוריקגעצויגען געווארען און צוזאמען מיט איהר אויך די גזירה.

דער איינציגער פונקט אין אייראפא, וואו יודען האט זיך פאר דער צייט אינגאנצען רוהיג און גליקליך געלעבט, איז נאך דערווייל אלץ געוועזען — שפאניען. יודען האבען דא נישט בלויז זיך בעטייליגט, נאר אפילו אויך בעהערשט אין א געוויסען זין דאס קולטור-לעבען פון לאנד, און אנשטאט די יודישע איינגעבוינענע רוקענס מיט דער שענדליכער לאטע אויפ'ן פלייצע, וואס זענען שוין לאנג געווארען א געוועהנליכע ערשיינונג אין די אנדערע אייראפעאישע לענדער, האבען דא געלעבט שטאלצע, רייכע יודען מיט אריסטאקראטישע מאניערן, וואס האבען זיך געקלייידט אין גאלד און זייד.

אין א פיעל ערגערער לאגע האבען זיך געפונען די יודען אין אראגאניען, וואס איז דעמאלט געוועזען פעראייניגט מיט מאלארקא און סיציליען, אין נאווארא, וואס האט אנגעהערט צו דער פראנצויזישער קרוין, האט זיך צו יענער צייט אנגעהויבען א שטארקע בעוועגונג געגען דער פראנצויזישער איבער-הערשאפט, און געענדיגט האט זיך דאס מיט ווילדע פאגראמען, בעת וועלכע איבער זעקס טויזענד יודען זענען געטויט געווארען אויף אן אכזריות'דיגען אופן.

דער דאזיגער המוני'שער צארן געגען יודען האט זיך, איבריגענס, שוין אנגעהויבען ארויסווייזען דאן אויך אינ'ם גליקליכען קאסטיליען. אזוי איז פארגעקומען, אז דער שאצמייסטער און פריוואט-סעקרעטאר פון קעניג דון יוסף בן אפרים בנבנישתי הלוי איז בעפאלען געווארען פון צעווילדעטען המון, וועלכער האט איהם דורכאויס געוואלט טויטען, און נאר דער קעניג אליין, וואס איז געקומען צולויפען אויפן פלאץ מיט א מחנה ריטער, האט איהם געראטעוועט פון דער געפאהר. דער צווייטער יודישער שר אין אלפאנזא'ס הויף איז געוועזען דער אויבערמאנטער דון שמואל אבן-וואקאר, וועלכער האט דארט פערנומען די פאסטענס פון א לייב-ארצט און א אסטראנאם. ער האט בעקומען פון קעניג אויך

די ארענדעס פונ'ם גרעסטען טייל שטייערן, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואס די קריסטליכע בעפעלקערונג האט זיך עטליכע מאל אפען ארויסגעזאגט געגען יודישע שאצמייסטער'ס און שטייער-ארענדאטארען. דאס האט געדיענט פאר א גוטען מאטעריאל אין די הענד פון פערשיעדענע יודענפיינד, וועלכע האבען אויפגערייצט דעם פאלק און איהם אנגעוויזען אויף די יודישע מוכס'ניקעס און פראצענטניקעס, ווי אויף די איינציגע שולדיגע אין אלע זיינע צרות. אין אט דער יודענפיינדליכער אגיטאציע האבען, ווי אלע מאל, די הויפט-ראליע געשפיעלט די פארשטעהער פון דער קירך, און צווישען זיי האט זיך ביי דער ארבייט בעזונדער אויסגעצייכענט דער משומד אבנר (מיט'ן קריסטליכען נאמען: אלפאנזא בורגענזיס דע וואלאדאליד), פון וועלכען יודען האבען מיט דער צייט געהאט אויסצושטעהן שרעקליכע צרות. דאס איז געוועזען א מענש מיט ברייטע יודישע און אלגעמיינע קענטעניסען (לויט דער פראפעסיע א דאקטאר), וואס האט פון לעבען א סך געפאדערט און זיך נישט בעפריעדיגט מיט זיין ארימער לאגע. צו דעם צוועק האט ער זיך געשמד'ט און אנגעהויבען נישט געהן, נאר לויפען אויף דעם לייטער פון דער קירכליכער היערארכיע, וואס האט צו יענער צייט געגעבען אי עשירות, אי מאכט. געהאלפען דערביי האט איהם זיין געלערנטקייט אין דער יודישער ליטעראטור און זיין אנגעבוירענע פעסטקייט, און כדי נאך מעהר צו פערשטארקען זיין פאזיציע אלס קירכען-זייל האט ער אנגעהויבען מיט א אונגעוועהנליכער אכזריות פערפאלגען זיינע געוועזענע גלויבענס-ברידער. אלפאנזא האט אנגעשריבען עטליכע ווערק מיט שארפע זלזולים געגען יודענטום און זיי ארייגעשיקט זיין געוועזענעם פריינד ר' יצחק פולגאר; דער לעצטער איז דאן ארויס מיט א בייסענדער סאטירע געגען דעם געוויסענלאזען משומד און פון אלע זייטען האט מען איהם גענומען ענטפערן אויף זיינע זלזולים. אויף אזא אופן איז ענטשטאנען א פערביטערטע פאלעמיק צווישען יודענטום און קריסטענטום, און דער סוף איז געווען, אז אלפאנזא האט פשוט פערמסר'ט דעם יודישען גלויבען. ער האט ערקלערט דעם קעניג, אז די יודען לעסטערן אין זייערע תפילות דעם נוצרי און שילטען זיינע אנהענגער, און נאך א עפענטליכען וכוח, וואס איז פארגעקומען וועגען דעם אין קעניג'ס געגענווארט צווישען דעם משומד און יודישע פערטרעטער, האט דער קעניג בעפוילען, אויסצומעקען די אנגעגעבענע תפילות (1336). אזוי

איז די יודענפיינד געלונגען צו געווינען אויף זייער זייט דעם יודענפריינדליכען קעניג .

דאן איז עס שוין געגאנגען כסדר . די יודישע הויף-לייט זענען אין גיכען פערהאסט געווארען פון זייער פריהערדיגען בעשיצער , און ער האט זיי געלאזען איינזעצען אין געפענגעניש און פייניגען . עס איז אפילו געשטעלט געווארען די פראגע וועגען ארויסטרייבען אלע יודען פון קאסטיליען , כדי ארויסצופרעסען פון זיי — אויפן שטייגער פון לודוויג דעם פראנצויזישען — די הוצאות אויף דער מלחמה מיט גראנאדא , נאר די בעראטונג ביים קעניג האט איינגעפונען , אז עס איז נישט פראקטיש , ארויסצולאזען פון די הענד א שטענדיגע הכנסה צוליעב א חיי-שעה .

צום גליק פון די קאסטילישע יודען , איז דער הויפט-אויפטוער פון די אלע יודישע רדיפות , גאנצאלא מארטינעץ , אין גיכען געטויט געווארען פאר פעררעט , און די פערפאלגטע האבען ווידער עטוואס פרייער אבגעאטעמט . עס זענען ווידער אוועק א רייהע יאהרען פון מנוחה און רייכטום פאר דאס קאסטילישע יודענטום ; עס איז שוין אבער גייסטיג פעראריםט געוועזען , און אויסער אויף דעם געביעט פון דער תלמוד'ישער הלכה האבען די קאסטילישע יודען מעהר קיין זאך נישט געשאפען פאר די קומענדיגע דורות . איבער דער יודישער גאס האט זיך דא א שווערע פינסטערניש פערצויגען , אזוי אז קוים האט זיך יא געפונען א יוד מיט גייסט און געפיהל , האט ער שוין מעהר ביי יודען גופא קיין ארט נישט געהאט און געמוזט איבערגעהן צו דער אלגעמיינער קולטור פון לאנד .

אין דער הלכה דאגעגען האבען די קאסטילישע יודען בעדייטענדעס געשאפען . דער רא"ש מיט זיינע אכט זיהן , קרובים און תלמידים , האבען פערשפרייט איבער'ן גאנצען לאנד א נעץ פון ישיבות , וואו ס'איז געלערנט געווארען בלויז תלמוד , און באלד האבען זיך אויף דעם געביעט בעוויעזען גרויסע שאפונגען , וואס דערמאנען די קלאסישע צייט פון דער תלמוד'ישער לעהרע .

דער בעדייטענדסטער פון רא"ש'ס זיהן איז געוועזען ר' יעקב (1280—1340) . ער האט ארייגעבראכט א געוויסע ארדנונג אין דעם הלכי'שען לאבירינט פון תלמוד , און זיך בענוצענדיג מיט אלע קוועלן , וואס ער האט געפונען פאר זיך פון פריהער (אלפס , רמב"ם א. א.) האט ער געשאפען א צווייטען אבגעשלאסענעם רעליגיאנס

קארעקס (אין פיער אבטיילונגען, טורים, ארום 1340). אין דעם קארעקס האט ר' יעקב ארייננענומען נישט בלויז די מסקנות פון תלמוד, נאר אויך אלע רבני'שע אויפטועלצען, מנהגים און בעגריפען, וואס זענען געשאפען געווארען אינ'ם דייטשען יודענטום פאר די לעצטע יאהרהונדערטער. לויט דער פארם און דעם סטיל זענען ר' יעקב'ס „טורים" פיעל נידעריגער פון רמבם'ס יד-החזקה; דאך זענען זיי גלייך אנגענומען געווארען פון אלע תלמודישע אויטאריטעטען און אין אלע קהילות האט מען זיך אנגעהויבען צו בענוצען מיט זיי, ווי מיט פראקטישע געזעצביכער. דער צווייטער זוהן נאך ר' יעקב'ן (דעם „בעל הטורים") איז געווען ר' יהודה. ער האט איבערגענומען פון פאטער די רבנות אין טאלעדא און איז פון אלעמען זעהר געשעצט געווארען; איהם איז אבער שפאניען נישט געווען צום הארצען, און זיינע זיהן האט ער אנגעזאגט, זיי זאלען זיך אומקעהרען קיין דייטשלאנד, די היימאט פון זייער פאמיליע.

יודען מיט מעהר זין פאר אלגעמיינע פראגען זענען פערבליעבען נאר געצעהלטע, און דאס אויך מעהר אין דרום-פראנקרייך, ווי אין שפאניען. דער בעדייטענדסטער צווישען די יחידים איז געווען ר' לוי בן גרשון (לעאן דע באנאלם, 1345 — 1288). דאס איז געווען א פיעלזייטיגער און גרינדליכער גייסט, וואס האט נישט פערטראגען קיין האלבקייט און אויבערפלעכליכקייט. זיך בעשעפטיגענדיג מיט אסטראנאמיע, האט ער ערפונדען א ספעציעלען אפאראט, כדי צו קענען מאכען גענויע בעאבאכטונגען; איבערגעהענדיג צו מעדיצין האט ער אויך ערפונדען נייע הייל-מיטלען, און אין דער תלמוד-לעהרע אפילו האט ער אויך ארייגעבראכט א בעשטימטען סיסטעם (אין זיין מעטאדאלאגישען פירוש אויף דער משנה); אט די אלע אויפטועכצען האבען אבער נישט אזא שטארקען רושם געמאכט, ווי זיין רעליגיעז-פילאזאפישער „מלחמות ה'" מיט די פרייע מעטאפיזישע געדאנקען, וואס ווערן דארט ארויסגעזאגט. דער זעלבסטשטענדיגער שארפער דענקער וויל נישט וויסען נישט פון רעליגיעזע בונות און נישט פון פילאזאפישע אויטאריטעטען; אלץ מוז דורכגעהן דורך דער קריטיק פון זיין איינענעם פערשטאנד, וואס אורטיילט מיט איין און דער זעלביגער פילאזאפישער רוהיגקייט וועגען די פסוקים פון דער תורה, ווי וועגען די הנחות פון אריסטו און רמב"ם. ביי דעם

אלעמען האט דער רלב״ג דאך כמעט קיין איינפלוס נישט געהאט אויף דער יודישער געדאנקען-וועלט; די ארטאדאקסישע קרייזען האבען איהם גלייך ערקלערט פאר אנ׳אפיקורס און זיין ספר „מלחמות פון גאט“ (מלחמות ד׳) האבען זיי אנגערופען „מלחמות געגען גאט“. דאגעגען האט מען אין דער קריסטליכער וועלט יא אבגעשאצט די בעדייטונג פון רלב״ג און עטליכע פון זיינע ווערק זענען נאך פאר זיין לעבען איבערגעזעצט געווארען אין לאטיניש (1342).

עהנליך אין א געוויסען זין צום רלב״ג איז געווען ר׳ משה בן יהושע פון נארבאנא (הנרבוני) אדער, ווי מ׳האט איהם גערופען מיט זיין אלגעמיינעם נאמען, מאעסטרא ווידאל. ער האט געשריבען פירושים צו פערשידענע פילאזאפישע ווערק, בעזונדער צו די פון רמב״ם און אבן-רשד. ער האט אויך פיעל גערייזט און מיט א אונגעוועהנליכער רוהיגקייט בעאבאכטעט די פערשידענסטע לעבענסערשיינונגען; דערביי איז ער אבער נישט אזוי אריגינעל געוועזן, ווי דער רלב״ג און זיינע „אפיקורסישע“ געדאנקען האט ער אויך ארויסגעזאגט נישט דרייסט און פערשטעלט. געשטארבען איז ר׳ משה אין סאריא, צו דרום-זייט פון די פירענעען, ווען ער האט זיך געקליבען אומצוקעהרען אין זיין געבורטס-לאנד.

פיערצעהנטעס קאפיטעל.

דער „שווארצער טויט“ און די שרעקליכע יודען־שחיטות.

די גליקליכע לאגע פון דער יודישער קאלאניע אין שפאניען פאר דער צייט פון אלפאנזא XI האט געבראכט צו איין אלגעמיינעם ווילדען אויסברוך געגען יודען אין אלע לענדער פון דער קריסטליכער וועלט, — צו אנאויסברוך, וואס האט איבערגעשטיגען אלע ביזהעריגע יודישע שחיטות מיט זיין סטיכישער גרויזאמקייט. עס האט זיך ווי א שרעקליכער בלוט־שטורם אראבגעלאזען אויפ'ן קאפ פון דער גאנצער יודישער אומה און געוואלט זי דערשטיקען, מיט די חוואליעס איינשלינגען און פייניגען, פייניגען ביז משוגעת, ביז אונמענשליכער ווילדקייט.

געעפענט אט דעם טויט־טאנץ האט דייטשלאנד. דער קייזער לודוויג פון בייערן האט קודם כל געווארפען אנ'אויג אויפ'ן יודישען פערמעגען און געזוכט ארויסצופרעסען פון זיינע „קאמער־קנעכט“ וואס מעהר געלד. צו דעם צוועק האט ער זיי בעלעסטיגט מיט די שווערסטע שטייערן און דערצו ארויפגעלעגט אויף זיי א ספעציעלען לייב־אבצאהל פון א גולדען א יאהר — א זכר פון דעם קאפ־שטייער, וואס די יודען האבען אמאל געמוזט צאהלען וועספאסיאנ'ען און טיטוס'ען, די פאטער'ס פון דער איצטיגער דייטש־רוימישער אימפעריע. דאס איז אבער נאך נישט דאס שרעקליכסטע געוועזן; דער המון האט נאך אלץ געקוקט אויף די פערשאלטענע יודען, ווי אויף א פריווילעגירטען שטאנד, וואס פועל'ט אוים ביים קייזער אלערליי הנחות אויף זיין חשבון,

און באלד האבען זיך אנגעהויבען איבערצוחזר'ן די אלטע ערשיינונגען. בעת דעם בירגער-קריעג, וואס האט אויסגעבראכען אין לאנד, האבען צוויי יאהר דורכאנאנד געבושעוועט פאלשטענדיג ארגאניזירטע פויערן־מחנות, אונטערן נאמען „יודענשלעגער", וואס האבען כלומר'שט בעקומען א בעפעהל פון אויבען, זיך נוקם צו זיין אן די יודען פאר'ן טויט פון דעם געקרייציגטען משיח. אזוי האבען פינף טויזענד פויערן, בעוואפענט מיט העק, זעגען, שנייד־מעסער'ס און שפיזען, זיך אוועק־געלאזען איבער די געגענדען ארום רהיין און אומגעבראכט טויזענדער יודישע לעבענס. די אונגליקליכע האבען שוין גארנישט געווארט אויפן טויט פון שונא — זיי האבען זיך אליין צוקוילעט איינער דעם אנדערן און אין די פלאמען געווארפען. דער קייזער איז אפילו גע־שטאנען אויף דער זייט פון די יודען און געפרובט זיי שיצען; עס איז שוין אבער צו שפעט געווען. דערפאר האט ער איינעם פון די אנ־פיהרער פון די מחנות, דעם ריטער ארמלעדער, בעשטראפט מיט'ן טויט.

אין דער זעלביגער צייט האט אין אנ'אנדער דייטשער פראווינץ אויך נישט וועניגער יודיש בלוט געשטראמט. דער מאגיסטראט פון דער שטאדט דעקענדארף אין בייערן האט געוואלט זיך און די קריסט־ליכע בירגער פריי מאכען פון די יודישע חובות; דאס איז גענוג גע־ווען, אום עס זאל איבערגע'חזר'ט ווערן די לעגענדע וועגען שענדען די קירכליכע הייליגקייטען מיט אלע איהרע פאלגען. לויט א גענוי־אויסגעארבייטען פלאן, ביי סיגנאלען פון קירכען-גלאקען און אין א בעשטימטען טאג, האט זיך דער המון, אונטער דער אנפיהרונג פון ריטער, ארויפגעווארפען אויף די אונבעוואפענטע יודען און גערויבט, געבריגט און געטויט. צום אנדענקען פון דעם גרויסען נס, וואס איז דא געשעהען מיט דער פון יודען דורכגעשטאכענער האסטיע, איז זאגאר אויפגעשטעלט געווארען א ספעציעלע קירך, וואו די „געשענדעטע־האסטיע גופא האלט זיך אויף נאך ביז היינטיגען טאג.

פון דאנען האבען זיך די שרעקליכע יודען־שחיטות איבערגע־טראגען קיין בעהמען, מעהרען און עסטרייך. טויזענדער יודען זענען אויף די אכזריות'דיגסטע אופנים געטויט און געפייניגט געווארען; נאר די בירגער פון וויען און רעגענסבורג האבען זיך אנגענומען פאר זייערע יודישע שכנים. דער פויפסט האט אפילו געשריבען די בישאפען, זיי זא־לען מאכען א חקירה ודרישה וועגען דעם כלומר'שטען פאקט מיט דער

האַסטיגע און שטרענג בעשטראָפען די שולדיגע, אויב עס וועט זיך ארויסווייזען, אז די בעשולדיגונג איז פאלש געווען, — וואָס ס'האָט זיך ווירקליך ארויסגעוויזען. די ווילדקייט פונ'ם דעמאָלטיגען קריסטליכען המון איז שוין אָבער לאנג אריבערגעוואַקסען אָט די אלע נאָרמען פון רעכט און גערעכטיגקייט, און זי האָט אפילו דער קירך אליין נישט אָנערקענט דאָרט, וואו ס'האָט זיך געהאנדעלט וועגען די „פערשאָלטענע" יודען. — און טאָמער האָבען זיך געפונען עטליכע יודען, וואָס זענען אין דעם נאָך נישט איבערצייגט געווען, האָבען זיי דאָס באלד געזעהען בחוש. עס האָט זיך אָנגעהויבען די שוידערהאַפטע עפּידעמיע („די שוואַרצע מגפה"), וואָס האָט אין א משך פון גאַנצע פיער יאָהר (1348 — 1352) כסדר געשניטען מענשליכע לעבענס, ווי מ'שניידט אונטער זאנגען אין פעלד. זיך פערשפרייטענדיג פון חינא איבער גאַנץ אייראָפּאַ, האָט די קאַטאַסטראָפע איינגעשלונגען אין דער צייט א פיערטעל פון דער דעמאָלטיגער מענשהייט (25,000,000), נישט שוינענדיג קיין שטאַנד, קיין פאָלק און קיין עלטער.

און דאָ איז געשעהען עטוואָס אונגלויבליכעס: די פערווילדעטע קריסטליכע מאַסען האָבען אויך אָט דעם אונגעהויערן נאַטור־אויסבּרוך צונויפגעבונדען מיט יודען. עס האָט געהייסען, אז יודען האָבען געבראַכט די מגפה אויף דער וועלט (דורך פערגיפטען די לופט און אלע וואַסערן), כדי אויף אזא אופן איינמאָל פאַר אלעמאָל פטור צו ווערן פון זייערע איביגע שונאים, די קריסטען; והראיה: ערשטענס, פאַלען יודישע קרבנות א סך ווייניגער פון קריסטליכע (דאָס איז גיכער געווען א רעזולטאַט פון דעם יודישען מעסיגען לעבען); און צווייטענס — פון וועלכער אמונה אויף דער וועלט האָבען יודען נאָך אזוי פיעל צרות געליטען, ווי פון דער קריסטליכער!?... ווי אזוי אָבער האָבען עס די יודען אזא גרויסע זאַך געקענט א דורכפיהרען? ווער האָט זיי אין דעם געהאָלפען? גאַנץ פשוט: די שפּאַנישע יודען, וועלכע זענען אזוי רייך און אזוי געבילדעט, זיי האָבען אויסגעקלערט דעם טייוולאָנישען פלאַן צו פערטיליגען פאַר איין מאָל אלע קריסטען. זיי האָבען פונאַנדערגעשיקט אומעטום דעם סם, און די יודען אין גאַנץ אייראָפּאַ האָבען געפאָלגט — זיי האָבען מורא געהאַט פאַר'ן חרם פון די מעכטיגע ספרדים. און באַלד זענען אויך נעמען אויסגעוואַקסען: יעקב א פאַסקאַטע פון טאָלעדאָ האָט מיטגעבראַכט מיט זיך דעם גיפט

קיין שאמבערי, און פון דאנען פונאנדערגעשיקט גאנצע שארען יודישע גיפטמישער אין אלע שטעדט און לענדער.

אזעלכע אונגעלומפערט-נארישע לעגענדעס, וועלכע זענען פון דער צוהיצטער פאנטאזיע נאך פיעלפאכיג פערגרעסערט און איבערטריעבען געווארען, האבען בעשעפטיגט נישט בלויז דעם המון; גאנצע געריכטס-קאלעגיום'ס זענען געזעסען און געפארשט די בעשולדיגטע, — נאטיר-ליך מיט אלערליי פיין- און צוואנגס-מיטלען; דאס איבריגע האט שוין דאס פאלק אליין געטאן. אין איין דרום-פראנצויזישער שטאדט זענען אלע יודישע מענער, פרויען און קינדער פערברענט געווארען אינאיינעם מיט די היילigע ספרים (מאי 1398). פון דאנען האט זיך דער שטורם אריבערגעטראגען קיין קאטאלאניען און אראגאניען, נאר דא האט דער אדעל זיך איינגעשטעלט פאר יודען, און זיי זענען אבגעקומען מיט עטליכע צעהנדליג קרבנות. דער פויפסט אליין אפילו האט צושיקט א שטרענגען בעפעהל, נישט שלעכטס צו טאן קיין יודען אהן א געריכט-ליכער אויספארשונג; דער בעפעהל איז אבער געבליעבען כמעט אהן א שום בעדייטונג אין די איבריגע קריסטליכע לענדער, אויסער פראנק-רייך און שפאניען. אין דער געגענד פון גענף זענען הונדערטער יודען געפאנגען און געפייניגט געווארען אלס פערדעכטיגע אין דער פערגיפטונג, און דער סוף איז געווען, אז עטליכע האבען די יסורים נישט געקענט אריבערטראגען און אנגעגעבען כלומר'שט בעשטימטע שטעדט, וואו זיי האבען דעם גיפט אוועקגעלעגט. אויף דעם סמך זענען אלע יודען פון דער געגענד פערברענט געווארען. פון גענף האט זיך די געריכטליכע „ענטפלעקונג" פונאנדערגעטראגען איבער גאנץ שווייצאריען און באלד האבען זיך דא אויך אבגעשפיעלט די זעלביגע סצענעס פון גריבער און שייטער-הויפענס. דער פויפסט האט זיך איצט נאכאמאל געווענדעט צו דער קאטוילישער וועלט און פשוט אריינגעלעגט אין חרם יענע, וואס פערמשפט'ען אדער טויטען א יודען פאר דער פאלשער בעשולדיגונג. אבער אומזיסט! דאס קינד איז איבערגעוואקסען זיין ערציהער, דער פויפסט איז מעהר קיין אויטאריטעט נישט געווען.

נאכמעהר ווילד און אכזריות'דיג איז צוגעגאנגען די יודישע פערטיליגונג אין דער הייליגער רוימיש-דייטשער מלוכה. דא האט אויך דער קייזער בפירוש בעפוילען נישט צו לאזען פאלען אפילו איין האר פון זיינע „קאמער-קנעכט"; ווער קען זיך עס אבער רעכנען מיט בעפעהלען דארט, וואו עס האנדעלט זיך וועגען מענשען, וואס האבען

פערגיפטעט אַלע ימ'ען, טײַכען, קוואַלען, ברונעמס, פעלדער, לאַנקעס און אפילו — די לופט?! בלויז געצעהלטע אײנצעלנע קריסטען האָבען זיך געפונען, וועלכע זענען געווען גענוג ניכטער און קלאָר, אום צו פערשטעהן די גאַנצע לעכערליכקײַט פון אַזאַ מין בעשולדיגונג. אַזעלכע האָבען זיך געפונען אין יעדער שטאָדט און זיי האָבען ווירקליך געשיצט מיט אַלע כחות די אונגליקליכע און נישט געלאָזען זיי שלעכטס טאָן.

אין בענפעלדען (עלזאַס) האָט די בעראַטונג וועגען יודען בע־שלאָסען, זיי, אמת, נישט צו פערברענען, נאָר צו פערטרײַבען פון לאַנד; עס איז אָבער דאָך דערבײַ נישט געבליבען און דער גרעסטער טייל יודען פון באַזעל, פרײַבורג און אַנדערע רהײן־שטעדט זענען פערברענט אָדער אַזוי געטויט געוואָרען. אין שטראַסבורג איז די גאַנצע קהלה — צוויי טויזענד נפשות — אײַנגעזוצט געוואָרען אין געפענגניש און גלײַך אויף צומאָרגענס האָט מען די אונגליקליכע אוועקגעפיהרט אופ'ן יודישען בית עולם; דאָרט איז אויפגעשטעלט געוואָרען אַ הילצערנע געבײַדע, אין וועלכער זיי האָבען אַלע געמוזט אַרײַנגעהן, און דאַן האָט מען זי אונטערגעצונדען. נאָכדעם איז דאָס יודישע פערמעגען צוטײַלט געוואָרען צווישען די בירגער, און דער מאַגיסטראַט האָט בעשלאָסען, אַז אין אַ משך פון הונדערט יאָהר זאָל זיך אין שטראַסבורג קײן אײנציגער יוד נישט געפינען.

דאַן איז אָנגעקומען די רײהע צו דער עלטסטער יודישער קהלה אין דײַטשלאַנד, צו וואָרמס (ווירמײַזא). דאָ האָבען די יודען גאָרנישט געקענט האָפען אפילו אויף אַ שוץ פון קײזער, ווײַל ער האָט זיי נאָך פריהער „אוועקגעשענקט" דער שטאָדט און די בירגער; די לעצטע האָבען אויף אַזאַ אופן געקענט טאָן מיט „זײערע" יודען אַלץ, וואָס זײער הארץ האָט געגלוסט, אָהן אַ שום פעראַנטוואָרטליכקײַט, און זיי האָבען אָהן גרויסע שהיות בעשלאָסען נאָכצוטאָן זײערע חברים פון שטראַסבורג. די יודען האָבען אָבער נישט געוואַרט אויף די תלינים — זיי האָבען אַלײן אונטערגעצונדען זײערע הײַזער און זיך אַרײַנגעוואָרפען אין די פלאַמען. דאָס אײגענע איז פאָרגעקומען אויך אין אָפענהײם און פראַנקפורט־אַם־מײַן.

אָט די טויזענדער יודישע קרבנות האָבען נאָך נישט געשטילט אינגאַנצען דעם פײַערדיגען בלוט־דורשט, וואָס האָט זיך פונאַנדערגע־קאָכט אין די קריסטליכע מאַסען, און קוים איז די כלומר'שטע בע־שולדיגונג פון גיפטמישערײַ עטוואָס אָבגעשוואַכט געוואָרען איז ענטשטאַנען

א נייע בעוועגונג מיט נייע לאזונגען, וואס האט ווידער זיך אויסגעלאזען צו יודישע קעפ. די מגפה האט ארויפגעווארפען א פחד אויף די גלויביגע קריסטען און זיי האבען אנגעהויבען זיך צו פערנעהמען מיט תשובה און פייניגונגען. אין דייטשלאנד האבען זיך געצויגען פון שטאדט צו שטאדט גאנצע שארען פון האלב-נאקעטע אסקעטען, וואס האבען, ווי די אמאליגע כהנים פון אבגאט בעל, זיך געשלאגען ביז צו בלוט און אין אלגעמיין געפייניגט דעם קערפער מיט אלערליי ענויים. די דאזיגע ווילדע פראצעסיעס האבען שטארק געווירקט אויפ'ן פראסטען פאלק און צוקאכט אין איהם דעם רעליגיעזען פאנאטיזם, פאר וועלכען די זעלביגע „גיפטמישער" זענען ווידער אויסגעוואקסען אין דער געשטאלט פון „אונגלויביגע", פון „משיח-פייניגער". פון די הייליגע בעלי-תשובות אליין זענען אויך געוועזען א סך, וואס האבען זיך מיט שטאלץ אנגערופען „יודענשלעגער", און די גרויסע יודען-שחיטה אין פראנקפורט איז כמעט אינגאנצען זייער ארבייט געוועזען. פון פראנקפורט האבען זיך די הייליגע געלאזען קיין מיינץ, דא איז אבער זייער פלאן עטוואס געענדערט געווארען. די מיינצער יודען האבען בעשלאסען נישט אוועקצוגעבען זייערע לעבענס אומזיסט, און בעגעגנענדיג דער ווילדער מחנה מיט געוועהר אין די הענד, האבען זיי פון איהר אויסגעטויט ביז צוויי הונדערט מאן. אט די „חוצפה" האט, נאטירליך, נאכמעהר אויפגערייצט דער קריסטליכער בעפעלקערונג, און עס האט זיך פונאנדערגעקאכט א בלוטיגער קאמפף אויף לעבען און טויט, וואס האט זיך געענדיגט מיט'ן נצחון פון די קריסטען. דעמאלט ערשט האבען די בעזיגטע — זעקס טויזענד נפשות — זיך פערמאכט אין זייערע הייזער און זיי אונטערגעצונדען. אינ'ם זעלביגען טאג איז אויך קעלן בעפאלען געווארען, און נישט קוקענדיג אויף דער שטיצע פון בירגער-מייסטער זענען אלע יודען פון שטאדט אומגעקומען. אין שוואבען און בייערן זענען אויף דעם זעלביגען אופן חרוב געווארען כמעט אלע יודישע קהלות.

אויסער דייטשלאנד זענען די אויסברוכען געוועזען פערהעלטניסמעסיג מענשליכער. דער אונגארישער קעניג, לודוויג, האט אין דער זעלביגער צייט ארויסגעטריעבען די יודען פון זיין לאנד, אמת, נישט אלס גיפטמישער, נאר אלס אונגלויביגע. אין פוילען, וואו די מגפה האט אויך שטארק געבושעוועט, האבען די יודען כמעט נישט געוואוסט פון קיינע פערפאלגונגען, ווייל דער דעמאלטיגער קעניג,

קאזימיר דער גרויסער, האט זיי געשיצט. קאזימיר האט בעשטעטיגט פאר יודען די פריווילעגיעס, וואס זיי האבען בעקומען פון באלעסלאוו דעם פרומען, און בכלל ארויסגעגעבען פאר זיי זעהר גינסטיגע געזעצען. דער גרויסער „הערשער פון די פויערן און ארימע לייט" האט געקוקט אויף יודען, ווי אויף א לעבעדיגען מלוכה־קאפיטאל, וואס פערדיענט נישט בלויז שוץ, נאר אויך אכטונג. „יודען — זאגט זיך אין איין ערקלערונג פון זיין סטאטוט — מוזען זיין די געלד־מענשען און אלס אייגענטום פון דער מלוכה, דארפען זיי איהר שטיצען מיט געלד, ווען זי נויטיגט זיך אין דעם". וועגען דעם זעלביגען קעניג דערצעהלט זיך, אז ער האט זיך פערליעבט אין א יודיש מעדעל פון אפאטשנא (נעבען סאנדאמירוש), מיט'ן נאמען אסתר, צוליעב וועלכער ער האט פערלאזען זיין פריהערדיגער בעהמישער געליעבטער. אסתר זאל האבען געלעבט פריהער אין איהר געבורטסשטאדט און דערנאך אין דעם שלאס לאבזאווא ביי קראקא, וואו זי האט דעם קעניג געבוירען צוויי זיהן מיט צוויי טעכטער.

אויף דער מערב־זייט פון דייטשלאנד, אין בעלגיען, זענען די יודען בעת דער שווארצער מגפה שטארק פערפאלגט געווארען. אין בריסעל זענען די אנגעקומענע „קדושים" בעפאלען אלע יודישע הייזער, ארויסגעטריבען די איינוואוינער אין גאס און דארט זיי אלע (ביז פינפהונדערט מאן) אויסגעטויט. די געליטענע קהלות זענען אבער אויך נישט זיכער געווען פון א צווייטען איבערפאל, און דאס האט זיי געצוואונגען צו טראכטען וועגען אנגעהמען מיטלען. אין אראגאניען, למשל, האבען די יודען געזאלט צונויפזאמלען אנ'אלגעמיינעם געלד־פאנד אויפן פאל פון א פאלקס־אונגליק; זיי האבען געוואלט אויספועל'ן א זיכערע שטיצע פון קעניג און פון פויפסט. פון די פלענער איז אבער גארנישט געווארען און די יודען זענען, ווי ביז אהער, אויך ווייטער געבליעבען הענגען צווישען שרעק און האפנונג.

אונטער דער צייט איז אין די לענדער, וואו די ערד איז נאך פייכט געווען פונ'ם פערגאסענעם יודישען בלוט, פארגעקומען עטוואס מערקווירדיגעס: מ'האט אנגעהויבען זוכען יודען און זיך רייסען פאר זיי. די דריי הונדערט שטעדט, וואס האבען זייערע יודען פערברענט און זיך פערשווארען אויף הונדערט יאהרען, נישט אריינצולאזען מעהר ביי זיך קיין איינציגען פון דער פערשאלטענער אומה, — האבען זיך מיט אמאל ארומגעזעהען

אז זיי קענען אהן די דאזיגע „פערשאלטענע" יודען נישט אויסקומען. די יודישע פערניכטונג האט אויך דאס לעבען פון לאנד אפגעשטעלט: עס איז אבגעשטארבען דער האנדעל, קיינע אונטערנעהמונגען האבען נישט געקענט אויסגעפיהרט ווערן צוליעב מאנגעל אין געלד און דערצו האבען זיך שטארק פערקלענערט די מלוכה-אבצאהלען. דאן האט זיך אנגעהויבען א קאמפף צווישען די פירשטען, מאגיסטראטען און בישאפען: יעדערער האט געוואלט „האבען יודען", האבען ביי זיך וואס מעהר פון דעם מענשען-קאפיטאל, וואס ברענגט אזוי פיעל הכנסה. דער בישאף פון אויגסבורג האט זיך משתדל געוועזען ביים קייזער קארל IV, ער זאל איהם ערלויבען „צו האלטען יודען און זיי אויפצונעהמען". דאס זעלבע האבען געטאן אויך די קורפירשטען, נאר אנשטאט זיך משתדל צו זיין, האבען זיי פעסט געפאדערט דאס רעכט, צו קענען בעזיצען „קאמער-קנעכט",— דאס רעכט, וואס האט ביז אהער געהערט בלויז צום קייזער אליין. און קארל האט געמוזט נאכגעבען: ער האט אין דער בעריהמטער „גאלדענער בוללע" פון יאהר 1355 נאכגעגעבען די פאדערונג פון זיעבען דייטשע קורפירשטען, צו מעגען עקספלאאטירען די נאטירליכע אוצרות פון זייער ערד (גאלד-, זילבער- און אנדערע מינעס) און אויך „צו האלטען יודען". צו די מעטאל-גריבער און אנדערע נאטור-אוצרות האט זיי דער קעניג, הייסט עס, צוגעגעבען נאך א מקור פון עשירות: יודען. די קלענערע פירשטען, דאגעגען, און די מאגיסטראטען האבען דאס רעכט נישט געהאט: „זייערע" יודען זענען, ווי פריהער, געבליעבען „קאמער-קנעכט" פון קייזער.

דאס אייגענע איז פארגעקומען אויך אין פראנקרייך. אויך דא האבען די הערשער געזוכט אריינצובערענגען די יודען צוריק אינ'ם לאנד, אום עס צו ראטעווען פון א שרעקליכען קריזיס. די יאהרען-לאנג דויערנדע מלחמות מיט ענגלאנד האבען פערארימט דער מלוכה-קאסע און דא איז נאך דער קעניג אליין (יאהאן) געפאנגען געווארען פון די ענג-לענדער. ביי אזא לאגע איז גאנץ נאטירליך, אז דער יונגער רעגענט האט זיך אנגעחאפט אן יודען, ווי אן די איינציגע רעטער. ער האט געפונען א יודען מיט'ן נאמען מנשה (מאנעסיע) דע וועזו, וועלכער האט איהם געהאלפען אנפילען צוריק די פראנצויזישע שטעדט מיט יודישע איינוואוינער, — די זעלביגע שטעדט, פון וועלכע יודען זענען אין איינע פופציג יאהר פערטריעבען, צוריקגערופען און וויעדער פער-

טריבען געוואָרען. איצט איז דער אָבמאַך געשלאָסען געוואָרען אויף צוואַנציג יאָהר; יודען האָבען געמעגט זיך בעזעצען, וואו זיי ווילען, בעזיצען אייגענע נחלאות, האַנדלען און זיך פריי בעוועגען איבערן גאַנצען לאַנד. נאָר צאָהלען האָבען זיי געדאַרפט אַ סך צאָהלען; אויסער דעם שטייער (14 גולדען פון פאָטער און צו איין גולדען פון יעדען פאַמיליענגליעד) ביים אָנקומען, האָט נאָך יעדע פאַמיליע געהאַט צו צאָהלען אויך אַ יעהרליכען קאָפּ-שטייער. דערפאַר זענען זיי נישט געשטאַנען אונטער דעם ווילקיר פון די אַלגעמיינע געריכטען, נאָר געהאַט אַ אייגענעם הויפּט-שופט — אַ פּרינץ פון דער קעניגליכער פאַמיליע. די קלענערע משפטים זענען פאָרגעקומען פאַר אַ יודישען בית-דין פון עטליכע דיינים מיט עטליכע בייזיצענדע. די יודען זענען גאַראַנטירט געוואָרען פון געוואַלט-מעשים אויך מצד דעם אדעל און די גייסטליכע; קיינער האָט נישט געטאָרט טשעפּען זיך צו זייערע ספרים און אויך נישט צווינגען זיי, אויסצוהערן זיינע מיסיאָנערישע דרשות. בעזונדער זענען געשעצט געוואָרען די יודישע רעכט אין האַנדעל: זיי האָבען געמעגט פערלייהען געלד ביז אויף אַכציג פּראָצענט, געהמען משכנות און בכלל מאַכען אַלערליי געלד-אָפּעראַציעס.

נאַטירליך, האָבען די דאָזיגע פּריווילעגיעס גופא שוין געשאַפען אַ באָדען פאַר אַלערליי רייבונגען און פיינדשאַפטען מצד די פערשידענסטע שיכטען פון פאָלק, און די מלוכה האָט געפּרובט עטליכע מאָל אָבנעהמען אייניגע פון די יודישע זכיות; נאָר ווען קאַרל V איז אַרויף אויף דעם פראַנצויזישען טראָן, האָט ער פערלענגערט דעם טערמין פון יודישען וואוין-רעכט אין פראַנקרייך און ביי דער געלעגענהייט ווידער בעפעסטיגט אַלע זייערע פריהערדיגע פּריווילעגיעס. ער האָט זיך זאָגאַר אָפען געשטעלט אויף דער זייט פון די יודען געגען דער קירך, און אין דער צייט, ווען די גייסטליכע האָבען אַריינגעלעגט אין חרם יעדען קריסט, וואָס גיט אַ יודען אַ טרונק וואַסער אָדער פערקויפט איהם עפּעס, — האָט קאַרל בעפוילען זיינע בעאַמטע שטרענג צו בעשטראָפען יעדען, וואָס וועט אַ יודען בעליידיגען אָדער שלעכטס טאָן.

אַזוי האָבען די יודען אין דייטשלאַנד און פראַנקרייך אויפגעלעבט עטוואָס נאָך דעם נאָר-וואָס איבערגעלעבטען חורבן. זייער גייסט איז אָבער נאָך אַלץ טויט געווען; אין פראַנקרייך זענען געווען בלויז געצעהלטע רבנים, וועלכע זענען איבערגעוואַקסען די גרענעצען פון

זייערע קהלות. פון זיי איז דער בעדייטענדסטער געוועזן ר׳ מתתיהו בן יוסף הפרובנסי. ער איז פון קעניג אזוי געאכט געוועזן, אז איהם מיט זיין גאנצער פאמיליע איז ערלויבט געוועזן, זיך צו קליידען אהן דעם בעשטימטען יודען-צייכען. ר׳ מתתיהו האט א סך אויפגעטאן פאר׳ן פראנצויזישען יודענטום; ער האט געגרינדעט א ישיבה אין פאריז, וואו ס׳זענען ערצויגען געווארען רבנים פאר אלע קהלות פון לאנד, און דערצו האט ער געלאזען פונ׳ס ניי קאפירען א גרויסע צאהל עקזעמפליארען פון תלמוד, וואס איז, איבער די אפטע קאנפיסקאציעס, שוין געווארען א יקר המציאות. פאר די פערדיענסטען איז ער מיט דער צייט בעשטימט געווארען אלס רב הכולל פון גאנץ פראנקרייך.

אין דייטשלאנד האבען די שרעקליכע שחיטות אויך צוגענומען די בעסטע גייסטיגע קרעפטען פון דעם יודישען קבוץ. עס איז נישט געבליבען כמעט קיין איינציגער, וואס זאל קענען דיענען פאר אנ׳אויטאריטעט בנוגע צו אלע פראגען פון דעם רעליגיעזען לעבען, און אזוי ווי די צייט האט איצט גראד ארויסגערופען א סך זעהר פערוויקעלטע שאלות (וועגען די איבערגעבליבענע עגונות א. ג. א.), האבען די רבנים ארגאניזירט א צוזאמענפאהר, וואס האט בעשטעטיגט פיעל בעשטימונגען פון די פריהערדיגע צייטען און ארויסגעגעבען נייע (תקנות שו״ם, 1381). די זעלביגע גייסטיגע ארימקייט פון דייטשען יודענטום האט געבראכט אויך צו דער תקנה פון דעם וויענער ר׳ מאיר בן ברוך הלוי (געשט. 1390), אז קיינער טאר נישט אויסאיבען די פונקציעס פון א רב (פסק׳נען שאלות, מסדר זיין קדושין און גט׳ין א. א. וו.) איידער ער בעקומט סמיכה — מיט׳ן טיטול מורנו — פון אנערקענטען גדול.

מיט וועניגער צרות ווי אומעטום איז דער שווארצער טויט אריבער פאר די יודען פון שפאניען; געבילדעטער און פון אלטע יאהרען ענג צוזאמענגעלעבט מיט יודען, איז דא דער בעפעלקערונג גארנישט איינגעפאלען אפילו חושר צו זיין די יודישע מיטבירגער אין אזא שענדליך-נארישען פערברעך. דערפאר האט דא די מגפה גופא צוגענומען פיעל אנגעזעהענע יודישע קרבנות, צווישען זיי אויך די פאמיליעס אבולפיא, אבן-שושן און אשרי (די אייניקלעך פון רא״ש).

א קרבן פון דער מגפה איז געוועזן אויך דער קאסטילישער

קעניג, אַלפאָנס XI, און אונטער דער הערשאַפט פון זיין יורש דאָן פּעדראָ (1350—1360) איז דער יודישער איינפלוס נאָך גרעסער געוואָרען. דאָן פּעדראָ האָט געהאַט געגען זיך דעם פאָטער'ס אונגע־זעצליכע פרוי מיט איהרע צוויי זיהן, וועלכע האָבען איהם מיט זיין מוטער שטאַרק געררודפ'ט; ער האָט דעריבער געמוזט אָנווענדען געגען זיי שאַרפע מיטלען און דערפאַר האָט ער בעקומען ביטערע שונאים אין די קרייזען פון שפּאַנישען אַדעל און אויך דעם ביינאָמען „דער גרויזאַמער". די יודען, דאַגעגען, צוזאַמען מיט די בריימע מאַסען פון פאָלק זענען געווען מיט לייב און זעעל איבערגעגעבען דעם געביל־דעטען הערשער, חאָטש זיי איז נישט איין מאָל אויסגעקומען צו ליידען דערפאַר.

דאָן פּעדראָ'ס לעהרער אין דער שפּאַנישער פּאָעזיע איז געווען דער יודישער דיכטער שם טוב (סאַנטאָס) דע קאַריאָן (1300—1350). דאָס איז געווען אַ שענגייסטיגער און בעגאַבטער דיכטער, וואָס האָט איבערגעלאָזען נאָך זיך אַ רייכע ירושה אין דער שפּאַנישער ליריק פון יענער עפּאָכע. דער צווייטער אָנגעזעהענער יוד אין הויף איז געווען דער שטאַטסמייסטער און פּריוואַט־סעקרעטאַר פון קעניג דאָן שמואל בן מאיר הלוי פון די אַבולפיאַ'ס. ער האָט זיך בעטייליגט אין די וויכטיגסטע בעראַטונגען וועגען אַלערליי מלוכה־פראַגען און צו זיין מיינונג האָט מען זיך שטענדיג צוגעהערט. דאָן פּעדראָ האָט געהאַט אויך אַ יודישען לייב־אַרצט און אַסטראָלאָג, אברהם אבן־צרצל, און בכלל איז ער געווען אַרומגערינגעלט פון אַזוי פיעל יודען, אַז די שונאים האָבען חוזק געמאַכט פון זיין „יודישען" הויף. און אפשר אונטער דעם איינפלוס טאַקע פון די יודישע מקורבים האָט דער קעניג אַרויסגעוויזען יודען אַ בעזונדער האַרציגע פריינדשאַפט. ווען ער האָט דאָס ערשטע מאָל געעפענט דעם אַדעלס־פּאַרלאַמענט (קאָרטעס) אין וואַלאַדאָליד (מאַי 1351), האָבען די דעפּוטאַטען פון איהם פערלאַנגט, ער זאָל אונטערברענגען די יודישע געריכטען און נישט לאָזען זיי מעהר בעשטימען קיין אייגענע שופטים; אויף דעם האָט דאָן פּעדראָ געענט־פערט, אַז די יודען, אַלס אַ שוואַכע קליינע אומה, מוזען האָבען אַ בעזונדער שוץ: די קריסטליכע ריכטער וועלען זיי נישט יושר'דיג משפּט'ען אָדער פערשלעפּען זייערע פּראָצעסען.

דאָן איז פאָרגעקומען אַ סכסוך איבער דעם קעניג'ס שדוך, וואָס האָט בעדייטענד פערערגערט די לאַגע פון דער יודישער בעפעלקערונג.

די אריסטאָקראַטען פון הויף האָבען דעם יונגען קעניג דורכאויס געוואָלט פערבינדען מיט דער פראַנצויזישער הערצאָגין בלאַנקאַ. און אין דער צייט האָט זיך דער קעניג אליין שטאַרק פערליעבט אין א שפּאַנישער אדעל-פרייליין מאַריאַ דע פּאַדילאַ. דער פערליעבטער קעניג האָט אין אָנהויב זיך אונטערגעגעבען דער פּאָליטיק און חתונה געהאַט מיט דער פראַנצויזישער הערצאָגין; ער האָט אָבער מעהר ווי צוויי טעג נישט געקענט מיט איהר זיין. דאַן האָט אויסגעבראָכען א שאַרפער פּאַרטיי-קאַמפף: איינע האָבען געהאַלטען פאַר דער פערשטויסענער קעניגין און די אנדערע פאַר מאַריאַ דע פּאַדילאַ. דערביי זענען די יודען געשטאַנען אויפן צד פון דער לעצטער, ווייל זיי האָבען זיך דערוואוסט, אַז אין דער קורצער צייט, וואָס די פראַנצויזישע הערצאָגין האָט פערבראַכט אינ'ם שפּאַנישען הויף, האָט זי זיך פערפּאַינדעט מיט די יודענפיינד און אפילו שוין געטראַכט וועגען אַרויסטרייבען אלע יודען פון שפּאַניען. די יודישע הויף-לייט האָבען אַלזאָ אַלע זיך פעראייניגט מיט'ן קעניג, און בעזונדער האָט דאָ געשפּילט א גרויסע ראָליע דון שמואל הלוי. ער האָט בעקומען אין זיין רשות כמעט די גאַנצע הנהגה פון דער מלוכה און נישט פערלאָזען דעם קעניג אין די גוטע, ווי אין די שלעכטע צייטען. איינמאָל האָבען די שונאים פערנאַרט דעם קעניג מיט זיין יודישען יועץ אין א פעסטונג און זיי דאַרטין געדראָהעט צו טויטען; דון שמואל'ן איז אָבער געלונגען אַרויסצוראַטעווען זיך מיט זיין הערשער פון דער געפאַנגענשאַפט, און ווען עס האָט דערנאָך אויסגעבראָכען א בלוטיגער בירגער-קריעג האָבען די יודען פערטיידיגט טאָלעדאָ מיט זייערע לעצטע כחות און אויף אַזאַ אופן דערהאַלטען פאַר דאָן פּעדראָ דעם קאַסטילישען טראָן. דאָס האָט דעם קעניג נאָכמעהר פערפליכטעט געגען זיין יודישען פריינד און ער האָט איהם אויפגעהויבען איבער אלע שפּאַנישע גראַנדען הן אין מאַכט, הן אין עשירות.

וואָס ס'געהערט ספּעציעל צו יודען, האָט דער דאָזיגער נשיא קיין שטאַרקע וויכטיגקייט נישט אַרויסגעוויזען. ער האָט בעשיצט די יודישע זכיות און זיי איבערגעגעבען פערשידענע מלוכה-אַמטען, קיין נייע קולטור-צענטערן האָט ער אָבער נישט געגרינדעט און בכלל זיך ווייניג אינטערעסירט מיט פראַגען פון גייסט. דאָס איינציגע,

וואָס דון שמואל האָט געלאָזען נאָך זיך פאַר דאָס קאַסטיליִשע יודענטום, איז געווען אַ נעץ פון נייע שענע שוהלען . די פּרעכטיגע שוהל אין טאָלעדאָ , וואָס איז נאָך ביז היינטיגען טאָג אַ ציערונג פאַר דער שטאָדט (אַלס קירך), איז געבויט האַלב אין גאָטישען , האַלב אין מוירישען סטיל , ווי די מעהרסטע שפּאַנישע קירכען פון יענער עפּאָכע. הינטער פיינגעשניצטע אַראַבעסקען איז אויף איין גרינער וואַנט אויסגעקריצט מיט ווייסע, בולט'ע אותיות דאָס גאַנצע אַכציגסטע קאַפּיטעל פון תהלים , און די דרום- און צפון-זייטען זענען פול מיט קונציגע אויפשריפטען , וואָס פאַראייביגען די פאַרדיענסטען פון דעם נשיא דון שמואל בן מאיר הלוי. די קהלה דאַנקט אין די אויפשריפטען דעם „אַלמעכטיגען גאָט , וואָס האָט נישט אָבגעטאָן קיין גנאָד פון זיין פאָלק און אויפגעשטעלט גרויסע מענער, וואָס זענען איהם מציל פון פיינדליכע הענד . אויב ישראל האָט נישט מעהר קיין קעניג , האָט גאָט דאָך אויסדערוועהלט איינעם פון זיין פאָלק, איהם געגעבען לייטזעליגקייט אין די אויגען פון קעניג דאָן פּעדראָ(מיט גרויסע בוכשטאַבען), וועלכער האָט איהם איבער אַלע גרויסע דערהויבען, געמאַכט פאַר'ן יועץ פון זיין מלוכה און אָבגעגעבען כמעט אַ קעניגליכען כבוד" . צום סוף ווערט דאָ אויסגעדריקט דער וואונש , אַז דער גרויסער שר דון שמואל זאָל זוכה זיין צו דערלעבען די ערוואַרטעטע אויפבויאונג פון בית המקדש און דאָרט מיט זיינע זיהן בעדיענען די כהנים ביי דער עבודה (אַלס לוי).

די לעצטע ברכה האָט אַ שטיקעל שיכות צו די פאַרשידענע נאָהנטע קצים, וואָס זענען אין יענער צייט אויסגערעכענט געוואָרען: כמעט יעדער מקובל האָט ענטפּלעקט אַ נייעם קץ *), און זיך געשטיצט דערביי אויף אַנאַנדער פּסוק אָדער אויף אַנאַנדער רעכנונג . די מעהר ווייטזיכטיגע גדולים האָבען פאַרשטאַנען, אַז אַזעלכע משיח-חשבונות קענען ברענגען צו טרויעריגע פאָלגען, און בעזונדער איז געגען די מחשבי-קצין (קץ-רעכ'נער) אַרויסגעטרעטען דער תלמודישער גאון ר' נסים בן ראובן גערונדי פון באַרצעלאָנאַ (דער ר"ן, 1340—1380). ער האָט אָנגעוויזען אויף דעם , אַז די ענטטוישונג נאָך די אַלע

*) קץ—ענדע , משיח'ס צייטען . אַ מעהר דייטליכער רמז אויפ'ן קץ געפינט זיך אינ'ם ביבלישען ספר דניאל און אויף דעם האָבען זיך בעצויגען אַלע חשבונות.

חשבונות, אויב זיי וועלן זיך נישט פערווירקליכען, קען ברענגען צו פאלשטענדיגער כפירה און פערצווייפלונג.

און פון די האפנונגען איז ווירקליך גארנישט געבליבען—דער שטערן פון דעם גרויסען שר איז אויך באלד אויסגעלאשען געווארען. דעם קעניג'ס ברידער, די קעניגין בלאנקא און דער גאנצער אדעל—אלע האבען זיך פעראייניגט אין קאמפף געגען דעם יודישען קאנצלער, און זיי האבען מיט זייערע מסירות די זאך אזוי ווייט געבראכט, אז דאן פעדרא האט געלאזען איינזעצען שמואל'ן אין געפענגעניש און קאנפיסקירען דאס גאנצע פערמעגען פון איהם מיט זיינע קרובים, וואס האט בעטראפען א אונגעהויערע סומע. כדי ארויסצובעקומען פון שמואל'ן ידיעות וועגען זיינע בעהאלטענע געלדער, האט מען איהם אין געפענגעניש שטארק געפייניגט און דערפון איז ער געשטארבען.

די בעציהונג פון קעניג צו די יודען פון לאנד איז פון דעסטוועגען געבליבען נישט געענדערט, און די גרעסערע פון זיי האבען ווידער בעקומען גרויסע אויסצייכנונגען. דאס האט די יודענפיינד ווידער אויפגערייצט געגען קעניג און זיי האבען אנגעווענדעט אלע מעגליכע מיטלען, איהם צו בעזייטיגען. אונטער דער צייט איז דאן פעדרא'ן איינגעפאלען, צו לאזען טויטען דער קעניגין בלאנקא און דאס האט גלייך אויסגענוצט זיין נישט-כשר'ער ברודער, הענריך דע טראסטאמארא. ער איז אוועק קיין פראנקרייך און בעקומען אויף זיין צד דעם פראנצויזישען קעניג מיט די בורבאנען. דאן האט ער געוואונען פאר זיך אויך דעם פויפסט, פאר וועלכען ער האט ערקלערט, אז מאריא דע פאדילא איז א יודישע טאכטער, אז דאן פעדרא אליין שטאמט אויך פון יודען און אז ער האט די גאנצע מלוכה איבערגעגעבען יודען.

אזוי האט הענריך בעפעסטיגט זיין פאזיציע פון אלע זייטען און ענדליך איז ער מיט א געדונגענער מחנה אריבער די שפאנישע גרענעץ און איינגענומען דעם שפאנישען טראן. בעת דעם בירגער-קריעג האבען די יודען פערטיידיגט „זייער" קעניג מיט געלד און בלוט; דערפאר האט זיי הענריך איצט בעשטראפט מיט א גרויסער סומע געלד. אין א קורצער צייט ארום האט זיך דער העלדענמוטיגער פרינץ פון אועלס איינגעשטעלט פאר'ן פערטריבענעם געזעצליכען קעניג און איהם צוריק אומגעקעהרט די שפאנישע קרוין (1367). באלד האט אבער הענריך זיך ווידער אריינגעריסען אין לאנד און די

מלחמה האָט זיך פון׳ס ניי פונאַנדערגעקאָכט. און ווידער האָבען די יודען זיך אָנגענומען פאַר זייער הערשער: זיי זענען איהם ביז דער לעצטער מינוט טריי געבליעבען, וועהרענד די קריסטליכע בירגער פלעגען מיט פרייד עפענען פאַר הענריק׳ן די טויערן פון זייערע שטעדט.

ווען דער קריעג האָט זיך געענדיגט, האָט הענריך נאָכאַמאָל ארויפגעלעגט אַ אונגעהויערע קאָנטריבוציע אויף די יודישע קהלות, און די קריסטליכע בעפעלקערונג האָט זיך מיט דעם נישט בעגניגענט. זי האָט פערלאַנגט פון קעניג, ער זאָל קיין איינציגען יודען נישט בע־שטימען אויף וועלכען ס׳איז אָנשטענדיגען פּאָסטען, אַפילו אויך נישט פאַר קיין לייב־דאָקטאָר. הענריך האָט אָבער מורא געהאַט אַזאַ שריט צו מאַכען; ער האָט נאָר צוגעזאָגט, אַז ער וועט די יודישע בעאַמטע נישט געבען צופיעל מאַכט אין הויף.

אונטער דער צייט האָט דאָן פּעדראָ אויך נישט גערוהט. ער האָט געוואוסט, אַז ער האָט נאָך אין לאַנד אַ שטאַרקען צד פאַר זיך אין דער יודישער בעפעלקערונג, און נאָכדעם ווי דער פּרינץ פון וועלס (דער שוואַרצער פּרינץ) האָט איהם געלאָזען אין שטיך, האָט ער זיך פערבונדען מיט׳ן מחמד׳נישען הערשער פון גראַנאַדאַ. אַט די לאַנגע אַרומרייסעמנישען האָבען דער יודישער בירגערשאַפט פון קאַסטיליען אוועקגעשטעלט צווישען צוויי פייערן. דאָן פּעדראָ׳ס שטיצער האָבען געקוקט אויף די יודען, ווי אויף הענריך׳ס הפקר־בירגער און הענריך׳ס סאָלדאַטען — ווי אויף איבערגעגעבענע פריינד פון דאָן פּעדראָ. אַזוי האָבען די ענגלענדער חרוב געמאַכט עטליכע יודישע קהלות (ווילאַ־דיעגאָ און אַגולאַר), די מחמד׳נער האָבען דריי הונדערט יודישע פאַמיליעס אוועקגעפיהרט אַלס געפאַנגענע קיין גראַנאַדאַ, און בעת דער בעלאַגערונג פון טאָלעדאָ איז די יודישע קהלה כמעט אינגאַנצען פערניכטעט געוואָרען פון הונגער און קריעגס־אונגליקען.

געענדיגט האָט זיך דער ברודער־קאַמפּף מיט דאָן־פּעדראָ׳ס טויט. איהם האָט הענריך געטראָפען און אין פּנים געשליידערט די בעליידיגונג: „וואו איז ער דער יוד, דער זוהן פון אַ שאַנד־פרוי, וואָס רופט זיך קעניג פון קאַסטיליען!״ די ברידער האָבען זיך דאַן גענומען ראַנגלען איינער מיט׳ן אַנדערען און הענריך איז אַרויס דער זיגער. ווען דער פּויפּסט (אורבאַן V) האָט בעקומען די ידיעה וועגען דאָן־פּעדראָ׳ס טויט, האָט ער מיט פרייד אויסגערופען: „די קירך דאַרף זיך פרעהען איבער דעם טויט פון אַזאַ טיראַן, פון אַזאַ רעוואָלוציאָנער געגען

קריסטענטום און בעשיצער פון יודען און מחמר'נער". די קירך האט זיך ווירקליך געמענט פרעהען: די קאסטילישע יודען האט מיט דאן-פעדרא'ס טויט פערלוירען זייער אנזעהען און פון דער צייט הויבט זיך איינענטליך אן זייער ירידה.

דערווייל האט העגריך איבערגענומען די ממשלה איבערן לאנד און די יודען האבען זיך געפונען אין א שווערער לאגע. טויזענדער פון זיי זענען אומגעקומען בעת דעם לאנגיעהריגען קריעג און די איבער-געבליבענע זענען געווען שרעקליך פעראָרימט; דערצו האבען זיי שטארק מורא געהאט פאר דעם נייעם הערשער: צי וועט ער זיך איצט נישט נוקם זיין אן זיי פאר זייער קעטפפען געגען איהם? און ער האט דאך דעם פויפסט אזוי פיעל הבטחות געגעבען, צו בעהאנדלען יודען לויט די קאנאנישע געזעצען. די מורא האט זיך אבער ארויסגעוויעזען פאר נישט בעגרינדעט; נאך די אלע הבטחות, וואס העגריך האט געגעבען, האט ער דאך נישט געקענט אויסקומען אהן יודען, אזוי ווי עס האבען נישט געקענט אויסקומען אהן זיי די דייטשע און פראנצויזי-שע מלכים. די יודישע פינאנץ-פערוואלטער, ווי די יודישע קאפיטא-ליסטען בכלל, זענען געווען כמעט די איינציגע שטיצע פון דעם דעמאָלטיגען מלוכה-מעכאניזם, און העגריך האט זיך אין זיי נאך מעהר געניטיגט, ווי אלע איבריגע הערשער. ער האט די גאנצע צייט געהאלטען א געדונגענע מחנה, וואס האט איהם אריינגעצויגען אין אונגעהויערע חובות, דאס לאנד איז שרעקליך פעראָרימט געוואָרען, קיין רעגעלמעסיגע הכנסות זענען נישט געווען, — ווער-זשע דען, אויב נישט יודען, האבען איהם דא געקענט העלפען? העגריך האט דעריבער גלייך געענדערט זיין טאקטיק, און אנשטאט זיך צו טשעפען צו די בעזיעגטע יודען, האט ער זיי כלומר'שט געחנפה'ט פאר דער נאבע-לער איבערגעגעבענקייט, וואס זיי האבען ארויסגעוויעזען בנוגע צו זייער קעניג. דאן האט ער אויך בעשטימט צוויי יודען פון סעווילא אויף הויכע מלוכה-פאסטענס, און איינעם פון זיי, דון יוסף פיכון, געמאכט פאר'ן אויבער-שטייער-אויפנעהמער פון לאנד. צו די צוויי גרויסע שרים זענען באלד צוגעקומען נאך פיעל קלענערע בעאמטע, וואס האבען ווידער פול געמאכט דעם הויף און די גאנצע אדמיניס-טראציע, און דאס האט ארויסגערופען א שטארקען צארן מצד דער קריסטליכער בעפעלקערונג. די פאלקס-פערזאמלונג אין טארא (1371) האט זיך בעקלאגט פאר'ן קעניג אויף דעם „שלעכטען און חוצפה'דיגען

שטאם", אויף די פיינד פון גאט און קריסטענטום, וועלכע פערנעהמען אלע אמטען, האבען אין זייערע הענד די ארענדע פון אלע שטייערן און האלטען אויף אזא אופן די קריסטען אין אבהענגיגקייט און מורא. אויף דעם סמך האבען זיי געפאדערט, אז די יודען זאלען נישט צוגעלאזען ווערן צו קיין אמט, נישט וואוינען מיט קריסטען צוזאמען, נישט רייטען אויף מויל-איזלען, נישט אנרופען זיך מיט קריסטליכע נעמען און דורכאויס טראגען דעם בעשטימטען „צייכען". פון די פארגעלעגטע בעשרענקונגען האט הענריך אנגענומען נאר צוויי: די קאסטילישע יודען האבען געמוזט אנהויבען טראגען די שענדליכע „לאטע" און פון די קריסטליכע נעמען האבען זיי זיך געמוזט אבזאגען. דאס איז געוועזען נישט אזוי ווייט א מאטעריעלער, ווי א מאראלישער קלאפ; די שטאלצע יודישע גראנדען זענען געווארען בירגער פון צווייטען ראנג, און צוגלייך מיט אלע יודען אין די קריסטליכע לענדער האבען זיי אויך געמוזט טראגען אויף זיך א אויסערליכען שאנד-צייכען.

הענריך האט געמאכט דער קירך נאך פיעל אנדערע הנחות. לויט זיין בעפעהל האבען די יודען זיך נישט געטארט אבזאגען צו דיספוטירען מיט קריסטליכע מיסיאנערען, ווען יענע האבען עס פערלאנגט, און צוויי געשמד'טע יודען האבען באלד גענומען איינארדנען די דאזיגע געצוואונגענע רעליגיאנס-געשפרעכען אין פערשידענע קאסטילישע שטעדט. ווען די געשפרעכען האבען קיינע נוצען נישט געבראכט, האבען די משומדים ארויסגעפאדערט יודען אויף א עפענטליכען וכוח אין אווילא (1375), וואוהין עס זענען זיך צונויפגעקומען פיעל קריסטען און מחמר'נער. דאס מאל איז דער פארשטעהער פונ'ם יודישען צד געוועזען דער דאקטאר ר' משה הכהן דע טארדעסילאס, — דער זעלביגער, וועלכער איז בעת דעם בירגער-קריעג בערויבט און פערוואונדעט געווארען פון א קריסטליכער באנדע. ער האט זיך אבער געהאלטען זעהר רוהיג און מיט קורצע תשובות אבגעשלאגען די טענות פונ'ם משומד יאהאן (פון וואלאדאליד), וועלכער האט פון דער תורה דערוויזען די דאגמען פון קריסטענטום. דאס אייגענע איז געוועזען אויך מיט'ן צווייטען, וועלכער האט די זעלביגע דאגמען דערוויזען פון תלמוד. שפעטער האט ר' משה פערעפענטליכט זיינע תשובות אין א בעזונדער ספר און ביי דער געלעגענהייט זאגט ער אן, מ'זאל זיין זעהר פארזיכטיג ביי אזעלכע פאלען און זיך נישט ארויסחאפען מיט קיין צו-שארפע אויסדריקען, ווייל „די קריסטען קענען

מיט׳ן פויסט צווינגען, אנצונעהמען זייערע אמת׳ען.

כמעט אין איין צייט מיט ר׳ משה הכהן האט אנאנדער שפאני־שער יוד, ר׳ שם טוב בן יצחק שפרוט, אויך פערפאסט א פאלעמיש ווערק געגען קריסטענטום. אין דעם ספר האט ר׳ שם טוב או פגע־טאן א ווילכטיגע זאך: כדי די יודען זאלען נישט פרעמד זיין פון די קריסטליכע יסודות און וויסען, מיט וואס זיי אבצושלאגען, האט ער איבערזעצט אויף העברעאיש די מעהר בעדייטענדע שטעלן פון עוואנ־געליום, און צוגעגעבען צו זיי בעלייכטענדע בעמערקונגען. אט די ווערק האבען עס געזאלט אויספילען דעם פלאץ פון מענשען, פון גייסטרייכע פערזאנען, וואס זאלען קענען אליין זיך אנ׳עצה געבען מיט אזעלכע וכוחים און זיין גענוג בעוואפענט דערצו מיט וויסען און פעהיג־קייטען. ווארום גרויסע מענשען זענען צו יענער צייט געווען אין שפאניען גאנץ ווייניג, און די תלמודישע גדולים האבען זיך נישט פערנומען מיט קיינע הקירות.

פופצעהנטעם קאפיטעל.

די ירידה פון שפאנישען יודענטום.

מיט דער צווייטער העלפט פון XIV-טען יאהרהונדערט הויבט אן דאס שפאנישע יודענטום צו פאלען אלץ ניעדריגער און ניעדריגער. די מאטעריעלע, אויסערליכע לאגע פון די שפאנישע יודען איז נאך דערווייל כמעט, ווי געווען: זיי ווערן צוגעלאזען צום הויף, פערנעהמען אלערליי מלוכה-פאסטענס, האבען א פאלשטענדיגע זעלבסט-פערוואלטונג און ווייסען נישט פון קיין ממשות'דיגע בעגרענצונגען; דערפאר הויבען זיך אבער אן צו בעמערקען אין זיי שטארקע סמנים פון אינערליכער צופוילטקייט, פון גייסטיגער געפאלענקייט. ווען די קריסטען האבען בעשולדיגט די יודישע גראנדען אין אונעהרליכקייט און שרייענדיגער חוצפה, איז דאס געווען נישט אינגאנצען פאלש, און אויך אין יודישע קרייזען האט מען וועגען די אריסטאקראטען קיין בעסערע מיינונג נישט געהאט. די דרשנים און מאראליסטען פון יענער צייט קלאגען אלע איבער דער פערדארבענקייט פון די גבירים און שילדערן זיי מיט זעהר פינסטערע פארבען. „אין אלע (פאלקס-) אונגליקען — שרייבט איינער — זענען די יודישע פירשטען, אריסטאקראטען און גבירים אממעהרסטען שולדיג; זיי טראכטען נאר וועגען אוצרות און וועגען זייער כבוד, און גאט'ס אנזעהען געהט זיי גארנישט אן". אנ'אנדער דרשן שילדערט די לאגע פיעל אויספיהרליכער; „די מעהרסטע יודישע גדולים, — שרייבט ער — וועלכע האבען א צוטריט צום קעניגליכען הויף און בעזיצען די שליסלען פון דער מלוכה-קאסע,

האלטען זיך גרוים מיט זייער עשירות און הויכע פאסטענס און טראכטען נארנישט וועגען די ארימע לייט. זיי בויען זיך פאלאצען, פאהרען אין פראכט־עקיפאזשען און בעצירען זייערע ווייבער און טעכטער, ווי פירשטינס, מיט גאלד, פערעל און עדעלשטיינער. זיי זענען קאלט אין גלויבען, פעראכטען די בעשיידענקייט, האסען יעדער מלאכה און האבען פערגניגען פון ליידיג־געהן; זיי האבען ליעב טענץ און מוזיק, קליידען זיך ווי די קריסטען און געהען מיט צוגעקעמטע בערד; זיי פילען אן זייער לייב מיט אלע גוטע מאכלים, וועהרענד די תלמידים פון די ישיבות האבען קוים ברויט מיט וואסער (דעריבער זענען די רבנים אזוי פעראכט, און די ברייטע קלאסען פון פאלק מאכען זייערע קינדער ליעבער פאר בעלי מלאכות, איידער פאר געזעצלעהרער...) אין יעדער שטאדט רייסען זיי זיך ארום איבער ניעדריגע ענינים און ברענגען צו מחלוקת... גאך ערגער איז די קנאה־שנאה, וואס הערשט צווישען זיי: איינער פערגינט נישט דעם צווייטען און פערמסר׳ט איהם פאר׳ן קעניג״.

די מסירות זענען ווירקליך געווארען א אפטע ערשיינונג אין דעם געזעלשאפטליכען לעבען פון שפאנישען יודענטום, און די רבנים האבען זיך גענומען קעמפפען געגען דער ערשיינונג מיט די שטרענגסטע מיטלען פון יודישען געזעץ. אזוי ווי די בית דין׳ס אין שפאניען האבען געמעגט משפט׳ן אויך דיני־נפשות, פלעגען זיי די מוסרים פשוט פערמשפט׳ען צום טויט און אויסבעטען ביים קעניג א בעשטעטיגונג אויף דעם אורטהייל; די אינערליכע צופוילטקייט איז אבער דערגאנגען אויך ביז די בית דין׳ס גופא, און אויך דא זענען אבגעטאן געווארען שרעקליכע מעשים. זייטיגע מענשען האבען אנגעהויבען זיך בענוצען מיט די בית דין׳ס, אום אבצורוימען פון וועג זייערע קאנקורענטען אדער שונאים, און איינמאל האט אזא מין רציחה געבראכט צו זעהר טרויעריגע רעזולטאטען פאר׳ם גאנצע שפאנישע יודענטום.

עס האט זיך געהאנדעלט וועגען דעם אויבענדערמאנטען דון יוסף פיכון פון סעווילא, וועלכער האט פערנומען ביים קאסטילישען קעניג דעם פאסטען פון א אויבער־שטייער־אויפנעהמער און זיך ערווארבען א אונגעהייערע עשירות. דעם דאזיגען שר האבען זיינע שונאים פערמסר׳ט פאר׳ן קעניג, און ער איז איינגעזעצט געווארען אין געפענגעניש. דערנאך האט ער געמוזט בעצאהלען דעם קעניג א גרויסע

סומע געלד. אָט די מסירה האָט דון יוסף נישט געקענט מוחל זײַן, און נאָכדעם ווי ער איז בעפֿרײַט געוואָרען פֿון תּפֿיסה, האָט ער ווידער איינעם פֿון זײַנע מוסרים פֿערוויקעלט אין אַ שווערען פּראָצעס. דערווײַל איז דער קעניג, העגריך, געשטאָרבען און דעם טראָן האָט געירשה׳נט זײַן זוהן יואַן (1379); האָבען די רבנים אויסגענוצט דעם טומעל פֿון דער קאָראָנאַציע און אויף גיך פֿערמשפּט דון יוסף׳ן צום טויט — גאָר אָהן זײַן ווּיסען און אונטער די אויגען. דערבײַ האָבען זײַנע שונאים פֿאַר געלד אַרויסבעקומען די נויטיגע פֿאָרמאַליטעטען — אויך דעם קעניגס אונטערשריפֿט — און דער אורטייל איז אויסגעפֿיהרט געוואָרען נאָך איידער אימיצער האָט צײַט געהאַט, זיך אַרומצוקוקען. לאַנג האָט אָבער די זאַך נישט געקענט בלײַבען פֿערשוויגען, און ווען דער יונגער קעניג האָט זיך דערוואוסט, אַז מ׳האָט אויסגענאַרט בײַ איהם זײַן אונטערשריפֿט אויף אַ אונגערעכטען טויט-אורטייל, האָט ער געלאָזען טויטען די עקזעקוטאָר׳ס פֿון דעם יודישען געריכט, וואָס האָבען דעם אורטייל אויסגעפֿיהרט, איינעם פֿון די רבנים-ריכטער און דעם פֿאָרשטעהער פֿון דער מאַלט, וואָס האָט געהאָלפֿען אַרויסבעקומען די נויטיגע פּאַפּירען. חוץ דעם האָט דער קעניג אָבגענומען פֿון די יודישע געריכטען דאָס רעכט צו משפּט׳ן דיני נפֿשות, און בכלל אָנגעהויבען שטאַרק נאָכצוקוקען און צו קאָנטראָלירען די אינווענינסטע יודישע אַנגעלעגענהײַטען.

אָט די יודענפֿײַנדליכע שטימונג פֿון קעניג איז באַלד אויסגענוצט געוואָרען פֿון דער קריסטליכער קאַסטילישער בעפֿעלקערונג, וועלכע איז אויך געווען שטאַרק אויפֿגעבראַכט איבער דער רציחה פֿון דעם יודישען בית דין, און די קאָרטעס׳ען (פֿאָלקס-, אדעלס-פֿערזאַמלונגען) אין וואַלאַדאָליד האָבען פֿאָרגעלעגט דער רעגירונגס-מאַכט, איינצופֿיהרען פֿאַר יודען דעם קאָדעקס פֿון די אַמאָליגע וועסטגאָטישע מלכים. און דאָן יואַן האָט ווירקליך בעשטעטיגט אַ גרויסען טייל פֿון דעם קאָדעקס; יודען איז אונטער אַ שטרענגער שטראָף פֿערבאָטען געוואָרען צו וואוינען אינאיינעם מיט קריסטען, צו האַלטען קריסטליכע אַמ׳ען פֿאַר זייערע קינדער און מגייר צו זײַן אַ מחמר׳נער אָדער ווּעמען ס׳איז פֿון אַנ׳אַנדער גלויבען. שפּעטער האָט דער זעלביגער הערשער דערווײַטערט יודען כמעט פֿון אַלע מלוכה-פּאָסטענס.

אין דער צײַט האָבען זיך געשטאַרקט די רדיפֿות געגען יודען אויך מצד דער קירך. דאָס קאַטוילישע קריסטענטום האָט אין

פיערצעהנטען יאהרהונדערט דערגרייכט די העכסטע שטופע פון מיטעלאלטערישען בארבאריזם, און דערצו זענען נאך צוגעקומען די ליידענשאפטליכע ארומרייסענישען און מחלוקת׳ען אין די רייהען פון דער קירך גופא, וואס האבען די ניפטיגע יודען-שנאה נאכמעהר פונאנדערגעקאכט. אין פראג האבען די גייסטליכע אויפגעהעצט דער בעפעלקערונג צו א שרעקליכען פאגראם: עס זענען טויזענדער יודען געטויט געווארען און דערצו האבען די רוצחים געשענדעט אלע יודישע הייליגקייטען (1389). נישט פיעל מעהר מענשליכקייט בנוגע צו יודען האבען ארויסגעוויזען די גייסטליכע אין פראנקרייך; מיט יעדען טאג זענען ארויסגעשטעלט געווארען נייע בעשולדיגונגען געגען די „אונגלויביגע", פון וועלכע זיי האבען קיין מעגליכקייט נישט געהאט, זיך ריין צו וואשען, ווייל יענע, וואס האבען די בעשולדיגונגען ארויסגעשטעלט, זענען אליין אויך איבערצייגט געווען אין זייער נישטיגקייט. ביי אזא לאגע איז דאס לעבען פון די אונגליקליכע פערזאנדעלט געווארען אין א אייביגען גיהנם, און דערצו האבען זיי שטענדיג געמוזט נרייט האלטען דעם וואנדער-שטעקען; דען פראנקרייך האט זיך געשפיעלט מיט איהרע יודישע געמיינדעס, ווי מיט א הויפען שוצלאזע, פערלאכטעטע ציגיינער: אין א משך פון עטליכע צעהנדליג יאהר האט זי די יודען פערטריבען, צוריקגערופען און ווידער פערטריבען, אבהענגיג פון די קאפריזען פון איהרע קירכליכע טאן-געבער.

און ביי די קאפריזען אליין האט זיך די קירך נישט אבגעשטעלט. די רעליגיע פון דער גרויסער ליעבע האט זיך פערבענקט נאך מענשען-בלוט, נאך פאקעל-צונגען פון מעגשליכע לייבער, און באלד האט זיך אויף דער פירענעאישער האלב-אינזעל אנגעהויבען די ארגיע פון דער אינקוויזיציע מיט איהרע אוטא-דא-פע׳ס, — די ארגיע, וואס האט מיט פייער און בלוט בעפעסטיגט דעם שטראהלען-קראנץ אויפ׳ן קאפ פונ׳ם אייביגען מערטירער, אייביגען וואנדערער, אייביגען יודען. —